

KAUFMANN
DÁVID
KÖNYVTÁRA

B. 66.

Eldad ha-Dani

seine Berichte über die X Stämme und deren Ritus

in verschiedenen Versionen

nach Handschriften und alten Drucken

mit

Einleitung und Anmerkungen

nebst einem Excursus über die Falascha und
deren Gebräuche

von

ABRAHAM EPSTEIN.

Pressburg, 1891.

Druck von Adolf Alkalay.

Commissions - Verlag von **Ch. D. Lippe**, Wien, Praterstrasse 15.

אלדד הדני

ספוריו והלכותיו במהדורות שונות על פי כתבי־יד
ודפוסים עתיקים עם מבוא והערות

בצרוף מאמר על הפלשים ומנהגייהם

מאת

אברהם עפשטיין.

פרעסבורג, תרנ"א.

נדפס בדפוס אברהם ין דוד אלקאלאי.

קאמיסיאנספערלאג פאן ח. ד. ליפפע, וויען, פראטערשטראסע 15.

הקדמה.

אך מעטות הנה הידיעות אשר לנו מהשתלשלות התורה והמנהגים של אותם היהודים שלא היה להם שיוג ושיח עם בני ארץ ישראל ובבל, ושמוגדל המרחק אשר ביניהם לא ידעו מכל התקונים והחדשות שנעשו בימי הבית השני ואחר כך. היהודים הרחוקים האלה לא היו מתנגדים בכונה להתורה שבעל פה כהצדוקים והקראים, רק מתסרון דעת התנהגו לתומם על פי הדעות התוריות שהיו מקובלות בירם מעת צאתם מקרב אחיהם לנווד למרחקים. אין ספק שדעות היהודים הנרחים האלה יכולות להפיץ אור על רוח האומה בכלל. בהיות שהם לא סרו למשמעת שני הצענטרים שבארץ ישראל ובבל, יכולים אנו לשפוט מהם על מצב הדת בימי קדם מרם שנפרדו מיתר אחיהם. גם נוכל לשער על ידם על איזו מדרגה היו עומדים יתר היהודים, לולא קמו הטורים והמדריכים בארץ ישראל ובבל, ותלמידיהם בשאר הארצות.

אך כשם שהיהודים ההם לא ידעו מה פעלו אחיהם הרחוקים מהם, כן לא נדע אנחנו מהם רק מעט מזער. ועל כן מוטל עלינו החוב לחפש ולחקור אודותם ככל אשר תשיג ידנו.

ראיתי שכתבו אלדר מספרים לנו מיהודים בלתי נודעים לנו. אמת שבלתי נחוץ להאמין לו שהביא ההלכות שלו מארץ ארבעת השבטים שבאפריקא; אך בכל זאת נראה מתוכן שאינן ברויות מלבו, ושהיו נהוגות באיזה מקום אצל יהודים שלא ידעו הרבה מן התלמוד. כמו כן יש בספוריו מחיי השבטים כמה דברים הנוהגים

עוד היום אצל היהודים שבאבעסניען, כמו שהוכחתי בהמבוא. ועל כן נתתי אל לבי לעיין ולחקור בדברי אלדרד. בראשית כל השתדלתי להשיג נוסחאות ישרות בהדפוסים הראשונים ובכתבי יד במקום הנוסחאות המשובשות הנדפסות, ובפרט בהדפוסים המאוחרים. גם יגעתי ומצאתי כתבי יד שלא נדפסו עד כה, ועלתה בידי להבריל בין הדברים שיצאו מאלדרד עצמו ובין הדברים שנתוספו בכתביו על ידי אחרים. על יסוד מעקסט נאמן בארתי בהערותי דברי אלדרד, והעירותי על המקורות שלהם ויחוסם להליטעראטור הרבנית והכתות השונות. נשען על הדברים המבוררים בהערות, ספרתי בהמבוא מחיי אלדרד, גם חיותי העתי אודותיו ואודות ספוריו והלכותיו.

בתתי הפעם מלאכתי זאת לקהל הקוראים, אמרתי לספח מאמר אודות הפלשים, החיים זה אלפי שנים סגורים וכלואים באבעסניען. כי גם ההתבוננות על מנהגייהם מביאה תועלת לא מעטה להבנת השתלשלות התורה שבעל פה, ובפרט אחר שמצאתי אצלם כטה מנהגים הנוכרים אצל אלדרד.

אקוה שאלדרד והמאמר על הפלשים ומנהגייהם יופיעו אור על מקצוע אחד בקדמוניות היהודים, שהיה טמיר ונעלם עד כה. מי יתן והיה את לבב חוקרינו להעמיק החקירה בהענינים האלה, ולברר הדברים שעודם מכוסים ומופלאים.

וויען, טבת תרנ"א.

מבוא.

א. אלדר. ארץ מולדתו. לשונו.

אלדר הדני חי בהמאה התשיעית להמספר הרגיל (ס"א ה"א)¹. ארץ מולדתו היא לפי דבריו באפריקא המזרחית קרוב לשפת ים סוף והגאלף של עדן (Aden), ששם ישבו ארבעת השבטים הן נפתלי גד ואשר (ס"ב ה"ט). לפי ספוריו הלך מארצו למסעיו שתי פעמים. על פי הספור שהיה לעיני הקראי ר' יהודה הדסי נסע אלדר בהפעם הראשונה למצרים, ומשם שב לארצו (ס"ז ה"א). הספורים שהגיעו אלינו יגידו לנו ממסעו השני: בהלכו פעם בים נשברה האניה והים השליך אותו לעם אחד ששמו רומרום או רומרנום, והיה שם איזה זמן עד אשר בא לשם חיל גדול ממקום אחר, ושבה מהעם שישב בתוכו הרבה אנשים, ובתוך השבויים היה גם אלדר. אחר איזה זמן הביאו אותו למדינת אצין ומכרו אותו ליהודי אחד משבט יששכר. עם היהודי הזה נסע דרך הים למושב שבט יששכר (ס"ב). כל זה יספר אלדר. ממקורות אחרים נראה שבערך שנת 880 היה אלדר בכבל (ס"א ה"א והט"ו), ושאהר כך היה בבערבפריא שבאפריקא הצפונית, ובקירואן. משם שאלו אודותיו את ר' צמח גאון, ושם דבר עם ר' יהודה בן קורייש. ממכתב ר' חסדאי בן שפרוט למלך הכוזרים נראה שאלדר היה גם בספרד. כשנצרך זה עם מה שיוספר אלדר, יצא לנו שמאצין

¹ ראשי תיבות מן ספור אי הערה א. שאר ראשי התיבות הם:

ה"ב ה"ד = הלכה ב' הערה ד'. ל"ס = לקושי ספורים.

(Azania?) הלך עם היהודי שמשבט יששכר, דרך הים ההודי עד הקצה המזרחי של הגאלף הפרסי, ששם היה לפי דבריו מושב שבט יששכר. משם הלך ביבשה דרך ההרים שהוא קורא הרי פארן (Parouta) לבבל, ומשם לאפריקא הצפונית, ומשם לספרד. האמנם בנוגע לארץ מולדתו של אלדרד ואיך הלך משם להמקומות שהזכרנו, הדבר מסופק מאד; כי בספורי אלדרד האמת המעטה מעורבת עם הרבה דברים דמיונים, והם דומים להראמאן ההיסטארי, שמתברר בודה מלבו אלפי פרטים על מקרה אחד אמתי, כדי למשוך את לב הקורא. ועל כן יוכל להיות, שאלדרד ברצותו שיאמינו לו שדי שבטים שוכנים באפריקא, ושאר השבטים שוכנים באזיא, אמר בספוריו שיצא מארץ די השבטים שבאפריקא והלך להשבטים שבאזיא, וסדר את דבריו באופן שיסכימו עם המציאות, היינו עם הענין שבראשונה היה בבבל, ואח"כ בבערבעריא. ועל כן לא נוכל להשען בזה על ספוריו, ולא על מה שיספרו לנו בזה אנשי דורו, שהאמינו לספוריו. אבל נחוץ לגבות עדיות אחרות יותר נאמנות, למען נוכל לדעת אל בטה את הארץ שנולד בה אלדרד. עדיות כאלה נוכל להוציא מן הלשון של אלדרד ומן הענין של הלכותיו, כשנתבונן על כל זה בעין פקוהה.

את הספורים של אלדרד אודות השבטים קרא המון העם במשך הרבה מאות שנה בחבה יתרה, ועל כן נעתקו הרבה מאת הסופרים. הסופרים שנו את המבטאים הזרים של אלדרד על מבטאים קלי ההבנה, גם שנו בכל פעם את הסדר שלהם, והוסיפו וגרעו כדי שיהיו נראים כספורים חדשים, ויקפצו לקנות אותם. ועל כן אין בהספורים הנזכרים אותם המבטאים והרעיונות שאלדרד מצטיין בהם בהלכותיו. כי את ההלכות קראו רק מעט מועד ונשאר בערך אל הספורים בתוארן הראשון, ובהן יש כמה רמזים המוכיחים על ארץ מולדתו של אלדרד.

הלשון של אלדרד בהלכותיו ושני הספורים שלו שבבראשית רבתי (כ"י) שלא נתפשטו הרבה, היא משונה מאד מלשון הכותבים היהודים שהיו לפניו, ובימיו, ואחריו. אמת שאלדרד ספר שבארצו ידברו רק לשון הקדש נקייה, היא הלשון שלקחו עמם בעת שחלכו לשם מארץ ישראל בימי ירבעם, ועל כן השתדל

אלדר לכתוב בהלשון של כתבי הקדש; ויוכל איפוא להיות שהזרות שבלשונו היא מסכה שבא לדוחק ברצותו. להשתמש בלשון קדמוניה וקצרה בדברו מענינים שלא נזכרו בכתבי הקדש. אבל גם בדוחקו יתנכר כל כותב על ידי התחבולות שישתמש בהן כדי לצאת ממנו. גם מחברים אחרים כתבו ספריהם בלשון המקרא, כמו בעל ס' יוסיפון בן גריון (שחי קרוב לזמן אלדר), ובעל ס' הישר; ומה גדול החילוק בין לשונם ולשון אלדר!

ידיעת הלשון של כתבי הקדש לבדם לא תספיק למי שרוצה לכתוב עברית; אבל נחוץ לו עוד לדעת היטב את הלשון העברית המאוחרת, היא הלשון שכתובות בה המשניות והברייתות, ושהשתמשו בה בהרבה מקומות התלמודים והמדרשים. כי חוץ מזה שבכתבי הקדש הגיע אלינו מן הלשון הקדמוניה רק מעט מעט, הנה מהלוך הרעיונים שלנו משונה מאד ממהלוך הרעיונים של הנביאים והחזוים שקדמו לנו אלפי שנה, ולא נוכל בשום אופן לבאר רעיונינו בהלשון שהם בארו בה רעיוניהם. אבל מי שקרא מנעוריו את ספרי חז"ל הכתובים בהלשון העברית המאוחרת, הוא יוכל לכתוב בנקל גם בלשון העברית הקדמוניה; כי חז"ל השתמשו כבר בהלשון הקדמוניה באופנים קרובים למה שאנו צריכים לו. וכבר ידוע שהיו בין הנוצרים חכמים שידעו את הלשון שבכתבי הקדש על בוריה לכל משפטיה ודקדוקיה, ובכל זאת לא ידעו לכתוב בה כראוי אף שנים שלשה טורים. ונערי בני ישראל, אף אלה שלא ירדו לעומק הלשון, יכתבו עברית באין כל עמל ויגיעה, מסכה שהגו הרבה כמשנה ותלמוד ומדרש.

הלשון של אלדר קשה מאד. המלות בלתי מבארות הכונה, וחלקי המשפט אינם בהמקום הראוי להם. ואין זה מסכה שאלדר לא היה בקי בכתבי הקדש, כי מדבריו נראה שידע אותם ולשונם היטב. גם אין הזרות שבלשון אלדר דבר מקרה, כי הוא משתמש בהמבטאים הזורים שלו במקומות רבים שונים. ועל כן נראה שהלשון של אלדר היתה שגורה אצל הכותבים בהארץ שממנה יצא. ז"ל אלדר באחד מהספורים שבבראשית רבתי: אדם הא' ביום שנת קבצה דעתו אליו, אמר הביה למלאכי השרת באו והשתחו לו. באו מלאכי השרת לרצונו של הביה. השמן היה

גדול מכל המלאכים בשמים, דבר להביה, רבש"ע יצרת אותנו
מזיו השכינה ותדבר אלינו נשתחווה לאשר יצרת מעפר הארץ?
. . . באותה שעה הראה הב"ה לאדם זרעית זרעיתו עד סוף כל
הדורות. כי בא נגד עיניו דמות דוד בן ישי מלך ישראל . . .
אמר לו רבון העולמים כבר נתתי לו ע' שנה . . . הוריד הב"ה
מלאכי השרת והעיד אותם: 'עדי אתם! ואמר להם תנו לאדם
יד, והעידו עליו כעל חק שחקק ע' שנה לרוד בן ישי . . . (ל"ם
אות א').

וזה לשונו בהלכות: באו תלמידיו אצל משה רבינו, דברו
לו אדוננו באנו לשאול אותך על שני שוורים, אחד נפל לבור
ואחד נטבע בטיט הנחל. שאל אותם משה רבנו, השור שנפל
לבור צדו הימין היה למעלה או צדו השמאל היה למעלה?
דברו לו אדוננו צדו השמאל מלמעלה והימין מלמטה, וידיו
ורגליו כפופות תחתיו. שאל אותם משה רבנו, ראשו ופניו אל
זה (צ"ל איזה) צד מן העולם היה, למזרח או למערב או לצפון
או לדרום? דברו לו, על זה אתה שואל אותנו, מדוע? דבר
להם כי כל אשר ישחט לאיזה צד נמצא, פסולה שחיטתו. בזמן
שהיו ישראל בימים ההם כמדבר היו משתחווים לצפון . . .
(ה"ג 24). והשחיטה הזאת פסולה בסומא . . . ומיד זקן לאחר
שעברו עליו שמונים שנה, לפי כי כחו הלך ממנו, ודעתו לא
היא מקובצת עליו, וידעו ית רעשו, והמאכלת בידו מתנועת
. . . (שם 30). כי השחיטה ההיא תבקש שיהיה דעתו של אדם
מקובצת עליו (שם 25).

אלדד משתמש פה במלת דבר במקום שהרבנים יאמרו, אמר,
ויאמר דעה מקובצת במקום דעה מיושבת, גם כי בא לנגד עיניו
במקום כאשר בא לנגד עיניו. ואמר להשתחוות לאדם במקום
להיות נכנעים או לעבוד לאדם.

דבורים זרים כאלה רגילים הרבה אצל אלדד, ד"מ: טרפה
מן הטחול מהו, נבין אם יש . . . (ה"א 20), דבר זה הבין
יהושע בן נון ואמר . . . (שם 33); השתמש בשורש בין במקום
פרש ובאר. ואמר: ולא יכול השור לחזר בה (ה"ג 23), במובן
להתנועע הנה והנה, ויקחו רעהו כל מצרים (ס"ב 11), נלך

מעתה (במקום כעת) ונמצא לנו מנוחה ומקום, ואם נמתין עד לסוף . . . (שם). ומן [השלישית] נשחטה בקצותיה (במקום הגמר שלה) . . . ואם ברביעית שחט עד קצות (במקום גמר) השחיטה (ה"ב 3). אלדד בונה בנינים באופן זר מאד ויאמר: היו מחקרין את הבהמה מרם ישחטה (ה"ג 26), במובן בודקין. מן עט יאמר העטיט (ה"ב 5), במובן ששחט שחיטה העשויה בקולמוס. מן פתאם יאמר: כי פתאמיה (ה"ב 3), ופיל האליף ויאמר פתמהו אדם (שם 2), אם יפתמם אותם המות (ה"ג 31), היינו בא עליו פתאם. מן גרר יאמר: אכל והגריר גרה (ה"ג 11. 26. 22); מן עדי יאמר: ולא התעידה (ה"ג 29), במובן לא נשמטה. מן עקר יאמר והעקירה רגליה (ה"א 7), ונתעקרה רגליה באבן (ה"ב 6. ה"ג 26), במובן תחבה, נתאדקה. אצל אלדד תשאר הה"א בשורש הלך גם בעתיד ויאמר: ויהלוך דמו בבשרו (ה"ג 1. 23 וש"מ), וכן תשאר אצלו בעתיד ה"א התפעיל ויאמר משורש נָבֵס: איך אנו נהכסו (ה"ב 6), ומשורש רפש יאמר: ויהרפש את ידו ואת רגלו (ה"ג 23, עיין ה"ב הערה ט"ו).

הלשון הזאת של אלדד תעיד עליו שבא מארץ רחוקה, שלא היה לה שיג ושיח עם ארץ ישראל ובבל, שמשם יצאה תורה שבעל פה ליהודים, ועמה גם הלשון העברית המאוחרת. לא נמצא לשון קרובה ללשונו של אלדד אצל שום מחבר רבני, חוץ מדוד הראובני שבא מערביא לאיברופה בהמאה הטי"ו. מן הטורים המעטים שנשארו לנו מדוד, נראה שגם הוא כתב בלשון שונה מלשון המחברים הרבניים. ד"מ דוד יאמר: וצוו עלי אלך בתחלה ברומא לפני אפיפיור יר"ה (Grätz IX, XLI), במקום: שאלך בתחלה לרומא להאפיפיור. וכן יאמר: ולא יכולתי עמו כי לא היה מקבל דברי עד שהגעתי בוויניציאה (שם XLII); ואמרתיו לו תעשה עמי חסד תדריכני ברומא (שם XLIII); הגעתי בפתח מדינת רומא (שם), היינו בשער עיר רומא, והשתמש במלת מדינה במובן עיר, כמו שהוא בערבית. עוד יאמר דוד: ובא לפני גוי . . . וכעסתי עמו (XLIV). הקורבות הזאת בלשון שבין אלדד ודוד (השונים זה לזה גם בהרבה דברים אחרים), תבוא מסבה ששניהם נתגדלו בארץ שבה לא היתה נהוגה הלשון העברית המאוחרת.

גם הענין של הלכות אלדר מעיד שבארץ מולדתו לא היה התלמוד ידוע הרבה, ושלא נתקבלו שם כל דבריו להלכה. אף שיש בהלכות אלדר כמה מבטאים הלכותיים מן התלמוד וההלכות הגדולות, בכל זאת נראה ברור שהתלמוד לא היה בעיניו ספר קדוש, שאין לנשות ממנו ימין או שמאל. כבר בספוריו הוא רומז על זה ואומר שהתלמוד של ד' השבטים אינו מוכיר שום חכם, לא מבעלי משנה ולא מבעלי תלמוד (ס"א 6). בהלכותיו יש הרבה דינים שאינם כפי דעות בעלי תורה שבעל פה. אלדר אוסר השחיטה אם הולך והביא יותר משלש פעמים (ה"א הערה ד'), וחז"ל מתירים אפילו שחט כל היום כולו. אלדר אוסר השחיטה אם בשעת השחיטה היו רגלי הבהמה נעוצות באוזה דבר, או היו מקושרות בחבלים, מפני שהדם אינו יכול לצאת (שם ה"ח), ואצל חז"ל אין מזה זכר. ובכלל אין אצלם הדין שכל הדם מחויב לצאת בשחיטת חולין, עי' להלן פרק ה'. וכן אין אצל חז"ל דיני שחין במות (ה"א 9) ובלב (ה"ג 12). וכן מחמיר אלדר בדיני הריאה נגד מסקנת התלמוד (ה"א ח"ט, ה"ג 4. 5). בסימני העופות יש לאלדר דעה בלתי מוכרת בשום מקום (ה"א המ"ה). וכן יש לו הרבה דינים בטרפות הכוליא והטחול ומראות הריאה שאינם אצל חז"ל. חדש ונגד קבלת חז"ל הוא הדין של אלדר, שאסור לבשל בשר הבן עם בשר אמו, ולאכלם על שלחן אחד, מפני שאיסור אותו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד שוה בעיניו לדין לא תבשל גדי בחלב אמו, היינו שטעם שניהם הוא הרחמנות. ונראה מזה שפרש הכתוב לא תבשל גדי בחלב אמו גם להלכה כפשוטו וכנגד דעת חז"ל (ה"ג הערה נ"א).

מכל זה נראה שההלכות של אלדר תבאנה ממקום שלא התפשט שם התלמוד. ואין לומר שהחילוקים הנזכרים הם ילדי רוח אלדר, ולא היו נהוגים כלל בשום מקום; כי עם כל הזרות שיש במקצת דיני טרפות של אלדר, הנה מדינים אחדים נראה ברור שהם מיוסדים על ההתבוננות הרבה בטבע בעלי החיים במשך הרבה דורות. ד"מ הדין שאם יש לבהמה רק כוליא אחת, אזי היא מחויבת להיות גדולה יותר מן הכוליות הרגילות (ה"א הכ"ח);

הדין שאם הבהמה תלך "על צדה" נחויז לבדוק הראש (ה"ג 3); שילדי הכבשים והבקר ירבצו אצל אמותיהם, וילדי הרחלים והעוים יתרחקו מאמותיהם (ה"ד ה"ג). את הדברים האלה לא יכול אלדר להוציא מלבו, כי הם מיוסדים על הנסיון וההתבוננות במשך זמן רב, ובודאי היו הדינים האלה נהוגים בארץ מולדתו. ונשפוט מזה בצדק שגם שאר הדינים שבהלכות אלדר הם מנהגי היהודים שבארץ מולדתו. גם אין לחשוב שאלדר נטה מן התלמוד מפני שהיה קראי; כי בהלכות אלדר מבוארים דיני טרפות, והוא מחמיר בהם יותר מחז"ל, וידוע שהקראים אין להם דיני טרפות כלל. ועל כן יוצא בהכרח שאלדר בא מארץ רחוקה ששם לא התנהגו היהודים על פי התלמוד מסבה שלא הגיע אליהם, והמעט שהגיע אליהם לא הבינו כראוי. אך לא היו כופרים בתורה שבעל פה (עי' מזה להלן פ"ה).

זהו הסימן האחד שנתנה בידנו הבקורת להכיר את ארץ מולדתו של אלדר; והוא שהארץ היא היתה רחוקה מארץ ישראל ובבל, ושהיהודים שגרו בתוכה לא הלכו בכל מנהגיהם אחר התלמוד. עוד סימן אחר תתן לנו הבקורת על ידי התרת השאלה: באיזו לשון דבר אלדר?

אנשי קירואן בשאלתם לר' צמח גאון מספרים בשם אלדר: ואין להם (לדי' השבטים) לשון אחר כי אם לשון הקדש. וזה אלדר הדני אפילו דביר אי' אינו מבין לא מלשון כוש ולא מלשון ישמעאל אלא לה"ק לבר. ולה"ק שהוא מדבר יש בו דברים שלא שמענו מעולם, כמו ליונה קורא תינתרא. צפור קורא ריקות, פילפול דרמוש. כגון אלה כתבנו מפיו הרבה, שהיינו מראים לו הרבר ואמר לנו השם בלה"ק ואנו כותבין אותו, ואחר ימים חזרנו ושאלנוהו על כל דבר ודבר, ומצאנו אותו כדבור הראשון (ס"א 5). מזה נראה שעלתה ביד אלדר לפתות את אנשי קירואן להאמין לו שלא ידע רק לשון אחת, והיא לשון הקדש. אך כבר היה כותב אחד מכותבי הספורים שלו שלא האמין לו, וכתב: ואלדר זה לא הותיר ולא הפחית מכל מה שראה אלא הלשון (כ"י רומי, סוף ספור ד'). לפי זה הלשון של ד' השבטים אינה הלשון הקדושה שכתב בה אלדר, ואלדר ידע עוד לשון אחת חוץ מלה"ק. גם אנכי לא האמנתי לאלדר ועיינתי

בדבריו ומצאתי שהוא ידע ודבר לשון ערבית. כספוריו והלכותיו יש המבטאים הערביים הבאים:

נִמְעַ, אם יש מגמע בין בשר לעור ירעיף במים . . .
ואם המגמע . . . (ה"ג סימן 28), מגמע היא מלה ערבית, ופתרונה
מקום שיתקבצו שם מים או דברים אחרים.

חרם. וכל אשר החרים אותו הקב"ה, התיר אותו להם
במקום אחר (ה"ג 32). אלא השתמש בשורש חרם להוראת איסור,
כמו שהוא בערבית. בעברית הוראה אחרת לו.

כרת. וכורתים הרכים (ס"ב 7 ושאר מקומות), במובן
שודדים וגוזלים, והוא העתקה מן קאטע אלמריק שבלשון ערבית,
ע"ן שם הערה י"א.

כרתום. זו כרתומות כרתומות (ה"ג 3). הוראת
כרתום בערבית היא מקום גבוה ונשא, ואלדד ישתמש בזה במובן
חבורה.

מחץ. ולא המחיצו ידיו ורגליו (ה"ב 6). במובן שלא
בעט ושלא הניע ברגליו וידיו, משורש מחץ בערבית שהוראתו כן.
נגד ותהום. בהררי נגד מדינת מכה"ה (ס"ב 8 ושאר

מקומות). נגד בערבית מורה על הארץ הנשאה הרחוקה מן היס¹.
והם שרויים בהררי תהום (ס"ב 5). תהם בערבית היא הארץ
הנמוכה והסמוכה אל היס. נגד ותהאמה מורים בערבית על שתי

ארצות שונות, האחת היא גבוהה (האכלאנד) והשנית נמוכה ואצל היס.
ספק. [ל]הושט שני ספקות, ספק אחד לבן ואחד אדום
. . . יצא אוכליה בין ספק . . . ואם נקב בספק הלבן (ה"ג 11).

ספק היא מלה ערבית "צפאק", ופתרונה עור דק.
קבץ. אדם הא' יום שנת קבצה אליו . . . (לי"ס א'),
דעה מקובצת (ה"ג הל"ד), במובן דעה מיושבת. וזה מלשון

ערבית, כי בערבית יאמרו נמע תואסה קבץ תושיו, או נמע קלבה
קבץ לבו במובן זה.
מזה נראה שאלדד דבר ערבית והיה רגיל להלביש בה

רעיונו, ועל כן לא נמלט מלהשתמש במלות ערביות, גם השתמש
בשרשים עבריים בההוראה שלהם בלשון ערבית.

¹ על הוראת מלת נגד העירני הפראפעסאָר ד. ה. מיללער.

חוץ מזה יש עוד ראיות שאלדר נתגדל בין מושלמים מאמינים בהקאראן של מחמד. הספור מבני משה (סי'א ה"ב), והספור מקנאת השמן לאדם (לקומי ספורים הערה ט') ישנם גם בהקאראן ומפרשיו. דין שחיטת קטן, קשירת רגלי הבהמה בשעת השחיטה, הנחת הבהמה על צדה השמאלי כדי שהצד הימיני יהיה למעלה, והפנייה אל המקדש (ע' פ"ה), כל הדינים האלה בלתי נזכרים אצל חז"ל, ונהוגים אצל המחמדיים. לא נוכל להחליט מי למד ממי, אבל בכל האופנים נראה מההשתוות הזאת, שהיהודים שהיו להם הדינים האלה גרו בין מחמדיים. כי רק בהתערבות שניהם, יכלו ללמוד אלו מאלו.

בעור האמור עד כה נוכל להגביל בקירוב את ארץ מולדתו של אלדר. אלדר לא בא מארץ ישראל ולא מבבל ופרס, לא מאפריקא הצפונית-מערבית ולא מספרד. כי בכל הארצות האלה סרו היהודים למשמעת התלמוד, ולמשמעת הגאונים ראשי הישיבות שבבבל. גם מארץ כוש — אבבעסיניען לא יצא אלדר, כי לשון היהודים שבכוש היתה בימי קדם לשון געז, ואחר כך עד היום הזה היא לשון אמחארית או לשון דומה לה; ובספורי אלדר והלכותיו אין שום רושם מן הלשונות האלה, כי אם מן הלשון הערבית. גם רחוק לומר שארץ מולדתו של אלדר היא מצרים. אמת שבימי הבית נבדלו יהודי מצרים מיתר היהודים ובנו לעצמם בית חנוני, ולא שמעו לתורת היהודים שבארץ ישראל, ועוד פהילא התנגד בכמה פרטים להתורה שבעל פה. אבל אחר חורבן בית חנוני (ג' שנים אחר חורבן הבית שבירושלים) התפשטה לאט לאט התורה שבעל פה גם במצרים, ויצא משם התנא ר' יוחנן הסנדלר, ובימי האמוראים שלחו יהודי מצרים לשאול שאלות מאת חכמי ארץ ישראל בנוגע לעניני הדת (ע' רש"י ערך מלים צד 102). בימי אלדר היה התלמוד כבר מצוי הרבה במצרים. הרמב"ם מצא שם גמרא שנכתבה בהמאה השביעית, וז"ל בהלכות מלוה ולוה פט"ז ח"ב: "והניע לידי במצרים מקצת גמרא ישנה כתוב על הגולים כמו שהיו כותבין לזמן הזה בקרוב חמש מאות שנה". ממצרים יצאו בזמן קרוב לאלדר כמה חכמים ובראשם ר' סעדיה גאון. הגאון הזה נתקבל לראש ישיבת סורא, ומוכה מזה שהיתה התקשרות

בין מצרים ובבל. גם מן הלשון העברית של יהודי מצרים נראה שהגו הרבה בהתלמוד, כי לשון הפיוטים שמצאו באלפיוס היא לשון הפייטנים הרבניים. בסוף פיוט אחד שנתחבר לדעת הר"ם שטיינשניידער בהמאה השמינית יש הדברים האלה: מחכה כאו במערכה, ועטרנה ברכה, אתה (אותה?) תברך ברוב עוז ושלוש, תחיה ישנים בירידת גשמים תוערץ ותוקדש בקרבינו (Berliners) *Magazin* 1880 S. 250. פיוט דומה לזה וג"כ מאלפיוס הוציאו לאור הפראפעסארען מיללער וקויפמאן, ע' *Mittheilungen aus d. Sammlung der Papyrus Erz. Rainer, Heft 1—2 S. 40*. גם נדפס שם פראגמענט מהשובה אחת רבנית. זמן מועט אחר אלדד נשלחו שאלות ממצרים להשיבות שבבבל (ע' תשובות הגאונים הוצאת הרכבי סימן מ"ה וסימן ר"צ). מכל זה מוכח שבימי אלדד כבר התפשט התלמוד במצרים, ורחוק לומר שאלדד פא משם.

נשאר איפוא ארץ ערביא ואפריקא הדרומית — מזרחית, כי בהן יש כל התנאים הנחוצים לארץ מולדתו של אלדד.

היהודים בערביא התערבו בשכניהם הערביים ודמו להם בכל דבר, בלשונם ומנהגיהם. גם היהודים היו גבורי מלחמה, ובחרבם ובקשתם הגינו בעד עצמם. בין יהודי ערביא היו שבטים חפשים שלא ידעו עול מלכות נכריה, כי הם המליכו מלכים מקרבם, והרבה פעמים שלמו הערביים מס ליהודים. היהודים התנהגו שם על פי חקי התורה שבעל פה של הרבנים, גם ההגדות של הרבנים התפשטו אצלם הרבה, וידוע שהערביים ומחמד ומפרשי הקאראן שלו קבלו הרבה ממנהגי היהודים וההגדות שלהם. אבל התלמוד לא התפשט אצלם. לא נודע לנו משם שום גדול בתורה, או איזה מחבר בעניני הלכה. — מיהודי כיבר (Chaibar) ותימא (Teima) יספר ר' בנימין במסעותיו שהם משגרים שאלות לראש הגולה (שבבבל?) (דף ע"א), ובמקום אחר יאמר: ונותנים עשור מכל אשר להם לתלמידי חכמים היושבים תמיד בבית המדרש ולעניי ישראל ולפרושיהם אבלי ציון ואבלי ירושלים, אין אוכלים בשר אין שותים יין והם לובשים בגדים שחורים והם יושבים במערות או בבתים גרועים ומתענין כל ימי חייהם חוץ מן השבתות וימים טובים . . . (ע'). ר"ב לא יגיד לנו במה התעסקו תלמידי החכמים

ההם; על כל פנים לא היה ביניהם שום גדול בתורה, אחר שאינו מזכורו, כמו שעושה בכל מקום שהיה שם איזה רב מצויין. מבייב ר' יצא דוד ראובני, ודוגמאות מהלשון העברית שלו הבאתי לעיל. — היהודים שגרו יותר לפאת דרום ידעו עוד פחות מן התלמוד, כי לרוחק הדרך לא הגיעה לשם תורה מכלל. וזה אשר יספר הרמב"ם מיהודי ימן (תימן): ובכל תימן וערי המצר (המבצר?) הערבים כלם, מעט עוסקים בתלמוד, אבל אינם מכירים אלא הדרוש וקבל שכר לפי שבקצוות הן. וכבר נתנדבו מהם אנשים בעלי ממון יברכם אליג'ו (אלהינו), ושלחו שלוחים וקנו שלש נוסחאות מן החבור, ונתנו נסחה בכל גבול וגבול, הוא שהאיר עיניהם ותקן מעשיהם עד הודו. אבל היהודים שבהודו אינם יודעים התורה שבכתב ואין להם מן הדת אלא שהם שובתים ונימולים לשמנה. ובערי העלגים שהם בדת ישמעאל קוראים בתורה שבכתב ועושין כפשטה (מכתב הרמב"ם לחכמי לונל אוצר נחמד ח"ב 4). — נראה שאחר זמנו של הרמב"ם הוטב מעט המצב הרוחני של היהודים בימן, ואז נתחברו ספרים שונים, כמו מחברת התיגאן שהביא משם ר"י ספיר ושהדפיס ה' דערענבורג בשם Manuel du Lecteur, והמדרש הגדול הנמצא בכ"י באוקספורד וברלין, ולספר ויקרא גם אצלו. עם כל זאת לא נתפשט שם התלמוד עד היום הזה, כי ר"י ספיר יספר מיהודי ימן כדברים האלה: אחד מני אלף יודע צורת התלמוד, כי אינו נמצא בארץ (זולתי ספרי עין יעקב אשר מקרוב באו) . . . עיקר למודם הוא בספר הי"ד להרמב"ם ז"ל . . . (אבן ספיר ח"א נ"ג). — כנגד זה שקדו ושוקדים יתודי ימן על כתבי הקדש וספרי דקדוק, כמו שנראה ממחברת התיגאן הנזכרת המלוקטת מספרי דקדוק ומסורה, ומהשירים שהדפיס ר"י ספיר בספרו הנזכר. הנוסע הזה יספר מהם: כולם יודעים קריאת התורה בתנועותיה ונגינותיה בדקדוק היטב (נ"ג ע"ב).

דעות יהודי ימן באמונה היו על מדרגה נמוכה מאד. מצד אחד האמינו בהזיות והבלים, ומצד אחר הכחישו בעקרי הדת (חזרת הנשמה לגוף), כמו שנראה מאגרת תימן ומאמר תחיית המתים להרמב"ם. ועד היום יאמינו לכל דבר ולא יבחינו אם מקורו בדתם אי בדת המשלימים והנוצרים. הנוסע הנזכר יספר:

וביותר מלומדים בזה [בכשפים ולחשים] חכמי היהודים . . .
וחכמתם (או תרמיתם) תעמוד להם להטות לב פתאים להאמין
בשוא נתעה, ויש להם בזה ספרים הרבה אין קץ, וסיפרו לי
שיש מהם גם מקטרים ומזכחים לשעירים . . . ושמעתי שם אחד
קרש פועל ישועות ושמו נודע בגוים לנפלאות . . . חלק לי
מכבודו, וסמכני בחזקת ידו, הרבה ממנו למדתי סגולות רבות
וצרופי שמות עצמות מספריו העתקתי . . . הפעם נכנסתי לבית
גניוהו, החדר אשר שם יתבודד לעשות זר מעשהו . . . בעל
השם הזה אך יצא לברך את היוצא מביתו בשמחה, והניח ספרו
פתוחה כי לא נשמר ממנו. ואני נשארתי לבדי מהרתי לעבור
בין בתרי הספר ומצאתי בו השבעה אחת בלשון ערבי, גדולה
ונוראה. תסמר שערות בשרי. שמות אשר עוד לא ראיתי, וביניהם
שם ישוע בן מרים . . . הוא חזר אלי ורצתי אליו בחמת רוחי.
"מי הגיד לך מארי! אלה השמות?" שאלתי. "הם אצלי בקבלה"
ענני. ומי הוא זה פב"פ? "לא ידעתי אדוני ענני. כי אין אנחנו
פה יודעים מואת האמונה שאינה בכל גבולינו, וכל הכתוב בזה
העתקתיו מספר כ"י ישמעאל כתוב בערבי כמו שהוא, ולא בדקתי
אחריו" (א"ס ח"א דף נ"ט ע"ב).

אודות הלשון של יהודי ימן בהזמן שקדם להרמב"ם, נוכל
לשפוט מן המצבות שמצאו בעיר עדן (Aden). אחת מהן כתובה
בשנת [אלף] וכ"ט לשטרות שהיא 718—717 למספר הנוצרים, וזה
תוארה כפי שהדפיסה לעווי במ"ע Z. D. M. G. XXI S. 156.

נאספה [ל] בית עולמה האשה
הזקונה הצנועה הצדקת
החסידה משתא ת/מ'כ' בת
הזקן החסיד העניו הטוב
הירא שמים דויד ר'ית'
יום י"ב לחדש אב שנת
כ"ט' לשטרות.

דומות להמצבה הזאת הן המצבות שמצא ר"י ספיר ג"כ
בעדן, נדפסו במ"ע הלבנון לשנת 1866 גליון 4, והן משנות אלף

א', כ', כ"ט, ס"ח לשטרות. בלשון המצבה שלפנינו זרה מלת הזקונה (בו"י), גם זר התואר "הטוב" שבלתי מכנים בו אנשים, ובפרט על מצבות.

כל מה שאמרנו אודות ימן מתיחס גם לאפריקא הדרומית — מזרחית שעל שפת הגאלף של ערן, בימי קדם גרו שם יהודים, ומרדכיפות העמים הפראים ששם, הלכו משם ונתישבו על ההרים שבאבעססיניען (ע' ראש המאמר על הפלשים). ממצב היהודים האלה לא נדע דבר; אבל זאת נדע שבכלל התערבו העמים שגרו על שפת הגאלף של ערן, אלה מעבר מזה באזיא, ואלה מעבר מזה באפריקא. הארצות ההן לארץ אחת נחשבו ובשם אחד נקראו (ס"ב הי"ט). פעם משלו מלכי ימן בעמי אפריקא, ופעם להיפך. הערביים שבימן פרצו כפעם בפעם לאפריקא, ומאז ומקדם היו קאלאניות ערביות באפריקא המזרחית עד אצאניא¹). עם הערביים הלכו גם יהודים לאפריקא, ולקחו עמם הקולטור שלהם מימן להארץ שגלו לשם. ועל כן נוכל לשער שהיהודים שבאפריקא המזרחית היו דומים בכל להיהודים שבימן. ואם כן הדבר, אזי יוכל להיות שאלדד בא מאפריקא, ושנאמנים דבריו בנוגע לארץ מולדתו.

ראינו שיהודי ימן (ועם זה גם היהודים שבאפריקא הדרומית-מזרחית) ידעו את לשון הקדש והשתמשו בדבורים בלתי רגילים (המצבה שמצאו בעדן). מן התלמוד הגיע אליהם רק מעט, ואשר הגיע אליהם לא הבינו כראוי. היו להם דעות משחתות באמונה, גם קבלו דעות סחמדיות ונוצרות מבלי לדעת שממקום זר תבאנה. כל התכונות האלה מצאנו גם אצל אלדד, ועל כן נחליט ונאמר שארץ מולדתו היתה ארץ ימן או אפריקא הדרומית-מזרחית שעל שפת הגאלף של ערן.

D. H. Müller in Encyclopaedia Britannica, Artikel Iemen, ¹

B. XXIV, 739.

ב. מטרת נסיעותיו. פעולתו על היהודים והליטעראטור.

לא נדע מה היתה מטרת אלדרד בנסיעותיו הרבות. לפי דבריו היו במקרה, כי הוא יספר שנכנס לסחור עם אנשי הספינה ויהי בחצי הלילה וישב ה' רוח גדול וחזק מאד ונשברה הספינה . . . (ס"ב); ואם כן לא הלך למסעיו ברצונו הטוב. כותבי הספורים שלו האמינו שהקורות שעברו על אלדרד מאת ד' היו כדי שייגיד לכל בני ישראל המפוזרים בגולה עניני ארץ השבטים, ולבשר אותם נחמות טובות (פתיחה לס"ב וש"מ). אפשר שאלדרד רצה למלאות התאוה הנטועה בלב האדם לראות אפסו תבל ויושביה, ומטרתו היתה דומה למטרת הנוסעים ר' פתחיה מרענענשבורג ור' בנימין ממודילה שהלכו למסעיהם כשלוש מאות שנה אחר אלדרד. אבל אפשר גם שהיתה לאלדרד כונה פאליטית במסעיו, דומה לכונת דוד הראובני שנסע מפיכיר לרומי בשנת 1522. דוד יספר: והמלחמה שלנו היה בסיף וברמח ובקשת, ואנחנו נרצה ללכת בע"ה בירושלים ולקחת כל ארץ ישראל מיד הישמעאלים, כי הגיע הקץ והישועה. ואני באתי לבקש אומנים חכמים ידעו לעשות כלי משחית ומזרקי אש יבואו בארצי לעשותם וילמדו אל אנשי המלחמה שלנו . . . (הובא מגרעטץ IX, LVI). ואפשר שכן הלך אלדרד להיהודים שבארצות שונות לאסוף מעות בשביל היהודים החפשים שבאזיא ואפריקא, ושלתכלית זאת הלך גם להיהודים החפשים עצמם לדבר על לבם שיעשו יד אחת ללחום יחדו בשונאיהם. גם דוד ראובני טרם שהלך לרומי היה בכוש ואפריקא דרומית — מזרחית, ומשם נסע דרך מצרים לויניציאה ורומי, וזה בודאי בכונה לדבר עם היהודים החפשים שבכוש והארצות הקרובות שיתאחדו עם היהודים שבערביא ושיקחו ביחד „כל ארץ ישראל". כי היהודים שבכוש וסביבותיה היו גבורי מלחמה והכניעו עמים רבים תחת ממשלתם. ידוע שכששים שנה אחר אלדרד הרגו היהודים שבכוש הדרומית את הנסיכים הנוצרים והמליכו במקומם את המלכה יהודית או אסתר (Bruce, über.) — (von Blumenbach I 570).

אלדר עשה רושם גדול על היהודים בני דורו, והדורות שבאו אחריו. ספוריו שעשעו נפש שומעיהם אשר התענגו לשמוע חדשות ונצורות מאחיהם השוכנים בקצוי תבל, גם מצאו בהם נוחם לצרותיהם הרבות, בשמעם כי עוד לא זנח ד' את עמו מכל וכל, וכי יש עוד יהודים אשר לא ישאו עול כבד, ואדרבה הם ימשלו בעמים אחרים. אלדר ידע את רוח היהודים, והיה בקי בקורותיהם והגדותיהם, והשכיל לסדר ספוריו באופן שלקחו את לבב שומעיהם. הוא הכניס בספוריו הגדות קדמוניות ודברים המעוררים את הדמיון, גם דברי מוסר (ראה הפרק הבא). ועל כן נהרו היהודים אל ספוריו המספרים מגבורות השבטים ומלחמותיהם הנוראות עם העמים הסובבים אותם, ומתחיים האידעאליים של בני משה, השוכנים לבדד לפנים מנהר סמבטיון מבלי שיוכל איש להגיע אליהם.

גם החכמים הבלתי מאמינים לכל דבר, גם הם נתנו לאלדר אוזן קשבת; כי גם את לבם ידע אלדר לקחת בתחבולותיו. אף שידעו שיש בספוריו דברים זרים ומפליאים, הנה מצד אחר מצאו בהם הרבה פרטים מיוסדים בקורות הימים ואגדות חזיל, גם ראו שיוכלו להשתמש בספוריו לחזק קבלת חזיל, ולבאר על ידם דברים שהיו סתומים ובלתי מובנים להם. דרך משל על ידי הספור מגלות דן קודם חורבן הבית הראשון באר ר' צמח גאון הטעם מדוע לא נזכר אצל חזיל שבט דן בין השבטים שהגלה מלכי אשור (ס"א המ"ז), ומעדות אלדר שאצל ד' השבטים נוהגות ארבע מיתות בית דין, ובתוכן מיתת חנק, הביא הגאון הנזכר ראייה על אמתת דרשת חזיל שכל מיתה האמורה בתורה סתם אינה אלא חנק. (שם הערה י"ז). — אלדר דרש ברבים (ליס סימן ג, וע' סוף ספור ב') גם דבר בלשון עברית, והשתמש לפעמים במלות עבריות במובן חדש, והתכון לבאר על ידן מבטאים בלתי מובנים בכתבי הקדש. הוא אמר לר' יהודה בן קורייש: יש לי שגייה, במובן יש לי עסק, והמדקדק והחוקר בלשונות הזה התבונן על ההוראה הזאת של שורש שגה אצל אלדר, ובאר על ידו את הכתיב באהבתה תשגה תמיד (לקוטי ספורים סימן ה').

הדברים האלה והדומים להם הניעו את חכמי היהודים להבט על אלדר בעין יפה.

אלדר לקח כל כך לב שומעיו. וקוראי דבריו, עד שרבני וגאוני היהודים הטו לו אונם גם בדברים שבאמת היה ראוי להם להתקומם נגדם. החלכות של אלדר מתנגדות בכמה דברים עקריים לקבלת הז"ל, ובכל זאת לא הטילו בהן ספק רבני הדור של אלדר והבאים אחריו. הרבנים השתדלו לתרץ הפליאה שארבעת השבטים אינם מסכימים עם התורה שבעל פה, אבל לא עלה על לבם להכחיש את דבריו ולומר על אלדר שהוא מין וכופר בקבלת הז"ל. חכמי הדור ההוא ראו שאין כונת אלדר להטות את לב העם מן התורה שבעל פה; כי עם הדינים המתנגדים לה, יש בהלכות אלדר הרבה דברים המקיימים ומאשרים אותה נגד מחלוקת השומרונים והקראים (עי' להלן פרק ה'). ועל כן האמינו הרבנים שאלדר כתב את הלכותיו לפי תומו כפי מה שקבל מארבעת השבטים, ועיינו בהן ופרשו אותן כאילו היו דברי קבלה מימות קדם. כבוא אלדר לקירואן, הריצו אנשי העיר ההיא¹⁾ שאלה לר' צמח גאון ובקשו אותו שיגיד להם דעתו אודות ספורי אלדר והלכותיו, "לפי שיש בהן תמיהא גדולה". ר' צמח השיב להם ששמע מפי חכמים שכבר קודם לזה ראו רבנא יצחק ורבנא שמחה את ר' אלדר הזה, "והיו תמהים מדבריו שהיו במקצתן נראים כדברי חכמים שלנו, ומקצתן היו מופלגין". ר' צמח יגיד להם דעתו שאין לתמוה על השנוי והחלוק שבין אלדר לחז"ל, כי גם אצל חז"ל בעצמם יש חילוקים בהרבה דברים, "הללו אומרים טעם אחד והללו אומרים טעם אחר", "ואינו רחוק כלל לומר שאלדר שנג והחליף מרוב צרותיו שעברו עליו וטורח הדרך המענה גוף האדם". התשובה הזאת של ר' צמח, גאון וראש ישיבה במתא מחסאי, היתה כעין הסכמה וחזוק לאלדר ודבריו. גם הענין שר' יהודה בן קורייש הוציא משיחתו של אלדר הפירוש שהזכרת, נתן לו תוקף ועוז

¹⁾ ר' צמח זה מעיד עליהם שהיו "בלולי תורה וחכמה" (בתשובתו בפרס ד' קושטי דף כ"א. הר"י מיללער בספרו מפתח לתשובת הגאונים צר 141 שכה להביא התשובה הזאת של ר' צמח).

בכל מושבות היהודים, ובפרט בקירואן, כמאה וחמשים שנה אחריו העתיק רבנו חננאל בקירואן את הלכות אלדר בכתב ידו (הלכה ב')². ר' משה הדרשן הביא מאמר אלדר "יש לי שגייה" בלשון "שנינו" כאילו היה זה כתוב במשנה או בתלמוד (רש"י לקומי ספורים). רש"י משתמש בלשון הספורים של אלדר (ס"א ה"א), ובלשון ההלכות שלו (ה"ב ה"ג), ומביא ראייה מהלכותיו. בהבלעת הדם הולך רש"י אחר אלדר ופוסק כמותו (ה"א ה"ג). הראב"ד בס' האשכול שלו הלכות שחיתת הולין פ"ב מביא הלכות אלדר וכותב: ונמצא כתוב בהלכות ישנות . . . ר' שמואל גמע בהלכות שחיתת שלו בלשון ערבית הביא דיני שחיתת וטרפות של אלדר (הלכה ב'). וכן לא נמנעו גדולי ורבני ישראל שבכל דור ודור להביא הלכות אלדר, כמו שיראה הקורא בלקומי הלכות ובהערותי להלכות. ר' חסדאי בן שפרוט במכתבו הידוע למלך הכוזרים מזכיר את אלדר ומכנהו "נבון דבר". ר' אברהם בן הרמב"ם נשאל אם נזכרים בדברי חז"ל השבטים הנמצאים בקצה הארץ או לא, והשיב שנמצא זכרם אצלם בכמה מקומות, ובסוף תשובתו כתב: וספור הדני והאגרת שלו ושחיתת חולין אשר נמסר ממנו וגם המלות אשר נזכרו ממנו הם כלם ראייה אמיתית על זאת (עיין כל זה בלקומי ספורים). ר' אברהם הזכיר במעט מלים כל הנשאר לנו מאלדר: ספוריו, מכתבו, ההלכות שלו, והמלים שבארו על ידי שיחתו בלשון הקדש —

לא לבד בין היהודים נתפשטו ספורי אלדר, אבל גם הנוצרים ידעו מהם. בהמאה ה"ב נתפרסם אצלם מכתב בדוי על שם פרועסמער יאהאננעס בכוש (בההעתיקות העבריות נקרא פרישטי גואן או פיטרי גואן) ששלח להאפיפיור או להקיסר פריעדריך. בו מספר יאהאננעס ממלכותו הגדולה ורוב גדלו וגבורתו. קרוב שאגרת אלדר ששלח לספרד (ספור ב'), המספרת מממשלת השבטים וגבורתם, היא היתה הסבה למכתב יאהאננעס, ומטרת הווייפן היתה להראות

² בליטעראטורבלאטט דעס אריענטס 1851 צד 361 מביא כרמולי בשם הכ"י. מה שנשמט מספר יוחסין שבדפוס, שלענין הווייפן היה אזיה חבור מרי שמואל בן חפני שבו זכר הגאון ההוא את אלדר והכתורים.

ששקר ענה אלדר במכתבו, ושאין להיהודים שם שום מלך ושומר; ואדרבה היהודים הם נכנעים תחת יד יאהאננעס, המלך והכומר הנוצרי. על כל פנים נראה מהמכתב ההוא שהכותב אותו ידע מספורי אלדר. כי זה לשונו בסימן 41 (הוצאת Zarneke): מעבר לנהר האבנים שוכנים עשרת שבטי היהודים, שהם עבדינו ומשלמים לנו מס, אף על פי שהם בודים להם מלבם מלכים*). זה נכתב בודאי נגד ספורי אלדר שהתפארו בהם היהודים, והתהללו שיש להם מלכים באפריקא. חוץ מזה נראה שכותב מכתב יאהאננעס השתמש בספור אלדר אודות בני משה. הוא נותן בפי יאהאננעס לומר שבארצו אין עניות וגנבים, ושכל רכושם יחלקו ביניהם בשוה (סימן 46), שאין שם דובר שקר (51), שאין שם צפרדעים ועקרבים ונחשים (21), וכל זה יספר גם אלדר מבני משה (ספור א' הערה י"ב). — עם כל הכבוד שנחל אלדר, היו בכ"ז כה וכה אנשים אשר הטילו ספק בדבריו. אבן עזרא בפירושו הארוך לשמות ב' כ"ב כתב: וכלל אומר לך כל ספר שלא כתבוהו נביאים או חכמים מפי הקבלה אין לסמוך עליו ואף כי יש בו דברים שמכחישים הדעת הנכונה. וככה ס' ירובבל וגם ספר אלדר הדני והדומה להם. ומהר"ם בר ברוך מרוטנבורג (בתשובותיו הארוכות קצ"ג) מביא — כנראה — מתשובות רבינו תם: ומה שמביאין מהלכות א"י (הן הלכות אלדר) הרוצים לחדש והשמחים ללא דבר כתבוהו. (ע' רשי"ד כ"ח ח"ה 226).

חוקרי דורנו לא יצאו כלל ידי חובתם בנוגע לאלדר, ולא התבוננו בדבריו בעין בקורת, ועל כן יצא לכל אחד מהם משפט מעוקל אחר. בנוגע לספורי אלדר חשבו רוב החוקרים הנוכרים שאין דברים בדויים כאלה שוים לחקור עליהם. ה' מעמץ הוא האחד שחווה דעתו שספורי אלדר מיוסדים בקורות היהודים שבאבעססיניען, והשתדל לבאר אותם (מאָנאטסשריִפֿט משנת 1878

Ultra fluvium vero lapidum sunt X tribus Judaeorum, (*
qui quamvis fingant sibi reges, servi tamen nostri sunt et tri-
butarii excellentiae nostrae. בהעתקות העבריות (קבץ על יד חלק ד')
השמיטו ושנו כל המתנגד להיהודים. גם המאמר הזה נשמט —

צד 385, גם משנת 1879). אמנם בנוגע להלכותיו הוכרחו החוקרים לחות דעתם אודותן, אחר שגם בעיניהם היה רחוק לומר שאלרד בדא אותן מלבו בלי שום כונה, ושאינן להן כל יסוד במציאות. אודותן חרצו החוקרים משפטים שונים. פינסקער וגרעץ (קורותיו ח"ה נאטע 19) אמרו שאלרד היה מיססיאנער קראי, וכל מגמתו בהלכותיו היתה להפיץ דעות הקראים. נגד הדעת הזאת התקיים ה' יה"ש ובמל הראיות של פינסקער וגרעטץ (החליץ ח"ו צד 60). הדעה ההיא בטלה מעקרה אחר שיש בהלכות אלרד דיני טרפות, וידוע שאינן הקראים מודים בהדינים האלה (ע' דור דור ודורשיו ח"ד 126). — ה' יעללינעק יאמר להיפך שבכתבי אלרד השתמשו הרבנים להביא ראיות נגד הקראים (בית המדרש ח"ב XXVIII). — ר"פ פראנקל חרץ משפט כזה: אלרד היה שארלאטאן רמאי הפכפך, ולא היתה לו שום שיטה ידועה בעניני הדת: Ein confessionsloser Schwindler oder Schalk. כן יכנהו פראנקל במאנאטסשריפט לשנת 1873 ולשנת 1874. פינסקער גרעטץ ויעללינעק פתרו את החדה שבהלכות אלרד על סמך כמה פרטים שבהן, ולא התבוננו שפרטים רבים אחרים מכחישים וסותרים את פתרונם. ופראנקל בראותו את ההתנגדות והסתירות שבהלכות, חשב שאך למותר הוא העמל שיעמולו לפתור את החדה הזאת, כי ההלכות יצאו מתחת יד רמאי ולץ, שרצה לרמות ולהתלוצץ בלי שום מטרה. אך מה רחוק לומר שאלרד בהיותו בין רבנים בעלי תורה שבעל פה, בדא מלכו הלכות מתנגדות לה, ולא ירא לנפשו שיחזיקו אותו למין וכופר. ומי הוא זה גורם רעה לנפשו מבלי שתהיה לו בזה מטרה ידועה? — לא טוב מזה הוא משפט הר"י רייפמאנן (הכרמל ש"ח). לפי דעתו כל הספורים וההלכות של אלרד (גם תשובת ר' צמח גאון) הם מזויפים ונתחברו בזמן מאוחר, ונקראו בשקר על שם אלרד. הדעת הזאת אין לה שחר; כי התשובה יצאה באין כל ספק מתחת יד ר' צמח גאון כמו שהוכחתי (ס"א ה"א), ומחברים רבים מן המאה העשירית והלאה מזכירים את אלרד והכתבים שנקראו על שמו. חוץ מזה לא הרוחנו מאומה כשנאמר שכתבי אלרד הם זיויפים, כי עוד תשאר השאלה על מקומה: מה היתה כונת המזויף?

לכל המבוכות האלה באו החוקרים מסבה שלא התבוננו שחוץ מן המתנהגים על פי חקי התורה שבעל פה לכל פרטיה, וחוץ מן המתנגדים לה בכונה, היו תמיד יהודים רחוקים הרבה מארץ ישראל ובבל, שהתנהגו במקצת דברים על פי התורה שבעל פה, ובדברים אחרים התרחקו ממנה. לא שהיו כופרים במצות הקבלה, רק מגודל המרחק לא הגיעה אליהם כל התורה הזאת, ומה שהגיע אליהם ממנה, לא הגיע בטהרו ותכונתו כמו שהיה בארץ ישראל או בבבל. ועל כן היו ליהודים ההם מנהגים המיוסדים על התורה שבעל פה ביהוד עם מנהגים קדומים שנשתנו בא"י ובבל, וגם מנהגים שהגיעו אליהם מא"י ובבל ונשתבשו אצלם מחסרון ההבנה. כן היה מצב היהודים במצרים בימי קדם, ומצבם בימן עד ימות הרמבי"ם, וכן הוא מצב הפלשים באבעססיניען עד היום הזה (ע' להלן המאמר אודותם). מיהודים כאלה שאינם לא רבנים גמורים ולא כופרים בתורה שבעל פה, הגיעו אלינו ההלכות של אלדר, ועל כן הן מתנגדות להרבנים והקראים גם יחד.

ג. הספור אודות השבטים.

בראש הספור יגיד אלדר מה שקרה לו בנסעו מארצו. הוא יהודי אחד משבט אשר נסעו בספינה, הספינה נשברה והים השליך אותם לאומה אחת ששמה רומרנום, הם כושיים שחורים פראים ואוכלים בני אדם. את חברו שחטמו ואכלו, כי היה שמן ובריא. אלדר היה דל ורזה, כי היה חולה בהיותו בהספינה בעת הרעש, ועל כן נתנו אותו הכושיים בקולר והמתינו עד שיכריא על ידי המאכלים שהכינו לו. אך אלדר לא טעם מאומה, עד שבאו על הכושיים חילות ממקום אחר ושבו מהם הרבה. בתוך השבויים היה גם אלדר. החילות היו עובדי אש, בכל בקר עשו אש גדול והשתחוו לו (ספור ב' 4). «ואותה האומה היתה עובדת האש, ועבודתם קרובה אל עבודת המולך. פעם אחת בזמן מן הזמנים, ביום מיוחד להם מתקבצים אל בקעה גדולה, ושם אילן גדול נטוע מימי קדם, ועליו עולה בתולה היפה בנשים, ערומה ומכה כף אל כף ובירכותיה. לקולה ירגזו כולם ונופלים על פניהם

ארצה, וקמים לאלתר ורצים ונכנסים בבמה גדולה אשר בבקעה
ההיא, ויבאו האנשים על הנשים, וסוגרים הדלתות ומכבים הנרות.
וכל איש חוטף אשה אחת, ולא יחושו אם יבא הבן על האם,
או האח על האחיות, או האב על הבת. והראשונה אשר תלד
בשנה ההיא, זכר או נקבה, שורפים הנולד, ומאותו אפר מזים
עליהם" (ס"ה 10). אצל האומה הזאת היה אלדד איזה זמן, עד
שהביאוהו למדינת אצין (אצים, אולאוצין, צין), ומכרו אותו ליהודי
אחד סוחר משבט יששכר, ועמו עבר דרך הים (ס"ה) אל הארץ
ששוכנים שם בני שבט יששכר.

אין להחליט אם יש בזה שמץ דבר אמת, או שהכל בדוי
מאלדד כהצעה לספוריו. אלדד מיחס את חברו השמן והבריא
לשבט אשר, לפי שנאמר: מאשר שמנה לחמו והוא יתן מעדני
מלך (בראשית מ"ט, כ'. ע' ס"א ה"ח). הספור מעבודת המולך
והנוגה אינו בדוי, כי הוא מיוסד בקורות המיטהאלאגיאה. אבל
נראה שהוא לקוח מאיזה מדרש (ס"ה הערה ו'¹).

אחר הספור מקורות עצמו מתחיל הספור אודות עשרת השבטים.
מטרתו היא להניד: 1. איה מקום מושב כל שבט ושבט. 2. א"ך באו
לשם. 3. לספר מתייהם ומנהגיהם. בהספורים האלה יש דברים מיוסדים
בקורות הימים, ודברים מיוסדים על הגדות, ודברים שאלדד בדא מלבדו
כדי שיהיה לדבריו המשך וסדר נכון, וכדי למשוך את לב השומעים.
1. שבט יששכר זבולון וראובן שוכנים סביב הגאלף הפרסי
קרוב לפרס. אפרים וחצי שבט המנשה שוכנים בערביא המערבית
על הרי נגד. שמעון וחצי השני משבט מנשה שוכנים רחוק רחוק
בארץ הכוזרים (הכשרים, הכדריים). ששת השבטים האלה שוכנים
איפוא באזיא ואיברופא. אבל דן ונפתלי גד ואשר שוכנים באפריקא
בחווילה, מעבר לנהרי כוש עד נהר סמבטיון (ס"ב וההערות).

¹ על סמך הפרט של כבוי הנרות יאמר גרינבוים שיכול להיות
שהכוש של אלדד הוא באזיא המזרחית, לפי שיש שם עמים המכבים
הנרות בימי חגים ידועים בשעה שעושים מעשי נואף (Z. D. M. G.)
629 XXIII). אבל כבר הוכחתי שהכוש של אלדד הוא באפריקא, וחזן
לזה קרוב מאד שאין הספור הזה לאלדד כי אם לקוח מאיזה מדרש.

בהארצות הקרובות לפרס היו יהודים חפשים גם בימי ר' בנימין מטודילה, והתייחסו להשבטים שהגלה שלמנאסר (ס"ב ה"ט). כמו כן היו בערביא יהודים חפשים במקומות שונים, וגם הם התייחסו לעשרת השבטים (מסעות ר' בנימין ד' לונדון דף ע"ב). על זה מיוסדים ספורי אלדר. אלדר מזכיר בערביא רק מקום אחד ששכנו שם שבטים יהודיים, היינו הרי נגד, ומשאר המקומות בערביא שגרו שם יהודים, לא יספר דבר. גם אין אצלו רמז ממלכות היהודים בהימאריאה בימי קדם. — אלדר שמע ממלכות היהודים בארץ כוזריא והכניס לשם בדמיונו את שבט שמעון וחצי שבט מנשה, ולא ידע שהכוזרים הם גרים שהתגוררו בראש המאה השמינית. אין להתפלא על זה, כי גם ר' חסדאי בן שפרוט האמין שהכוזריים הם יהודים שגלו מארץ ישראל, וכתב בבקשה למלך הכוזרים: ויודיעני שורש הדבר ויסוד כל המעשה איך היתה נפילת ישראל במקום ההוא . . . (מכתב ר' חסדאי למלך הכוזרים). ואפשר שמשבה שהיו בארצות הכוזרים יהודים שהתייחסו לעשרת השבטים, השב אלדר את ממלכת הכוזרים לממלכת שמעון ומנשה אף שאבות המלכים גרים היו²). —

בנוגע להשבטים שבאפדיקא, הנה בימי קדם היו באמת יהודים בדרומה ומזרחה של ארץ אבעססיניען, היא ארץ המישור שעל שפת ים סוף (עי' המאמר על הפלשים), ושם

² בעל ספר עקטאן דמר יעקב (הוצאת כרמולי) השתמש במדרש עשר נלוות (ביה"ט ח"ג 133), ובספורי אלדר, ובמכתב ר' חסדאי בן שפרוט ותשובת המלך בנוגע להכוזרים. אחר שראה מהתשובה ההיא שהכוזרים הם גרים ולא בני שמעון, כתב בצד 12 כמפשר: "בשעה שהיו בני נמר עובדי עבודה זרה עמד כוזר אחיהם להוכיחם, אמר לו הקב"ה חייך שאני פורע לך. מיד נסדר כוזר מעל אחיו, והלך לו לארץ כוזריא, ונילגל הקב"ה והביא את בני שמעון לארצו, ונתחתנו בניו בבני יעקב, ונעשו גירי צדק ויצא לו מוניטין בעולם". ועל ידי זה עלתה ביד המחבר לקיים שני דברים הסותרים זה את זה: שהכוזרים גרים הם, ושבארץ כוזריא יושבים בני שמעון. — נחזין להשוות הספר עקטאן דמר יעקב עם כ"י פריס Cod. 837², כי כפי הנראה הוסיף בו כרמולי דברים מלבנו, כדרכו.

שכנו על פי אלדר ד' השבטים. מן היהודים שבאבעססיניען עצמה אין זכר בספורי אלדר, אבל נראה שנכללו אצלו בין ארבעת השבטים; כי הרבה ממה שאלדר מספר אודותם נמצא אצל הפלשים, הם היהודים שבאבעססיניען (ע' להלן 3). אלדר אינו מזכיר אבעססיניען ומדבר רק מארץ המישור ההיא, יען שנאמר: מעבר לנהרי כוש עתרי בת פוצי יובילון מנחתי (צפניה ג', ט'), ואלדר יפרש זה על ארבעת השבטים (ס"ג 5), ושם ידובר בודאי מהארץ שמעבר לנהרי כוש, ולא מכוש עצמה. להארץ ההיא הכונה בכל מקום שנאמר מעבר לנהרי כוש, גם בכמה מקומות שנאמר כוש סתם. התרגומים יתרגמו שם באמת כוש במלת הינדיקן, שהיא אצלם חוילה שלדרומה מזרחה של אבעססיניען (כמו שהוכחתי ס"ב הי"ט). בכלל לא ידעו הקדמונים מאבעססיניען, כי היא יושבת על הרים גבוהים ותלולים וקשה לבוא לשם. אבל ידעו מהארצות שבצפון לה והסמוכות למצרים, ומהארצות שבדרום לה המשתרעות על שפת ים סוף, כי הן ארצות המישור ועל שפת הים, וקל לבוא לשם הן ביבשה והן בים. מנפלאות הארץ שהיא מעבר לנהרי כוש יספרו כבר האמער והעראדאט וסופרים רבים אחריהם¹). שם הוא מקום גן העדן לדעת מחברים שונים, מן בעל ס' היובלים עד ר' עובדיה ברטנורא. ועל כן יספר אלדר ששם הוא מושב ארבעת השבטים מן הנילוס ונהרי כוש עד נהר סמבטיון, ושמעבר לנהר הזה, היינו בגן עדן, הוא מושב בני משה (ס"ב הי"ט).

לפי אלדר שכנו השבטים היותר צפוניים (שמעון וחצי שבט מנשה), והשבטים היותר דרומיים (דן נפתלי גד ואשר), באותן הארצות עצמן שהן על פי ס' היובלים הגבול הקיצוני של הארצות שנפלו בגורל שם, לצפון ולדרום. לפי דעת בעל ס' היובלים מתחילות ארצות שם לצפון ממוצא נהר דאן (Don), ועוברות דרך חצי אי קרים לאזיא ואפריקא. הארצות האלה שבאיברופה להכוזרים היו בימי קדם. לדרום מגיע חלק שם על פי ספר היובלים עד קצה ים סוף הדרומי והגאלף של עדן. ואלה דבריו בספרו מחלוקת הארץ בין

¹ ע' 3 § Dillmann, über d. Anfänge d. Axumitischen Reiches

בני נח⁽¹⁾: ויצא בגורל לשם מן הארץ לנחלה לו ולבניו לתולדותיו לעולם: מן הר רִפּ, ממוצא מי נהר⁽²⁾). ותעבור נחלתו לפאת מערב תוך הנהר ההוא, וירדו (מימיו מן ההר) עד יבאו אל ברכת המים⁽³⁾, שממנה יצא הנהר הזה, וישתפכו מימיו לתוך ים מיעומ⁽⁴⁾. ויעבור הנהר (הים?) הזה אל הים הגדול (ים השחור)⁽⁴⁾. כל אשר לצפון הוא ליפת⁽⁵⁾, וכל אשר מול פני דרום, לשם הוא. ותעבור [נחלת שם] עד אשר תבא לקרס⁽⁶⁾, שהוא בתוך חיק לשון הים הנשקפת על פני דרום. ותעבור נחלתו תוך הים הגדול [הים התיכון], ותלך נכחה עד תבוא מול מערבה של הלשון הנשקפת על פני דרום [לסועין], כי הים הזה שמו לשון ים מצרים (ישעיה י"א ט"ז). ותפנה משם דרומה עד קצה הים הגדול [הים ההודי] על פני

1) דיללמאנן העתיק את ס' היובלים על פי כתב־יד משובש שבטיבינגן מלשון עטהיאפית ללשון אשכנזית, והעתקתו נדפסה במכתב עתי Ewald, Jahrbücher d. Biblischen Wissenschaft II. III. מן ההעתקה האשכנזית הזאת העתיק הר"ש רובין את ספר היובלים ללשון עברית. בשנת 1859 הוציא לאור דיללמאנן את ס' היובלים בלשון עטהיאפית על פי כתב יד הנזכר ועוד כתב יד אחר עם נוסחאות טובות שהביא מאבעסטינען הנוסע הצפירתי אבכאדיע. אני מעתיק מן האריגינאל העטהיאפי הזה —

2) הקדמונים האמינו שהנהר Don, (אצלם Tanais) יבוא מהרים שקראו Ripaia. אבל באמת מוצא הדאן הוא מאנטיס (זעע) הנקרא Iwanowskoe Oziero. בעל ס' היובלים עושה פשרה ואומר שהמים יורדים מהר רִפּ ומתקבצים אל הברכה וממנה יוצא הדאן.

3) Maeotis הוא אצל היוונים שם הים הקסון הנקרא כעת ים אֶזְאוּ.

4) בערך אל ים אזאוו ים השחור גדול הוא. הנהר עובר דרך ים מיאוס אל הים השחור. ואפשר שיש פה טעות, והכונה שים מיאוס יעבור להים השחור.

5) מן כל עד ליפת חסר בהעתקת דיללמאנן, וישנו בכ"י אבכאדיע.

6) הוא Chersonesus Heracleotica של הקדמונים, (סעבאסטאפאל שלנו) היושבת בקצה הדרומי של קרים.

שפת המים [של ים סוף], ותעבור מיל ערב עפרא¹) ותרד עד תבוא אל מי נהר גיחון²), ולנגב למי גיחון על פני שפת הנהר הזה. ותעבור מול מזרח עד אשר תבוא אל גן העדן לדרומו לדרום (היינו דרומית-דרומית), וממזרחה של כל ארץ עדן (ולכל המזרח³) ותפנה למזרח [לאויא] ותעבור עד אשר תבוא למזרחו של הר רב, ותרד מול גבול מוצא מי נהר סן. זאת היא הנחלה שיצאה בגורל לשם ולבניו, לאחוזת עולם ולתולדותיו עד עולם. וישמח נח כי נפלה הנחלה הזאת לשם ולבניו, ויזכור דברו אשר דבר בפיו כבנותו ואמר: ברוך (ד') באהלי שם. וידע כי גן העדן — הוא קדש הקדשים ומשכן ד', — והר סיני — תוך המדבר —, והר ציון — בטבור הארץ — שלשת אלה זה מול זה למקדשים נבראו, ויודה לאל אלהים . . . (ספר היובלים פרק ח').

יש פה בספר היובלים כמה מבטאים מסופקים; אבל בנוגע לארצות הצפון והדרום דבריו מבוארים היטב. בצפון יהשוב המהבר לשם הארצות מהרו רב עד סוף הצי אי קרים, אף ששם לא ישבו עמי שם. הסכה לזה היא בודאי לפי שהארצות ההן היו לפי הגדת

¹ דיללמאנן העתיק: und läuft gegen Arabien nach Ophra. ובהערה כתב שאפשר לקרות עופר או עפר, ולא באר כונת המלה הזאת. בקאדעקס אבבאדיע כתוב ערפ. רובין העתיק: ועבר מול ארץ ערב אופירה. ואין זה נכון, כי פה ידובר מן הארץ הסמוכה להים התיכון, ואין שם מקום אופיר. חוץ לזה אופיר יכתבו גם כלשון עטהאפית באלוף, ופה כתוב עפר בערין. ברור בעיני שעפר או ערפ הוא כנוי למלת ערב, וכאילו אמר: ערב העפרי או ערב הערפי, כדי לבאר מאיזה ערב ידבר, וכונתו לחלק ערביא המתחיל אצל עיר Raphia הסמוכה לנת, והעובר לאפריקא ומשתרע בין הגילום וים סוף. כל המקומות ההם לערביא נחשבו (ע' Strabo p. 803), ושם הוא המדבר הנקרא בערבית נפר, שהוראתו בארות על שם הבארות הרבות שחפרו שם (Z. D. M. G. XVIII, 465). הכנוי הזה עפר או ערפ בלתי ידוע לי ממקום אחר, גם לא ארע כברור פירוש המלות ההן, אבל אין ספק בעיני שבעל ס' היובלים מדבר מערביא שבאפריקא שהזכרתי.

² הוא הגילום, ע' ס'ב היז.

³ המלות שהסגרתו הן מיתרות.

היונים מושב אפאללא ומושב אנשים ישרים וצדיקים (Hyperboreer) שהאריכו ימים והיו מאושרים בכל דבר באין דאגה וצרה (Plinius H. N. IV, 11), ורצה בעל ספר היובלים שהארצות ההן לשם תהיינה. ועל כן התחיל לסדר ארצות שם מצפון קרוב למושב ההיפערבארעער, ועל ידי זה הוכרח למשוך חבל נחלתו לאויא דרך קרים¹). כמו כן יספר שנפלה לשם באפריקא הארץ שעל שפת ים סוף והגאלף של עדן, אף שגם שם לא ישבו עמי שם, מסבה שהארץ ההיא היתה ידועה לארץ טובה, שבה היה גן העדן. ובוה יחשוב המתחבר של ספר היובלים לבני שם הארצות שהיו ידועות להיותר משובחות וטובות. המתחבר בעצמו מעיר על זה ואומר שגם שמה שהנחלה הזאת לשם נפלה, ויזכור דברו אשר דבר: ברוך ד' אלהי שם, וישכון באהלי שם.

שיום אפוא בזה בעל ספר היובלים ואלדד. כי גם אלדד חושב את הארצות הצפוניות הנזכרות לשבט שמעון וחצי שבט מנשה, ואת הארצות הדרומיות הוא מ'חס לארבעת השבטים. להלן נראה שאת בני משה מושיב אלדד בתוך גן העדן של ספר היובלים.

¹ רחוק לומר שהדברים המובאים נתוספו בספר היובלים אחר שנתניירו הכוזרים. גם Epiphanius, Ancoratus c. 113 מונה בין זרע שם את הקיסטען והאיבעריער. אבל את הטויריער, יושבי קרים, יחשוב לבני יפת. שם ארץ Grusia שבקויקאזוס היה בימי קדם Iberia, והעם שגר שם נקרא איבעריער. לפי דעת כראניסטען ארמעניים יבוא השם הזה מן העברים שגרו שם מימי נח, או מימי נבוכדנאצר שהגלה אותם שמה. Constantinus VII Porphyrogenitus יספר שבימיו אמרו האיבעריער בעצמם שהם צאצאי דוד ובת שבע (ע' ענציקלאפעדיאה ערש עט גרובער ערך איבעריא). בזמן מאוחר התפשטה ההגדה שעשרת השבטים כלואים מעבר להרי קויקאזוס, בהמקום שקודם לזה האמינו ששם כלואים נגו ומנוג עיין אודות זה Marinelli, Die Erdkunde bei den Kirchenvätern S. 30 (der deut. Uebersetzung). בההעתקה העטהאפית של עזרא הרביעי נזכרה ארץ Azaph שהיא לדעת נוטשמיר Asow, ע' מאמר הפלשים פ"א. ואחר כל זאת, עוד נפלא הדבר שבעל ספר היובלים חושב את הארצות שמן נהר דאן ועד קרים לארצות שם.

2. אלדד מספר שדן בא לאפריקא קודם בית ראשון בימי ירבעם. בני דן לא רצו ללחום עם ירבעם נגד רחבעם וירושלם, והוכרחו לעזוב את ארץ ישראל והלכו לכוש (ס"ב 11)¹. הספור שדן יצא מארץ ישראל קודם החירבן, מיוסד על הגדה נושנה, כמו שהעיר ר' צמח גאון וכטו שנראה מכמה מקומות, ע' ס"א הט"ו. אבל הפרטים שאלדד מספר, ושדן הלך לכוש דרך ארץ מצרים, כל זה הוא בודאי המצאת אלדד.

תשעת השבטים הנותרים הגלו על ידי מלכי אשור לאזיא. שבטי נפתלי גד ואשר הלכו מאזיא לאפריקא ונתישבו ביחד עם דן. השבטים האלה הם בני השפחות, ויתר השבטים הם בני רחל ולאה, והיו מתקוטטים ואומרים לשלשת השבטים ההם: אתם בני השפחות! «ונתיראו אלו שלא תפול מלחמה ביניהם» ונסעו משם והלכו לדן שהוא בן בלהה שפחת רחל (ס"א 9).

גם להספור הזה מהליכת ג' השבטים מאזיא לאפריקא אין שום מקור. רחוק בעיני לומר שבמקרה ספר אלדד שדן בא לארצו דוקא דרך מצרים, וששלשת השבטים באו לשם דוקא מאזיא. אבל נראה לי שאלדד בא לזה על ידי הטעם הבא. לאבעססיניען ואפריקא הדרומית מזרחית באו היהודים משתי פנות שונות: מצפון דרך מצרים, וממזרח ומדרום דרך ערביא. היהודים שבאו ממצרים היו בודאי משונים הרבה מהיהודים שבאו מערביא, ובנקל היה אלדד מכיר ההבדל שביניהם. גם בודאי היו בידם קבלות המספרות מאין באו, ואלדד ידע מהן. את הענין הזה הכנים אלדד לתוך ספוריו וישם את היהודים שבאו ממצרים לצאצאי שבט דן, ואת היהודים שבאו מערביא כנה בשם שבטי נפתלי גד אשר. אחר שהיתה הגדה קדמוניה שדן יצא מארץ ישראל עוד קודם גלות עשרת השבטים, ואחר שבמצרים היו יהודים רבים גם בימי הבית הראשון, על כן השכיל אלדד לספר שדן יצא מארצו עוד בימי ירבעם ובא לאפריקא הדרומית-מזרחית דרך מצרים. אמנם לערביא באו היהודים בזמן מאוחר, והליכתם משם לאפריקא היתה בודאי מאוחרת להליכת

¹ מתשובת הרדב"ז שאביא במאמר הפלשים פ"ז נראה שבימי האמינו שיהודי אבעססיניען הם משבט דן.

היהודים ממצרים לדרום. על כן יאמר אלדר שהיהודים הערביים שבאפריקא הם מן עשרת השבטים, ושבאו לשם דרך המדבר של ערביא (ס"ב 11) אחר מות סנחרב, היינו בזמן מאוחר. הטעם שאלדר חושב את היהודים שבאו דרך ערביא דוקא לשלשת השבטים נפתלי גר ואשר, הוא מפני שאלדר רצה לסדר השבטים בני האמהות במקום אחד, והשבטים בני השפחות במקום אחר, כמו שנראה מדבריו.

3. בנוגע להתנהגות השבטים והייהם יש לרוב דברי אלדר יסוד במציאות, ואינם ילדי רוחו. אלדר עושה חילוק גדול בין השבטים שהיו באפריקא להשבטים שהיו באזיא. מהשבטים שבאפריקא יספר שיש להם מלך ונשיא שר צבא, ושהם נלחמים עם מלכי כוש בסדר ומשטר ידוע (ס"ב 14); ומהשבטים שבאזיא יאמר רק שאין עליהם עול מלכות (ולא שיש להם מלך), ושהם פושטים בנדוד כדי לבז ולשלוט שלל (ולא שנלחמים עם מלכים אחרים). השבטים שבאפריקא אינם יודעים רק לשון הקודש, והשבטים שבאזיא מדברים גם בלשון פרס ולשון קדר (ערבית, ס"ב ה"ד). התלמוד של שבטי אפריקא משונה מהתלמודים של שאר היהודים, כי הוא כתוב בלח"ק צחה ואין בו שום חכם לא מבעלי משנה ולא מבעלי תלמוד, וההלכות מתחילות: כך למדנו מפי יהושע מפי משה מפי הגבורה (ס"א 6); אבל משבט זבולון וראובן יספר אלדר: ועמהם מקרא ומשנה ותלמוד ואגדה (ס"ב 7), היינו התלמוד שלנו. החילוקים האלה לא במקרה באו בספורי אלדר, אבל יש להם יסוד בחיי היהודים באפריקא הדרומית — מזרחית ובאזיא, המשונים מאד אלו מאלו. מן היהודים שבאבעססיניען ודרום לה נדע שהיו להם בזמנים שונים מלכים שהכניעו עמי הארץ ההיא, אבל להיהודים שבאזיא לא היו בימי אלדר מלכים כאלה. היהודים שבאבעססיניען אינם יודעים מאומה מן התלמודים שלנו, רק יש להם "תרגום" והוא פירוש על התורה (ס"א ה"ו ומאמר על הפלשים); אבל בני זבולון וראובן שגרו סמוך לפרס בודאי ידעו מן התלמוד שהגיע אליהם מישיבות בבל. מארבעת השבטים שבאפריקא יספר עוד אלדר: "ואין קורין מגלה ממעשה אסתר כי לא היו באותו הנס, ולא מגלת

איכה כדי שלא לשבר לבם" (ס"א 3). ובאמת לא יחוגו הפלשים פורים (ותנוכה), ואינם קורים מגלת אסתר ואיכה (ס"א ה"ה). גם יש בהלכות אלדר דינים המסכימים עם מנהגי הפלשים, ע' להלן פרק ה'.

אלדר מספר מהשבטים שגרו על ההרים הסמוכים לפרס שאינם מגדלים סוסים, שמדברים בלשון פרס, ושהולכים בדרך מלכי מדי ופרס. כזאת יספר גם שטראבא מהעמים שגרו שם (ס"ב ה"ח). עוד מספר אלדר ששבט יששכר שוכן בתחתיות ארץ מדי ופרס "ויש קרוב להם רשעים עובדי אש וישאו אמותיהם ואחיותיהם לנשים" (ס"ב 5). גם זה מיוסד בקורות הימים. מכל העמים הקדמונים היו הפרסיים עובדי האש הראשונים שלקחו אחיותיהם ואמותיהם לנשים ע' Spiegel, Erânische Alterthums- Kunde III, 679, וביחוד היה זה נהוג אצל המאגיער ע' Z. D. M. G. XX, 112.

אבל מה שאלדר מספר שארבעת השבטים מדברים עם בני משה בעמדם על שפת נהר סנבטיון המפסיק ביניהם, וששולחים אלו לאלו מכתבים על ידי יונים (ס"ב 19), הספור הזה הוא בודאי בדוי מאלדר כדי לקשר ספורו מארבעת השבטים עם ספורו מבני משה, המיוסד על הגדה קדמוניה.

מצאנו איפוא אצל אלדר כמה דברים אמתיים מחיי השבטים ומנהגיהם, גם גזומאות ודברים ברזיים. בזה אין אלדר נופל משאר הנוסעים בימי קדם. הנוסעים בימי קדם ערבו על פי רוב בספוריהם האמת עם המדומה, וכן עשו גם כותבי הראמאן ההיסטארי (Kremer, Ueber) אצל הערביים כבר בימי קדם (die Südarabische Sage 50 ff).

ד. הספור אודות בני משה.

מקור הספור הזה של אלדר הוא בהמזמור על נהרות בבל שם ישבנו (תהלים קל"ז), ובההגרות המיוסדות על המזמור הזה. בהמזמור ההוא יספר המשורר שבהלכו בגולה עם חבריו, ישבו פעם על נהרות בבל לנוח שם מטורח הדרך. כנורותיהם

שהיו חביבים להם ושלקחו עמם בעזבם ביתם וארץ מולדתם, אותם תלו על ערבות הנחל. בלב נשבר הביטו על הכנורות וזכרו את ציון ואת שירי הקדש ששרו שם בנגנם בכנור. זכרו זאת וישבו ובכו. הבבליים ראו את המית רוח הגולים ויבקשום לשיר להם מעט משירי ציון, כשמעם זאת נבהלו ותמהו וקראו: איך נשיר את שיר ד' על אדמת נכר!

המזמור היפה והאדיר הזה עשה פעולה נמרצה על לב היהודים, והוסיפו עליו הדברים האלה: אמר להם נבוכדנאצר מה אתם יושבים ובוכים? והוא קרא לשבטו של לוי ואמר להם: הכינו עצמיכם, עד שאנו אוכלים ושותים אני מבקש שתעמדו ותקישו [תכו] לפני ולפני עבודה זרה בכינורות שלכם, כדרך שהייתם מקישים בבית המקדש שלכם לפני אלהיכם. מסתכלים אילו באילו ואומרים: לא נִיֵינו שהחרבנו בית מקדשו בעונותינו, אלא עכשיו אנו עומדים להקיש בכינורותינו לפני הננס [נבוכדנאצר] הזה ולפני העבודה זרה הזאת? מיד עמדו כולהם ונטלו עצה ותלו כינורותיהם בערבות שהיו שם, ושלטו בנפשותם ונתנו אליוני [בהונות] ידיהם לתוך פיהם ומרצצים ומקצצים אותם. . . . (על פי פס"ר ותאמר ציון ומדרש תהלים קל"ז). וכשהיו אומרים שוררו! היו מראים אצבעותיהם מקוצצים ואומרים להם: איך נשיר את שיר ד' על אדמת נכר, ואצבעותינו מקוצצים? כיון שבא הלילה ירד הענן וכסה עליהם ועל נשיהם ובנותיהם ובניהם, והאיר להם הקב"ה בעמוד אש, והולכים כל הלילה עד אור הבוקר והניחם על שפת הים. . . . והים סובב עליהם מהלך ג' חדשים על ג' חדשים מרובע, ומצד האחד לא היה סובב כל הרוח, והמשיך הקב"ה אותו נהר [סנבטיון] וסגר לפניהם. . . . ואינם רואים שום אדם ולא שום אדם רואה אותם אלא ד' שבטים בלבד, דן ונפתלי גד ואשר, שהם יושבים מעבר לנהר כוש (על פי אלדר ס"ג 3). כן נמלטו המשוררים מיד שונאיהם הבבליים ומיד כל שונא לעולמי עולמים; כי הם "אסורים" בארץ מסוגרת מכל צד, ולא יוכל איש לבוא לתוכה. בהארץ המסוגרת הזאת חיים הלויים בני משה חיים מאושרים בהשקט ובטה. לא נכר אצלם שוע לפני דל, ועשיר ברש לא ימשול, כי כולם שוים. הם

בעצמם בונים בתים, ובעצמם חורשים וזורעים, לפי שאין שם עבדים ושפחות. אין סוגרים שם הבתים בלילה כי אין שם גנבים ולסטים, גם אין שם חיה רעה ובהמה טמאה. ארצם היא ארץ מבורכה, וקוצרים שם שתי פעמים בשנה. שוכנים בבתים מפוארים, וסביבם גנות ופרדסים. מאריכים ימים עד מאה ועשרים שנה, וכן לא ימות בחיי אביו. כולם קדושים וצדיקים, ועומדים בקדושתו של משה רבנו.

כן יספר אלדר מחיי בני משה. אצל חז"ל אין זכר מכל זה. אבל הערבי אבן עבאש (בן אחי מחמד) בפירושו על הקאראן (הביאו קאזוויני) יספר מבני משה דברים דומים לזה ועוד יותר (ע' ס"א ה"ג). אבן עבאש היה תלמיד כעב היהודי מימן שהמיר דתו בדת מחמד, וממנו למד עבאש ההגדות של היהודים. גם ההגדה מבני משה למד כנראה עבאש מכעב, ועל ההגדה היא מיוסד ספור אלדר (ס"א ה"ג). עוד יספר אלדר שיש אצל בני משה שש מעינות ויקבצו כולם לאגם אחד וישקו מהם ארצם (ס"ב 19¹). בינם ובין ארבעת השבטים מפסיק נהר סנבטיון, והנהר הולך והאבנים והחול ירעימו כל ששת ימי המעשה, וביום השביעי ישבות, ומיד תעלה אש מערב שבת עד מוצאי שבת ולא יוכל איש להגיע אל הנחל כמהלך מיל (ס"ג 2). יש בהנהר ההוא מקום בלתי רחב, שם מתקבצים בני משה מעבר מזה, וארבעת השבטים מעבר מזה, ומשיחים. גם יש להם יונים ידועים ביניהם, כשהם רוצים לדבר אלו עם אלו, או כשיש להם איזה עסק גדול¹, כותבים אגרות וקושרים בכנפי היונים או ברגליהם, והם הולכים ועוברים נהר סנבטיון ובאים «למלכיהם ושריהם» (ס"ב 19). הספור של אלדר מבני משה יסודו בהגדות קדמוניות. ההגדה מהחיים המאושרים של בני משה אינה אלא אוטופיא, היינו ספור מחברה אנושית אידעאלית המתנהגת על פי חקי צדק ומשפטי אמת, ושכל אנשיה חיים בשוה חיי עונג ומנוחה. לכל

¹ דומה להבנינים הרבים שנבנו בימן כדי לאסוף מי הנהרות למקום אחד ולהשקות משם את הארץ ע' Sprenger, Alte Geographie .Arabiens § 380. Kremer, Südarabische Sage 20. 33. 82

עמי קדם היו ספורים מחברות כאלה שלא היו ולא נבראו, רק הסופרים ברו אותן מלבם, ברצותם למעת נן עדן בהעולם הזה. אלדד הכנים בספורי נסיעותיו האוטאפיא הזה של היהודים הנעלה מאד בערכו על הספורים הגשמיים של העמים האחרים, ועלינו להודות לו על זאת. אמת שאלדד רמה את אנשי דורו והרבה דורות אחריו, שהאמינו לדבריו שארבעת השבטים מדברים עם בני משה ושולחים להם אגרות על ידי יונים, ושהסנבמיון מושך חול כל ששת ימי השבוע ובשבת ישבות. אך גם בשביל זה לא אימר שאלדד רמאי היה; ואדרבה הוא בעיני אומן חרוץ היודע לעשות רושם על לבות האנשים על ידי הטוב והיפה שבדבריו.

ה. ההלכות.

אודות ההלכות של אלדד, שהן לפי דבריו חלק מן התלמוד של ארבעת השבטים, כתבו אנשי קירואן בשאלתם לר' צמח גאון: והוצרכנו לפרש לפני מעלת אדונינו הלשון הזה מה שכתבנו במקצת התלמוד שלהם, לפי שיש בו תמיה גדולה (ס"א 6). גם ר' צמח כתב בתשובתו: ספרו לנו חכמים ששמעו מן רבנא יצחק בן מר ורבנא שמחה שראו ר' אלדד הדני זה והיו תמיהים מדבריו שהיו במקצתן נראים כדברי חכמים שלנו, ומקצתן היו מופלגין (שם 10). כן הוא באמת, ההלכות של אלדד הן מלאות פליאות וחדות. אינן לא על דעת חכמי התורה שבעל פה, ולא על דעת החולקים עליה. בכלל נוכל לוטר שבהלכות טרפות ובדיקה אלדד מסכים עם חכמי הקבלה, כי החולקים על הקבלה אינם מודים בדיני בדיקה וטרפות. אבל בהחומרות הרבות שלו בדיני שחיטה, אלדד מתאים, עם הכופרים בהקבלה.

הסבה שאלדד מחמיר בדיני שחיטה הרבה יותר מבעלי התלמוד, היא שלפי דעתו מטרת השחיטה היא הוצאת כל הדם מן הבהמה בשעת השחיטה. ועל כן הוא מזהיר הרבה על הרהקת כל דבר המעכב יציאת הדם, ופוסל השחיטה אם רגלי הבהמה לא תוכלנה להתנועע אחר השחיטה מסבה שהן תחובות באיזה דבר או שהן מקושרות, כי באופן כזה לא יצא הדם כולו (ה"א 7, ה"ב 6).

זהו אצלו גם טעם דין שהייה באמרו: ושהה בידו עד כשיעור שחיטת בהמה אחרת, והלך הדם בכל הבשר, נבילה משיעור הראשון, שלא שופך הדם כולו. וכתוב בתורה כי נפש כל הבשר דמו בנפשו הוא. . . (ה"ב 2). כמו כן יבאר שדרסה (שם 3) והגרמה (שם 5) פוסלות השחיטה, מסבה שלא יצא הדם כולו. גם טעם דיני טרפות מבאר כן, ויאמר: אמר רבנו יהושע בן נון מפי משה רבנו ומפי הגבורה, כל בשר ודם אשר יצר הקב"ה אותו על פני כל הארץ, טרם מיתתו מלאך המות מביט אליו ויה לו דם בבושרו, לפיכך למד הקב"ה למשה רבנו שמנה עשר טרפות האלו שיהיו ישראל נקיים לפני הקב"ה שלא יאכלו זבחי מתים (ה"ג 1).

לא כן היא דעת רוב חכמי הקבלה; לפי דעתם בלתי נחזיק להוציא את הדם דוקא בשעת השחיטה, והם מתירים את השחיטה גם כשנתעכב דם בבשר, ומתירים את הדם עצמו שנבלע באיברים. גם הקראים מזהירים הרבה על הרחקת כל הדם בשעת השחיטה, ועל כן חשב גרעמיץ (V, 523) שאלרד קראי היה. אך כבר ידענו שהלכות טרפות שלו מעידות עליו שלא הלך בדרך הקראים, כי אין להקראים דיני טרפות כלל וכלל. אבל לדיני אלרד בהרחקת הדם יש טעם אחר המיוסד בקורות ענין השחיטה. בעצם וראשונה היתה כל שחיטה שחיטת קדשים והקרבת קרבן לז'. בימי קדם לא אכלו בשר שלא נקרב חלבו ודמו לגבוה, ומי שרצה בימים ההם לאכול בשר הוכרח לשחוט בהמתו כדי להוציא את דמה (וחלבה) ולהקריבו לז'; כי הדם הוא הנפש, והנפש היא חלק אלוהי¹. כל זמן שהיהודים היו עובדי אלילים הקריבו את הדם והחלב לשעירים, ואחר מתן תורה הקריבו אותם לז' באוהל מועד או בכמות, כמו שנאמר: איש איש אשר ישחט שור ואל פתח אוהל מועד לא הביאו להקריב קרבן לז' לפני משכן ה' דם יחשב לאיש ההוא דם שפך ונכרת האיש ההוא מקרב עמו למען אשר יביאו בני ישראל את זבחייהם אשר הם זבחים על פני השדה והביאם לה' אל פתח אוהל מועד אל הכהן וזבח

¹ ע' Wellhausen, Prolegomena zur Geschichte Israels S. 65

זבחי שלמים לדי' אותם וזרק הכהן את הדם על מזבח די' פתח אהל מועד והקטיר החלב לריח ניחוח לדי', ולא יזבחו עוד את זבחייהם לשעירים אשר הם זנים אחריהם (ויקרא י"ז, ג' — ז'). וכן לא היתה שחיטה בלא הקרבת קרבן כל ימי השופטים, ועד שנבנה הבית בירושלים, כמו שנראה מכמה מקומות, וביחוד מן הכתוב: ויעט העם אל השלל ויקחו צאן ובקר ובני בקר וישחטו ארצה ויאכל העם על הדם, ויגידו לשאול לאמר הנה העם הטאים לדי' לאכול על הדם, ויאמר בגדתם, גלו אלי היום. אבן גדולה. ויאמר שאול קצו בעם ואמרתם להם הגישו אלי איש שורו ואיש שיהו ושחטתם בזה ואכלתם ולא תחטאו לדי' לאכול אל הדם, ויגשו כל העם איש שורו בידו הלילה וישחטו שם. ויבן שאול מזבח לדי' (שמואל א' י"ד, ל"ב—ל"ה).

והנה כל זמן שהיו במות ומזבחות בכל פנות הארץ, היה אפשר לעשות כן ולהקריב מ כל שחיטה את הדם והחלב לגבוה. אבל אחר שנבנה בית המקדש בירושלים ונאסרה הקרבת קרבנות מחוץ לירושלים, נשתנה מאד ענין השחיטה לאכילה. מצד אחד לא יכול כל מי שרצה לאכול בשר להביא בהמתו ממרחקים לירושלים, ומצד אחר לא יכלו להקריב את החלב והדם מחוץ לירושלים, כדי שלא לזלזל בכבוד הבית שבירושלים. אז נעשה חילוק בין שחיטה לאכילה לשחיטת קרבנות. השחיטה לאכילה הורדה ממדרגתה הקודמת, והיתה לשחיטת חולין שבלתי מקריבים ממנה שום דבר על המזבח. על ידי השנוי הזה יכלו לזבוח ולאכול בשר בכל אפסי הארץ, מבלי לפגום בכבוד ירושלים. ממילא מובן שלסבה זאת היה נחוץ להרחיק משחיטת חולין כל דבר שאפשר לטעות על ידו ולחשוב שהיא שחיטת קדשים; ועל כן נצטוו בני ישראל: כי ירחיב די' אלהיך את גבלך. . . . ואמרת אכלה בשר כי תאוה נפשך לאכול בשר, בכל אות נפשך תאכל בשר. . . . וזבחת מבקרך ומצאנך. . . . ואכלת בשעריך בכל אות נפשך. אך כאשר יאכל את הצבי ואת האיל כן תאכלנו הטמא והטהור יחדו יאכלנו. רק חזק לבלתי אכל הדם. . . . על הארץ תשפכנו כמים (דברים י"ב, כ'—כ"ד). בעוד שקודם הרחבת הגבול שחטו רק אצל המקומות המקודשים כדי להקריב עליהם הדם לגבוה, הותרה פה השחיטה בכל מקום;

אבל רק באופן שלא יהיה נראה כאילו מקריבים שם קרבנות, כמו שנראה מן הלשון: אך כאשר . . . ומן הלשון: על הארץ תשפכנו כמים —.

שלילת הקדושה משחיטה לאכילה תלויה איפוא באיסור הקרבת קרבנות מחוץ לירושלים. מובן הדבר שמי שנזהר הרבה בהאיסור ההוא, הוא מקפיד גם כן ששחיטת חולין לא תהיה דומה לשחיטת קדשים. ולהיפך מי שאינו זהיר כל כך בהקרבת קרבנות מחוץ לירושלים, הוא לא נמנע ג"כ לחשוב שחיטת חולין לשחיטת קדשים, ולהתנהג בשחיטת חולין ככל אשר יתנהגו בשחיטת קדשים. זהו העקר שעל ידו יתבארו החילוקים בידיני שחיטה שבין חכמי התלמוד והחולקים על הקבלה. חכמי הקבלה החמירו הרבה באיסור הקרבת קרבנות מחוץ לירושלים, ואמרו: קדושת ירושלים אין אחריה היתר (משנה מגילה י" ע"א), היינו שאף שחרב הבית, בכל זאת אסור להקריב קרבנות מחוץ לירושלים. ועל כן בעל כרחם לא יכלו לחשוב השחיטה לאכילה (המותרת בכל מקום) כהקרבת קרבן; ואדרבה הם השתדלו לעשות חילוק והבדל רב בין שחיטת חולין לשחיטת קדשים, והתירו בשחיטת חולין דברים האסורים בשחיטת קדשים, ולהיפך אסרו בשחיטת חולין כמה דברים הנהגים בשחיטת קדשים.

אחד מהחילוקים הנזכרים הוא הנוגע להוצאת הדם. בקדשים נחוץ לפי דעת חז"ל לחתוך את הוורדין וליתן אותם לתוך הכלי שמקבלים בו את הדם (זבחים כ"ה ע"א), יען שמן הוורדין יוצא הדם בנקל, ובקדשים לדם הוא צריך. אבל בשחיטת חולין בלתי נחוץ לפי דעתם לחתוך הוורדין ההם (סתם משנה חולין כ"ז ע"א), לפי שאין הדם נחוץ לשום דבר. בכלל אין אצלם בשחיטת חולין הוצאת הדם העקר, ואמרו: השוחט בהמה היה ועוף ולא יצא מהן דם כשרים (משנה שם ל"ג ע"א), ודם התמצית או דם האיברים אינו לפי דעתם בהכרת רק באוהרה (כריתות כ" ע"ב). ואף הדם האסור לאכילה, בלתי נחוץ שיצא דוקא בשעת השחיטה, כי אפשר להרחיק אותו אחר כך, ואמרו: הרוצה לאכול מבמה קודם שתצא נפשה חותך כזית בשר מבית השחיטה ומלחו יפה

יפה ומדיחו יפה וממתין לה עד שתצא נפשה, ואוכל (חולין ל"ג ע"א). וזאת היא דעת כל חכמי הקבלה חוץ מר' יהודה שיש לו בזה דעת אחרת כמו שיבואר. לפי דעתם יש הפרש גדול בין שחיטת חולין לשחיטת קדשים, ונחוץ להשגיח היטב על החילוקים שבניהן, כדי שלא יטעו ויאמרו שגם שחיטת חולין היא עבודה קדושה והקרבת קרבן. ועל כן אמרו: אין שוחטין . . . ולא לתוך כלים. אין שוחטין לגומא כל עיקר, אבל עושה גומא בתוך ביתו בשביל שיכנס הדם לתוכה. ובשוק לא יעשה כן שלא יחקה את הצדוקין (משנה חולין מ"א ע"א). כי השוחט לתוך כלים נראה כמקבל הדם להקרבה על מזבחות, והשוחט לתוך גומא נראה גם הוא שהדם קדוש לו, והוא מאסף אותו למקום אחד כדי להקדיש אותו שם לדי'.

לא כן היא דעת מי שהכחיש לגמרי בקדושת ירושלים (עשרת השבטים והשומרונים), ומי שלא השגיח על האיסור והקריב קרבנות מחוץ לירושלים (היהודים שבמצרים שבנו בית חנוני, והפלשים באבעססיניען). אצל כל אלה השחיטה היא פועל קדוש, ומטרתה היא בעיניהם להוציא את הדם לקרבן לדי', אף על פי שאינו נזרק על מזבחות. ועל כן הם מחמירים הרבה בדיני השוחט והשחיטה, ומזהירים להוציא את כל הדם שהוא חלק אלוה.

כן השתלשל ענין השחיטה גם אצל הערביים. בראשונה היתה אצלם כל שחיטה הקרבת קרבן, כי מטרתה היתה להוציא את הדם, ולזרוק אותו על האבנים הקדושות שהיו להם. אחר כך חדלו מלזרוק את הדם בשחטם בהמות לאכילה, ובכל זאת נשארו אצלם המנהגים הקדמונים: גם בשחיטת חולין פנו אל הקודש וקראו בשם איזה אליל (תהליל), ואסרו השחיטה מיד נכרי, והשגיתו על יציאת הדם, אף שלא היה נחוץ להם לשום עבודה¹⁾.

גם אצל השומרונים והקראים והפלשים נשארה השחיטה בתכונתה הקדושה של ימי קדם, והוצאת הדם היא בעיניהם כהקרבת קרבן גם בזמן שאינו נזרק על מזבחות. בהשטה הקדמונית

1. Wellhausen, Reste Arabischen Heidenthums S. 114 ע' א

הזאת הלך גם אלדר; ועל כן יש בהלכות שלו כמה דברים המסכימים עם הערביים והשומרונים והקראים והפלשים.

אחר שהרחקת הדם היא כהקרבת קרבן, ושלחנו של אדם הוא כמוזב (ה"ג 25), על כן מזהיר אלדר לפנות בשעת השחיטה אל המקדש, ואוסר את השחיטה אם לא ברך מקודם. כי גם בימי קדם לא אכלו ישראל בשר טרם שברכו עליו, כמו שנאמר: כי לא יאכל העם עד באו כי הוא יברך הזבח (שמואל א' ט' י"ג). כמו כן הוא אוסר השחיטה אם לא הניח סודר על ראשו, ובאבל וטמא ומצורע וסרים ונער וזקן ואשה ושכור וערום (ה"ג 25, 30), ומשתמש לזה במלת פגול הנוהגת במקרא אצל קרבנות. וכל זה מפני שבעיני אלדר השחיטה היא דבר קדוש, וכאילו היא שחיטת קדשים. וכבר טעה בעל האגור וחשב שאלדר מדבר באמת מקדשים, וכתב: ואני המחבר חושב בלבי אפשר כי כוונתו היא בקדשים כי הם תומרות שהנהיגו בקדשים, וראיה מלשונו שכתב (ע' לקוטי הלכות א') כל הזבחה לדי' וגומר, על דרך הכתוב זבח לאלהים יחרם (אגור ריש הלכות שחיטה). אבל אין כן הדבר, כי אלדר עושה חילוק בין שחיטת המזבח לשחיטת אכילה (ה"ג 26), והתומרות הנזכרות אינן אלא מסבה שגם לשחיטת חולין יש בעיניו קדושה ידועה על ידי הוצאת הדם בקרבן לדי'. — גם אצל הקראים השחיטה היא כהקרבת קרבן, וע"כ אסרו קדמוניהם השחיטה ואכילת בשר בגולה (אשכול הכפר א"ב רל"ז ורל"ז), יען כי בגולה אסור להקריב קרבנות. אחר כך התירו את השחיטה בגולה, אך בכל זאת נשארו אצלם תומרות רבות המורות על קדושת השחיטה, ואסרו שחיטת קטן ושחיטת שכור (לכתחלה), ואם לא ברך על השחיטה, וצוו גם כן שהשוחט יפנה נגד ירושלים (ר' ישראל המערבי, ה"א ה"ח), והזהירו לחתוך את הוורידין. — מן השומרונים יספר פעמערמאנן שבשחטם את קרבן הפסח יניח השוחט סודר או מלית על הכובע שבראשו, והדם יאסף לתוך גומא אחת (לעקסקון של הערצאג ערך Samaria). — מאמיני מחמד אוסרים השחיטה בקטן פחות מן ט"ו שנה אם לא ראה קרי' (1), ומזהירים גם כן לחתוך את הוורידין, ומצווים

¹ ע' י' Minhag at-talibin, Ed. Van der Berg II, 17

להניח את הבהמה על צדה השמאלי ויהיה הצד הימיני למעלה¹).
כן נחויץ לעשות גם לפי אלדר. כנגד הדברים ששויים בהם אלדר
והקראים והשומרונים והערביים, יש הרבה דברים שהם חלוקים
בהם. הקראים מתירים שחיטת טמא לעצמו או לטמא אחר (ע'
גן עדן לר"א האחרון ענין שחיטה פט"ז), ואין אצלם דין השוחט
ערום ובלא סודר ודין אבל וסרים וזקן וכדומה. המושלימים
מתירים שחיטת מחוסר דעת ושחיטת שכור (Minhag' III, 294).
כל זה אינו כאלדר; ונוכל לומר בצדק שבעקרי הדברים כל
הנזכרים שווים זה לזה, אבל בהפרטים נחלקו ברבות הימים.

יען כי הוצאת הדם בשעת השחיטה הוא אצל אלדר דבר
עקרי, על כן הוא מזהיר להחזיר החבלים שעל רגלי הבהמה
הנשחטת, טרם שתצא נפשה, כדי שתוכל לבעט בהן ולהניע אותן,
ועל ידי התנועה יצא הדם כולו (ה"ב 6). טובן מעצמו שאין מזה
זכר אצל הו"ל. אבל בין הקראים מצאתי שר' ישראל המערבי
מזהיר ג"כ על התרת החבלים (ה"א ה"ח). ונשאר הדין הזה
נוהג אצל היהודים שבאבעססניען, כי כן יספר הנוסע המיססיאנאר
פלאד משחיטתם: מניחים את הבהמה על הארץ וקושרים ארבעת
רגליה²). הכהן תותך צוארה ככל הנחויץ בסכין המיוחד לשחיטה
בעל שתי פיות (צווישנידיג). בעת השחיטה הוא מברך ואומר:
ברוך אתה ד' אלהי אברהם יצחק ויעקב. אחר כך מתירים
רגלי הבהמה השחוטת, וכל האנשים הנמצאים יושבים בעגולה
וממתינים עד אשר לא ישאר בה כל רוח חיים .³

הלא נראה מזה שיש לדין אלדר מהתרת הקשרים יסוד
בהמנהג הקדום של הפלשים. בכלל ראינו שדיני אלדר מיוסדים
בשטה קדומה שהתפשטה אצל כתות שונות, לא שאלדר לקחם
מן הקראים, כדעת גרעמיץ. ובאמת יש זכר מן השטה ההיא גם

¹ שם III, 298. אצל אלדר לא נזכרו הוורידין, ובכלל אינו
מזכיר מה שנחויץ לחתוך בשעת השחיטה.

² המושלימים קושרים רק שלשת רגלי הבהמה, והרגל הימנית
שלמעלה אינה מקושרת.

³ Flad, Abessinische Juden 22.

בהתלמוד עצמו; אבל מסבה שהובאו בו אודותה רק מאמרים אחדים קצרים, לא עמדו המפרשים על תכונתם. רש"י הוא האחד אשר בעזר ההלכות של אלדר ירד עד עומק הדברים. על חכמי הקבלה שהבאתי לעיל חולק התנא ר' יהודה ואומר שנחויץ לחתוך הוורידין גם בשחיטת חולין¹). וכן יחלוק ויאמר שגם דם התמצית או דם האיברים הוא בכרת (כריתות כ" ע"ב). שני המאמרים האלה של ר' יהודה מיוסדים בהשטה שהלך אחריה אלדר, המצריכה להוציא את כל הדם על ידי השחיטה, וטרם שתמות הבהמה. כי לשחיטת או חתיכת הוורידין אין מטרה אחרת, רק להוציא את כל הדם. מזה יוצא שלדעת ר' יהודה אם נתעכבה יציאת הדם ונבלע ממנו מעט באיברים, הבשר אסור באכילה ולא תועיל לו המליחה וההדחת. אין ספק שעם זה לא יכול ר' יהודה להתיר לתתוך בשר מבהמה קודם שיצא דמה ולאכלו, על ידי תחבולת המליחה, כמו שהתירו אחרים (ע' לעיל). והנה ר' חייא הלך בהרבה דברים אחר ר' יהודה, וסדר את הספרא על פי שטתו (ע' מקדמוניות היהודים 53), ועל כן אמר שמואל משמו של ר' חייא: השובר מפרקתה של בהמה קודם שתצא נפשה, הרי זה מכביד את הבשר וגוזל את הבריות ומבליע דם באברים (חולין ק"ג ע"א). התלמוד מסופק שם בפירוש הדברים "ומבליע דם באיברים". המפרשים הקדמונים (בתוכם גם

¹ לפי דעת רב חסדא לא אמר זה ר' יהודה אלא בעוף, אבל בבהמה בלתי נחויץ לחתוך הוורידין (חולין כ"ח ע"ב). ואין כן משמעות המשנה. מן הבריותא שהביאו שם אין ראיה לר' חסדא, כי ר"י אמר "בעוף" יען שרצה לומר עד שישחוט את הוושט. — גם בהענין שהצד הימיני הוא העקר, שזה אלדר לר' יהודה. לפי סתם המשנה נוהג נוד הנשה בירך של ימין וברך של שמאל (חולין פ"ט ע"ב), אבל ר"י אמר: אינו נוהג אלא באחת, והדעת מכרעת את של ימין (שם צ' ע"ב). ור' יהודה הוא האומר כל פינות שאתה פונה לא יהו אלא דרך ימין למורח (נבחים ס"ב ע"ב). ור' יהודה הוא העושה חילוק בדרוסת הואב בדקה ודרוסת ארי בנסה, דרוסת הנץ בעוף הרק ודרוסת הגס בעוף הגס (חולין מ"ב ע"א). דומה לזה אצל אלדר ה"ב 22.

ר' גרשון מאור הגולה) בידעם ממקום אחר שהבלעת הדם אינה אוסרת את הבשר, גרסו ופרשו פה באופן שהספק הוא: אם מותר לאכול אותו הבשר בלא מליחה, או שנחויץ למלוח אותו. אבל לא עלתה על דעתם שיחשוב איש שהבשר אסור לגמרי. אבל לרש"י גירסא אחרת, והוא מפרש שבעלי התלמוד נסתפקו: אם בכלל הבשר ההוא מותר באכילה, כי אפשר שאחר שנבלע דם באיברים שוב אינו יוצא, ואוכל דם. רש"י נמה פה מפירוש רבותיו (ר' גרשון מאור הגולה), ופרש הרברים בשטת ר' יהודה שאין תרופה אם נתעכב הדם בבשר על ידי שבירת המפרקת, יען שלמד מאלדד ענין הבלעת הדם. רש"י בעצמו מעיד שהלך בזה אחר אלדד, כי ז"ל בפררם סימן רמ"ח: ושהייה במיעוט דגרגרת וכל שכן בוושט טריפה. דהכי אשכתן בהלכות דר' אלייר (צ"ל אלדד, כבר העירו על המעות הזאת) שהייה אמאי אסורה, דכיון דאישתתי במיעוט סימן כל דהוא ושהה כשיעור, ודאי מחמת ביעותתא מיסתליק דמה ומיבלע באיברים ולא נפיק אפילו ע"י מילחא. . . . וכן מה שהזכירו חכמים שאין שוברין מפרקת בהמה עד שתצא נפשה משום מעמא דמבלע דם באיברים הוא. . . . ומכאן ברור שפירוש רש"י ושטתו בהשובר מפרקתה של בהמה, מיוסדים בשטת אלדד ולקוחים ממנו¹).

על ידי הוצאת הדם מבאר אלדד הטעם של דיני שחיטה. את הדינים האלה הוא מכנים בהכללים הידועים: שהייה, דרסה, חלדה, הגרמה (וקולמוס), ועיקור. הדינים הפרטיים הם אצלו כפירוש על חמשת המלות הנזכרות. נראה שהמלות האלה חיו ידועות לכל היהודים מימי קדם כסימנים לדיני השחיטה, אבל

¹ בימינו חקרו הרבנים אם מותר לקרב מיתת הבהמה תיכף אחר השחיטה, או לא (עי' קונטרס הבלעת הדם לה"ר צבי פלאטא, וקונטרס לכבוד עמודי התורה לר' זאב דיננער). ממה שאמרנו יוצא שהמתיר הולך בשטת רוב חכמי התלמוד, והאוסר הולך בשטת ר' יהודה ור' חיוא ואלדד. בנוגע לרש"י נעלם מהמחקרים הנזכרים ששטתו מיוסדת בדברי אלדד.

בפירושו היו חלוקי דעות. מטרת אלדד בהלכות שחיטה שלו היא לבאר את המלות ההן כפי שטתו, ועל כן הוא מתחיל: ואלו הן הלכות שחיטה שהיותיה . . . והכי פתרונם (ה"א 2). ולזה רומז המחבר של הלכות שחיטה בלשון ערבית בכתבו: ואילו המלות אשר ש (היינו אלדד) אותן [בלתי] ידוע השורש אצלנו לחסרון הלשון אשר לנו . . . (ה"ב 5). בכמה ענינים אין אלדד מסכים להפירוש של חכמי הקבלה. עיקור מורה בתלמוד על עקירת הסימנים ממקומם, ואלדד מכנים בו שני ענינים חדשים שלא נזכרו אצל חז"ל: א) אם רגלי הבהמה נעוצות בשעת השחיטה באיזה מקום, ויפרש עיקור מלשון שורש ועיקר, היינו שנשתרשו רגלי הבהמה, ולא תוכל להניע אותן. ב) אם רגלי הבהמה מקושרות (ה"א ה"ח). ענין עקירת הסימנים שאצל חז"ל נזכר אצל אלדד רק בדרך אגב, באמרו: ואם נעקרו הסימנים טרפה (ה"א 7). לדעת הר"מ שטיינשניידער המאמר ואם נעקרו הסימנים טרפה, הוא הוספה מאוחרת בדברי אלדד, ואין לאלדד כלל דין עקירת הסימנים. אבל על כל פנים העיקור של אלדד הוא משונה מאד מהעיקור של חז"ל¹⁾. — שחיטה העשויה כקולמוס שאלדד אוסר (ה"ב ה"י), היא משונה מהשחיטה ההיא אצל חז"ל שהם (גם הקראים) מתירים. מכל זה אשפוט שבארץ מולדתו של אלדד היו המלות שהייה . . . ידועות כסימנים לדיני שחיטה, כמו שהיו ידועות גם להשומרונים כעדות חז"ל (חולין ד' ע"א), אבל היתה להם שם הוראה אחרת. אך אפשר גם שאלדד בבואו לבבל וקירואן קרא את התלמוד, ובודון או בשגגה הכניס בסימני השחיטה שמצא בו הדינים שהיו ידועים לו, כן הכניס בהלכות טרפות שלו (ה"א 28) בכלל נפולה דיני דרוסה, בעוד שבתלמוד נפולה היא דבר בפני עצמו, ודרוסה דבר בפני עצמו. בכמה מקומות נראה שאלדד השתמש בדברי בעל הלכות גדולות, ראה הלכה א' הערה ג', והי', וכ"ד, וביחוד הלך אחר בעל

¹⁾ אין לחשוב שהדמנה לאלדד נוסחא משובשת שהיה כתוב בה עיקור בדליית ולא בריש, כי מדבריו נראה ברור שקרא עיקור בריש (ע' ה"ב הי"ח).

הלכות גדולות בד"ן שחיטה העשויה כקולמוס (ח"ב ה"י). מזה יכולים אנחנו ללמוד על זמנו של בעל ההלכות ההן. אבל אפשר שהשווי בד"ן שחיטה כקולמוס הוא דבר מקרה, ושהשווי בהלשון יבוא מסבה שהסופרים שנו לשון אלדד על לשון בעל ההלכות הגדולות.

גם בהלכות טרפות שלו משתמש אלדד כה וכה במאמריו שלקח מן התלמוד, ובכל זאת אינו מסכים עמו בהרבה דברים כמו שהזכרתי לעיל פרק א'.

להקראים אין דיני בדיקה וטרפות. להשומרונים יש כעת הלכות טרפות. בשנת 1853 שחטו לעיני פעטערמאן את קרבן הפסח על הר גרזים, וכשמצאו בכבש אחד שהריאה היתה דבוקה לצלעין, שרפו את הכבש ההוא באש, ושחטו במקומו כבש אחר (לעקסקון של הערצאג ערך סאמאריא צד 380). גם להיהודים שבאבעסניען יש דיני בדיקה. פלאד יספר בהמשך דבריו הטובאים לעיל: אזי יפשיטו את עורה ויפתחו את בטנה ויבדקו היטב היטב את האסטומכא והמעיים. כשימצאו שם חתיכת עור או בנג בלוי, אזי הבשר טמא (בלשונם rekus), וישליכו אותו לכלבים ולזאבים. ואם לא ימצאו שום דבר טמא, אזי יהתכו את הבשר לבתרים, וינקרו היטב בשתי הרגלים אי גיד הנשה (בלשונם scholuda) המכונה אצלם "חרם לישראל", היינו אסור לישראל (ע' ה"ג המ"ה). פלאד טעה ולא הבין ענין הבדיקה, וחשב שהחתיכת עור אוסרת את הבשר; אבל על כל פנים מוכח מדבריו שיש להפלישם דיני טרפות. אלדד כתיב לאכול את הולד שבתוך השחוטתה (בן פקיע) כדעת חז"ל; הקראים והשומרונים אוסרים זה (ה"א הל"ח).

ו. המהדרות השונות וכתבי-יד.

אני מדפיס ששה ספורים ולקוטי ספורים, גם ארבע הלכות ולקוטי הלכות. הידיעות הביבליאוגראפיות שמתו בהערה בראש כל ספור והלכה. הספור הששי של בעל אשכול הכפר משונה משאר הספורים, אבל חמשת הספורים האחרים הם באמת ספור אחד במהדרות שונות. יסוד המהדרות ההן הוא הספור של אנשי

קירואן בשאלתם לר' צמח גאון (אצלנו ספור א'), והמכתב של אלדר לספרד (אצלנו בשנויים ספור ב'). עוד היה לעיני מחברי המהדורות ספור אלדר שנכתב כעין גביות עדות שנבו מאלדר; בראשו היו הדברים: «ובא אלינו צדיק זה», ובסופו: «זה הצדיק שבא אלינו שמו». . . על יסוד שלשת הכתבים האלה נתחברו המהדורות בהוספות והסרונות, וזהו אשר אדפיס מספוריו:

א. הספור שבשאלת אנשי קירואן, עם השנויים שבשלשלת הקבלה (ד' ויניציאה הראשון). לו היתרון על שאר הספורים, כי בו יסופר מה ששמעו אנשי קירואן באזניהם מפי אלדר עצמו. על פיו נוכל לתקן מה שעותו הסופרים בהמדרות שלהם. דרך משל אנשי קירואן בספרם בשם אלדר מן התלמוד שבלשון הקדש הצחה שאין בו שם שום חכם, יאמרו שהתלמוד הזה נמצא אצל ד' השבטים (סי' 3), ולא אצל בני משה; ובדברם מבני משה לא יזכירו דבר מן התלמוד ההוא. בשאר הספורים החליפו הסופרים וכתבו שהתלמוד הזה נמצא אצל בני משה. אין ספק שהנכון הוא כמו שכתוב בשאלת אנשי קירואן, כי הקדמונים הביאם את הלכות אלדר יכנו אותן בשם תלמוד השבטים (ה"ב), או תלמוד ארץ ישראל (לקומי הלכות), ולא תלמוד בני משה.

ב. מכתב אלדר ששלח לספרד, עיין שם הערה א' ול"א. יש בו שנויים והוספות מאוחרות. הנוסח הזה שלפנינו נכתב באיטאליא, כי יש בו כמה מלות מלשון איטאלקית (הערה כ"ה, כ"ט).

ג. ממדרש בראשית רבתי כ"י, שהשתמש בספור אלדר לבאר על ידו הכתוב יוסף ד' לי בן אהר, והביא דבריו בלשון «אמרו רבותינו» כמו שהעיר ע"ז ה' יעליניעק (ביה"מ ח"ו XIV). כל המסופר בו יש בספור ב', חוץ מהענין שהענין נשא את בני משה לעבר נהר סמבטיון, שישנו רק בספור א'. ע' מאמרו אודות בראשית רבתי במאנאצין של ברלינער 1888 צד 82.

ד. לעיני המתבר של המהדורה הזאת היו ספור א' וב' גם הנביות עדות שהזכרתי, כי יש בו המאמר: «זה הצדיק. . . (סימן 16. 10), יש בו ענינים שאינם בהספורים הנזכרים: השיר של ד' השבטים, שם אביו של השופט עבדון, ושהוא משבט אשר.

ה. הוא ההצעה לשאלת אנשי קירואן. דומה לספור ד'. יש בו הספור מעבודת מולך שאינו בשום מקום אחר.

ו. הספור של בעל אשכול הכפר, המשונה מכל הספורים האחרים. בו היו דברים נוטים לדעות הקראים. הספור הזה היה המקור להגדת הקראים שמחלוקת הרבנים והקראים היא מזמן ירבעם בן נבט. כי כן כתב בעל חלוק הקראים והרבנים: עד שקם ירבעם שר"י ונחלקו ב' מלכויות, מאז החליף ירבעם מצות התורה ונחלקו לשתי תרות . . . ומהיום שהוא כראות זה המעל כל הירא וחרד אל דבר אלהים מתוך עשרת השבטים נפרדו מבין ישראל אחיהם והלכו מעבר לנהר יב' כו' ש' . . . (לקוטי קדמוניות, נספחים 100). קרוב שהספור הזה נודיף מאת הקראים.

בלקוטי ספורים הדפסתי שני ספורים שהובאו בבראשית רבתי הנזכר. מן הלשון: אמר יהושע בן נון הכרתי שהם לאלדר. מן הלכותיו אני מדפיס:

א. ההלכות שמביאים אנשי קירואן.

ב. ההלכות שהביא המחבר של הלכות שחיטה בלשון ערבית, כ"י אוקספורד.

ג. ההלכות שלו כ"י פרמא. יש בהן הרבה חדשות, והן היו לעיני הקדמונים שהבאתי בלקוטי הלכות.

ד. ההלכות שבקובץ 678 באוקספורד.

מספורי אלדר היו לנגד עיני כתב-יד, והעתקות מכ"י:

א. העתק כ"י שברומי Kazanato H. V. 11. אכנהו כ"ר.

ב. כ"י נמצא אצל ה' יעללינעק, שהשאל לי בטובו לעיין

בו. אכנהו כ"י. שני כתבי היד האלה דומים לספור ד' וה'. השנויים שמצאתי מהם הבאתי בהערותי.

ג. כ"י פרמא de Rossi 194 והוא ספור ד'. ראיתיו בהיותי בפרמא.

ומהלכותיו:

ד. העתק מכ"י אוקספורד קובץ 793 שהעתיק לי בטובו

ה' נייבוער.

ה. כ"י פרמא de Rossi 327. נסעתי במכוון לפרמא

והעתקתי לי.

ו. העתק כ"ז אוקספורד 678 שהשאל לי בטובו ה' יעללינעק,
והשוה אותו עם הכ"ז ה' נייבויער.
את הכתב יד מספור אלדר שבבריטיש מוזעאום לא ראיתי.
ה' נייבויער כתב לי שאין בו שום חדשות —
לא השתמשתי בספור אלדר הדני של כרמולי, כי הוא זיוף,
כמו שהוכיח ה' שי"ר בהקדמתו למחברת הפרחון. — אודות הספר
עקטאן דמר יעקב שהוציא לאור כרמולי ע' לעיל פרק ג' 1.
מה שתקנתי מדעתי הסגרתו בשני חצאי לבנה והוספתי
מלת: "צ"ל", ומה שהוספתי מדעתי הסגרתו בשני חצאי מרובע.
המעיות בדקדוק הלשון כשאינן משחיתות הכונה השארתי בלא
תיקון.

הַמְּפֹרִים.

ספור א.

ספר אלדר הדני*.

שאלה זאת שאלו אנשי קירואן לרבינו צמח^א) נאן יעקב על
עסק אלדר הדני שנפל ביניהם מן השבטים הגנוזים בחוילה
הקדומה^ב) בארץ כוש.

1. לפני רכב ישראל ופרשיו, עמוד הימיני, פשיט החוק,
אביר הרועים, ראש הגבורים, חמוש ושלות במלחמתה של תורה,
אזור וחגור בכל כלי זיין להבין ולהתבונן בספר מלחמת יי, לפרט
ולפרש מסתריה, לפענה רזי תעלומיה, לגלות ולפרסם עמקי צפוניה,
ולפרש סתרי עניניה לידע טעמה לבאר פתרוניה, לפקוח עינים
עורות מעורוניחם, להציא סגורים ממסגרותיהם, לפתוח לבבות

* נדפס בראשונה באיטאליא קרוב לשנת 1480, ובלתי נמצא. עיין
רש"ל ליטב"ל¹ VII 481, ור"מ שטיינשניידער בהקאמולוג הנדול שלו ערך
אלדר. הנדפס פה הוא על פי העתק שעשה רמ"ש גירונדי מן הדפוס הראשון.
את ההעתק הזה השאיל לי בטיבו הריר שוחיה. — הנדפס בבית המדרש
חי"ב צד 102 הוא על פי דפוס ואלקווא המשובש מאד. — בהדפוס הראשון
ושאר הדפוסים יבוא קודם השאלה ספור מהשבטים שנתחבר בזמן מאוחר
כעין הקדמה להשאלה והתשובה. אני הסירותי אותו משם ואדפיסנו במקום
אחר בסימן ה'. בתוך השאלה הביאי אנשי קירואן ההלכות של אלדר, גם
אותן הסירותי משם ואדפיסן בראש ההלכות, כדי שיהיו הספורים לתור
וההלכות לחוד.

מאטמומהם, להעמיד דברים על בורייהם, דבר דבור על אפניו, והוא אדונינו מאור עינינו, הדר זיוונו, הודנו והדרנו, כתר ראשנו, עטרת תפארתנו, אלופנו ומאליפנו מר רב צמה גאון יעקב, י"ר מלפני אדון האדונים שיוסף על חיי אדונינו לרוממו ולברכו, להטיב גזעו ולהטיב צמתו ולטייב שרשו, להפריח פרחו, להציץ ציצו, להניץ ניצו, ליפות פניו, להפריחו ולהמליחו, ולהמתיקו ולהצליחו, להטיב צמתו, לעשות צמחים כצמחי רבבה וכאדונינו, כי אדונינו הוא תפארת שבה ישראל, זרוע נטויה לעדת ישראל, מטה ישראל ועטרת תפארתם ולו (צ"ל ולא) לנו המפורזים בלבד אלא לשבטים אשר מעבר לנהרי כוש, כי הם מלחם אדונינו אוכלים ומימיו הם שותים.

2. נודיע לאדונינו נתארה בינינו אדם א' ושמו אלדד הדני משבט דן, וספר לנו כי ארבעה שבטים הם במקום א', דן ונפתלי גד ואשר. שם המקום חוילה הקדומה אשר שם הזבח. ויש להם שופט עבדון שמו, ודנין בארבע מבי"ד (מיתות בית דין), ויושבים באהלים ונוסעים וחונים ממקום למקום, ונלחמים עם חמשת (צ"ל שבעת) מלכי כוש, ומהלך ארצם שבעה חדשים, אבל חמשה מאות המלכים סובבים אותם מאחריהם ומשני צדיהם ונלחמים עמם בכל עת, ומי שהוא רך לבב נותנים אותו לנחלת י"י.

3. יש להם המקרא כלה, ואין קורין מגלה ממעשה אסתר, כי לא היו באותו הנס, ולא מגלת איכה כדי שלא לשבר לבם. וכל תלמוד שלהם אין שם שום חכם אלא אמר יהושע מפי משה מפי הגבורה.

4. וכל איש זרוע מהם נותנים אותו לחלק המלחמה, ואינם זויין ממלאכתם, אלו לתורה ואלו למלחמה הם מן השבטים ארבעתם, וכשיוצאין אין יוצאין מעורבין. גבורי דן להם ג' חדשים יודעים (צ"ל : ידועים) רודפים אחר מלחמתם על סוסייהם ואין יורדים מעליהם כל השבוע, ולערב שבת יורדים בכל מקום שהם, וסוסייהם עומדים בכלי זיניהם. ואם לא יבואו עליהם האויבים שובתים השבת כמשפט, ואם יבואו עליהם האויבים (ו) יוצאין בכל כלי זינם והורגים בהם רבים כגבורת השם עליהם. ויש שם מגבורי בני שמשון מבני דלילה, והם רצים לקראתם למלחמה, והקטן שבהם ירדוף רבים מהם, והרמת קול כל אחד מהם בקול ענות גבורה כקול הארי.

Job 30, 4 11

וקורא בקולו הגדול: לה' הישועה ועל עמך שבמי ישורון גבורתך סלה. ועומדים במלחמה עד משלם שלשה חדשים, ובמשלם שלשה חדשים באים עם כל השלל למלך עדיאל" ומהלך הכל בשוה לכל ישראל. וכשהמלך מקבל חלקו נותן אותו לחכמים לומדי תורה, ומי שהוא ראוי לחלק נותנים לו חלק, ואחר לוקחים חלקם. וכן נד וכן אשר [ונפתלי] עד משלם שנים עשר חדש, וחוזרים.

5. ואין להם לשון אחר כ"א לה"ק בלבד. וזה אלדר הדני אפילו דבור א' אינו מבין לא מלשון כוש ולא מלשון ישמעאל אלא לה"ק לבד. ולה"ק שהוא מדבר יש בו דברים שלא שמענו מעולם, כמו ליונה קורא תינתרא, ציפור קורא ריקות, פילפול דרמוש. כגון אלה כתבנו מפיו הרבה, שהיינו מראים לו הדבר ואמר לנו השם בלה"ק ואנו כותבין אותו, ואחר ימים חזרנו ושאלנוהו על כל דבר ודבר ומצאנו אותו כדבור הראשון⁶.

6. התלמוד שלהם בלה"ק מצוחצה, ואינו מזכיר בו שום חכם לא מבעלי משנה ולא מבעלי תלמוד, אלא כך אומר בכל הלכה: כך למדנו מפי יהושע מפי משה מפי הגבורה. ובא לומר איסור והיתר וראינו שתורת (צ"ל שתורה) אחת היא, אלא בקצתם מחליפים. והוצרכנו לפרש לפני מעלת אדונינו הלשון הזה מה שכתבנו במקצת התלמוד שלהם לפי שיש בו תמיהה גדולה, ולפי שיעין בו אדונינו . . . (פה מביאים אנשי קירואן ההלכות של אלדר. ואצלנו הן להלן: הלכה א').

7. ועוד ספר לנו: כשחרב הבהמ"ק עלו ישראל לבבל. עמדו הכשדים על בני משה אמרו להם: שירו לנו משיר ציון. עמדו בני משה וגעו בבכיה לפני הקב"ה וכתתו אצבעותיהם בשגיהם. לומר: האצבעות שהיו מכין בהן בבהמ"ק הא"ך נכה בהן בארץ טמאה⁷. ובא הענן ונשאם עם אהליהם וצאנם ובקדם והוליכם לחוילה והזורדם שם בלילה. — ועוד אמר לנו: ספרו לנו אבותינו ואבותינו מאבותיהם ששמעו באותה הלילה רעש גדול ובבקר ראו חיל גדול וכבד — והשיב (צ"ל יהסב) להם את הנהר שגולל אבנים וחול במקום שלא היה שם נהר מעולם, והנהר ההוא עדין גולל אבנים וחול בלי מים ברעש גדול וקול גדול, שאלמלא היה פוגע בהר של ברזל היה מנפצו. והנהר גולל כל ששת ימי השבוע

פלאר

אבנים וחול בלי שום טיפת מים, ובשבת נח. ובשעה שיעריב יום הששי בה"ש (בין השמשות) תרד עליו ענן, ואין אדם יכול ליגש אליו עד מוצאי שבת. והוא ששמו סבטיון (צ"ל סמבטיון)⁽⁸⁾, ואנו קוראין אותו סבטיו (צ"ל סנבטיון). ויש מקומות באותו הנהר שאין להם רוחב [אלא] כששים אמה, והם עומדים בצד הנהר משם ואנו מכאן ומספרים אלו עם אלו. — והם אסורין⁽⁹⁾, מפני שהנהר מקיף עליהם, ולא אנו יכולין ליכנס אצלם ולא הם יכולין לצאת משם.

8. ואין ביניהם היה רעה ולא בהמה טמאה ולא שקצים ורמשים כי אם צאנם ובקרם, וחורשים וזורעים [בעצמם כי אין להם עבדים⁽¹⁰⁾], ושואלים אלו את אלו, וספרו להם בחורבן הבית, ולא היו יודעים בני דן מאומה.

9. אבל נפתלי וגד ואשר לאחר חורבן בית שני (צ"ל: ראשון) באו לדן, מפני שמתחלה היו יושבין עם יששכר⁽¹¹⁾, בעריהם, והיו מתקוטטים עמהם שהיו אומרים להם אתם בני השפחות, ונתוראו אלו שלא תפול מלחמה ביניהם, ונסעו והלכו עד שהגיעו לדן ונעשו ד' שבטים במקום א'.

והרי התשובה שהשיב להם מר צמח נאן יעקב לדברי אנשי

אלקירואן אשר שאלו על עסקי אלדר הדני ושניו תלמודו.

10. בעסק ר' אלדר הדני ששלחתם לפנינו, ואשר שמעתם ממנו, ספרו לנו חכמים ששמעו מן רבנא יצחק בן מר ורבנא שמחה שראו ר' אלדר הדני זה והיו תמהים מדבריו, שהיו במקצתן נראים כדברי חכמים שלנו ומקצתן היו מופלגין.

11. בדברינו בדבר זה (ו) ראינו מקראות שיש בהם סיוע לחכמים שלנו, לפי כשעלה סנהריב והגלה שבטי זבולון ונפתלי בשנת ה' לאתו המלך, ומן יסוד המקדש עד שמנה לאחו קרוב לסיד שנה. וכיון שראו בני דן שהיו גבורי חיל שהתחיל מלך אשר לשלוט בישראל, יצאו מארץ ישראל לכוש וחטו שם, להיותה ארץ גנות ופרדסים, שדות וכרמים, ארץ רחבת ידיים מלאה כל טוב, ונתנו לבם לעבוד את ה' ביראה, ולעשות כל מצותיו באהבה, והועיל להם כי נכתרו בשני כתרים, בתורה ומלכות, כאשר ספר ר' אלדר הדני זה.

12. ושנו רבותינו^ע עשר גלויות גלו ישראל, ד' ע"י סנהריב, וד' על ידי נבוכדנצר, ואחת ע"י אספסינוס, וא' ע"י אנדרינוס, ולא הוזכר שבט דן בכל הגלויות, לפי שמעצמו הלך לכוש קודם החורבן קליה שנים. נראה לו שאין פגם בדבר זה שמא לא נסע דן עד גלות שלישית^ע.

13. ואומר ר' אלדר שדנין בדי מיתות: מקילה, שריפה, הרג וחנק. ואין בתורה מיתת חנק, וחכמים דרשוה ואמרו כל מיתה האמורה בתורה סתם אינה אלא חנק^ע.

14. וכי בני משה אצלם ונהר סבטיון מקף עליהם — אמת אמר, שכך אומרים רבותינו ז"ל במדרש^ע, שהגלה נבוכדנצר לויים בני משה ששים רבוא, וכיון שהגיעו לנהרות בבל הם וכנוריהם, אירע להם כמו שספר לכם ר' אלדר.

15. וקודם ביאות אבותינו לארץ כנען הם נתעסקו במלחמות ושבתו המשנה שלקחו מפי יהושע (צ"ל משה). ואפילו יהושע ע"ה אמרו עליו^ע שנולדו לו ספיקות אחר מיתת משה, ובכל השבטים שהיו בכל הארץ. שבטי יהודה ובנימין החזיקו בתורה על כולם.

16. ואל תתמהו על השנוי והחלוק אשר שמעתם מפי אלדר. שהרי חכמי בבל וחכמי א"י שונים משנה אחת בתיקון רב, ואין פוחתין ואין מוסיפין, ולפעמים תלמידים הללו אומרים טעם אחד, והללו אומרים טעם אחר, כמו שני חכמים היושבין להבין במקרא או במשנה, זה נראה לו טעם אחד וזה נראה לו טעם אחר. ואפילו במקראות שהן קבועין בכתוב, יש שנוי בהן בין בכל לא"י בחסרות וביתירות ובפתוחות ובסתומות ובפסקי טעמים ובמסורת בחתוך הפסוקים. וכל שכן המשנה שהוא דבר מסותם, עמוק עמוק מי יכולנו.

17. ויש לומר שאינו כלל רחוק שאלדר זה שנגזר החליף מרוב צרותיו שעברו עליו, וטורה הדרך המענה גוף האדם. אבל המשנה תורה אחת היא, עלי' אין להוסיף וממנ' אין לגרוע. ואין אתה מוצא חלוק, לא חלוק בדברי גדול ולא חלוק בדבר קטן, אלא בתלמוד, שאנשי בבל גורסין אותו בלשון ארמית, ובני ארץ ישראל לשונם לשון תרגום^ע. ואף החכמים שגלו לכוש פתרו התלמוד בלתיק שחם מכירים אותו (צ"ל: אותה). וזה שאין בו שם חכם, לפי

שכל משנה שהיו ישראל דורשין במקדש, סתם הי' ולא הי' בו שם חכם. והתורה אחת היא בין במשנה בין בתלמוד וממעין אחד, הכל שותין. ואין נכון לפרש כל דבר, שנאמר כבוד אלהים הסתר דבר (משלי כ"ה ב').

18. ושומר אלדר שהם מתפללים על חכמי בבל בראשונה ואחר על כל הגלות⁽⁸⁾, יפה הם עושים, מפני שעיקר החכמים והנביאים לבבל גלו, והם יסדו את התורה וקבעו ישיבה בנהר פרת מימי יהויכון מלך יהודה ועד היום הזה⁽²⁾, והם היו שלשלת החכמה והנבואה, ומהם תורה לכל העם יוצאת. וכבר הודענו לכם שממעין אחד הכל שותין. והתחוקו במה שהחכמים דורשים לכם, ובתלמוד שלמדו לכם, ואל תטו ימין ושמאל מאחרי כל דבריהם שכן כתוב על פי התורה אשר יורוך ועל המשפט אשר יאמרו לך תעשה וגו' (דברים י"ז, י"א*)).

* בשלשת הקבלה (ד' וי' דף ל"ו) הביא קצת מן השאלה והתשובה הזאת. ואלה דבריו המשובשים:

ואני הצעיר ראיתי בהלכות שחיטה ובדיקה שהביא אלדר-הדני מ' שבטים, ויש שם אלו הדברים: שאלה עשו בני אלקירואן מברבריא אל מר צמח הגאון שבמתא מחסיא וכו'. ואחרי שהביאו לפני הגאון פרטים רבים מדברי אלדר הדני בדיני שחיטה ובדיקה שנוהגים י' השבטים, ואומרים שזה האיש אמר להם דברים אחרים ושואלים מהגאון אם ראוי להאמין לדבריו. ואלה הם דבריו: ועוד ספר לנו אלדר הנוכח שכשחרב המקדש בראשונה עלו ישראל לבבל, ועמדו בשרים על בני משה ואמרו להם שירו לנו משיר ציון. עמדו בני משה וגעו בבכיה לפני הקב"ה וכתתו אצבעותיהם שהיו מנגנים בהם במקדש ולא רצו לנגן, ובא הענין ונשאם עם אהליהם ובהמתם והוליכם לחוילה בלילה. ובאותה הלילה היה רעש גדול ובבקר ראו חיל גדול והשיב ה' סביבם נהר שגולל אבנים וחול במקום שלא היה שם נהר מעולם, ועדיין גולל אבנים וחול בלי מים ברעש וקולות, שאילו היה שם אפילו הר של ברזל היה מנפצו. וזה בכל ימי חול, ובשבת נח, ולזה נקרא נהר שבתיון. ויש מקומות כאותו הנהר שהוא רחב ס' אמה.

ולכן אינם יכולים לבוא אלינו ולא אנו אליהם. ואין ביניהם אלא בהמות וחיות טהורות, ולומדים תורת א' שבעל פה אליהם (ג). ובני דן לא היו יודעים מחרבן הבית ראשון, אבל נפתלי גר ואשר שהיו יושבים עם יששכר ומתקוטטים וקוראים אותם בני השפחות ויראו שלא יפול קטטה ביניהם, הלכו לשבט דן ונתישבו יחד. ע"כ קצת השאלה. והשיב להם מר צמח: דעו יש לנו בקבלה מרבנינו יצחק נאון שבשנת כמו ד' תרים ראו אלדרד הנוכר ותמהו בדבריו, להיות במקצתם כדברי החכמים שלנו ומקצתם מופלגים. ודעו כשהגלה סנחריב וכולון ונפתלי בשנת ח' לאחו מלך יהודה הלכו (ד) לארץ כוש וחטו שם להיותה ארץ רחבת ידים מלאה כל טוב, ונתנו בלבם לעבוד ה' והועיל להם, כי נכתרו בתורה ובמצות. ואמרו חכמים ו' גלות גלו ישראל, ולא נזכר שבט דן בכל הגלות, לפי שמעצמו הלך לכוש קודם החרבן קליה שנים. ובאולי לא נסע דן עד גלות שלני (ה). ומה שאמר ר' אלדרד הרני כי הם דנים ד' מיתות ביד, וכי בני משה אצלם ונהר סבטיון מקיף אותם, אמת אומר, כנראה במדרש שנכוכרנצר הגלה בני משה. ואל תתמהו על השינוי וחלוף ששמעתם בדבריו, שהרי חכמי בכל וחכמי א"י שונים משנה א' ויש שנוי בתלמודים, ואפילו במקראות כנראה בחסרות ויתרות, פתוחות וסתומות ובמסורת וחתוך הפסוקים. וכל שכן במשנה שהיה סתומה ועמוקה וכ"י.

הערות לספור א.

א) שלשה נאינים היו ששמש ר' צמח: א) ר' צמח בר פלטי בפומבדיתא בסוף המאה התשיעית לסה"י. הוא שחבר את הערוך. ב) ר' צמח בן חיים כמתא מחסיא היא סורא, גם כן בסוף המאה התשיעית. ג) ר' צמח בן חפני בפומבדיתא בהמאה העשירית. הגאון שאותו שאלו אנשי קירואן בענין אלדרד הוא ר' צמח בן חיים, כי לעיני בעל שלשלת הקבלה (ע' בסוף הספור) היה כתיב בראש השאלה: אל מר צמח הגאון שמתא מחסיא, ושני ר' צמח האחרים היו בפומבדיתא. עוד היה כתיב שם בתשובת ר' צמח: דעו יש לנו בקבלה מרבנינו יצחק נאון ורובנא שמחהו שבשנת כמו דתרי"מ ראו אלדרד הנוכר. . . : וזה מסכים עם זמן ר"צ בן חיים. כי דתרי"מ היא 880 למספרם. עם זה מסכים גם הנאמר בסוף ספור ד' שאלדרד שגר אגרותיו לספרד שנת ארבעים ושלש, ובדאי הכונה דתרי"ג = 883. ע'

שי"ד הקדמה למחברת הערוך, לפרחון צד xi. עוד הביא גרעמץ (קורות חיה) ראייה ממה שכתב ר' חסדאי בן שפרוש במכתבו למלך הכוזרים: ובימי אבותינו נפל אצלנו איש מישראל נכון דבר, היה מתיהם משכט דן עד שמגיע לדן בן יעקב . . . וידוע שר' חסדאי היה נשיא כבר בשנת 940, אם כן היה אלדר בימי אבותיו בסוף המאה התשיעית (עיי' עוד ראייה מעלי בן יפת). מכל זה מוכח שאלדר חי בסוף המאה התשיעית ושהשאלה של אנשי קירואן נשאלה לר' צמח בן חיים. גם מלשון התשובה יש להוכיח שהיא לו ולא לאחר. מר' צמח בן חיים יש תשובה אחת בפרדס דפוס קושט' דף כ"א (מוזכרה גם גרעמץ) בדבר בטול מודעה, גם כן לאנשי קירואן. ושם הוא מסיים תשובתו בלשון: ואין לנמות ימין ושמאל. וגם התשובה אודות אלדר מסיימת: ואל תטו ימין ושמאל. דבור כזה לא נמצא בתשובות שאר הגאונים, ואין ספק שמי שכתב התשובה בהפרדס כתב גם התשובה שלפנינו. גם הכניו 'אנשי קירואן' מורה על קדמות התשובה הזאת (ע' מקדמוניות מכוא למדרש תדשא XVIII ובפרדס שם). כזה בטלים דברי הר"י רייפמאן (הכרמל שנה ח' 32 Nr.) המטיל ספק באמתת התשובה הזאת ובספורי אלדר (ע' מאנאטסשריפט 1874 צד 558). גם סוף התשובה מוכיח שיצאה מתחת יד גאון בכלי ולא מיד איזה זויפן, כי מחברה מפאר ומשכח שם את ישיבות בבל במדה יתרה כמו שעושים שאר הגאונים בתשובותיהם, עיי' הערה כ"ב.

אודות ההוכחה מפירוש דונש לס' יצירה על זמן אלדר, ע' גרעמץ חיה 527, ולהלן לקיט' ספורים אית ז'. — לפי דעת הר"ר שי"ר בהקדמתו למחברת הפרחון השאלה והתשובה שלפנינו היו כתובות בלשון ערבית והועתקו ללשון עברית. ואין כן הדבר, מלשונן נכר שנכתבו בלשון עברית. כדי להסר מכשול מאת הקורא אעיר שבס' היוחסין ד' לונדון מוזכר בסוף מאמר שלישי את אלדר הדני, וכשמעתיק בראש המאמר הרביעי את דברי ס' הקבלה להראב"ד כותב: 'ובימי אלדר הדני היה ראש ישיבה במתא מחסא ז'ותנו אבי אשתו רב שמואל הכהן גאון בן חפני', ואפשר לטעות ולחשוב שאלדר היה בימי ר' שמואל בן חפני. אבל טעות נפלה פה, בקבלת הראב"ד כתוב ובימיו . . . היינו בימי רב האי גאון, והסופר טעה וכתב ובימי אלדר . . . כמו שהעיר על זה הר"א הרכבי בספרו אודות בן חפני הערה 11.

(2) ע' ספור ב' הערה י"ט.

© בהספורים הבאים מוזכרות שבע מלכויות כוש, ועיכ הנהתי גם פה שבע. משבע מלכויות שבכוש ידבר גם יוחנן מפעעוזם (חי בהמאה הששית לסה"י) ויאמר: בה הכיל בזבנא הנה גרש (הזרמן) הנהוא קרבא למלכא דהנדויא עם חרדא. הנו דין למלכא דהנדויא דשמה הוא . . . ותוב לאתרותא דנוין מנהון דהנדויא ורכושיא איתיהון דין מלכותא, דהנדויא ורכושיא שבע, תלת דין דהנדויא וארבע רכושיא. עיין Revue des Études juives T. XVIII p. 166. אפשר שאלרד יחשוב שבע מלכויות כוש לפי שבבראשית י"ו נאמר ובני כוש סבא וחווילה וסכתה ורעמה וסכתכא, ובני רעמה שבא ורדן, ובכולל יש כאן שבע אומות.

ד) להלן בספור ב' בדברו מחלוקת השלל יאמר: ונותן המלך לכל החכמים בעלי תורה יושבי אהלים חלקם, ואחר כך כולם נוטלים חלקם. ובספור ד': ומביאין את כל השלל למלך עויאל ומחלק את הכל עם כל ישראל השוכנים בארצם. גם נותנין לכל שהוא חלק ה'. אם כן היתה אצל ד' השבטים כת מיוחדת לעבודת ה' שלא יצאה למלחמה, ובכל זאת קבלה חלק מן השלל עוד טרם שקבלו בעלי המלחמה, וזה יען שהכת ההיא היתה "נחלת ה'", "חכמים בעלי תורה יושבי אהלים", "חלק ה'". כזאת יספר ר' בנימין במסעותיו (רף ע) מן היהודים שבתימא (בני ריכב): והולכים לשלול שלל ולבזו בזו בארץ אל'מן . . . ונותנים עשור מכל אשר להם לתלמידי חכמים היושבים תמיד בבית המדרש ולעניי ישראל ולפרושיהם אבלי ציון ואבלי ירושלים. אין אוכלים בשר ואין שותים יין והם לובשים בגדים שחורים והם יושבים במערות או בבתים גרועים ומתענין כל ימי חייהם חוץ מן השבתות וימים טובים ומבקשים תמיד רחמים לפני השי"ע על גלות ישראל. אצל הפלשים באבעסניעון יש עד היום נזירים -- סריסים, כהנים ורעבטערים (היינו יושבי אהלים) המתעסקים בהעבודות שבבתי מקדש (שמש מסניד) שלהם, והם המלומדים שבעם ומלמדים תורה לנערים. (עיין מאמרי אודות הפלשים). אודות הנזירים הסריסים המתבודדים ומתרחקים מן העולם ע' עוד Abbadie & Munk Univers israélite 1851 מאמר שלישי. גם אריענט 1848 צד 262. לפי עדות בעל אשכול הכפר א"ב צ"ו היו גם להשומרונים כהנים נזירים שלא לקחו אשה והתבודדו ופרשו עצמם מכל עסקי העולם.

ה) פלאר (בספרו על היהודים שבאבעסניעון⁵⁴) מציין מה שהפלשים קורים בהחגים שלהם, ואינו מזכיר שקורים מנלות איכה ואסתר. התעניות

באב וצום אסתר בלתי צמים רק הניזירים ולא כל העם (השוה פלאר שם 50, עם אבבאדיע שם סוף מאמר ב'), ואין להם פורים וחנוכה ע' אָרִיעֵנִט 1848 צד 256, ר"י הלוי יספר בפירושו: ימי חנוכה ופורים לא יחוגו בני הפלשת (המגיד 1868 צד 356). ע"י מבוא פ"ד.

ו) כן מתחילות ההלכות של אלדר, שהן מן התלמוד הנזכר פה. בעל הלכות שחיטה בל' ערבית מביא ההלכות ההן בשם תלמוד שבמי ישראל (ע' להלן הלכה ב'). בהערות להלכות ההן נראה שיש בהן כמה דינים הנהוגים אצל המחמדיים והפלשים והקראים. אבבאדיע הנזכר יספר שהפלשים אמרו לו שיש להם 'תרגום' שהוא פירוש לחמשת ספרי התורה. ואולי נמצא בהתרגום הזה איזה דבר מהתלמוד הנזכר פה ומן ההלכות של אלדר, ע' מבוא פ"ב 18.

ו) לא נזכר בשום מקום שהיו לשמשון בנים. ובסוטה י' ע"א: מלמד שכל אחד ואחד הביא לו את אשתו לבית האסורים כדי שתתעבר ממנו. (ו) גם בספור ה' (שהוא הפתיחה להשאלה הזאת) כתוב בהדפוס הראשון 'עריאל', אבל בספור ב' וספור ד' וכ"י כתוב 'עזיאל', בספור ד' וכ"י מוסיף עוד: בן מלכיאל, ובספור ה': בן מיכאל. — נראה שאלדר השתמש בכונה בשמות המורים על חכונות האנשים. את המלך קרא 'עריאל' על שם השלל, או 'עזיאל' על שם גבורתו. את השופט יכנה בספור א' 'עבדון' ובספור ב' מוסיף: בן מישאל משבט אשר, לפי שבשופטים י"ב נזכר שופט ששמו עבדון. עבדן גם מישאל הם שמות שתי עירות במטה אשר (יהושע כ"א ל'). ועל כן אמר בספור ב' שהוא משבט אשר. הנשיא הגדול של ד' השבטים יכונה בספור ב' אליצפן מבני אהליאב למטה דן, והיה לגוד עינו אהליאב שבשמות ל"א ו'. דומה לזה יאמר בספור ב', שחברו היה משבט אשר, לפי שהוא מספר שהוא היה בריא ושמן ומעונן, ולפי שנאמר: מאשר שמנה לחמו והוא יתן מעדני מלך (בראשית י"ט כ'). אך לפי זה לא נבין, מדוע לא קרא שם השופט שמשון ושם הנשיא אחיעזר, גם לא נדע מדוע יקרא בספור ב' וספור ד' וספור ה' את שופט יששכר בשם נחשון ולא בשם נחנאל.

ז) אין להאמין שאלדר לא ידע שום לשון חוץ מלהיק, ובפרט אחר שנדע שהשתמש הרבה במלות ערביות. — אלדר היה רגיל להכיר בלהיק ולהשתמש במלות בלתי רגילות הרבה בתנך ושהוראתן לא היתה ידועה לכל, ואמר: יש לי 'שנייה' במקום יש לי 'עסק' (ע' לקוטי ספורים אות ה').

ואחשוב שגם להמלות המובאות פה יש לפי דעת אלדר מקור בלתי. כי אחר שאמר לאנשי קירואן שאינו יודע רק להיק בלבד, מה היה לו להשתמש בלשון אחרת על ענינים שיש להם שמות בלתי כמו יונה וצפור? ואף שלא נדע איך אלדר הוציא המלות האלה מלתיק וואפשר שנפלו פה טעות סופר), ככל זאת רחוק בעיני לבאר אותן בדרך ה' פראנקל בהמאנאטס-שריפט 1878 צד 491.

ההגדה הזאת ישנה בפסיקתא רבתי דף קמ"ד (הוצאת פריעדמאן). אך אין שם הספור שהענין נשא את הלויס לחיולה. בירושלמי סנהדרין פ"י היה ומדרש איכה רבתי פ"ג ידובר מנלות אחת שירר עליהם הענין וכסה אותם, אך שם לא נזכרו בני משה.

(⁸⁷) יוסיפון מלחמות ד', ה', יספר מסמבטיון שכל ימי השבוע אין בו מים ובשבת הוא מושך מים. פליניוס (H. N. XXXI 2) יספר להפך שששה ימים יזרמו מימיו ובשבת ינוח. ור' פתחיה יספר בסבוב שלו: וביבנה יש מעיין שנובע כל ששה ימים ובשבת אפילו טיפה אחת אין בו (דף ד' דפוס פראג). יוסיפון ופליניוס ור' פתחיה ידברו מנהר סמבטיון שבארץ ישראל או בסוריא, ולא אליו מתכוונים חז"ל כדברם מנהר סמבטיון שגלו לשם היהודים (ירושלמי שם ע' ההערה הבאה), כי הוא היה בודאי רחוק מא". ההגדה אודות הנהר הזה שנתה פניה במשך הזמן. בכ"ד פ"א ספרו שריע אמר לטורנוסרופוס: נהר סמבטיון יוכיח שמושך אבנים כל ימות השבת ובשבת הוא נח (בילקוט וביי במדרש חכמים: הוא נינוח). ובתנחומא א' כי תשא סל"ג כפי נוסח הדפוס הראשון: ולא עוד אלא נהר שבתיון מעיד, שבכל ימים הוא מושך אבנים וחול ובשבת נינוח. נראה שהכוונה פה שהנהר הולך כל ימי השבוע בחוקה ומרוצה יתירה ומושך במימיו השוטפים אבנים וחול. ובשבת הוא נינוח ואינו מושך אבנים וחול. ולא אמרו שמי הנהר פוסקים לגמרי בשבת רק שהם נינוחים (לא נחים) ובלתי עושים המלאכה של משיכת אבנים וחול (העיר ע"ז הר"ר כאכער אגדת התנאים ח"א 257). אבל בפס"ד (פכ"ג) ושאלות (פ' בראשית) יש שהמים פוסקים לגמרי בשבת (ע' רשי"ר כ"ח ו' 226). — בין המהדורות הרבות מהגדת אלכסנדר מוקרון יש מהדורה אחת מוזמן מאוחר שבאו לתוכה ספורים עבריים (ע' ס"ב הערה י"ט), ושם יסופר שאלכסנדר הניע במסעותיו לדרומה של מצרים לנהר אחד של חול המושך שלשה ימים מים ושלושה ימים חול (Zacher, Pseudo-) Callisthenes 135). והוא הוא נהר סמבטיון של היהודים, רק הכותב (שלא היה

יהודי) לא רצה לכתוב שהנהר נה כשבת, ובמקום הספור של היהודים שהנהר מושך ו' ימים מים וחול ספר הוא שהוא מושך ג' ימים מים וז' ימים חול. הערבי Ibn Faqih בהזכירו הנהר הזה של אלכסנדר אומר בפירושו שהוא נהר סמבטיון הנה כשבת (ע' ההערה הבאה) יספר שלפני ארץ בני משה יש נהר המושך חול (ולא מים) במרוצה יתרה ונה רק כשבת. גם אלדרד יספר שסמבטיון מושך רק אבנים וחול בלא מים. ונראה שזה היה אצלו ענין נכבד, כי הוא כופל ומשלש "שלא היה שם נהר מעולם", "שגולל אבנים וחול בלי מים", "בלי שום טיפת מים". וכן כתב רש"י בסנהדרין ס"ה ע"ב: נהר סבטיון יזכית, נהר אחד של אבנים ובכל ימות השבת שוטף והולך, וכיום השבת שוקט ונה. וזה מיוסד על דברי אלדרד. במכתב פריעסטער יאָהאָנעס (בסימן 31, 32) ידובר מים של חול ומנהר של אבנים בלי מים. הים ההוא נקרא שם *mare harenosum*, היינו ים של חול. וזוה בהעתקות ללהיק "הים אורינישו" (קובץ על יד ח"ד 14). גם "נהר גדול ששמו ארונייש ואומרים כי הנהר ההוא יוצא מעדן" (שם 18). והנה המעתיקים כנו את הים והנהר בשם אורינישו שהוראתו "חול" בלשון רומית, ואפשר שזוה בא השם "ממשלת הורינוס" שבספור אלדרד, ע' ס"ב הי"ט.

מספורי אלדרד יוצא שדעתו היא שסמבטיון הוא כדרומה של כוש. גם מהגדת אלכסנדר יוצא כן, כי הוא מצא את הנהר של חול במסעותיו לדרומה של מצרים (Zacher 135. 137), שאלכסנדר הלך לדרום יוספר גם בהגדת אלכסנדר של הפרסיים, כי שם יוספר שהלך להשחורים שבהאבאש, הוא כוש (ע' Spiegel, Alexandersage der Perser 27). גם חז"ל יספרו שהלך לאפריקא (תמיד ל"ג) או למלכא קציא (ירושלמי בי"מ פ"ג ובפסיקתא דרב כהנא שור או כשב). — אודות שאר הדעות ממקום נהר סמבטיון ע' מקוה ישראל לר' מנשה בן ישראל פ"מ.

בכ"י יעלליניעק כתוב: ועוד שבט משה הצדיק ע"ה שנס מע"ו והנחל הסובב אותם שמו סנבטיון, ובני המפוזרים קורין אותו סמבטיון. . . הכונה שהשבטים קורים את הנהר סנבטיון בנוין, ולא במים כהיהודים המפוזרים בגולה. וזה נכון, כי הפלשים אומרים "סנבט" על שבת וכן כתב לודאף: Sambatjon Rabbini malé scribunt et pronunciant. . . Sabbat Aethiopicé dicitur (Ludolf Commentarius N. 68) סנבת לפי זה תקנתי פה. ע' ס"ב הערה כ"ד.

(י) בירושלמי סנהדרין פ"י ה"ה אמרו: לאמר לאסורים צאו (ישעיה

מ'ט ט') אלו שגלו לפנים מנהר סנכטיון. וכיה באיכ'ר פ'ב ופס'ר פ'ל'א ועי'כ יכנה אלדר פה ובהספורים הבאים, את בני משה, הנתונים לפנים מנהר סנכטיון, בשם אסורים. והנה בירושלמי ידובר מגלות כל השבטים, בפס'ר מגלות עשרת השבטים, באיכ'ר מגלות בבל, אבל ככולם לא נזכרו בני משה. מהם יש זכר בהתרגום המיוחס ליונתן לשמות ל'ד ו' בזה"ל: ברם מינך (ממשה) יפקון אוכלוסין הצדיקין, קביל כל עמך אעבד פרישן להון בזמן דיהכון בשביותא על נהרות בבל ואסלקונן מתמן וא שרינון מן לגו לנהר סמבטיון. זה שוה בכל הפרטים לספור אלדר. וכן בכמדבר רבה פט"ז: אף על פי כן לא בטלה נזירתו של הקב"ה שאמר למשה ואעשה אותך ולגוי גדול (שמות שם). העמיד ממנו ס' רבוא, שנאמר ובני רחביה רבו למעלה (דה"א כ"ג י"ז). וכיה בכרכות ז' ע"א). ולעתיד לבא הקב"ה מכנסן שנאמר הנה אלה מרחוק יבאו ואלה מצפון ואלה מארץ סנים (ישעי' מ"ט י"ב). והגלויות באים עמהם. והשבטים שהם נתונים לפנים מן סמבטיון ושלפנים מן הרי השך הם מתכנסין ובאים לירושלים. אמר ישעיה לאמר לאסורים צאו, אלו שנתונים לפנים מן סמבטיון . . . גם פה הבונה שבני משה נתנו לפנים מסמבטיון ולעתיד לבא יבואו האסורים האלה לירושלים (ע' פ" מהרז"ו שם, ותנתומא ב' הוספה ל' שלח סימן ו', והמוכא מניבויער מ' מגלת המגלה לר' אברהם ברי' חייא, קבץ על יד ח"ד 10).

מהנתהגות בני משה וחייהם אין שום זכר בדברי חז"ל שהגיעו אלינו. אך מספורי הערביים נראה שהיתה להיהודים גם בזה הגדה דומה לספור אלדר. כהקאראן סורא ו' פסוק קנ"ט נאמר: ומעמו של משה יש שבט המדרין אחרים בדרך האמת, והוא בעצמו מתנהג בדרך האמת בצדק. המפרשים של הקאראן מביאים לזה הגדות שונות מבני משה (ע' Geiger, Was hat Mohammed etc. 168). קאוויני (הזכירו הר"ר באכער Agada der Tannaiten I) ולבקשתי העתיק לי את כל הספור) מביא בשם אבן עבאש (Ibn Abbās) שהיהודים אומרים שבעיר Gabers אשר בקצה המזרח ובעיר Gabalk אשר בקצה המערב שוכנים בני משה שנסו לשם בימי נבוכדנאצר, ולא יוכל להגיע אליהם שום איש. ואין איש יודע מספרם. אחר זה מוסף אבן עבאש לספר שפעם אמר הנבוא (מחמד) לגבריא'ל: נפשי השקה לראות את השבט אשר ה' אמר אודותיו: ומעמו של משה יש שבט . . . ויען גבריא'ל: הדרך המוליכה אליהם ארכה שש שנים וכן ארך הדרך המוליכה מהם חזרה. חוץ מזה הלא כינך ובונם מפסיק נהר של חול השוטף קל מהרה כחץ, ולא ינוח

רק בשבת. ואעפ"כ שאל נא את ה'. ה' שמע לתפלת הנביא, וצוה לנבריאֵל למלאות בקשתו. מחמד רכב על הברק (שם חיה) וכרנע בא אל השבט ההוא. וזה אשר ספר מחמד אודותיו: מתייהם קבורים אצל דלתות בתייהם למען יזכרו יום המיתה כצאתם ובכואם, בבקר ובערב. כל בתייהם שויים זה לזה. כדי שלא יתנשא איש על רעהו וכדי שהבתים הרמים לא יעכבו את האויר הצה מליכנס בהבתים הנמוכים. אין אצלם מושל ושופט, לפי שכל מעשייהם בצדק ונותנים ברצון טוב מה שהם מחויבים ליתן. הם זורעים וקוצרים על חשבון הכלל, כל אחד לוקח כדי צרכו, והשאר ישאיר לאחיו. כשימות אחד מהם, הם שמחים בידעם שמת שלם באמונת השם, והם עצבים כשיוולד להם בן, כאמרם שאינם יודעים אם יהיה כאמותו. אין ביניהם נשך ורבות ונות. מחמד שאל אותם אם יש ביניהם חולים, וענו: לא, יען כי אין אנחנו חוטאים, והמחלה היא רק כפרת העונות. החיות הרעות לא תרענה שם ולא תשחיתנה.

עד כאן הוא הספור של אבן עבאש הנוגע לעניינו. אבן עבאש היה בן אחי מחמד ובאר את הקאראן על פי האגדות הרבות של היהודים שלמד ממורו כעב הנקרא *Kab al Ahbār*, היינו כעב החבר או הרבני, על שם שהיה מלומד בספורי התורה והגדות חז"ל. כעב היה יהודי מתימן שהמיר דתו בדת מחמד, וממנו למד אבן עבאש את הגדות היהודים, וע"כ יכונה בשם חבר הערבי (Sprengrer, Moḥammad III, CIX). ואין ספק שאבן עבאש שמע ההגדה מבני משה ממורו כעב. — והנה ההגדה הזאת תיחס לבני משה כל השלמיות האפשריות בחברה האנושית. הם עובדים את ה' בלבב שלם. את רכושם יחלקו בשוה, ואין עשיר ודל. אין שר ושופט אשר יכביד עליהם אכפו, כי כולם צדיקים וכל מעשייהם באמונה. אין בהם קנאה ותחרות וכולם יחיו חיי ענו ואשר, חיי מנוחה שאין בהם חסרון כל דבר נחוק. גם אלדר יספר כזאת מבני משה, וגם הוא ימצא אצלם כל האידיאלים שלו. ארצם היא מסוגרת מעבד לנחר סנבטיון, ששם הוא גן העדן (עי' ספור ב' הערה י"ט). כל אנשי השבט הם חסידים וקדושים (ס"ג). טהורים ובעלי טבילה (ס"ב), בלתי נשבעים כלל, ומי שמוכר השם לבטלה נוערים בו (ס"ב). הם בונים בתייהם בעצמם וזורעים וקוצרים בעצמם. כי כל האנשים שויים אצלם ואין אדון ועבד (ס"א). אינם סוגרים בתייהם בלילה. כי אין ביניהם גנבים, ונער קטן הולך עם בהמתם לפי שאין ביניהם לסטים (שם). ארצם היא ארץ מברכה וזורעים וקוצרים שתי פעמים בשנה (ס"ב). אין אצלם בהמה ותיח

טמאה ולא עוף טמא ולא זכוב וכו', יען כי כל זה יבא בארצות אחרות מהעבודה זרה שעובדים שם (סי'א וסי"ב). יש להם גנות ופרדסים ויתים ורמונים וכו', וכל אחד מוציא מאה (שם). שוכנים בכתים ומנדלים מפוארים ומאריכים ימים עד מאה ועשרים שנה וכן לא ימות בחיי אביו (שם). הספור מבני משה הוא לפי זה אוטופיא (Utopia), היינו ספור מממלכה דמיונית המתנהגת עפ"י החקים היותר ישרים, ושכל יושביה מאושרים וישרי לב.

ראינו אפוא שספורי אלדרד מבני משה יש להם יסוד בהגדות חז"ל. קצת מהם מצאנו בספרי חז"ל, ובנוגע לחייהם מצאנו שאבן אבאש (שחי כשלוש מאות שנה קודם אלדרד) יספר מהם דברים דומים למה שיספר אלדרד. ספורי אלדרד מחיי בני משה דומים בכמה פרטים להמסופר מחיי האיסיים והטהעראפעטים כמו שהעיר על זה הררי' רייפמאן (הכרמל שיח והמניד שנה ב' צד 15). האיסיים התבודדו והתרחקו מהבלי העולם והשתרלו לחיות חיים אידעאליים, והיו ביניהם הרבה מנהגים ישרים. גם לבני משה יחסו מנהגים ישרים, ועל כן נמצאים אצל שניהם כמה דברים שווים. (2) כן תקנתי עפ"י הספורים האחרים.

(1) על פי אלדרד נרים דן ונפתלי נד ואשר מעבר לנהרו כוש באפריקא, ושאר השבטים של עשרת השבטים גרים באויא. את השבטים האלה המתנודרים באויא יכנה בשם יששכר, לפי שבנימעתו להשבטים האלה הגיע בראשונה לשבט יששכר (ספור ב'). וזהו שאמר: היו יושבין עם יששכר, היינו היו יושבין באויא עם שאר השבטים ששם.

(10) מדרש עשר גליות (ביהמ"ד ח"ד 188). הנוסחא האחרת (שם) היה (118) היא משונה, ושם ימנה ג' גליות ע"י סנחרב. ובשתי המהדורות גם יחד אין זכר מרן. גם בחזיון יוחנן ז' וקצת מהדורות של עזרא הרביעי (י"ג, מ'), לא נחשב דן, ע' Volkmar בהערתו לעזרא שם. — שופטים י"ח ל' נאמר היו כהנים לשבט הדני עד יום גלות הארץ. אולי יש בזה רמז ליציאת דן מ הארץ. אודות הגירסא עד יום גלות הארון ע' חוואלסאן במ"ע לגיינער ח"ג 285.

(שייך לסימן 10). מן הלשון ספרו לנו חכמים ששמעו מן רבנא יצחק . . . נראה שלא ר' צמח נאון בעצמו שמע זאת מר' יצחק ור' שמחה, רק אחרים שמעו זאת מהם וספרו לריצ. על כל פנים נראה מכאן שאלדרד היה בבבל, ושם ראו אותו החכמים הנזכרים. כי אלמלי ראו אותו במקום אחר רחוק מסורא, היה ריצ מזכיר את המקום ההוא (נגד גרעטץ ח"ה 528).

לפי דעת הרר"פ פֶּראַנקל (מאַנאַטסשריפֿט 1878 צד 423) מוכח
מתשובה אחת לר' האי בר מר נחשון (בשערי תשובה סימן קמ"ג) שאלרד
היה בסורא. וז"ל התשובה: ובא אלינו איש חכם וחסיד זקן ודרש בישיבה
כתיב ופן תשא עיניך השמימה וראית את השמש זה נדר. מאי טעמא
משום דה' נוטל נקמה ממך ואתה משתחוה בסבה זו לעובדי השמש והירח
. . . וסדר משנה חוספת על סדרי [משנה] שלנו ראינו בידו שהיה מביא
ולא וכינו להעתיק שסבתו גדולה ונחפו ללכת. ואתם אחינו הוהרו בענין זה
וטוב לכם. ואומר פֶּראַנקל שכונת הגאון לאלרד. אבל אין לדבריו שום
יסוד, בפרט שהרבה תשובות שבשערי תשובה הן מוזיפות, ונכתבו מיד
איזה מקובל לכבוד הקבלה. גם הספור הזה מן החכם החסיד הזקן הוא מוזיף
באין כל ספק.

¹⁰ מכאן נראה שאנשי קירואן הביאו בשאלתם את ספור אלרד
אודות יציאת הן לכוש כמו שהוא בהספורים הכאים, והעירו שזה מתנגד
לדברי חז"ל. בהשאלה שלפנינו הושמט כל זה, ועל כן קשה לעמוד על
דעת ר' צמח. ובפרט שנפלו בדבריו טעויות סופרים. יסוד הבית היה כפי
המקובל בשנת 2935 לבריאת העולם. אחז מלך ³¹⁸³. אם כן מן יסוד הבית
עד שמונה לאחז יש ²⁵⁶ שנים, ולא ס"ד כמי שהוא בהדפוס הראשון. ולא
רס"ד כמו שהוא בהדפוסים האחרים. החורבן היה ³³³⁸, הן הלך לכוש, לפי
דברי ר' צמח. קליה שנה קודם החורבן, היינו ³²⁰⁸, אם כן היה זה עשרים
שנה אחר שאחז היה למלך, ולא ח' לאחז. מכל זה נראה שדברי ר' צמח
נשתבשו. — בדרך השערה נראה לי שאנשי קירואן התפלאו על ספור אלרד
מצדקת הן שהלך מא"י בימי ירבעם, והלא חז"ל יאמרו שירבעם היה מחזיר
על כל ארץ ישראל ולא היו מקבלין אותו עד שבאו בני דן וקבלו אותו
שנאמר ויועץ המלך ויעש שני ענלי זהב . . . ואת האחד נתן בדין (מ"א י"ב
כ"ט). (במ"ר פ"ב, מדרש כונן ביה"מ ח"ב ³⁸, פס"ר ספמ"י). ומוזה מוכח
שדעת חז"ל היא שדן לא יצא מא"י בימי ירבעם. ועוד היה קשה להם שחז"ל
מדברים תמיד מגלות עשרת השבטים, ואם דן יצא מעצמו היה להם לדבר
מגלות תשעת השבטים. על זה משיב להם ר' צמח שיש במקראות סיוע
לדברי חכמים, וכונתו למה שמביאים המדרשים הנוכחים: שנאמר ויועץ וכו'
שמשם מוכח שדן שמע לקול ירבעם. ר' צמח לא רצה להכחיש מציאות
דן בכוש, וע"כ יאמר שגם לפי דעת חז"ל יצא דן לכוש, רק בזמן מאוחר

לירבעם, שהרי חז"ל אינם מונים את דן במדרש עשר גליות, מפני שמעצמו יצא, והיתה יציאתו לפי דעת ר' צמח בהגלות השלישית, אחר שראה שמסחרב התחיל לשלוט בארץ וידע שסוף סוף יכניע אותו ויגלה אותו מארצו. ע"כ הלך מעצמו לכוש. ולפי שיציאת דן לפי דעת חז"ל לא היתה מרצונו הטוב, רק מסכת הצרות שבאו על ישראל, ע"כ ידברו מגלות עשרת השבטים ונכלל בזה גם דן, כי גם הוא גלה מארצו מסכת הנצחונות של מלכי אשור, אבל במדרש עשר גליות לא נזכר דן, כי שם יחשבו רק השבטים שמלכי אשור הגלו, ודן יצא מעצמו. — כל החילוק שבין חז"ל ואלדרד הוא שהחז"ל יאמרו שדן הלך לכוש בימי מלכי אשור, ואלדרד יאמר שיצא לשם כבר בימי ירבעם. על זה יאמר ר' צמח: נראה לי שאין פנם בדבר זה שמא לא נסע דן עד גלות שלישית. כי להיות זה נוגע לקורות הימים הקדמונים אפשר שבני דן שכחו זמן יציאתם מא"י ואין זה מתנגד לחז"ל גם אינו מכחיש את אלדרד.

על פי האמור יש לתקן דברי ר' צמח. ואעיר מקודם שהגלות הראשונה היתה ד' לאחז. הגלות השנית היתה אחר שמונה שנים, בשנת י"ב לאחז. הגלות השלישית היתה אחר עוד שמונה שנים, בשנת שש לחזקיה (רשי"מ י"ז א, גם ישעיה ח' כ"ג, וע' סדר עולם רבה פכ"ב, וכן היא דעת רשב"י איכ"ר פתחתא. ודעת ר' אלעזר (שם) היא כדעת בעל המדרש עשר גליות). הגלות השלישית היתה לפי זה עשרים שנה אחר התחלת מלכות אחז, היינו בשנת 820³ לבריאה, או קלי"ה שנה קודם החורבן, וכן צריך להיות לפי דעתי בדברי ר' צמח:

"ראינו מקראות שיש בהם סיוע לחכמים שלנו, ולפי כשעלה סנחריב והגלה שבטי זבולון ונפתלי בשנת ד' לאחז המלך ושהה ח' שנים והגלה לראובני ולגדי ולחצי שבט מנשה. שהה עוד ח' שנים ונלכדה שומרון בשנת שש לחזקיה. מן יסוד המקדש עד שש לחזקיה קרוב לרס"ח שנים. וכיו שראו . . . יצאו . . . לפי שמעצמו הלך לכוש קודם החורבן קלי"ה שנים. נראה לי שאין פנם בדברי . . .

(י) סנהדרין נ"ב ע"ב, ומכאן מביא ר' צמח ראיה שדברי חז"ל אמיתים, כי בתורה לא נזכרה מיתת חנוך, רק חכמים דרשוהו, ואחר שדו' השבטים מתנהגים כן, הוא בודאי דבר מקובל בידם.

(יח) ע' לעיל הערה י"י, י"ב, אין במדרש שהענין נשא את הלויים לחיילה.

(יט) תמורה י"ד ע"ב, ואם כן יוכל להיות שההלכות שיש לדו' השבטים

שהן מיהושע בן נון, אינן הלכה למשה מסיני, וכל זה כתב ר' צמח לישב הזרות, שההלכות של אלדר מתגנדות במקצת לחז"ל.

(ג) ידוע שלשון היהודים שגרו בבבל היתה ארמית קרובה להארמית שבתנ"ך, ולשון יושבי ארץ ישראל קבלה במשך הזמן צורות סוריות. ע' אודות החילוקים בנדרים ס"ז ע"ב. כונת ר' צמח באמרו לשון תרגום היא בודאי להתרגום המיוחס ליונתן הנקרא ניכ תרגום ירושלמי, ולשונו היא לשון בני ארץ ישראל. בכמדבר רבה פ"ד סכ"ב אמרו: ומנין לכסף שהוא לשון חרפה, שכן בלשון ירושלמי קורין לחרפה כסופא. והכונה להתרגום הירושלמי המיוחס ליונתן, כי באמת כסופא יש רק בהתרגום הזה ולא בתרגום אונקלוס ויונתן לנביאים, ע' לעווי אוצר השרשים להתרגומים. התרגום ההוא היה ידוע כבר להנאונים, אף שלא נתפשט הרבה בבבל. ע' תשובות הנאוניס הוצאת הרכבי סימן ט"ז וסימן רמ"ח. עם כל זה אין להביא מכאן ראיה שר' צמח מביא את התרגום הירושלמי, כי אפשר שהתכוון לתרגום אונקלוס ויונתן לנביאים, כי אף שלשונם אינה הלשון המאוחרת של בני א"י, בכ"ז היא קרובה יותר אליה מאל לשון בני בבבל. לשון תרגום שאצל ר' בנימן (מסעות ד' ע"ז) היא בודאי לשון אונקלוס, כי ר"ב מדבר שם מהיהודים שבמדי.

(ד) בשאלת אנשי קירואן יש: ולא לנו המפוזרים בלבד אלא לשבטים אשר מעבר לנהרי כוש. כי הם מלחם אדונינו אוכלים ומימיו הם שותים. אך לא נמצא שם שר' השבטים מתפללים תחלה על חכמי בבל ואח"כ על כל הגלות, ובודאי נשמט זה מן השאלה.

(ה) בכמה מקומות אומרים חז"ל שהכתוב: והחרש והמסגר אלה הכל גבורים עשי מלחמה ויביאם מלך בבל גולה בבבלה (מ"ב כ"ד ט"ז) מוסב על החכמים שבעם (סע"ר פכ"ה. ספרי דברים שכ"א. וע' גמין פ"ח ע"א). וע"כ התפארו ראשי הישיבות שבבבל שהישיבות שלהם עומדות וקומות מוזמן קדום, היינו מימי יהויכין (ע' סדר עולם וזטא, וסדר תנאים ואמוראים, וע' צונץ 185 235 G. v.). וזה לשון ר' נחשון נאון: שכיון שנלו לבבל ונמעט התלמוד . . . נתקבצו בני ישראל אל נביאים ובעלי תורה, אמרו . . . (תשובות הנאוניס דפוס ליק סימן פ"ו). ור' שרירא נאון כתב באגרתו: רעו כי בראשונה כשנלו ישראל בגלות יכניה והחרש והמסגר ינביאים רבים עמהם הובאו לנהדרעא, ובנה יכניה . . . בית כנסיה . . . (יוחסין ד' לונדון 60). וזהו גם כונת ההוספה הבבליה לתחומא א' נח אות

ב': ולפיכך קבע הקב"ה שתי ישיבות לישראל . . . ואותן ב' ישיבות לא ראו שבי ולא שמד ולא שלל (מוזן יהויכן) . . . והוציאן הקב"ה י"ב שנה קודם חורבן ירושלים בתורתן ובתלמודן שכן כתיב והגלה את כל ירושלים . . . וכל החרש והמסנר . . . וישבו בתורתן בכבל מן אותה שעה עד היום ולא שלט בהן לא אדום ולא יון ולא גורו עליהן שמד. — כל זה מסכים עם דברי ר' צמח שלפנינו, ומוכיח שהתשובה הזאת יצאה מתחת יד גאון כבלי. נגד התנחומא שהבאתי העיר רייפמאן איזה דברים ועשה בו הנהות ללא צורך (בית תלמוד ח"ג²¹⁶), מסכה שלא התכוון בדברי הגאונים שהבאתי.

ספור ב.

ספר אלדר הדני*.)

בשם ה' אלהי ישראל, ישתבח שמו של אלהינו המלך מלכי המלכים שבחר בישראל מכל האומות ונתן לנו תורת אמת וחייו עולם נטע בחוכנו, מצות ישרים וחי בהם, ואתם אחינו בני הגולה חזקו ואמצו לבבכם לקיים מצות אלהינו בזמנה, כי כל זמן שישראל עושים רצונו על (צ"ל: של) מקום אין אומה ולשון שולטת בהם. ושלום לכם אחינו בני הגולה ושלום לירושלים עיר תפארתנו מקום בית אלהינו המחולל בגוים ומקום מלכות בית דוד ויהודה שעשה משפט וצדקה ומקום מכון כנגד קדשי הקדשים ושלום לכל זקני ישראל ואומני תורת יה ומפרשיה כהניה ולוייה כל שבטי ישראל ויהודה גדול וקטן. האל יחזק לבבכם בה' אלהינו וכנבוא אמת משה רבינו הצדיק עבד ה'.

ועכשיו נספר [ל]אחינו שבטי ישורון על עסק אלדר הדני המגיד כל זה, איך היה יציאתו בכל הארצות שהוא נאצל משבט דן ועשה לו השם נס גדול והצילו מכמה מקומות

* עפי' הרפוס הראשון קושטנטינא רעיט שנמצא אצלי. עיין

אודותיו פירסט ח"א 253. — נדפס בבית המדרש ח"ג, 6.

וכמה צרות שעברו עליו לצאת לאלו הארצות ללכת להגיד
לכל בני ישראל המפוזרים בגולה עניינינו (עניניו?) וענין
ארצנו (ארצו?) לבשר אותם נחמית ולדבר על לבם דברים
טובות⁽⁸⁾.

1. וכך היה יציאתי מעבר לנהרי כוש. נכנסנו אני ויהודי
אחד משבט אשר בספינה קמנה [לסחור]⁽⁹⁾ עם אנשי הספינה
ויהי בחצי הלילה וישב ה' רוח גדול וחזק מאד ונשברה הספינה
וימן ה' ותפשתי לוח אחד. ויהי כראות חברי כזה ויתפוש גם עמי
על אותו הלוח והיינו עולים ויורדים בו עד שהשליך אותנו הים
אצל אומה אחת ששמה רומרוס⁽¹⁰⁾, והם כושיים שתורים בעלי קומה
בלא בגד ובלא שמלה עליהם, כי כבהמות נמשלו ואוכלים בני
אדם.

2. וכשבאנו לארצם תפשו אותנו וראו את חברי בריא ושמן
ומעונג⁽¹¹⁾, וישחטו אותו ויאכלוהו. ויצעק אוי לי שהכרתי לאומה זו
שהכושיים יאכלו את בשרי. וינטלו אותי כי חולה הייתי בספינה
ושמו אותי בקולר עד שאשמן ואבריא והביאו לפני כל מאכלות
טובות אסורות ולא אכלת דבר, והטמנתי האכילה והיו שואלים
אם אכלתי ואמרתי כן אכלתי.

3. והייתי עמהם זמן רב עד שהשם יתברך עשה עמי נס
שבאו עליהם חיל גדול ממקום אחר*⁽¹²⁾ וישבו אותם ובזוזם והרגום,
ובתוך השביה שבו אותי עמהם.

4. והיו אותם הרשעים עובדי אש, וישבתי עמהם ארבעה
שנים⁽¹³⁾, והיו בכל בקר עושים אש גדול ויקרו וישתחוו ל⁽¹⁴⁾, עד
שפעם אחת הביאוני למדינת אציץ⁽¹⁵⁾.

(*) בכ"י רומי כתוב: וכך היה יציאתו הוא ויהודי אחד משבט אשר
נכנסו שניהם בספינה אחד קמנה כלילה הם ועבדיהם כדי לסחור עם
אנשים סוחרים שבספינה הגדולה שבאה בים לסחור. וכשדעו הסוחרים
שהם יהודים, לקחו אותם והוליכו אותם עמהם ומכרו אותם לאומה אחת
ששמה דומרוס, והם משונים מן הבריות, הם הכושים ואוכלים בני אדם. . .
והיו שם ו' חרשים עד שהביא הקב"ה על אילו הכושים חיילים מן כותים

5. וימצאני יהודי אחד סוחר משבט יששכר וקנה אותי בשלשים ושנים זהובים וחזר עמי לארצו. והם שרויים בתררי תהום^(א) והם תחת ארץ מדי ופרס והם מקיימים פסוק זה: לא ימוש ספר התורה [הזה] מפוך (יהושע א' ח'), ואין להם עול מלכות כי אם עול תורה. ועמהם שרי חיילים אבל אינם נלחמים עם אדם כ"א בתורה, והם בשלוח והשקט ואין שטן ואין פגע רע. והם חונים מהלך עשרה ימים על עשרה ימים. ויש להם מקנה הרבה מאד וגמלים וחמורים ועבדים ואין מגדלים סוסים ואין בידם כלי זין כ"א מאכלת לשחיטה. וגם אין בידם עושק וגול ואפילו אם ימצאו בדרך שמלות או ממון לא יושימו ידיהם לקחתו. ויש קרוב להם רשעים עובדי אש וישאו אמותיהם ואחיותיהם לנשים, אבל אינן מוזיקים להם ואין מועילים. ויש להם שופט ושאלתי עליו ואמר לי ששמו נחשון, וארבע מיתות ב"ד בידם ומדברים בלשון קדש ובלשון פרס. 6. ובני זבולון חונים בהררי פארן^(ב) ומגיעים בשכונתם^(ג) ונומעים אוהלים של שער הבאים להם ממדינת ארמניא. ומגיעים עד נהר פרת ועוסקים בפרקמטיא. ויש להם ארבע מיתות ב"ד עומדים על אופניהם.

7. ושבט ראובן נגדם מאחורי הר פארן ויש ביניהם שלום ואהבה ורעות. ואלו^(ד) הולכים ביחד למלחמה וכורתים הדרכים^(ה) וכל שללם ויחלקו, והולכים בדרך מלכי מדי ופרס (וכל שללם יחלקו יחדיו) ומדברים בלשון הקדש ובלשון פרס*, ועמהם מקרא ומשנה ותלמוד ואגדה, וכל שבת ושבת פותחין טעמי תורה בלשון הקדש והסברא בלשון פרס.

וקרר ופשטו עליהם והרגום ושבום ובוו אותם, ובתוך השביה לקחו שני הצדיקים והיו אלו המשחירים (הרשעים) עובדי אש, ואילו הצדיקים היו עמהם די' חדשים עד שהביאו אלדר הדני זה למדינת אצים, וחברו הוליכו אותם (ציל אותו) למדינה אחרת. — הספור הזה משונה כרוב הפרטים מספורי אלדר האחרים.

(*) בכ"י: והולכים בדרך פרס ומדי ומשא נמל אצלם וממאכל ומרברים בלשון קדש. ע' ס"ג היד.

8. ושבט אפרים וחצי שבט המנשה שם בהררי נגד מדינת מכה⁽²⁾ טעות הישמעלים. והם אלו זעמי נפש וקרווי (צ"ל וקהוי) לב, בעלי סוסים וכרתים הדרכים ולא יחוסו על שונאיהם ואין להם מחיה כ"א מהשלל. והם אלו גבורי מלחמה אחד מהם יוציא באלף.

9. ושבט שמעון וחצי שבט המנשה הם בארץ כשדים⁽²⁾ רחוק ששה חדשים, ואלו הם מרובים מכולם ולוקחים מס מעשרים וחמשה מלכיות וקצת מהישמעאלים פורעים מס.

10. ואנחנו אומרים בארצנו שקבלה היא בדינו שאתם בני הגולה שבט יהודה ושבט בנימין תחת אמונת ע"ז בארץ הטמאה המפוזרים תחת רומי שהחריבו בית אלהינו, והיונים והישמעאלים הרבם תבא בלבם וקשתותם תשברנה.

11. ויש לנו קבלה איש מפי איש שאנחנו בני דן היינו בתחלה בארץ ישראל יושבי אהלים⁽¹⁾ ולא היה בכל שבטי ישראל בעלי מלחמה גבורי חיל כמונו. וכשעמד עליהם ירבעם בן נבט שהחטיא את ישראל ועשה שני עגלי זהב (ו) נתלקה מלכות בית דוד ונקבצו השבטים ואמרו קומו והלחמו עם רחבעם ועם ירושלם. אמרו לו: למה אנחנו נלחמים עם אחינו ועם בן אדוננו דוד מלך ישראל ויהודה, חלילה וחלילה! באותה שעה אמרו זקני ישראל אין כך בכל שבטי ישראל כמו שבט דן גבורים. מיד אמרו לבני דן קומו והלחמו עם בני יהודה. אמרו לו בחיי ראש בן (צ"ל: דן) אבינו אין אנו עושין מלחמה עם אחינו ולא נשפוך דמם. מיד נמלו בני דן חרבות ורמחים וקשתות ונתנו עצמם למות לילך מארץ ישראל, כי ראינו שאין לעמוד. נלך מעתה⁽²⁾ ונמצא לנו מנוחה ומקום, ואם נמתין עד לסוף יולינו אותנו. ונתננו לב ונתיעצנו לבא מצרים להחריבה ולהרוג כל יושביה. אמרו לנו נשיאינו והלא כתוב: לא תוסיפו לראותם עוד עד עולם (שמות י"ד ג') והאיך תצליחו? אמרו נלך על (עמלק או על) אדום או על עמון ומאב להשמידם ונשב במקומם. אמרו נשיאינו כתוב בתורה⁽³⁾ שהקב"ה מנע את ישראל מעבור בנבולם. לסוף נתנו עצה לילך למצרים ולא על הדרך שהלכו אבותינו וגם לא להחריבה אלא כדי לילך לעבור לנהר פישון⁽⁴⁾ לארץ כוש. ויהי כי הקרבנו למצרים ויקחו רעדה כל

מצרים וישלחו אלינו אם למלחמה ואם לשלום? ונאמר להם לשלום!
נעבור בארצכם לנהר פישון, כי שם נמצא מקום מנוחה. והיה כי
לא האמינו ויעמדו על משמרתם כל מצרים עד שעברנו ארצם.
והגענו לארץ כוש, ומצאנו אותה ארץ טובה ושמנה, ובה שדות
וכרמים גנות ופרדסים, ולא מנעו לבני דן לשבת עמם כי בחזקה
לקחו את הארץ. והיה כי רצו להרוג לכולם והיו למס פורעים
לישראל וישבו עמם שנים רבות עד שפרו ורבו עד מאד והיו לנו
עושר גדול.

12. ואח"כ עלה סנחריב מלך אשור והגלה לראובני ולגדי
ולחצי שבט המנשה ויוליכם לחלה וחבור [והראו] נהר גזון (וערי
מדי), (דה"א ה' כ"ו). ועוד עלה סנחריב פעם שנייה והגלה לשבט
אשר ולשבט נפתלי והוליד אותם לארץ [אשור] (מ"ב מ"ו כ"ט).
ואחרי מות סנחריב נסעו להם ג' שבטים מישראל והם נפתלי גד
ואשר [לארץ] כוש^(ט), והיו נוסעים וחונים במדבר עד שבאו אצל
גבולם והרגו באנשי כוש מהלך עשרים ימים, והם נלחמים עד
היום הזה עם בני מלכות של כוש.

13. והללו ארבעה שבטים שהם ראובן (צ"ל: דן) ונפתלי
וגד ואשר חונים בחוילה הקדומה^(י) אשר שם הזהב, (והם מקומות
טובים וקיימים במלכות פרויים ממשלת הורינוס)^(ז) ובושתים בקונם
תחלה והאל בעורם: והשבטים האלה שמו ידיהם בעורף אוביהם,
ובכל שנה ושנה עושים מלחמה עם שבע מלכויות ושבע ארצות.
ושמות הארצות האלה תוסינ"א וקמת"ו וקוב"א ותריאוג"י ותקול"א
וכרמ"א וקאלו"ם^(כ), והם מעבר לנהרי כוש. ואלו ד' שבטים יש
להם זהב וכסף ואבנים טובות וצאן ובקר וגמלים וחמורים הרבה
מאד, וזורעים וקוצרים ויושבים באהלים. וכשירצו נוסעים וחונים עם
אהליהם מגבול לגבול מהלך שני ימים על שני ימים^(כ), ובמקום
שהם חונים אין להם (צ"ל: לך) מקום [שתכנס שם רגל בני אדם]
כ"א [חונים] במקום שדות וכרמים.

14. ושם מלכם עויואל, ושם הנשיא הגדול אלוצפן מבני
אהליאב למטה דן, ורגלו לבן כתוב בשחור: שמע ישראל ה' אלהינו
ה' אחד. ובעת אשר יבקש לצאת למלחמה יצעק הצועק בקול שופר

ויבוא שר הצבא ויצאו החיילות מאה ועשרים אלף דגלים לבנים קמנים. וכל חדש וחדש (צ"ל: שלשה חדשים) יוצא שבט אחר למלחמה והשבט עומד בחוץ שלשה חדשים, וכל מה שיביאו משלל אויביהם יחלקו עם שבט שלהם. ומבני שמשון שבט בן דן אלו על כולם, אין בורחים כלל כי בושה גדולה אצלם, והם כחול הים עתה ואין להם עסק כ"א מלחמה, ובעת שילחמו יאמרו. לא טוב לגבור שינוס, ימות בחור ואל ינוס, יחזק לבו אל ה' (צ"ל). ואומרים כמה פעמים וצועקים כולם יחד שמע ישרי ה' אלהינו ה' אלהי, ואז ישמרו כולם.

15. וכך הם עושים עד משלם ג' חדשים וחוזרים. ומביאין כל השלל למלך עזיאל ומחלק הכל עם כל ישראל. וזה התוק להם מהמלך דוד עד היום. והמלך עזיאל לוקח חלקו ונותן המלך לכל החכמים בעלי תורה יושבי אהלים חלקם ואחי"כ כולם נוטלים חלקם והנשיא על המלחמה. וכן עושים בשלשה חדשים יוצא נפתלי, בשלשה חדשים אחרים יוצא גד, וכן כולם עד תשלום י"ב חדש, וחוזרין חלילה.

16. ועוד שבט משה רבינו ע"ה הצדיק עבד ה' ונקרא שמו אצלנו שבט ינוס שנם מע"ז ודבק ביראת ה' (*). והים סובבו מהלך שלשה חדשים על שלשה חדשים ושוכנים בבתים מפוארים ובבנינים הדורים ובמגדלים יכינו לעצמם בזמן שמחתן על הלפנט (צ"ל). ואין עמהם דבר טמא ולא עוף טמא ולא חיה טמאה ולא בהמה טמאה ולא זבוב ולא פרעושים ולא כנים ולא שועלים ולא עקרבים ולא נחשים ולא כלבים, כי כל זה יצא מהע"ז שיעבדו בארץ (צ"ל) זולתי צאן ובקר ועופות. וצאנם וילידו שתי פעמים בשנה, וגם זרעם (ש) זרעו שתי פעמים בשנה, וזרעים וקוצרים, ולהם גנות ופרדסים וזיתים ורמונים ותאנים וכל מיני קטניות ואבטיחים וקשואים ובצלים ושומים ושעורים וחטים ומכל אחד יצא מאה. 17. והם בעלי אמונה (בעלי משנה בעלי תלמוד ואגדה),

(* צ"ל: ועוד שבט משה רבינו ע"ה הצדיק עבד ה' שנם מע"ז ודבק ביראת ה' חונים אצל הנחל ששמו סמבטיון, ונקרא שמו אצלנו סמבטיון (צ"ל).

ותלמוד שלהם כולו לשון הקדש, וכך הם שונים: ככה למדונו רבותינו מפי יהושע בן נון, מפי אבינו (צ"ל רבינו) משה מפי הגבורה. ואינם יודעים בחכמים כי בבית שני היו ולא השיגום.

18. ואינם יודעים לדבר כ"א בלשון הקדש¹⁸, וכולם מהורים בעלי טבילה ואינם נשבעים כלל, ומי שזוכר השם לבטלה יצקו עליו ויאמרו כי בעון שבועה בנוכח ימותו קמנים¹⁹). והם מאריכים ימים ויהיו מאה שנה או מאה ועשרים שנה, ולא בן ימות בחיי אביו ושיגו לשלש או לארבעה דורות, והם זורעים וקוצרים [בעצמם] לפי שאין להם עבדים ושפחות, וכולם שוים. ואינם סוגרים בתיהם בלילה כי בושה הוא להם, והולך נער עם המקנה מהלך עשרה ימים ואין מפחד לא מלמטים ולא משרים. וכולם לויים ואין להם לא כהן ולא ישראל ועדיין [עומדין] בקרושתו של משה רבינו הצדיק עבר ה'.

19. ועוד אינם רואים בני אדם ולא בני אדם להם, אלא ארבעה שבטים הללו היושבים מעבר לנהרי כוש. ויש מקום שרואין אלו לאלו ומדברים מצעקת אדם ונהר סבטינו ביניהם, ואומרים כזה אירע לנו במלחמה, והם הודיעו לכל ישראל מה שאירע להם. כשהם רוצים לדבר או לעסק גדול, יש להם מין יונים ידועים ביניהם וכותבים (ביניהם) אגרותיהם וקושרין בכנפיהן או ברגלי היונה, והולכין ועוברין נהר סבטיון ובאות היונות למלכיהם ולשריהם²⁰. ועוד יש להם אבנים טובות הרבה מאד וכסף וזהב ויזרעו פשתן ומגדלים תולעת שני ועושים בגדים נאים עד אין קץ. והם כיוצאי מצרים חמשה פעמים כי אין מספר. ורוחב אותו מקום הנהר מאתים אמה כמטחוי קשת²¹), והנהר מלא מאבנים גדולים וקמנים וקולם ירעם/כרעש גדול כרוח סערה בים, ובלילה ישמע קולו מהלך יום. ויש אצלם שש מעיינות ונקבצו (צ"ל ויקבצו) כולם לאגימא אהת וישקו מהם ארצם, ושם ישרצו בה דגים טהורים. והנהר הולך והאבנים והחול ירעימו ששת ימי המעשה, וביום השביעי ישבות וינח עד מוצאי שבת²²). ומעבר לנהר מצד לשלשת (צ"ל

¹⁸ בכ"י: ורוחב של נהר סבטיון מאתים אמות כמטחוי קשת, והנהר רץ מחול ואבנים... וכשתקח מאותו החול יחפש (צ"ל ירפש) ביד ובכנצנת.

לארבעת) השבטים הללו יש אש תלהם במקום (צ"ל : בשבת) ולא יוכל אדם לנגוע כמהלך מיל (לצד ארץ פרונס־יף)⁽²⁰⁾.

20. וזה שמי : אלדר בן מחלי בן יהזקאל בן חזקיה בן עלוק בן אבנר בן שמעיהו בן חתר בן חור בן אלקנה בן הלל בן טוביה בן פדת בן עינן בן נעמן בן מעם בן טעמי בן אונם בן גאול בן שלום בן כלב בן עמרם בן דומם בן עובדיהו בן אברהם בן יוסף בן משה בן יעקב בן כפור בן אריעל בן אשר בן איוב בן שלם בן אליהוא בן אהליאב בן אחיסמך בן חושים בן דן בן יעקב אבינו ע"ה ושלוש לכל ישראל אמן.

[שגר אנרות הללו מר אלדר זה לספרד שנת ארבעים ושליש⁽²¹⁾. וזה מר אלדר מלא תורה ומצות. ואם ישב אדם עמו מבקר עד ערב לא יפסק לשונו מטעמי תורה בלשון קדש, ומתוקים דבריו מדבש ונופת צופים. הקב"ה יתן לו שכר טוב בעולם הזה ובעולם הבא]⁽²²⁾.

תם ספר אלדר הדני

בכ"ד : וכשיקח אדם מן החול כיום ענן לידע מערב שבת, כי כל ימי השבוע הולך וסוער הנהר מהאבנים . . . נראה מזה שהאיניו שהחול מן נהר סמבטיון לא ישקוט ולא ינוח גם אם יעתק ממקומו. — אודות מלת יחפש (ירפש) ע"י הלכה כי הערה ט"ו.

הערות לספור ב.

א) עד כאן הוא כעין מכוא להספור הבא, שהוא — כנראה — מכתב אלדרד לספרד. בסוף ספור ד' כתוב: שגר אנרות הללו מר אלדרד זה לספרד . . . וזה אינו מוכן שם, כי הספור הד' אינו בתמונת מכתב. ונראה לי שהסיום ההוא שייך להספור שלפנינו, ועל כן הצגתי אותו בסופו. — גם נראה לי שהמכוא הנוכחי שייך לספור ד' לדבור המתחיל: ובא אלינו צדיק זה . . . כי שם יסופרו הדברים בשם אלדרד.

ב) הוספתי מלת "לסחור" על פי ספור ד'. בכ"י רומי מסופר זה באופן אחר.

ג) בספור ה' נזכרה מלכות רומרוס בין שבעת מלכיות כוש.

ד) ע' ספור א' הערה ח'.

ה) כן הוא גם בספור ד'. בספור ה' וכ"י כתוב ימים. בכ"י ר' ש שה צדיקים היו אצל האומה הראשונה ו' חדשים, ואצל האומה השנית ד' חדשים.

ו) בספור ה' הובא פה שהאומה הזאת עובדת את מולך — נונה.

ז) בספור א' כתוב אצין, כסיה צין, בכ"י אצים, בכ"י אולוצין. "צין", "אצין" הוא אצל בעל הכוזרי (מאמר ב' סימן י"ט), ור' בנימין (מסעות דף צ"ד רפ"ס לונדון) ארץ כינא. פה אין לחשוב שכונת אלדרד לכינא, והקרוב שאצין הוא שם איזו מדינה בלתי רחוקה כל כך מארץ ד' השבטים או שם איזו עיר, כי "מדינה" מורה אצל אלדרד גם על עיר, ע' להלן הערה י"ב. ואפשר שהכונה לארץ Azania שעל שפת הים ההודי. שם הארץ היא בערבית היא אלונג שיבוטא אוונג, ונשתנה אצל אלדרד הו' הרנושה והכפולה על צ', והנ' נפלה, דומה לנפילתה בשאר הלשונות. שם A-zanian נזכר כבר בין הארצות הדרומיות שכבש המלך המצרי Amenhotep III בשני אלפים וחמש מאות שנה קודם אלדרד, עיין Brugsch, Geschichte Aegyptens S. 402, אלדרד לא יגיד מאיזה מקום באו החיילות, רק שהוליכו אותו לארצם, ואחר כך הביאו אותו לאצין ומכרו אותו ליהודי אחד משבט יששכר, וזה הקונה אותו הלך עמו דרך הים (ע' ספור ה'), עד שהגיע לשבט יששכר, היינו עד סוף הנאלף הפרסי (ע' להלן הערה ח' וט'). בספור ה' סימן 10 מבאר שעבודת האש של האומה הזאת קרובה לעבודת המולך, ומספר ענין אחד נפלא מהעבודה הזאת שלה. ע' שם הערה ו'.

בכתב יד רומי מוסיף שהחילים היו מכותים וקדר, לפי זה היו ערביים עובדי אלילים, כי קדר מורה אצל אלדד על ערביים, ע' ספור נ' הערה ד'. לא אדע פירוש מלת כותים פה, ונראה שזה הוספת איזה כותב, על הכתוב כי עברו איי כתיים וראו וקדר שלחו והתבוננו מאד (ירמיה ב' ו') אמרו בתענית ה' ע"ב: תנא כתיים עובדין לאש (בספרים אחרים: למים) וקדריים עובדין למים (בס"א: לאש, ע' דקדוקי סופרים). ואחר שאלדד אמר שהאומה היא עובדת לאש הוסיף איזה כותב שהיתה מכותים וקדר, כי על פי גירסא אחת היו הכתיים עובדין לאש, ועל פי גירסא אחרת היו הקדריים עובדין לאש, ע"כ כתב הסופר כתיים וקדר גם יחד. גם אפשר שסופר אחד כתב כתיים, וסופר אחר כתב קדר, ואח"כ הורכבו שתי הנוסחאות יחד.

ח) בלשון ערבית תהם הוראתה הארץ שאצל הים (קיסטענשטרין), ופה הכונה ההרים שהם אצל הים. בס"ה נאמר בפירושו: ונפל לשבט יששכר שהם שוכנים בהרים על שפת הים. ונראה שהכונה פה לההרים שבקארמאניא המשתרעים משפת הים הפרסי למזרח ולצפון. מן העמים שבקארמאניא יספר כבר שטראבא (צד 727) שהם משתמשים עפ"י רוב בחמורים גם במלחמה, יען כי אין להם סוסים. גם יספר בשם Nearchus שמנהיגיהם ולשונם הם מנהגי ולשון הפרסיים והמדריים. וכל זה דומה למה שיספר אלדד משבט יששכר ושבט ראובן.

ט) גם בס"ג וס"ד כתוב "פארן", אבל בס"ה יש "פריאן". נראה שכונתו לההרים שלצפון ההרים הנוכרים לעיל, והם בהמחוז הנקרא אצל היוונים *παρρυττακηνή* ואצל ההודיים *Parvata* ואצל הפרסיים *Parouta*. הוראת השמות האלה הוא הר, על שם ההרים ששם (ע' *Papo* אוצר השרשים של השמות בל' יון). בההרים האלה והרי *Zagrus* הקרובים להם גרו יהודים רבים בימי ר' בנימין, ע' מסעותיו ח"א צד ע"ז ופ"ג. וההערות בח"ב צד 158. גם לפי דברי ר' בנימין הם מן הגלות הראשונה שהגלה שלמנאסר. נרעמץ (ח"ה 525) מניה כראסן במקום פארן, ואומר שאלדד התכוון להיהודים שגרו על הרי נסבור השייכים לכראסן, ע' מסעות ריב צד פ"ג. אבל בכל הדפוסים וכתבי היד כתוב פארן או פריאן, וקרוב יותר שצ"ל פארן ושכונת אלדד להרי *Parouta* שהוכרתי.

י) בשכונתו של יששכר.

(א) היינו יששכר וזבולון וראובן. יששכר וזבולון שוכנים על גב ההרים, וראובן מאחוריהם לצד מערב קרוב לערביא. — יש פה חלופי נוסחאות בשאר הספורים. בשארית ישראל פ"א מביא שבני ראובן דברו בלשון ערבי וישבו בעמק. — הלשון 'כורתים הדרכים' יש גם בס"ג ודי, והעירני הפראפעססאר ד'. ה'. מיללער שאלרד רוצה לומר בזה שהם נולדים ושודדים והוא העתקה מלשון ערבית, כי בערבית נקרא הגולן קטעא אלטריק מן קטע שהוראתו כריתה, וטריק שהוראתו דרך, והפעל מזה בערבית קטע אלטריק, היינו נָזַל. אלרד העתיק זה ללשון עברית ואמר פה וכורתים הדרכים, ובספור ד' נאמר: ויכרתו הדרכים לא יחוסו על אדם. כזאת נראה גם בהלכות שאלרד השתמש במלות ערביות, ושנם בשרשים עבריים הכנים ההוראה שלהם בלשון ערבית.

(ב) אלרד משתמש פה במלת מדינה כמובן עיר, וכן הוראתה בל' ערבית ועטהאפית וסורית ואצל חז"ל.

(ג) גם בס"ג כתוב 'כשרים', בס"ה 'הכדריים', בס"ד וכ"ו 'כזורים' ובס"ד מוס'ף: רחוק מירושלים ו' חדשים. גם בס' שארית ישראל פ"א שהיו לו נוסחאות משונות מהנדפסות הובא זה בלשון: בני שמעון ויהודה (צ"ל: וחצי שבט מנשה) רבים כחול הים במדינת כוזר וילחמו את כ"ה מלכים וישמום למס עובר. ע' מבוא פ"ג א.

(ד) וכימים ההם שבט הדני מבקש לו וחלה לשבת כי לא נפלה לו עד היום ההוא בתוך שבטי ישראל בתחלה (שופטים י"ח א), וע"כ נקרא מושב שבט דן 'מתנה דן' (שם י"ח י"ב).

(ט) ע' ס"א המ"ו.

(טז) דברים ב.

(י) כדעת חז"ל שפישון הוא נילוס (ב"ר פט"ז). לפי דעת הרבה קדמונים נוחן הוא הנילוס העליון ופישון הנילוס התחתון ע' Ebers, Aegypten und die Bücher Mose's S. 33 וכן נקרא אצל יושבי הארץ. ע' Ritter, Erdkunde I. 569. בעל ס' היוכלים קורא בפ"ח את הנילוס בכלל בשם נוחון.

(י"ח) הכותב דלג מארץ לארץ, והוספתי אני החסר כמו שהוא בס"ג. בב"ר כתוב כהנדפס, וטעה הכותב וחשב שרק אשר ונפתלי הלכו לכוש, וע"כ יספר מני שבטים שבכוש ואין זכר אצלו מנר. — לדעת אלרד גלו בראשונה ראובן וגר וחצי שבט המנשה, ואח"כ אשר ונפתלי. וכן הוא

במדרש עשר נלויות. וזו היא דעת ר' אליעזר (פתיחתא דאיכה רבתי). אבל בסע'ר פכ"ב ורש"י מ"ב י"ז א' נאמר שבראשונה הגלו נפתלי וכו' ואח"כ ראובן וכו'. וזהו דעת רשב"י שאמר (איכ"ר שם) שבט וזבולן ושבט נפתלי גלו תחלה. — אלדר מונה כאן לעשרת השבטים רק שתי נלויות, וכן מונה ס' אדם הנוצרי (העתקת דילמאנן צד 128), ושאטצההלע (העתקת בעצאלד צד 47). ולא פרט שאר השבטים, כי הזכיר רק אותם השבטים הנחוצים לו לספורו. גם יכול להיות שלא מנה שאר הנלויות לפי שאינן נחוצות לספורו, כי לספורו נחוצים לו רק נפתלי גד ואשר.

י' בשם חוילה הקדומה מכונה להלן גם הארץ שישבו שם בני משה, והנה נזכרים בתורה שני מקומות שונים בשם חוילה. האחד: ויקמן ילד וגו' ואת אופר ואת חוילה (בראשית י' כ"ט) הוא באז"א. המיוחס ליונתן תרגם שם: וית אופיר וית חוילא, וכן הוא בתרגום דה"א א' כ"ג. השני: ובני חם וגו' ובני כוש סבא וחווילה (שם י' ז') הוא באפריקא. מקום מושב העם שהיה נקרא Avalitae, והוא בדרומו של ים סוף הנקרא ניב sinus Avalites (ע"ן געועניום, גם דילמאנן בלעקסיקון של שענקעל ערך עטהאפיען). ושם יתרגם יונתן הנוכח חוילה במלת הנדקי ויאמר: ובני כוש סבא וחווילה . . . ושום אפרכיותהום סינראי (הוא Sennâr ע' געועניום ערך סבא) והנדקי. וכן הוא בתרגום דה"א א' ט'. כל הממלכות הנזכרות הן בכוש וסביבותיה. ע' געועניום ערך סבתא וסבתכא. אל החווילה הזאת שבדרומה של כוש מתכונים ספורי אלדר, כמו שנראה מן הספור שד' שבטים באו לשם דרך מצרים ועל יד נהר פישון — נילוס. גם את החווילה הנזכרת בכריאת נן הערן בפסוק: הוא הסבב את כל ארץ החווילה (שם ב' א') מתרגם יונתן במלת הינדיקי ויאמר: הוא דמקיף ית כל ארע הינדיקי ואין כונת יונתן לא פה ולא בכראשית י"ז לארץ אינדיטן הידועה כמו שמבארים לעזי וקאהוט, רק לכוש הדרומית. דומה לזה מתרגם יונתן לנביאים מלת כוש במלת הודו במקום שהכונה לפי דעתו אל כוש הדרומית. ועל: מעבר לנהרי כוש (ישעיה י"א, צפניה ג' י') יאמר: מעבר לנהרי הודו. וממצרים ומפתרום ומכוש (ישעיה י"א י"א) יתרגם: וממצרים ומפתרום ומהודו. היהפך כושי עורו (ירמיה י"ג כ"ג) יתרגם: האפשר דישני הנדואה משכיה. שאר כל כוש שבמקרא יתרגם יונתן כוש' סתם. ונראה מזה ברור שבהמקומות שמתרגם כוש במלת הודו, כונתו לכוש דרומית, דומה להעתקת המיוחס ליונתן על מלת חוילה. אצל יונתן זה נמצא מקום

אחד המתנגד לזה, והוא כבראשית כ"ה י"ח: מחוילה עד שור, ששם ידובר מחוילה שבאויא, ובכל זאת יתרגם יונתן והירושלמי מן הנדקי (גרסת בעל הערוך: הנדוין), והוא בודאי טעות. המתורגמן הביא את התרגום ההוא וכתב: וביש ספרים וישכנו מחוילה, תרגום ירושלמי: מן הינדקא. ומוזה נראה שהיו לפניו ספרים שלא היה כתוב בהם הינדקא. גם התרגום המאוחר לחמש מגלות משתמש במלת הינדקא על כוש הדרומית. בקהלת ב' ה' יאמר: וכל אילני בוסמין דאיתין לותי טעני ומוזיקי מן הנדקא. ובקהלת רבה אמר שם: ונטעתי בהם עץ כל פרי, אפילו פלפלין. א"ר אבא בר כהנא ברוחות היה שלמה משתמש ושולח להנדקי ומביאין לו משם מים ומשקין כאן ועושה פירות. אמר לו ר' ינאי וכו' אלא עמד שלמה בחכמתו על משתיתה של ארץ וראה איזה משתיתה מופנה לשם (להנדקי) ונטע בה וכו'. גם פה הכונה לכוש הדרומית, היא מקום הפלפל כפי עדות ר' בנימין במסעותיו (רפום לאנדאן ח"א ד' צ"א), ואבן באטומא (המיבא בהערות שם ח"ב צד 321), ור' עובדיה ברטנורא במסעותיו (Jahrbuch für d. Geschichte d. Juden III, 217). וראיה שכן הוא, כי בתנחומא קדושים סימן י' הובא הדרש הזה ושם נאמר: והיה שלמה יודע איזהו הנגר שהוא הולך לכוש, ונטע עליו פלפלין ומיד היו עושין פירות... הרי שאמר בפירוש כוש במקום הנדקי. וכבר הזכרתי (מקדמוניות ח"א צד 62) שהמדרשים הלמודיים ובתוכם התנחומא מעתיקים המלות הסוריות ללה"ק, ופה העתיק הנדקי במלת כוש. — בראש מגלת אסתר יש בהתרגום הראשון: ומלך מן הנדיא רבא ועד כוש. וכ"ה שם ח' ט' (וע' תרגום שני). נראה שהוסיף מלת רבא להורות שכונתו על אינדיען, כי על הדו שבאסתר יש פלוגתא במגילה י"א ע"א בין רב ושמואל, חד אמר הדו בסוף העולם וכוש בסוף העולם, וחד אמר הדו וכוש נבי הדרי הוו קיימי. לדעת האחד הדו = אינדיען, ורחוקה מכוש, ולשטתו תרגם המתרגם הנדיא רבא. ולדעת השני הדו היא כוש הדרומית וסמוכה לכוש. וזוהי גם דעת הראב"ע שכתב שם: והדו רק כוש דרומית. בנוגע למלת הנדקי בהתלמודים והמדרשים, הנה ראינו שגם במדרש אסתר וקהלת רבה הכונה לכוש הדרומית, ובשאר המקומות אין להכריע לאיזו ארץ הם מתכוונים. בארבעה מקומות (למשנה יומא ל"ד ע"ב, ברכות ל"ז ע"ב, יומא פ"א ע"ב, וקדושין כ"ב ע"ב) פירש רש"י שהכונה לכוש. ובמקום אחד על פרזלא הינדואה (ע"ז ט"ז ע"א) כתב: של ארץ הודו שאין עושין אותה אלא לכלי ויין, ויפה שנה פה רש"י. לפי שהברזל והחרבות של

אינדיען הובאו בימי קדם למכירה לכל הארצות והיו ידועים להיותר טובים
 אר (Beck, Geschichte des Eisens I, 213, 226). וכן אמרו במדרש תהלים ו': איך
 אליעזר משל למלך שכעס על בנו ובדודו הרב הנדית . . . היינו חרב חדה
 וטובה. אבל מכוש לא הובא ברזל למכירה לשאר הארצות, וע"כ כתב פה
 רש"י "של ארץ הודו". יהיה איך שיהיה, אין ספק שהמיוחס ליונתן, ויונתן
 לנביאים, והתרנום לחמש מגלות (באונקלס לא נמצאת מלת הנדיקא)
 משתמשים במלת הנדיקא והודו על כוש הדרומית. ולפי זה דעת המיוחס
 ליונתן היא, שחיללה ששם הזהב היא כוש הדרומית, וכן היא דעת אלדר.—
 לא לבר התרגומים שלנו משתמשים לכונה זאת במלת הנדיקי, כ"א גם
 וורניול (Georg. 4, 292) מכנה את הכושים בשם הינדיים. ואבות הכנסייה הנוצרית
 מכנים כן את הכושים ואת הערביים הדרומיים, בין אותם שכתבו בלשון
 יונית (מובאים Ivdiα Pape griech. Wörterbuch s. v.), ובין אותם שכתבו
 בלשון סורית (מובאים בערך הגדווא אצל P. Smith, Thesaurus Syriacus
 ועיין ההערה הבאה). בהמאה ה"ב כנו את הפאטריארך מאכעסטיניען
 Patriarcha, Rex Indorum, ראה מכתב Priester Johannes סימן י"ב (אצל Zarneke,
 Priester Johannes), וההעתקה העברית בקבץ על יד ח"ד 17. וגם ר' בנימין
 מטודילה יאמר במסעותיו: ומשם שמנה ימים להודו אשר כיבשה הנקרא
 בערן והוא ערן אשר בתלסר (ח"א צד צ"ה). גם הנוסע מארקא פוילא יכנה
 כן את כוש הדרומית (עיי"ש בהערות ח"ב צד 191). יוחנן מעפהעווס (ע' ס"א
 ח"ג) יאמר שהארצות של צפון נקראות כוש, והארצות של דרום עד הצעאן
 נקראות הינדיקי, וע' Ludolf, Historia Aethiopia I, 2 גם Nöldeke, Geschichte
 der Perser etc. S. 222.

הארץ היא שבאפריקא נקראת גם כן ערן, כמו שראינו מדברי ר'
 בנימין. גם מארקא פוילא ידבר מערן שבכוש (עיי"ש בהערות למסעות ר' בנימין
 192), גם ספר היובלים פ"ח ידבר מארץ ערן הזאת, ושם פרק ד' יספר שחנך
 הקריב קרבן על ההר הדרומי שבארץ ערן. בספור ה' של הספורים שלנו
 יאמר: והלכו ארבעה שבטים . . . ופרה ורבה ממלכת עדינה . . . ונראה
 מזה שחיללה הם דבר אחד, ואפשר שיש שייכות מכתמית בין ערן
 להינדיאה.

יש מן הקדמונים שחשבו שבארץ ערן היא היה מקום גן העדן. כבר
 האמער (Od. I, 25. II. 1, 423) והערטראט (III, 17 ff.) יספרו נפלאות ארץ
 עטהיאפאי, שהיא אצלם הארץ לדרומה של כוש, ע' Dillmann, Ueber

die Anfänge des Axumitischen Reiches § 3, וכזאת יספרו ממנה שטראבא ופליניוס וסופרים אחרים. כן ראינו שיונתן מתרגם שם האחד פישון הוא הסבב את כל ארץ החוילה אשר שם הזהב (בראשית ב' י"א): שום חד פישון הוא מקיף ית כל ארע הינדיקו דתמן דהבא. גם נדע שהינדיקי אצלו דרומה של כוש. במהדורה C של הגדת אלכסנדר מוקדון) בספרה ממסעותיו לדרום (לא למערב ולא לצפון. כבשאר הספורים) אפריקא (ע' Zacher 137), יאמר שרצון אלכסנדר היה לבוא לנג העדן (שם 142). כתמיד ל"ב ע"ב בהספור ממסעות אלכסנדר אמרו: שמע מינה האי עינא מנג עדן אתי . . . איכא דאמרו אידלי כוליה עד דאתי לפתחא דנג עדן . . . גם בעל ס' אדם הנוצרי חשב שנג העדן הוא במזרחית-דרומית לכוש אצל ים ההודי, כי הוא יאמר שים ההודי הוא לדרומו של נג העדן (צר 31, 30, 24 של העתקת דילמאנג). הנאמר בראש הספר שנג העדן הוא בקצה

* בהמהדורה הזאת יש כמה פרטים הנובעים מהגדות אלכסנדר של היהודים, ע' Zacher, Pseudo-Callisthenes 132. אמת שהכותב של מהדורה C לא לקח הדברים ההם מהתלמודים והמדרשים, כמו שהעיר בצדק נעלדעקע (Nöldeke, Beiträge zur Geschichte des Alexanderromans S. 25 ff.) אך בכל זאת אין להכחיש שכמה דברים בהמהדורה היא נולדו על ברכי היהודים. להיהודים היו הגדות אודות אלכסנדר שנתחברו על פי רוח היהודים, כמו שהיו הגדות משונות זו מזו אצל עמים שונים, וכל אחד מהם ספר קולות אלכסנדר לטובת הנאציאנאליטעט והאמונה שלו. ההגדה שנתחברה במצרים הספר שאבי אלכסנדר היה מצרי, הפרסיים יספרו שאביו היה דרויש (נעלדעקע שם 35, 84), הנוצרים הנחילו את כסאו של כסף לישוע (80), מאמיני מחמד יספרו ממעשיו במיכה (89). כמו כן ספרו היהודים משיחותיו עם שמעון הצדיק, ומיכות היהודים עם בני אפריקא, ומיובחם עם השומרונים (יומא ס"ט ע"א. מגילת תענית פ"ט). וכן הכניסו בודאי היהודים בהגדת אלכסנדר עוד כמה פרטים לטובת אמונתם, כמו הספור מנהר סמבטיון. מנג העדן וכדומה. קצת מן הספורים האלה הובאו בתלמודים ומדרשים, אבל לא כולם. כן הובאו קצת פרטים משם במהדורה C הנוכרת, כמו הענין מהנהר המושך ג' ימים מים ונ' ימים חול, ע' ס"א הי"א. וכן נראה שכל הספור מהליכת אלכסנדר למצוא את נג העדן נובע מהגדות היהודים.

המזרח אצל ים אוקינוס הוא לקוח מאפרים הסורי, ע' דיללמאן הקדמה והערה 1, ונובע מהמעתיק, אבל דעת המחבר היא כמו שבארתי). גם הפריעסטער יאָהאנגעס יאמר במכתבו שגן העדן הוא קרוב לארצו, ארץ כוש (סימן 27 אצל Zarncke). ר' עובדיה מברטנורא יאמר בספור מסעותיו: ובימים האלה באו פה יהודים מארץ עדן, היא הארץ אשר בה הגן המפורסם הידוע, גן עדן, והיא ארץ הרומית-מזרחית נגד ארץ כוש, אלא שהיה סוד ביניהם. ומקום הגן לא נודע אצלם כלל. . . . (Jahrbuch für die Geschichte der Juden III, 222). ואולי הוא המחוז שבקצה ארץ הסאמאלי Somali-Land, בין הגאָלף של ארען והים ההודי, מול ארען שבערבא, ומשלשה קצותיו, ממזרח, מדרום ומצפון הימים הנזכרים מקיפים אותו, ורק למערב הוא פתוח לצד ארצות הגאללים Galla-Land. בגן העדן ההוא הוא מושב בני משה עפי ספורי אלדר, ועיכ יאמר: והים סובב עליהם מהלך ג' חדשים על ג' חדשים מרובע, ומצד האחר לא היה סובב כל הרוח והמשך הקביה אותו נהר סמבטיון וסגור לפנייהם (ספור ג'). כינתו שהים סובב עליהם משלשה צדדים, ומצד אחד, הוא מערב, המשך להם נהר סמבטיון כדי להבדיל את הקדושים ההם משאר העולם (ע' ספור א' הערה י"ב).

כשם שהיתה חוילה באויא (בערבא) וחוילה באפריקא, שבא באויא ושבא באפריקא (ע' געזעניוס ערך שבא), כן היתה ערן באויא (ועד היום שם העיר הידועה ערן Aden). וערן באפריקא, כי העמים שגרו בדרומו של ים סוף משני הצדדים (ושניהם נקראו אינדיאה), התערבו אלו באלו וכנו את המקומות שבאו לשם כשם המקומות שיצאו מהם. הארצות שמשני עבר ים סוף הן פוריות ויש שם הרבה זהב ואבנים טובות, ונקראו שתיהן בשם ערן, כי הן באמת כגן ערן להיושבים בהן.

על פי האמור נוכל להביר את הארץ שישבו בה ארבעת השבטים כפי עדות אלדר. הארץ היא נקראת אצלו חוילה הקדומה, וחוילה היא הינדיקי, אם כן אינה כוש עצמה רק ארץ מזרחית-דרומית לכוש. בספור ג' סימן 4 יסופר מן השבטים: עד שהגיעו לנהרי כוש. . . והיו בני כוש פורעים להם מס וישבו עמם. . . ועליהם אמר הכתוב: מעבר לנהרי כוש. . . הכונה בזה להנהרות המשתפכים אל הנילוס בדרומה של כוש. (כשאר הספורים ידובר מכוש סתם, כי גם הארצות שבדרום כוש לכוש נחשבות) מכל זה יוצא שעל פי אלדר ישבו השבטים בהארצות שבין הנילוס והגאָלף של ערן לדרומה של אבעססיניען.

מוכן מעצמו שאין יסוד לדעת הר"ר שיר שכתב שאלרד בא משפת הים הכספי, ושארץ כוש שלו איננה עמהאפיא, ושהוא יספר מיהודים שהיו דרים במדי (כ"ח ה' 226). כי אין כל ספק שאלרד ידבר מיהודים שגם באפריקא סמיך לים סוף והגאָלף של ערען.

(ג) ממלכות פרוים וממשלת הורינוס אין זכר לא בספור אי ולא בס"ג ולא בכתבי יד. ואפשר שזה הוספה מאוחרת. לפי שיסופר שדי השבטים חונים בחוילה ששם הוהב, הוסיף איזה כותב: והם מקומות . . . במלכות פרוים, לפי שבדהא נ"ו נאמר: והוהב והב פרוים. "הורינוס" יבוא כנראה מן "אורינושו" שבמכתב פריעסטער יאָהאנעס ע' ס"א הי"א. — מצאתי בתשובות הגאונים הוצאת הרכבי סימן שס"ז: אנדוכתרי, כך שמענו מן הוקנים כי הוא חוצין (הוצין) שבארץ הינד וארץ הריני. ה' הרכבי העיר שהאותיות יני במלת הריני הן בספק בכ"י. גם נזכר אי ששמו *Opelvin* אצל עיר אדול בספר (Periplus maris Erythraei § 4), גם בטלמעאוס מזכירו בהגעאָנראפיהא שלו.

(ד) שמות שבעת המלכויות מובאים בשניים גדולים. בהרשימות הבאות שניתי הסדר שלהם בהספורים, למען יעלו השמות הדומים זה לזה בשורה אחת.

ארווא	אדרא	ארדא	תוסינא	תוסינא
תיסקא	תיסקא	תיסקא	קמטיא	קמתו
קמסווא	תיקרא	הוהם	קובא	קובא
	סדמותם	רומרום	מראוניא ⁽¹⁾	תרי אנ"י
תיקווא	תיקא		תקול	תקולא
כרמה	טרמה	סרמא	ככמ"א	כרמא

קאלום (ס"ב 13) קאקוא (ס"ד 6) קאקו (ס"ה 2) קוקה (ב"ר) קקווא (כ"י). בהרשימה השלישית והחמישית חסר שם אחד. אין ספק שבהרבה

(1) בכ"י פרמא כתוב: אראוניא.

(2) בהרפוסים המאוחרים הוסיפו בסוף "ולודים" כדי להשלים מספר

שבע (ביה"מ ח"ב 103).

שמות נפלו טעיות כמו בשם כרמא. סרמא . . . אבל יש שמות משונים מכל וכל, כמו השם ארדא שברשימה ג' ד' ה', שאין ממנו זכר בשתי הרשימות הראשונות. ונראה שלכל הפחות היו בראשונה שתי נוסחאות משונות. מן האחת נולדו שתי הרשימות הראשונות. ומן השנית נולדו שלשת הרשימות האחרות שלפנינו.

ה' מעט עמל לבאר השמות מן הנעאנראפהיאה של אבעסניניען (מאָנאטסשריפט 1879 צד 184), והשתמש לזה רק בהרשימה השלישית שלנו, ועל הרשימות האחרות לא שם לבו. אחר שיש פה טעיות וערוב רב אי אפשר לי לבוא עד חקר השמות האלה. אף שמצאתי כמה שמות דומים לשמות העמים הנזכרים על הכתובות שמצאו באדול ואקסום (מובאים מריללמאן במאמרו Ueber die Anfänge des Axumitischen Reiches, גם לשמות העמים הנזכרים בהכראניקען של מלכי Borna (Z. D. M. G. VI, 311, 314, 316.) IX, 523, 527, 548, 549, 553, 560, 563. בכל זאת לא אנסה להניח ולבאר השמות. כי אין הדבר בטח, ובאָרנו הוא רחוק מן הארץ שישבו שם ארבעת השבטים לפי דברו אלדר.

ג) בס"ג וס"ה וכ"י: מהלך מאתים יום על מאתים יום. בס"ד: ד' ימים. בכ"ר: מאתים רים על מאתים רים.
 ג) שיר המלחמה של ד' השבטים מובא בשניים רבים בס"ד וס"ה וכ"י. נראה שהסופרים הוציאו בו כל רוח מליצתם. מכל המהדורות השונות הוצאתי הטורים הבאים, והנהתי אותם.

לא טוב לגבור לָנוּם	וּבְחֵדוּד תְּרַבּוּ
יָפָה הוּא הַכְּנוּם	תְּשַׁמַּח רוּחוֹ בְּקִרְבּוֹ.
יָמוֹת בְּחוֹר וְעַל יָנוּם.	וְיִרְבֶּה מְשׁוֹשׁוֹ
יִחֹק לְבוֹ בְּה' חֹקוֹ.	בְּפִרְסוֹת סוּסוֹ.
וְיִבְטַח בּוֹ בְּיוֹם נִשְׁקוֹ.	שְׁבִיתָ לְנִשִּׁי כּוֹשׁ . . .

י) יש פה טעיות. איזה סופר כתב: ונקרא שמו אצלנו שבטינום, סופר אחר חשב שזה מוסב על שבט משה, ובאר שזה לפי שנים מעיז. ע' ס"א סוף הערה י"א. וס"ד סימן 8, גם ס"ה. בס"ג סימן 3 יספר: אמרו או"ה ללויים עמדו לפני עיז ואמרו שירה . . . אמרו להם הלויים . . . ונאמר שירה לפני עיז? . . . גדולה היתה השמחה שלא עברו עיז . . . ואל זה יתכוונו הספורים באמרם שבט משה גם מעיז. — בעל שארית ישראל (פ"א) טעה בזה וכתב: שבני משה עברו אלהים אחרים ואחר כך שבו בכל לבם.

ג) גם במכתב פריעסטער יאָהאננעס יוספר ממנדלים של עצים על מאה וחמשים אליפנטיש (קבץ על יד ח"ד 16), ומזכירים על הפילים (שם 67). גם בהגדת אלכסנדר יוספר מפילים הנושאים מנדלים (Zacher 144). בסבוב ר' פתחיה (ר' פראג דף א' ע"ב) יש: ועל הפיל בניין עיר ושנים עשר פרשים עליו. בפסיקתא רבתי פ' מתן תורה: נאה לה לבת מלך להרכיבה על הפיל כשהיא יושבת באפריון . . . וכן יוספר ממלך אחד באקסוס שבאבעססניען, שבשנת 572 ישב בשעת החג במרכבת זהב שנשאו ארבעה פילים (Dillmann, Anfänge etc. 214). — מלת "הלפנט" היא מלשון איטאליא Iofante עם היא הידיעה, והכניסה איהו סופר איטאלקי במקום "הפיל" ע' להלן אודות מלת פרינסיף.

ה) יש דעה קדומה שבראשונה בעת שנברא אדם הראשון, היו כל החיות שבעולם בתיות, לא הרעו ולא השחיתו, ע' הפילא בספרו de mundi creatione (M. I. p. 20), ואחר שחטא האדם היו הרבה חיות לחיות טורפות ורעות. כשישוב האדם למצבו הראשון תשובנה גם החיות לחיות בשלום עם האנשים, ע' Theophilus ad Autolyceum II, 17.

ו) בספר א' יוספר זה רק מארבעת השבטים ולא משבט משה: הסופרים ערבכו ובלבלו את הדברים, והכניסו הספור הזה אודות התלמוד שלא בממקום הראוי לו, ומקומו הוא אצל ד' השבטים.

ז) בשבת ל"ב ע"ב אמר רבי בעון נדרים בניי מתים כשהן קטנים וכי' במס' כלה פ"א. אין בשום מקום שבנים מתים בעון שבעה.

ח) פה יש בלבול. — כבר ספרו היונים הקדמונים משליחת מכתבים ע"י יונים. הערביים השתמשו הרבה ביונים לשליחת מכתבים, ובלשונם יש מבטאים טעכניים לזה (Bochart, Hierozoicon II, 2). בהמאה הי"ב היה למלכיהם ביודאר' של יונים (בריעפטיובענפאסט) ערך ומסודר (Russ, die Brieftaube 8). גם בס' יהושע של השומרונים (בל' ערבית) פכ"א, ל"ה, וליו יוספר משליחת מכתבים ע"י יונים. להיות שרק מלכים ושרים השתמשו ביונים לשליחת מכתביהם, ע"כ יוספר פה: וכאות היונות למלכיהם ושריהם. וז"ל אבן עזרא לתהלים נ"ה ז': והזכיר היונה שהיא עם בני אדם, ועמה ישגרו המלכים ספריהם. גם הר"ק לבראשית ה' ו' (דפוס פרעסבורג) כתב כן, ומוסיף עוד: ולכך פרשו הגאונים מה שנאמר בתלמוד (שבת מ"ט ע"א): מה יונה כנפיה מנינות עליה, כלומר שאין שוחטין אותה, כי בעבור שליחותה מנדלים ומחיים אותה והיא שבה אל שולחה, וזה תעשה כל הפעמים.

ששולחים אותה. — ואולי ליונה זו מתכוון המדרש כאמרו: מה יונה זו שוגרת רוגליות הרבה וחוזרת לשובכה (שהשיר פ"ד). מכל זה נראה שאינו רחוק שאלדר ידע ענין שליחת מכתבים ע"י יונים, ויחס זה לבני משה כמו שיחס להם כל השלמיות הנשמיות והרוחניות. — הספור הזה אינו בשום מ"א. (כ) מספור א' סימן 7 מבואר שידובר פה ממקום בלתי רחב ששם יכולים לדבר אלו עם אלו, ושם נאמר שיש מקומות בהנהר שאין להם רחב, יותר מששים אמה. — בספור ג' סימן 2 נאמר: ותחום אותו נהר מאתים אמה במ"ד וס"ה מאתים ועשרים, היינו תחום כל הנהר. ובטעות כתבו זאת הסופרים פה. מדת מטחוי קשת היא אלפים אמה (כ"ד פני"ג). ולא אבין מה ענין מטחוי קשת לפה?

(כ) קודם לזה אמר: ומעבר לנהר מצד לשלשת [לארבעת] השבטים . . . וכאן הוא אומר: לצד ארץ פרינסוף? וע"כ נראה שזה הוספה מאוחרת מאיזה סופר שקרא מכתב פריעסטער יאָהאנעס בהדעתקה העברית, כי שם נמצא "פרינסוף" כמובן שר ומלך, (מן principe בל' איטאליא) והכונה לפריעסטער יאָהאנעס, וז"ל: וגם מוליכים לפני כלי אחד מלא אבנים יקרות להודיע שאני פרינסוף גדול שבעולם (קובץ על יד ח"ד 15, ע' שם עוד 20. ואצל צארנקע סימן 49) בהמכתב ההוא יאמר: ודעו כי מזו הים של אבנים בא נהר אחד שיוצא מן ערן והולך בינינו ובין הארץ הגדולה של המלך הגדול הניאל מלך היהודים, וזה הנהר הולך כל ימי השבוע ובשבת אינו זו ממקומו (קובץ על יד 14. ואצל צארנקע סימן 41). ולפי זה אין סבבטיון מפריר בין ד' השבטים ובני משה, רק בין השבטים ובין ארץ הפרינסוף, וע"כ הוסיף הכותב מלות "לצד ארץ פרינסוף". — ההוספה הזאת היא המקור של לודאלף (Historia Aethiopica I, 8, 115).

(ל) היינו דתרמיג, ע' ס"א ה"א.

(מ) זה נמצא בסוף ספור ד', ואחשוב שמקומו הוא כאן, כי הספור הנוכחי כתוב בתמונת מכתב. מתשובת ר' אברהם בן הרמכים (לקוטי ספורים אות ד') נראה שהיתה לפניו אגרת מאלדר, כי ז"ל: וספור הדני האגרת שלו ושחיטת חילין . . . כולם ראייה אמיתית על זאת.

ספור ג.

(ממדרש בראשית רבתי כ"י)*.

1. יוסף ה' לי בן אחר (בראשית ל' ל"ד), למה נקרא לבנימין אחר, לומר שהוא אחר לגלות, א"ר יודא בר סימון לא למקום שגלו " השבטים גלו שבט יהודה ובנימין. " השבטים גלו לפנים מנהר סמבטיון, ושבט יהודה ובנימין גלו והיו מפוזרין בכל הארצות⁸).

2. וי"א הלויים בני משה הם חונים לפנים מנהר סמבטיון. אמרו רבותינו בשעה שגלו ישראל לבבל ובאו להם לפרת כד"א על נהרות בבל וגו' (תהלים קל"ז א') אמרו או"ה ללויים, עמדו לפני ע"ז ואמרו שירה כדרך שהייתם משוררים בבה"מ. אמרו להם הלויים, שוטים שבעולם! אלמלא אמרנו שירה על כל נס ונס שעשה לנו הקב"ה לא גלינו מארצנו, אלא הוסיף לנו כבוד על כבודנו וגדולה על גדולתינו, ונאמר שירה לפני ע"ז? מיד עמדו עליהם והרגו מהם תלי תלים. ואע"פ שהרגו מהם הרבה, גדולה היתה השמחה שלא עבדו ע"ז, לכך נאמר ותולדינו שמחה (שם). מה עשו הלויים שנשארו? קצצו אצבעותיהם כדי שלא יקישו

* עפ"י כ"י פראנצד ע"ט. נרפס בכיה"מ ח"ז צד 15. אודות הכי הזה ע' מאמרי בהמאנאצין של ברלינער 1888 צד 65 ואילך.

הכנורות, וכשהיו אומרים שוררו, היו מראים אצבעותיהם מקוצצים ואומרים להם איך נשיר וגו' (שם) ואצבעותינו מקוצצים? כיון שבא הלילה ירד הענן וכסה עליהם ועל נשיהם ובנותיהם ובניהם, והאיר להם הקב"ה בעמוד אש והוליכם כל הלילה עד אור הבקר והניחם על שפת הים" כיון שזרח השמש נסתלק הענן ועמוד האש, והמשיך הקב"ה לפניהם נחל אחד שמו סמבטיון וסגר בפניהם כדי שלא יוכל אדם לעבור עליהם. והיה (צ"ל: והים) סובב עליהם מהלך ג' חדשים על ג' חדשים מרובע. ומצד האחר (צ"ל האחד) לא היה סובב כל הרוח, והמשיך הקב"ה אותו נהר וסגר לפניהם. ותחום אותו נהר מאתים אמה, והנהר היה מלא חול ואבנים, ומושך חול ואבנים ועושה רעש גדול כלילה מהלך הצי יום, ומושך החול והאבנים כל ששת ימי המעשה ובשבת ינוח. ומיד תעלה אש מע"ש עד מ"ש מצד הנחל, והאש לוחטת ולא יוכל אדם להגיע אליה אל הנחל כמהלך מול, ומלהטת האש כל מה שיצמח סביב הנהר עד שמטאמאת הארץ.

3. ואותם ליום מבני משה הם, והיו עומדים לפנים מן הנחל, ואין ביניהם בהמה טמאה ולא היה טמאה ולא שום רמש האדמה, ועמהם צאן ובקר, ויש אצלם עוד שש מעינות ויתקבצו כולם לאגם אחד וישקו מהם ארצם, ובאותו אגם ישרצו כל מיני דגים, ועל המעינות ועל האגם יפרחו כל מיני עופות טהורים, ועמהם כל מיני פירות, והם זורעים וקוצרים, וזורעין אחד וקוצרין מאה. (והם היו בעלי אמונה, בעלי תורה, בעלי משנה ואגדה)², והם היו חכמים חסידים וקדושים ואין נשבעין לשקר. וחיהם ק"כ שנים, ולא ימות להם בן בחיי אביהם, ורואין ג' וד' דורות, והם בעצמם בונים בתים וחורשין, וזורעין לפי שאין להם עבדים ושפחות. ואין סוגרין בתיהם כלילה, ונער קטן הולך עם בהמתו מהלך כמה ימים ואין מתירא לא מן הלסטים ולא מחיה רעה ולא מן רמש האדמה ולא מן השדים ולא מכל דבר רע, מפני שהם קדושים, ועדיין הם עומדים בקדושתו של משה רבנו ע"ה. לפיכך נתן להם הקב"ה את כל זאת ובחר בהם. ואינם רואים שום אדם ולא שום אדם רואה אותם, אלא ד' שבטים בלבד דן ונפתלי גד ואשר, שהם יושבים מעבר לנהר כוש.

4 כיצד הלכו שם, אמרו רבותינו¹ בשעה שעמד ירבעם בן נבט ועשה ב' עגלים מזהב והחמיא את ישראל ונחלקו במלכות בית דוד וקם י' שבטים מישראל ואמר להם צאו והלחמו עם הרבעם ועם יושבי ירושלים, א"ל נלחמים אנו עם אחינו בני אדוננו דוד מלך ישראל ויהודה? ועלו עליו זקני ישראל וא"ל: אין לנו בכל ישראל גבורי חיל ואנשי מלחמה כשבט דן, צוה אותם שילחמו עם יהודה. מיד אמר להם ירבעם, בני דן צאו והלחמו עם יהודה ובנימין. אמרו לו בחיי אבינו דן אין אנו עושים מלחמה עם אחינו, ולא נשפוך דמם חנם. מיד נטלו בני דן חרבות, קשתות וחצים ורמחים ומסרו עצמם לעשות מלחמה עם ירבעם עד שהצילם ה' מלשפוך דמי אחיהם. והיו מכריון בכל שבט דן ואומרים: נוסו בני דן וצאו מארץ ישראל ונלך אל מצרים. ויועצו על ארץ מצרים להכתידה ולהרוג את כל יושביה, א"ל נשיאיהם, אנה תלכו? והלא כבר כתוב בתורה: לא תוסיפו לראותם עוד עד עולם (שמות י"ד י"ג). ועוד היו יועצין על מצרים (צ"ל: מואב) ועמון, וכשראו כתוב בתורה שהקב"ה מנע את ישראל מלירש גבולם, נתן להם הקב"ה רוח טובה והיו בני דן עולים נגד נהר פישון, ונוסעים על הגמלים וחונים עד שהגיעו לנהרי כוש, ומצאו הארץ שמנה טובה ורחבה, שדות וכרמים, גנים ופרדסים. ולא מנעו יושבי הארץ את בני דן משבת עמם, וכרתו להם ברית והיו בני כוש פורעים להם מס, וישבו עמם שנים רבות עד שפרו ורבו עד למאד.

5. ואחרי מות סנחריב נסעו להם ג' שבטים מישראל והם נפתלי גר ואשר, והיו נוסעים וחונים עד [שבא] אצל גבולם של בני דן, והרגו באנשי כוש כל שבט ושבט ג' חדשים בשנה, ושלל השבט לשבטו. ובני שמעון (צ"ל: משה) עם בני דן עם הללו שלשה שבטים חונים בחוילה אשר שם הזחב, ויש להם זהב כאבנים, וצאן ובקר וגמלים וסוסים הרבה מאד. והם זורעים וקוצרים ויושבים באהלים של שער, והם נוסעים וחונים מגבול לגבול מהלך מאתים יום על מאתים יום. ומקום שהם חונים שם באהלים, אין לך מקום שתכנס שם רגל, ואינם חונים כי אם בשדות וכרמים.

והם דנין בדי מיתות ביד, ועליהם אמר הכתוב: מעבר לנהרי כוש עתרי בת פוצי יובילון מנחתי (צפניה ג' ט').

6. ושבת יששכר היו שרויים בהרי יהוס, והם היו בתחתיות ארץ מדי ופרס, והם היו מקיימים לא ימוש ספר התורה וגוי (יהושע א' ח'). ואין עול מלכות עליהם כ"א עול התורה, והם היו שרויים בהשקט ובשלוה אין שטן ואין פגע רע. והם היו חונים יי ימים מרובע ויש להם מקנה רב וגמלים ועבדים, ואין מגדלן סוסים, ואין להם כלי זין כי אם מאכלת, לפי שהם צריכים אותו לשחוט. והם היו בעלי אמונה ואין בידם עשק לא גול, אפילו עבדים שלהם אם מוצאין ממון בדרך אין פושטין יד לקחתו. ושכניהם רשעים עובדי אש נושאין אמותם ואחיותיהם לנשים. ואין להם עבודת האדמה ולא עמילת כרמים, הכל בכסף יקנו. ויש להם שופט ונשיא ודי מיתות ביד בידם. והם מדברים בלה"ק ובלשון פרס ובלשון קדר^ה.

7. ובני זבולן הם חונים בהררי פארן, והיו נוטעים אהלים של שער הבאים מן ארמיניאה ומגיעים עד נהר פרת.

8. ושבת ראובן הוא נגדם מאחורי הררי פארן, ויש ביניהם שלוח ואהבה, וביחד מלחמותם וכריתות הדרכים, שכורתין בדרך מרות ודרך כבל (צ"ל: והולכין בדרך מדי ודרך כבל), וכל שללם יחלקו יחדו. משה גמלע"י מאכל יש להם כבי כספים. ומדברים בלשון קדר, ועמם מקרא תלמוד ואגדה, וכל שבת דורשין בלשון הקדש.

9. ושבת שמעון וחצי שבט מנשה בארץ כשדים (כוזרים?) רחוק מבי"ח ו' חדשים, והם עד אין חקר ואין מספר ולוקחין מס מכ"ה מלכיות, ומקצת ישמעאלים יפרעו להם מס.

10. ושבת אפרים וחצי שבט [מנשה] שם נגד מדינת מאקיע, והם זעומי נפש וקהויי לב, בעלי סוסים, [דרכים] יכרתו לכם (צ"ל: להם) ולא יחוסו על אדם, ואין להם ממון כי אם שלל אויביהם, והם גבורי מלחמה אי לאלף.

אבל שבט יהודה ובנימין מפורים בכל הארצות, היו בן אחר לגלות.

הערות לספור ג.

(א) בראשית רבה פ"ג.

(ב) ע' ספור ב' הערה כ"ו. מכפל המלות והם היו נראה שזה הוספה.

(ג) זה מוסב על ספור אלדר.

(ד) לפי דעת גרעמץ (V, 290. 525) כונת אלדר במלת קדר להטאטארים והטירקים. ואין זה נראה כלל, כי בימי אלדר לא הניעו הטאטארים לפרס ובבל ולא היו ידועים שם, ואי אפשר שאלדר יחס להשבטים לשון בלתי מדוברת בהמקומות שישבו שם. אמת שר' פתחיה משתמש בראש הסבוב שלו במלת קדר על הטאטארים, אבל הוא מדבר שם מהארץ שמעבר לנהר דניעפר, ושמנרו טאטארים. ברור בעיני שאלדר מכנה את הלשון הערבית בשם לשון קדר. גם התרגומים מתרגמים בהרבה מקומות מלת קדר שבמקרא במלת ערב. ראה המיזח ליונתן בראשית כ"ה י"ג והתרגום לדה"א א' כ"ט (נכט וערב), ויונתן לישעיה כ"א ט"ז. י"ז. מ"ב, י"א. ס', ו' (ערבא), ולירמיה ב', ו' (מרית ערבא), והתרגום לתהלים ק"ב, ה' (משכנודן דערבא). וכן השתמשו במלת קדר על ערביא הפייטנים (Zunz, Synagogale Poesie 445. 447), ור"י חריוזי כתב בהקדמתו להעתקת פירוש הרמב"ם על המשנה: והעתקתיו מלשון קדר הקודרת, אל לשון הזהב והאדרת. ובאגרת חימן להרמב"ם בהעתקת ר' נחום מערבי: כך ראיתי להשיב בלשון קדר וניבו. . . השם קדר במוכן יושבי ערביא יבא כבר בהכתובות הקדמוניות של מלכי אשור ע' 299, *Delitzsch, Wo lag das Paradies?* S. 299) ובמובן זה ישתמש גם אלדר במלת קדר, וכן הבין זה בעל שארית ישראל שכתב בפ"א אצל שבט ראובן: ושפתם שפת ערבי.

(ה) בס"ד כתוב: ומשא נמל אצלם ממאכל בשני כספים, ובכ"י: ומשא נמל אצלם ממאכל. נראה שיסופר ממאכל יקר ששוויו שני כספים. בה"ג ברכות פ"ו י"ש: שלנים דמבשלי ליה גוים אסור למיכל מיניה, דכיון דעולה על שלחן של מלכים לאכול בו פת אסור. . . וקרוב שצ"ל פה: משלנים מאכל יש להם בכ' כספים. היינו מאותו הירק הנקרא שלנים יש להם מאכל השווה ב' כספים. אודות שלנים ע' ש"ר המניד 1874 צד 169.

(ו) אולי הוא ראשי תבות מ' בית ה'מקדש, כי בס"ד כתוב: רחוק מירושלים ו' חדשים. מזה נראה קצת שאלדר כתב המכתב הזה בירושלים, כי מה היה לו לחשוב את המרחק דוקא מירושלים.

ספור ד.

ספר אלדר הדני*.)

בשם ה' אלהי ישראל.

1. ישתבח שמו של מלך מלכי המלכים הביה שבחר ישראל מכל האומות ונתן להם תורה ומצות והבדילם משבעים לשונות וצוה אותם לקיים שש מאות ושלוש עשרה מצות, לקיים כל מצוה ומצוה בזמנה, וכל זמן שישראל עושין רצונו של מקום לא שלטה בהם אומה עד שעמד ירבעם בן נבט, חטא והחטיא את ישראל ועשה שני עגלי זהב ונחלקו במלכות דוד, וכינס עשרת השבטים ואמר להם קומו והלחמו עם רחבעם ועם ירושלם. אמרו לו למה אנחנו נלחמים עם אחינו ועם בן אדוננו דוד מלך ישראל ויהודה.
2. אמרו זקני ישראל אין לך בכל שבטי ישראל גבורי חיל כי אם שבט דן, מיד אמר לבני דן קומו והלחמו עם יהודה. אמרו לו בחיי ראש בן (צ"ל דן) אבינו אין אנו עושין מלחמה עם אחינו ולא נשפוך דמם חנם.
3. מיד נטלו בני דן חרבות ורמחים וקשתות ומסרו עצמן למות ולעשות מלחמה עם ירבעם, עד שהצילם הקב"ה משפיכות

* את הדפוס הראשון, קושט' רע"ז, לא ראיתי. הנדפס פה הוא עפ"י

דפוס ויניצאה ש"ד. נדפס בכיפה' ח"ה צד 17.

דמי אחיהם. והיו מכרזיון בכל שבט(י) דן ואומרין נוסו וצאו לארץ מצרים, ואחר כן נתיעצו על ארץ מצרים להחריבה ולהרוג כל יושביה, אמרו להם נשיאיהם והלא כתוב בתורה לא תוסיפו לראותם עוד, והאיך אנו יורדין למצרים. ועוד היו יועצים על אדום (ועמלק) ועמון, ושמעו שכתוב בתורה שהקב"ה מנע ישראל מלהוריח גבולם.

4. נתן להם הקב"ה רוח ועצה טובה והיו עולים בנהר פישון, נוסעים על הגמלים וחונים עד שהגיעו לארץ כוש, ומצאו אותה ארץ שמנה וטובה, שדות וכרמים, גנים ופרדסים, ולא מנעו [יושביו] בני דן לשבת עמם וברתו להם ברית והיו בני כוש פורעים להם מס לישראל, וישבו עמם שנים רבות עד שפרו ורבו עד מאד.

5. ועוד נסעו שלשת שבטים מישראל נפתלי גד ואשר והיו נוסעים וחונים במדבר עד שבאו אצל גבולם [של שבט דן], והרגו באנשי כוש הרבה מאד מהלך ד' ימים על ד' ימים*, והם נלחמים עם ז' מלכיות עד היום. והללו ד' שבטים דן ונפתלי גד ואשר הם חונים בחוילה הקדומה אשר שם הוהב בנויים ובקונים ובעוזרים (צ"ל: ובטחו בקונם ועזרם) במלכות פרוים ממלכות הוריות**)

ושמו שבטים אלו ידיהם בעורף אויביהם.

6. ובכל שנה ושנה עושים מלחמה עם שבע מלכיות ושבע לשונות, והנה שמותם: ארץ תוסיניא, וקמטיא וקוב"א ומראוניא***) ותקויל ובכמ"א וקאקו"א, והם מעבר לנהרי כוש לקיים נבואת חזויו: מעבר לנהרי כוש. הללו השבטים יש להם זהב וכסף ואבנים [טובות] וצאן ובקר וגמלים וחמורים הרבה מאד, וזורעים וקוצרים ויושבים באהלים, ונוסעים וחונים מגבול לגבול מהלך ד' ימים על ד' ימים****), ואין חונים (אותם) כי אם במקום שיש שם פירות שדות וכרמים. ושם מלכם עוזיעל בן מלכיאל. ושם הנשיא הגדול

(*) בכ"ר כתוב מאתים רים (צ"ל רים) על מאתים מרובעי. בכ"י יעללינעק: מהלך מאתים יום.

(**) בכ"י פרמא: הורביו. הבית מסופקת.

(***) בכ"י וראוניא.

(****) בכ"ר מאתים רים על מאתים רים.

ניקוליא^א) מבני אהליאב, ושם השופט שלהם עבדן בן מישאל משבט אשר. וארבע מיתות בית דין על אופניהם.

7. ובעת אשר יבקשו לצאת למלחמה, יצעק הצועק בקול השופר, ויצאו עם שר הצבא החיילות מאה ועשרים אלף פרשים ומאה אלף רגלים. והנה ארבעה שבטים אלו כל חדש וחדש (צ"ל כל שלשה חדשים) יוצא שבט אחד מהם למלחמה, והשבט עומד לשם ג' חדשים, ולסוף שלשה חדשים כל מה שיביאו משלל אויביהם יחלקו עם שבט שלהם. ושבט בני דן מבני שמשון כחול היס (מהלך ד' ימים), והנה הם גבורי חיל, ועת ילחמו יאמרו לא טוב לגבור הינום, יפיפי הייחוס, ימות הבחור ואל ינום, יחוק לבו בה' חזקו ובטחו ונשקו ובחדוד חרב, תתמה רוחי בקרבה להראות משושי בפיפיות סוסי כמה פעמים שבית נשי כוש^ב. ובכן משתבחין במלחמה, וכך הם עושין עד משלם ג' חדשים וחזורין ומביאין את כל השלל למלך עזיאל, ומחלק את הכל עם כל ישראל השוכנים בארצם. גם נותנין לכל שהוא חלק ה'. וכן בשלשה חדשים אחרים יוצא שבט נפתלי ועושה מלחמה, ובשלשה חדשים אחרים יוצא שבט גד, ובשלשה חדשים [אחרים] יוצא שבט אשר עד משלם שנים עשר חדש, וחזורין חלילה.

8. ועוד שבט משה רבינו הצדיק עבד ה' (ונקרא שמו שבט ינום), שנים מעז' ודבק ביראת ה'. והנחל (צ"ל : והים) סובב עליהם מהלך ג' חדשים על שלשה חדשים מרובע, והם שוכנים בבתים מפוארים ובנינים הרורים ובמגדלים (והם) יבנו לעצמם. ואין עמם דבר טמא ועוף טמא וחייה טמאה או בהמה טמאה ולא חיה רעה ולא זבוב ולא שועלים ולא פרעושים ולא כנים ולא נחשים ולא עקרבים ולא כלבים ולא שום מויק, זולתי צאן ובקר. וצאנם יולידו שני פעמים בשנה, וזורעים וקוצרים. ולהם גנות ופרדסים וכל מיני פירות וכל מיני קטניות ואבטיחים וקשואים ובצלים ושומים וחטים ושעורים ומאחד יצמחו ק'. והם בעלי אמונה (בעלי תורה בעלי משנה בעלי תלמוד ואגדה), ותלמוד שלהם בלשון הקדש. וכך הם שונים: ככה למדונו אבותינו ולמדונו חכמינו מפי יהושע בן נון מפי משה מפי הגבורה, ואינם יודעים תנאים ואמוראים שהיו בבית שני מפני שלא השיגום ולא ידעום^ג, ואינם יודעים

לדבר כי אם בלשון הקדש, ומחמירים ביין נסך, וממה שהחמירו רבנן בהלכות שחיטה וטרפות כדברי סופרים החמיר משה רבינו יותר מדברי סופרים. ואינם נשבעים בשם עד שתצא נשמתם, ועל פיהם (?) יחרה אפם על מי שנשבע בפניהם, ויוכיחו אותם ויאמרו להם אי עניינם למה אתם נושאים הזכרת השם על פיכם (הכל על פיכם), אם פת הוא תאכלהו או מים תשתהו, הלא תדע שבעון שבועה בניכם מתים כשהם קטנים. וכן יזהירו הכל לעבוד את ה' באימה וביראה ובתום לבב, שבנו משה עבד ה' מאריכו ימים ויחיו מאה שנה או מאה ועשרים שנה, לא בת ולא בן ימות בחיי אביו וישיגו לגי' או לארבעה דורות, ויראו לנפשם בנים ונכדים וצאצאים. והם זורעים וקוצרים [בעצמם], לפי שאין להם עבדים ושפחות. והם בעלי חנויות (!) ויש לבתיהם מסגרת ואינם סוגרים אותם בלילה, כי אין ביניהם לא גנב ולא אדם רע ולא שום נזק. וגם כן נער קטן הולך עם המקנה מהלך כמה ימים ואינו מתיירא כלום לא מן הלסטים ולא מן השדים ולא מן חיה רעה ולא מן כלום נזק בעולם. מפני שהם קדושים וטהורים. ואלה הלויים הם עמלים בתורה ובמצות, ועדיין הם בקדושתן של משה רבינו, לפיכך נתן להם הקב"ה כל זאת. ועוד אינם רואים בני אדם ואין בני אדם רואים אותם, אלא ארבעה שבטים הללו שהם יושבים מעבר לנהריו כוש, ורואין אותם אלו את אלו ומדברים עמהם, ונהר סבטיון ביניהם, שכתוב בהם לאסורים צאו.

9. ועוד יש אצלם כסף וזהב הרבה מאד, ויורעו פשתן ומגדלים תולעת שני ועושים בגדים נאים ומעילים⁽⁷⁾. והם כיצואת מצרים כפלים וכפלי כפלים עד אין קץ. ורוחב הנהר סבטיון ק"ק אמה כמטחוו קשת, והנהר, מלא חול ואבנים בלי מים והאבנים קולם ירעים כרעם קול גדול, או כגלי הים וכמו רוח סערה, ובלילה ישמע קולו עד מהלך חצי יום. ויש שם מעיינות ויקבצו כולם לאגם אחד וישקו מהם ארצם. ואותו אגם ישרצו בו דגים ועל כל סביבותיו יפריחו כל מיני עופות טהורות. והנהר ההוא מאבנים ומחול ירעים כל ששת ימי המעשה ובשבת ישבות וינוח, ומיד תעלה אש סביבות הנחל מערב שבת עד למוצאי שבת, ואש תלהט ליהטו ולא יוכל אדם לנגוע אל הנחל ומשני עברי הנחל כמו חצי מיל, והאש מלחך כל מה

שישריש סביבות הנחל עד שתשאנו (צ"ל: שתשאה) את הארץ. ודי שבמים הללו דן ונפתלי גד ואשר עומדים עם מקניהם אצל שפת הנחל לגזוז את צאנם, כי היא ארץ שטוחה ומישור ונקייה שלא יעלה בה לא קוץ ולא ירק, וכשיראו שבט משה הם מתקבצים ועומדים על שפת הנחל והם צועקים ואומרים: אחינו שבטי ישורן! הראונו הגמלים והכלבים והתמורים, ויאמרו כמה ארוך גמל זה וכמה ארוך צוארו וכמה קטן זנבו, והם נותנין שלום אלו לאלו.

10. ובא אלינו צדיק זה ששמו אלדרד והוא משבט דן ובקש לצאת דרך מישור ללכת להגיד לכל בני ישראל המפוזרים בארצות ולבשר אותם נחמות טובות. וכך היה יציאתו מעבר לנהרי כוש. היה נכנס בים הוא ואחד משבט אשר כדי לסחור עם אנשי הספינה ולקנות מהם בגדים ותכשיטים, ונכנסו שניהם בספינה קטנה הם ונעריהם, ונשתברה הספינה בחצי הלילה, וימן ה' להם לשני האנשים האלה לוח אחד והיו עולים ויורדים בים עד השליך אותם אצל אומה אחת ששמה אמרנוים⁴, והם כושיים שחורים כעורב בעלי קומה והם אוכלים בני אדם. כשנטלו הצדיקים הללו היה אותו האיש שמן ובריא מעונג מאד, מיד לקחו ואכלו אותו כשהוא חי, והוא צועק ובוכה ואומר אוי לה לאמי על גוית (צ"ל גניחות) לבי ועל שמסרני יוצרי למיתה משונה, שהכושיים אוכלים את בשרי. אחר שאכלו אותו חסיד נטלו זה הצדיק אלדרד הרני ונתנו אותו בקולר עד שיבריא ויהיה שמן כי היה חולה ורזה, והיו נותנין לו מאכל והיה אוכל (צ"ל: ולא היה אוכל). והיה עמהם זמן הרבה עד שעשה לו הקב"ה נס שבאו עליהם חיילות ממקום אחר על אותם כושיים ושבו אותם וגזזום (צ"ל ובזזום) והרגום. בתוך אותה שביה (ו)נשבה זה הצדיק הרני, והיו אותם הרשעים עובדי אש, והיה זה הצדיק עמהם ד' שנים עד שהביאוהו למדינת אציון, עד שקנה אותו מהם יהודי אחד בשלשים ושנים זהובים, והלך בים עד שיצא ליבשה.

11. ונפל בשבט יששכר, והם שרויים בהרי תהום והם תחת ארץ מדוי ופרס, והם מקיימים לא ימוש ספר התורה מפ"ך. ולא עליהם עול מלכות כי אם עול שמים, ואינם נלחמים עם אדם בעולם כי אם במלחמת של תורה, והם בשלוח והשקט ואין שמן ואין פגע

רע. והם חונים מהלך עשרה ימים על עשרה ימים מרובע, ויש להם מקנה הרבה וגמלים וחמורים ועבדים ושפחות, ואין בידם כלי זין כי אם מאכלת לשחיטה. והם בעלי אמונה ואין בידם עושק וגולה ואפילו עבדים שלהם נאמנין, שאם ימצאו בדרך ממון הרבה לא ישיטו ידיהם לקחתו. ויש ביניהם שעובדים לאש וישאו אמותם ואחיותיהם לנשים, ואין להם עבודת אדם, לא קוצרים ולא עמל כרמים, בלתי הכל יקנו בכספים. ויש להם שופט ונשיא ושמו נחשו, וארבע מיתות בית דין בידם, ומדברים בלשון הקדש ובלשון פרס ובלשון קדר.

12. ובני זבולון חונים בהרי פארן ומגיעים בשכונתם, ונטועים (צ"ל ונטועים) אהלים של שער ממדינת אנייאמיא^ה עד נהר פרת.

13. ושבת ראובן נגדם מאחורי הררי פארן, ויש ביניהם שלום ואהבה, וביחד הולכים למלחמה וכורתים הדרכים, וכלל שללם יחלוקו. והולכים בדרך פרס ובבל, ומשא גמל אצלם ממאכל בשני כספים⁶. ומדברים בלשון קדר, ועמהם מקרא ומשנה ותלמוד ואגדה, וכל שבת ושבת פותחין דרשות בלשון קדש והסברא בלשון קדש (צ"ל: קדר).

14. ואפרים וחצי שבט מנשה שם בהררי נגב מדינת משוגע, זעומי נפש וקהויי [לב], בעלי סוסים, יכרתו הדרכים, לא יחוסו על אדם. ואין להם מחיה כי אם השלל והם גבורי מלחמה, אחד מהם ינצח מאה.

15. ושבת שמעון וחצי שבט יהודה (צ"ל מנשה) בארץ כוזרים. והם עד אין חקר ועד אין מספר, והם יקחו מס מעשרים וחמשה מלכיות, ומצד הישמעאלים פורעין להם מס.

16. וזה הצדיק שבא אלינו שמו אלדד בן מתלי בן יחזקאל בן חוקי בן עלון בן אבנר בן שמעיהו בן חפר בן חור בן אלקנה בן הלל בן אפרים בן טוביה בן פדת בן עונן בן נעמן בן טעם בן טעמי בן אונם בן גאול בן שלד בן כלב בן עמרם בן דורות בן עובדיהו בן אברהם בן יוסף בן משה בן יעקב בן כפור בן אריאל בן אשר בן איוב בן שלם בן אליהוא בן אהליאב בן אחיסמך בן חושים בן דן בן יעקב אבינו. הקב"ה שהודיענו נא נחמות טובות

בשביל אחינו עשרת השבטים, הקב"ה יקבץ נדחינו מארבע כנפות הארץ לבית המקדש עם כל ישראל הברים ונאמר אמן.
(שגר אנרות הללו מר אלדד זה לספרד שנת ארבעים ושלוש. וזה מר אלדד מלא תורה ומצות ואם ישב אדם עמו מבקר עד ערב לא יפסק לשונו ממעמי תורה בלשון קדש ומתוקים דבריו מדבש ונופת צופים. הב"ה יתן לו שכר טוב בעולם הזה ובעולם הבא*)^ט.

תם ונשלם ספר אלדד הדני.

(*) מ"ה נם בכ"י. ובכ"י: בן חושים בן דן בן יעקב בן יצחק בן אברהם. ואלדד זה לא הותר ולא הפחית מכל מה שראה אלא הלשון. ובשבת הנביאים כל אחד ואחד בדורו דרשו תורת משה ע"ה, ועד עתה הם מחזיקים באילו הפרושים. ויש להם העיבור וספר היסודות ושם המפורש שמשמשים בו הצדיקים, ועוד הם מרבים חכמה, ואליהו מתראה ומתכשר להם ואומ', ברוך שהחיינו והודיענו בשורות טובות מאחינו עשרת השבטים, המקום ברחמי הרבים וחסדיו הגדולים יקבצנו יחד אמן אמן אמן סלה ועד, חזק ונתחזק חזק.

שבח לאל עוזר ימיני,	נשלם ספר אלדד הדני
כבר חייב הנה אני.	לולי הוא ברחמי ועמירני
כי כבר נשבעת להחזירני,	ועתה נא אלהי אבי ענני
והם לא ידעו כי בוחן (בחון) אני.	והרבה בני אדם ידיניני,

הערות לספור ד.

א) בספור ב' כתוב: אליצפן מכני אהליאב. בכ"י יעללינעק: ושם מלכס עזיאל בן מלכיאל יעקולי מכני אהליאב. . . וחסרות שם המלות: ושם הנשיא הגדול. . . השם ניקולו אינו בשאר הספורים. יוסיפון (קדמוניות ח', ו') יאמר (בטעות) ששם מלכת שבא היה ניקולא, וכן שמה בהספורים הרבים אודותה של הימים הביניים (מיטטעלאלטער). ע' Rönseh, Jahrbücher für pro-
testantische Theologie 1880 S. 568. מצאתי שם Nikâla בהכראניק של מלכי

בארנו ע' Z. D. M. G. VI, 314.

ב) ע' ספור ב' הערה כ"ג.

ג) ע' ספור ב' הערה כ"ד.

ד) כל זה שלא במקומו. ע' ספור ב' הערה כ"ו.

ה) גם זה אין מקומו כאן, ושייך להספור מד' השבטים.

ו) בספור ב' וכ"י רומרנוס.

ז) ע' ספור ג' הערה ד'.

ח) ע' סוף ספור ב', בהסיום של כ"ר הוסיף הסופר עוד איזה פרטים מחיי ד' השבטים. בנוגע להעיבור יש להעיר שבעל אשכול הכפר (ע' סוף ספור ו') יספר בשם אלדר מד' השבטים שהם בלי משנה וגמרות וחשבון לבנה בחדשים כתקון רועיד. וזוה נראה שבהספור שהיה לעיני בעל אשכול הכופר היה נזכר ענין העבור של ד' השבטים. ואפשר שגם הכותב של כ"ר ראה את הספור ההוא, אך הבין אותו באופן אחר מבעל האשכול,

ספור ה.

ספר אלדרד הרני*.)

בשמך עליון קוני, אשים כל במחוני, ואשית כל רעיוני, אל
אלדרד הרני.

1. ישתבח שמו של מלך מלכי המלכים הקביה שבחר
בישראל מכל האומות ונתן להם תורה ומצות והבדילם משבועים
לשונות וצוה אותם לקיים תרי"ג מצות לעשותם, ולקיים כל מצוה
בזמנה, וכל זמן שהיו עושים רצונו של מקום לא שלטה בהם אומה ולשון,
עד שעמד בהם ירבעם בן נבטועשה שני עגלים של זהב והטאוהחטיא
את ישראל ונחלקה מלכות בית דוד. מה עשה כנס את ישראל
וא"ל: קומו ונלחמה עם רחבעם בן שלמה ואנשי ירושלים. אמרו
לו למה אנו נלחמים עם אחינו ועם בן אדונינו דוד?
2. אמרו לו כל זקני ישראל אין לך בכל שבטי ישראל גבורי
חיל ואנשי מלחמה [יותר] משבט דן, הלך ואמר להם קומו והלחמו
עם בני יאודה. אמרו לו בחיי דן אבינו אין אנו עושים מלחמה
עם אחינו ועם בן אדונינו ולא נשפוך דם נקי ארצה.
3. מיד נמלו בני דן החרבות והרמחים והקשתות ומסרו

* בדפוסים יבא זה קודם שאלת אנשי קירואן לר' צמח גאון. עיין

את עצמם להלחם עם ירבעם. ראה הקב"ה כונתם שהיתה לטובה והצילם משפיכות דמים. והיו מכריזין כל שבט דן ואומרים: נוסו בני דן וצאו מארץ ישראל ובאו ארץ מצרים, ויתעצו כל נשיאיהם ויאמרו הלא כתוב בתורת משה: ולא תוסיפו לראותם עוד עד עולם, וכתוב: לא תשובו בדרך הזה עוד, והאיך אנתנו יורדין למצרים? עוד היו נועצים אל אדום ועמון, וכשמצאו שהקב"ה מנע מלהוריש את גבולם ולהלחם עמם, מנעו עצמם מללכת אל ארצם.

4. והקב"ה נתן להם רוח טובה והיו עולין בני דן עד נחל פישון ונוסעים על הגמלים ונוסעים וחונים עד שהגיעו לארץ כוש ומצאו ארץ טובה ושמנה, ארץ רחבת ידים וארץ גנות ופרדסים ושדות וכרמים, ולא הניחום בני כוש לשבת עמם עד שכרתו להם ברית, כי פחדו מהם, והיו בני כוש פורעים מס לבני דן, וישבו שם שנים רבות עד שפרו ורבו מאד.

5. ועוד נסעו שלשה שבטים מישראל נפתלי גד ואשר ויסעו גם הם (מארץ ישראל), והיו נוסעים וחונים עד שבאו אל גבולם של שבט דן, והרגו מבני כוש עד אין מספר ולקחו מהם ארצם מהלך מאתים יום על מאתים יום, והיו עושים מלחמה עמם עד היום הזה, והלכו ארבעה שבטים הנזכרים ובטחו בקונם ועורם השם במלחמותם, ופרה רובה ממלכת עדינה⁶ והיתה ידה בעורף אויבי, ועוד יעזרם ויקבצם עם אהלה ואהליבה אחיותיהם⁷. והם חונים בחומה הנקראת „דהב דכ"ס"⁸.

6. והם נלחמים עם שבע מלכויות ושבע לשונות: ארדיא ותוסק"א, וסרמא, וקאקי, והוהם ורומרום.*] והם מעבר לנהרי כוש [לקיים נבואת נביא צפניה: מעבר לנהרי כוש] עתרי בת פוצי יובילון מנחתו. ואלו השבטים יש להם זהב לרוב וצאן ובקר וגמלים וסוסים וחמורים הרבה מאד, והם זורעים וקוצרים ויושבים באהלים ונוסעים וחונים מנבול לנבול מאתים יום על מאתים יום, ובמקום שהם חונים אין לך מקום שתכנס שם רגל בני אדם כי אם שדות וכרמים גנות ופרדסים. ושם המלך הגדול ביקר תפארת גדולה ומלכות עדיאל בן מיכאל [ושם הנשיא הגדול אליצפן מבני אהליאב, ושם

* חסר שם אחר. בהדפוסים המאוחרים יש עיד לודים.

השופט שלהם עברן בן מישאל] משבט אשר, ודן בארבע מיתות ביד סקילה שריפה הרג ותנק.

7. וכי יצעק הצועק בקול השופר יצא שר הצבא, וכי ימעטו החילות יהיו מאה ועשרים רגל (צ"ל הגלים), וכל רגל (צ"ל דגל) אלף איש. וזה מקצת שבט אחד, ויוצא וילחם מלחמתו ויחזור, וכשיביא השלל מארץ כוש מחלקי אותו ליוצאי המלחמה. ארבעה שבטים אלו כל שבט ושבט יש לו מהלך שלשה חדשים, ושלל כל שבט לשבטו בלבד. ובניהם כחול אשר על שפת הים לרוב, והם גבורי חיל. ובעת שילחמו יאמרו: לא טוב היום לנו, ולא ינום ישראל, ויחזק לבו בקונו, אל עליון קונה שמים וארץ גבור מלחמה. וישפכו דמי אויב בלא חמלה, וכמה פעמים עשו בני כוש בכי על נפשם ויקוננו, ובתולת ישראל תפרח ותשיש.

8. ועוד שבני משה רבינו חונים אצל הנחל שבטיון, (ונקרא בן על שם שנכו מא"י מעבודה זרה), והנחל ישיב (צ"ל יסב) אותם, והגוים קוראים לנחל ההוא סבטינו, והקף הנהר מהלך ג' חדשים מרובע. שוכנים בבתיים וחצרות ובמגדלים, ואין עמם דבר טמא לא עוף טמא ולא חיה טמאה ולא חיה רעה ולא זבוב ולא פרעוש וכינים, ולא עקרבים ולא נחשים ולא כלבים וזאבים ולא שועלים ולא אריות ולא נמרים, זולתי צאן ובקר, וצאנם יולידו ב"פ בשנה. והם זורעים וקוצרים, ועמם כל מיני פירות שבעולם וכל מיני קשואים וכל מיני קטניות ואבטיחים ובצלים ושומים. והם בעלי אמונה ובעלי תורה (ובעלי משנה) ובעלי תלמוד, וכך הם שונים: אמר יהושע ב"נ מפי משה מפי הגבורה, ואינם זוכרים שם חכם ולא יודעים אותו¹). ואינם יודעים לדבר כי אם בלה"ק, ויש להם הלכות יין נסך והלכות שחיטה והל' טרפות חמורה מדברי סופרים, שמרע"ה החמיר בהם יותר מדי. והם טהורים וחסידים וצדיקים ואינם נשבעין בשם, ואם ישמעו לשום אדם שהוא נשבע אומרים לו: עני למה נשבעת בשם המפורש, ואיך תשא את השם בפוך, וכי פת הוא שתאכלנו, או מים שתשתה אותו, אין להם (צ"ל לך) הנאה מהוכרת השם לבלעה. בוא וראה שבעון השבועה הכנים מתים כשהם קטנים, וגם (צ"ל והם) בעלי אמונה וחסידות ויחיו כמו מאה ועשרים שנה, ולא ימות להם בן בחיי אביו ויראו בנים

וב"ב שלשה וארבעה דורות. והם זורעים וקוצרים, ונער קטן הולך עם מקניהם מהלך כמה ימים ואינו מתירא משום דבר, לא מחיה רעה ולא מן השדים ולא מכל נזק שבעולם, מפני שהם קרושים וטהורים וצדיקים וחסידים, שעדיין הם מחזיקים בקדושתו של מרע"ה. לפיכך נתן להם הקב"ה כל זאת הטובה, והם יושבים לבדם ואין רואין בני אדם ולא בני אדם רואין אותן, אלא ה' שבטים שיושבים לצדם, והם מעבר לנהרי כוש, ונהר סבמיון חולק ביניהם, והם שכתוב בהם: לאמר לאסורים צאו ולאשר בחשך הגלו.

9. ויש להם זהב הרבה מאד והם זורעים פשתן ומגדלים תולעת שני ועושים מהם בגדים נאים, והם רבים יותר כפלים מיוצאי מצרים. ובארבעה שבטים הללו אמר הוי ארץ צלצל כנפים אשר מעבר לנהרי כוש (ישעיה י"ח א'). ורוחב נהר סבמיון מאתים ועשרים אמה כמטחוי קשת, והנהר מלא הול ואבנים, [וקולו] הולך למרחוק, וקול האבנים כרעש גדול וכגלי הים ברוח סערה, ובלילה ישמע קולו עד מהלך חצי יום. ויש להם מעינות רבות ויקבצו המים אל ברכה אחת וישקו מהם את ארצם. ובאותה הברכה ישרצו כל מיני דגים, וסביבותי ישרצו כל מיני עוף הטחורים.

והנהר והחול והאבנים הולכים כל ימי השבוע ובשבת ישובת, וינוח מע"ש עד מ"ש. ומעבר לנחל אש שלא יוכל אדם לגעת אל הנחל כמהלך מיל, והאש ילחך כל מה שבסביבות הנהר שתוציאנו הארץ. וארבעה שבטים הללו הולכים עם מקניהם אצל שפת הנהר לגוזו את צאנם. כי היא ארץ שטוחה ונקיה, לא תשרש לא קיץ ולא דרדר ולא עשב ולא ירק. וכשיראו אותם בני מרע"ה הם מתקבצים ועומדים על שפת הנחל, והם צועקים אליהם ואומרים אי היה אי הוזה¹⁰, הראונו בני דן הסוסים והגמלים והחמור שלכם, ואמרו כמה אורך זה וכמה אורך זה וכמה אורך צוארו וכמה אזנו קמנה, תראו (צ"ל הראו) כמה הוא מתקן. והם חסידים צדיקים ויושבים בטח ושקט ושאנן.

10. והנה בא אצלנו צדיק זה מן הארבעה שבטים הללו והוא משבט דן, הקב"ה גלה אותו אל בניו המפוזרים בכל פאות לבשר אותם בנחמות טובות. וכך היתה יציאתו מעבר לנהרי כוש. נכנס בים הוא ואחד משבט אשר לסחור עם אנשי הספינה

ולקנות מהם בגדים, והיה להם רוח סערה עד שקיעות החמה, והלכו כל הלילה ברוח סערה עד שנתאשו מן החיים. וכאור הבקר השליך אותם הרוח אל אומה אחת ששמה רומרום, והם מבני כוש והם אוכלין בני אדם. ומיד שראו אותם לקחום, והיה אותו האשרי שמן ובריא מעונג ומפונק, ומיד אכלו אותו כשהוא חי, והיה צועק ואומר אוי לי אמו כי ילְתִּי, שהכושיים אוכלים את בשרי. ונטלו זה האחר ונתנו אותו בקולר עד שיהיה בריא ושמן, והיו נותנים לו לאכול ולא היה אוכל. והיה עמהם זמן הרבה עד שעשה הקב"ה-עמו נס, ובאו עליהם חיילות גדולות והרגו אותם ושבו ובזו אותם, ובכלל השביה נטובה זה הצדיק אלדרד הרני. ואותה האומה היתה עובדת האש, ועבודתם קרובה אל עבודת המולך. ופעם אחת בומן מן הזמנים ביום מיוחד להם מתקבצים אל בקעה גדולה, ושם אילן גדול נטוע מימי קדם, ועליו עולה בתולה היפה בנשים ערומה ומכה כף אל כף וביריכותיה. לקולה ירגזו כולם ונופלים על פניהם ארצה, וקמים לאתרו ורצים ונכנסים בבמה גדולה אשר בבקעה ההיא. ויבאו האנשים על הנשים, וסוגרים הדלתות ומכבים הנרות, וכל איש חוטף אשה אחת, ולא יחושו אם יבא הבן על האם, או האב על האחות או האב על הבת. והראשונה אשר תלד בשנה ההיא, זכר או נקבה, שורפים הנולד, ומאותו אפר מוים עליהם. ועושים מעשים אשר לא יעשו ולא שמענו מעולם. והיה צדיק זה עמהם ד' ימים, עד שהביאו אותו אל מדינת צין, וקנה אותו יהודי אחד בארבעה בח' (sic) מאות זהובים, ושם אותו בים עד שיצא ליבשה. 11. ונפל לשבט יששכר שהם שוכנים בהרים על שפת הים, והם בקצה ארץ פרס ומדי, והם עוסקים בתורה יומם ולילה ומקיימים: והגות בו יומם ולילה. ואינם נלחמים עם שום אדם, כ"א כל ימיהם במלחמתה של תורה. והם שרוים בהשקט ושאנן ושלווה ואין שטן ואין פגע רע ביניהם, והם חונים בעשרה ימים מהלך על עשרה ימים. ויש להם מקנה רב, ואין מי שיושיט ידו לעבור עבירה. יש להם שכנים עובדי האש, ואומה זו ישאו לנשים אמותיהם ובנותיהם ואחיותיהם. ואין להם עובדי אדמה, כי הכל יקנו בכסף. ויש להם לשבט יששכר שופט ונשיא ושמו נחשון, ורנין בדי' מב"ד, ומדברים בלחיק ובלשון פרס ובלשון קדר.

12. ובני זבולון חונים בהר פריאן.
13. ושבת ראובן נגדם אצל הר פריאן, ויש ביניהם שלום ואהבה ואחוה ואמת וריעות. ועושים מלחמות עם כל סביבותיהם, וכל השלל שהם מביאין חולקין אותו ביניהם. ומרבדים בלשון קדר, ויש להם מקרא ומשנה ותלמוד ואגרות. וכל שבת ושבת פותחין ואומרים דרשות בלה"ק.
14. ושבת אפרים וחצי שבט מנשה הם בהרים נגד מדינות המשגע, שנקראת מיכה. והם בעלי סוסים ויוצאים כדרכים לשלול שלל ולבוז בו, והם גבורי חיל ואנשי מלחמה, אחד מהם ינצח אלף איש.
15. ושבת שמעון וחצי שבט מנשה בארץ הכדריים, רחוק מירושלים ששה חדשים. והם רבים עד אין מספר, והישמעאלים פורעים להם מס מכל צד מפני פחדם וגבורתם.
16. וזה האיש המגיד את כל זה הוא משבט דן ושמו אלדר הדני. ויחוסו: בלדר בן מחלי בן עתיאל בן יקותיאל בן יאיר בן אלדר בן מחלי בן אבנר בן שמעיה בן חפרי בן חורי בן אלקנה [בן הלל] (והמשפחה תקרא ע"ש הלל הזקן הלל) בן אפרים בן טוביה בן עלים בן פדות בן נעמן בן נועם בן נעמי בן חופס בן גואל בן שלו בן כלב בן עובדי' בן עמרם בן רודף בן אברהם בן זכריהו בן יוסף בן משיח (צ"ל: משה) בן יעקב בן כפיר בן אביאל בן קשת בן איוב בן שלום בן אביהוא בן אהליאב בן אחיסמך בן חושים בן דן יעקב אבינו ע"ה.

הערות לספור ה'

(*) צערנער Auswahl histor. Stücke 26 הדפוס עפ"י הדפוסים המאוחרים: ופרו ורבו ממלכות עדינה, ופרש שפרו יותר מכל הנקראת עדינה (ישעיה מ"ז ח). לפי הנוסח שלפנינו שהוא הדפוס הראשון, הכונה שמלכות עדינה, היא חוילה — עדן, נתגדלה והיתה חזקה, ע' ספור ב' הערה י"ט.

(*) ר"ל עם שאר שבטי עשרת השבטים ועם יהודה ובנימין, ורומי ליחזקאל כ"ג ד': ושמותן שמרון אהלה, וירושלים אהליבה.

(*) החומה הזאת בלתי נזכרת רק בכ"י רומי ושם נאמר: חונים בחומה הנקראת זהב טהור.

(*) ע' ספור ב' הערה כ"ו. גם פה מעורבים הדברים השייכים לד' השבטים עם אותם השייכים לבני משה.

(*) בלשון ערבית הוראת יא גם אִדוּ היא: אהה, O! בל"א. בכ"י כתוב: ואומרים אהה אהה בני דן הראוני הגמלים . . .

(*) הספור הזה אינו בשאר ספורי אלדר. פה ידובר מעבודת המולך המורכבת עם עבודת הנונה, ע' אודות עבודת Moloch-Mylitta אצל Movers, Phönizien I, 382, ואודות התפשטות העבודה הזאת באפריקא אצל Kreuzer, Symbolik II, 448. לכל פרט ופרט שבהספור שלפנינו יש מקור בקורות המיסהאלאניאה הסעמיתית. בצור וסוריא ושאר ארצות היתה אשרה אחת קדושה להנונה, וביום חנה נאפו לכבודה (Movers, ibidem 689. 670). להערביים שקדמו למחמד היה בעמק Nachla היכל להאלילית עוזא היא ווענוס*). שלשה אילנות היו שתולים סביב ההיכל, והאחד מהם היה קדוש לעוזא. פעם אחת בשנה חנו לה הערביים חג גדול, ועל פי עדות הנוצרי יצחק מאנטיוכיא (חי בהמאה הח') היו מקריבים לה נערים ונערות, גם יש זכר ממעשי ניאוף שנאפו לכבודה. מחמד בטל את העבודה הזאת (Wellhausen, Reste arabischen Heidenthums 34—39). את אפר הילדים שהעבירו למולך טמנו בתיבה והשתמשו בו למעשי כשוף (Movers I, 355). הססאביער (הצאבא) הביאו ביום אחד ידוע להיכל

(*) ידוע המאמר עזואל בא לכפר על מעשה עזא ועזאל (יומא ס"ז ע"ב). והם המלאכים שירדו משמים וחמדו. בנות הארצות (דברים רבה ס"א, פס"ד פ"ד).

הווענוס אשה אחת, ושרפו אותה והזו אפרה על צלם הווענוס (Chwolson, Sabier und Ssabismus II, 393). ר' בנימן מספר משרפת ילדים באיי כנדר באש הנקראת אלהות (מסעות ו' ד' לונדון דף צ"ב).

קודם שהתחילו האריגען ומעשי ניאוף כבו את הגרות. ומה שם העם Mâm-Sónderan, היינו מכבי הגרות. הקורדען הנקראים Dušik משתחווים להשמש, ומקריבים קרבנות לאילנות שעברו עליהם ימים רבים. פעם אחת בשנה יתאספו לבתים מרווחים, ואחר עבודות שונות יכבו את הגרות, והאנשים יבאו על חנשים מבלי להקפיד אם הן אמותיהם או בנותיהם. Z. D. M. G. XVI, 628 וכבר האשימו בימי קדם את הנוצרים שהם "מכבי גרות" בהאסיות שלהם, עיין גרינבוים שם XXIII, 620.

יש אפוא לכל פרטי הספור של אלדד יסוד בקורות האלילים; ואף שלא נמצא בשום מקום כל הפרטים ביחד כמו שהם אצל אלדד, רחוק מאד לומר שאלדד בדא כל זה מלבדו. אך מצד אחר רחוק להאמין שבימי אלדד היתה עוד במציאות עבודה כזאת. ועל כן נראה לי שאלדד, או איזה סופר, הוציא את הספור הנפלא הזה מאיזה מדרש קדמון. לעיני בעלי התלמוד והמדרשים היו ברייתות שספרו מדרבי עבודות האלילים בימי קדם. ברייתא כזאת מעבודת הבתיים והקדריים הובאה בתענית ה' ע"ב בלשון תנא (ע' ס"ב ה"ז). וכן מובאת ברייתא אודות עבודת המולך באיכה רבתי פ"א ס"ח, וזה לשונה כפי שהובאה בשם הילמדנו בערוך (ערך גיא בן הנם וערך קנקל): אמרו רבותינו אף על פי שהיו כל בתי עבודה זרה בירושלים, המולך הוצי לירושלים היה, והיה עשוי צלם, והיו לו ז' קנקלים והוא לפניו מהן, והיו פניו של עגל וידיו פשוטות כאדם שפותח ידיו לקבל מחברו. והיו מסיקין אותו באש, והכומרין נוטלין התינוק ונותנין לתוך ידיו של מולך, והתינוק מוציא נפשו. ולמה נקרא שמו תפת והנם? שהיו מתופפים ומנהמים בתפים שלא ישמע אביו קול הגער וירחם עליו. . . . (ע' ילקוט ירמיה רמז ע"ז, וספר הישר ראש פ' וירא). הלא נראה מזה שדרך חז"ל היתה לספר בפרטיות מעשי העבודות הזרות. וקרוב שגם הספור שלפנינו הובא באיזה מדרש בשם ברייתא קדומה. אולי הובא על הפסוק: הנחמים באלים תחת כל עץ רענן (היא עבודת הווענוס) שחטי הילדים בנחלים (היא עבודת המולך) (ישעיה נ"ז, ה'). ומה שמחוק השערתי זאת הוא, שלשון הספור הזה של אלדד הוא צחה ובלתי דומה ללשון ספוריו האחרים, ודומה לפי דעתי ללשון הברייתא המספרת מעבודת המולך.

ספור ו.

תופשים וצדים את בני אדם . . . מפילים אותו בבור ומאכלים אותו כל מתוק שישמן מכל אדם . . . וכשישמן שוחטים ואוכלים אותו . . . צרה זו פגעה לשני חברים סוחרים מאנשי ארץ עשרת השבטים שהוגלה הוא וחברו בארץ כוש וחילתה. בספר הדני מגיד לשומעים, אשר נמלט הוא מידם שמו אלדר, משבט דן תלמיד חכמים, וחברו נאכל להם כמאכלים. והם אנשים מארץ מלכותנו ישראלים ולא נכרים, ותפשום והשליכום בבור, והאחד אכל ונשמן כחזירים, ונאכל כלחם ובשר לשונאיך. פנה צור ברוב רחמיו להציל השני, והפילו בחולי ולא טעם ממאכלותיהם וממשקיהם בתוך הבור שהושלכו שם שניהם והלעיטו לאותו העני ונוצל זה מעט מעט בחסד אלהיך. עיף וצמא ורעב היה בתוך הבור, וכשהרגיש כי בעל הבית יצא מבית בלילה אחד, נתחזק הוא ועלה מן הבור, ומצא חרב בביתו, וכלם היו ישנים בתרדמת אלהיך, סדורים על משכבותם שחטם והרגם ונוצל הוא עד הנהר, ונאספו אליו להרגו כל גבוריהם, ונכנס הוא בתוך הנהר והם לא יוכלו במימי הנהר לדרוך יען שרגליהם כספוגין הנרטבים וסובלים מימך. נטבע הוא בנהר ויצא במקום רחוק, ומצא אילן שוחה במימי הנהר והוא מאילני וארזי הלבנון מאהלים אשר נטע ה', ורכב עליו ובא עד גבול מצרים. וספר זה המעשה לקרוב ולרחוק, ומאילן זה נתרוות ונתעשר ממכירתו ושב עוד הוא בארץ מולדתו^א, מגיד ההויה עליו לכל באי עולמך. מין פיתיון בני אֶסְתִּיִּים וטופח שוכנים במקומם בארצותיהם במלכותם קרוב לאגם גדול באחו וביצה וכל

טוב בושם מרוקה. המקום ההוא מבושם ומסומם בכל טוב בושם ומגדוך. להרריהם ומערותיהם וגבעותיהם שוכנים עופות גדולות מיני נץ ופרס נשר ועזניה בעלי אבר ונוצה וכנף וגובה וגבורה מגדלות. ופעם אחת בשנה אלה העופות מתקבצים יום אחד ולוחמים עם אלה הגמדים מלחמה גדולה עדי ערב במלחמתך. כלי קרב חרב ותנית מסע ושריה מעריכים ושריון ובובע לובשים אלה אנשי פיתיקוש כאנשי מלחמה גבורי חיל מחנה גדוד עורכים. וטרם בוא זה יום מלחמתם כל רכוש בתיהם וצאנם ובקרבם טפס ונשיהם מטמינים כמטמוני ארצך. יום אחד נודע משנה אל שנה, ומזומן להם מיודעי בינה, יושבים אלה האנשים מוכנים מעלות השחר מחכים המלחמה להתקוננה. כאור בוקר יורדים אלה העופות עליהם ומכסים את עין ארצך, וטשים מעופפים עליהם ועורכים מלחמה אלה מול נגד אלה עמהם. העופות בצפורני רגליהם ובכנפיהם ובפייהם, ואלה בחרבות ובחצים ובמקל יד וברמה ומנן וכל כלי קרביך, וחופפים בראשיהם, בפייהם וברגליהם, משירים עיניהם ונוקבים קדקדיהם ובשר גידיהם, הורגים אלה מאלה ואלה מאלה עדי ערב ביאת שמשך. זרויים פזורים והולכים ונחים מאז, אלה במשכנותיהם ואלה במערותיהם עד בוא עוד יום לשנה המזומן מאז, וחלליהם מושלכים בשפת האגם כחללי חרבך. ואיש אחד גבוה ורום קומה וגבור מבני קושטנדינא² הגלתו ספינתו בגבול ארצם ויצא ותפש נתיב ונמלט ונכנס במקומם ובבתיהם נח והנה, תמה בראותו אותם משונים מתארך. הם בראותם אותו שמחו כמוצא שלל רב, לאמר מחר יום מלחמתנו, וזה יצילנו מכף העופות אויבינו בעלי מלחמותינו. לפנות בקר הוכנו בכלי קרב, ונסעו כל רכושם וטפס במטמוני ארצך. ודבר זה שאל להם על מה אלה לכם. ספרו לו ועל נקלה שמו, ואמר להם אל תפחדו כי אני עמכם. ויהי בבקר וירא והנה הגדוד יורד, ותמה האיש ונבהל ועמד בכח ואמר להם כי אני ככם. והפיל מהם רבים עופות עד שגברו עליו והפילו בארצך. גשו אלה מול אלה במלחמה עד ערב, ונפלו חללים רבים מן העופות ומאלה בשפת האגם עדי ערב, והאיש הזה נמלט משם והיה מספר לכל יושבי תבל ארצך. . . .

צדקת אנשים מכל שבטי ישורון מסותרים מעבר לנהר

סמבטיון המה הגנוזים השוכנים באהלים אשר יצאו מאהליהם הברים
 חברים, מרם גלות ירושלים, עירך. קושט ראיתי בדברי הימים
 נזכר ובספר אלדר הדני נ"ע היוצא מבינם, זכרונם מגיד ונכתב
 לישרים ישרותם וצדקותם בתורת אל בלי משנה וגמרות וחשבון
 לבנה^ה בחדשים כתקן רועיך. רוכבי גמלים, הולכי מדברות, עוברי
 נהרות, משונות מנהרות כנהר שבטיון מגלגל אבנים ומים, כל ימי
 השבוע לא יעבור בו אדם, ועומד ביום שבתך.
 (אשכול הכפר להקראי יהודה הדסי א"ב ס' וס"א.)

הערות לספור ו.

^א הספור הזה משונה מכל הספורים האחרים, כי הוא מספר
 שאלדר הגיע למצרים וחזר למולדתו. נראה שלהקראים, היה ספור אחד
 מאלדר שלא הגיע אלינו, ובו הודיע קורותיו בנסעו למצרים. ומסבה
 שהיה ברצונו לכתוב עוד ספור שני מנסיעתו מארצו, ארץ חוילה,
 להשבטים שבאזאי (לשבט יששכר), אמר בספורו הראשון ששב ממצרים
 לארצו. מסבה שבהספור הראשון היו כמה דברים שלא מצאו חן בעיני
 הרבנים, לא העתיקו אותו הסופרים ואבד ברבות הימים. ע, ס"ד, ה"ח.
 ואין ספור בעל אשכול הכפר מכחיש את הספורים שלנו (נגד גרעסץ
 ח"ה 290).

^ב לא אדע אם הספור ממלחמת פיתיקין עם העופות היה לעיני
 הדסי בסי אלדר, או בהספור של הגבור מבני קושטנדינה. מן המלחמה
 הזאת יספר גם מכתב פריעסטער יאהאננעס ושהיא בארץ פיקמוניאה (קובץ על
 יד ח"ד 12), או פאריקוניאה (שם 65), ובודאי צ"ל: פיקמוניאה. ובהגדת
 אלכסנדר שביוסיפון בן גוריון פי': וימצאו שם אנשים הנקראים פיתיקוש
 בלשון יון והם ננסיים. — וכבר ספרו היוונים הקדמונים ממלחמת הפיגמעען
 שבטשהאפאיה והודו עם הכורכין (קראניכע) Strabo 70. Plinius H. N. 7, 2.
 עוד יאמר שטראבא (צד 821) שהעטיאפיער הם קטני הקומה.
 ושהו היא הסבה לההגדה מהפיגמעען. נראה שמן פיגמעען נעשה פיתיקוש.
 ע' לעווי בקבץ על יד ח"ב צד 76 בהערה 5 לצד 42. אודות הננסיים
 הנמצאים עוד היום באפריקא ע' Stanley, Im dunkelsten Afrika II, 91.
 ע' ס"ד ה"ח.

לקוטי ספורים*

א. ויהיו [כל] ימי אדם אשר חי תשע מאות שנה ושלישים שנה וגו' (בראשית ה' ה'). ג' כחשו מלאך המות על נפשותם, ואלו הם: אדם הראשון, יעקב אבינו ומשה רבנו⁸. אדם הא' יום שנתקבצה דעתו אליו אמר הב"ה למלאכי השרת באו והשתחוו לו⁹. באו מלאכי השרת לרצונו של הב"ה. השטן היה גדול מכל המלאכים בשמים, דבר להב"ה: רשביע יצרת אותנו מזוו שכינה ותדבר אלינו נשתחוה לאשר יצרת מעפר הארץ? השיב לו הב"ה, זה שהוא עפר הארץ יש בו מן החכמה ומן הבינה שאין בכך. אמר השטן נסני, ונסהו. א"ל הב"ה: הנה יצרתי בהמות ורמשים וחיות ועופות בארץ, רד עד שתעמידם לפניך ולפניו, אם תתן להם שמות לקלם. אמר לאדם שישתחוה לך, ואשימך תחת שכינת כבודי עוד. ואם אדם יתן להם שמות כאשר להם שמות עמי, תשתחוה אתה לאדם, ויהיה אדם בגני לעבוד ולשמור. ירד הב"ה לג'ע, שנאמר דודי ירד לגנו (שירוש' ו' ב'), וירד השטן. כשראה אדם שירד

* בשני הספורים הבאים הכרתי שבאו אלינו מאלדר, יען שבשניהם נזכרים דברים על שם יהושע בן נון, עי' הערה ו'. הררי לעווי העיר בצדק על שווי הלשון של הספור אודות מיתת אדם עם הלשון בהלכות אלדר (Revue d. Études Juives XVIII p. 314). בהערותי להספורים הבאים אעיר על המבטאים הזרים של אלדר שישנם בהספורים הנזכרים והספורים האחרים וההלכות של אלדר, ואין כל ספק שהם נובעים מאלדר.

השטן, עמד על רגליו ודבר לאשתו: בואי ונשתחוו לפני הב"ה אשר יצרנו, דכתיב באו נשתחוו ונכרעה [נברכה לפני ה' עושנו (תהלים צ"ה ו')] (להדום רגליו). באותה שעה אמר הב"ה לשטן: אתה תתחיל לדבר שמות לבהמות או אדם? א"ל השטן אני אתחיל. הביא הב"ה שור ופרה והעמידן לפני השטן, וא"ל מה שמותם של אלו? ולא ידע. הרחיק אלו מלפניו, והביא גמל וא"ל מה שמו, ולא ידע. הרחיק זה והעמיד החמור ולא ידע. נתן הב"ה לאדם ערכות לב בחכמה ולשון, מדבר ומשיב, כדכתיב לאדם מערכי לב (משלי ט"ז א'). הביא לו הבקר וא"ל הב"ה: במה יקרא שמו של זה? כי פתח לו בב', א"ל בקר. העמיד לפניו הגמל ואמר: גם זה מה שמו? כי פתח לו בג', אמר גמל. העמיד לפניו החמור, א"ל: חי זה מה שמו? כי פתח לו בחי, אמר חמור. כיון שראה השטן שהב"ה נתן חכמה לאדם, צעק צעקה גדולה, עלתה עד לשמים. א"ל הי העולמים, מדוע צעקת? א"ל ולמה לא אצעק, כי יצרתי משכינתך ויצרת אדם מעפר הארץ, ונתת לו חכמה ובינה. א"ל הב"ה שטן משחית! מה זה תתמה, עכשיו יראה האדם זרעית וזרעית וזרעיתו עד סוף כל הדורות, ויקרא לקלן שמות מפיהו, שנאמר לראות מה יקרא לו (בראשית ב' י"ט). באותה שעה הראה הב"ה לאדם זרעית וזרעיתו עד סוף כל הדורות⁶. כי בא נגד עיניו דמות דוד בן ישי מלך ישראל, ראה אדם יש בו דרך חסידות. אמר להב"ה רשביע מה השם ומה המזל ודרך חסידות וחיים אין לו בעולם? א"ל הב"ה אדם עבדי! בעת אשר יצרתי זה, דוד שמו, יהיה ויתאבד. א"ל רשביע כמה יש לי עמך חיים בעולם? א"ל הב"ה אלף שנים. אמר אדם להב"ה תן לי רשות ואני אתן לדוד זה חלק טוב משנותי. א"ל הב"ה כבר נתתי, הרשות בידך. אמר לו רבון העולמים! כבר נתתי לו עי' שנה⁷. א"ל הב"ה אדם עבדי! סברתי שתתן לו קי' שנה. א"ל רשביע! אלולי שראיתיו פיו מלא שירות ותשבחות לא נתתי לו אפילו עי'. א"ל הב"ה תשמיע לאזניך מה שאתה מוציא מפוך. א"ל כבר דברתי ושמעה אוני. הוריד הב"ה מלאכי השרת והעיד אותם: עדי' אתם, ואמר להם תנו לאדם יד, והעידו עליו כעל חק שחקק עי' שנה לדוד בן ישי. והביא הב"ה שטר וכתב על אדם כתב. ואם אתה אומר לא יכול הב"ה לעשות כזה עד

שיכתוב עליו ויעיד עליו עדים ויתן לו יד? אלא שבקש הביה שתהיה זאת לדורי דורות לזרעית אדם, עד אשר לא יתן איש אל רעהו ממון עד שיכתוב עליו כתב ועדים נאמנים. ובעבור היר שנתן הביה לאדם, יתנו ישראל איש אל רעהו צצית על הממון. אמר יהושע בן נון מפי משה עיה מפי הגבורה: כל אשר יתן ממון בלא עדים ובלא שטר, יקרא אל ה' ולא יענהו. בא וראה כמה הקשה על אדם בדבר (הדבר?) הזה כ"ה בקשו ממנו האמת אשר שם על נפשו. כי בא אליו מלאך המות ואמר לו תן לי רוח נשמתך, אמר לו: מפיו של הביה שמעתי באוני ואמר לי אלף שנים שנותיך, ולא חייתי כי אם תתק"ל. עלה המלאך לפני הביה ואמר לפניו: שלחת אותי לאדם עבדך, ואמר לי שמעתי באוני מפי הביה כי אלף שנים חיי. באותה שעה נתן הביה הכתב למלאך המות, ושלה עמו גבריאל ומיכאל ושרפיאל. ירדו אל אדם ומצאו אותו כי נשתנה דמותו ונתנתרו אבריו אבר מאבר, והיה לבו מרעיש מצלעות ימינו אל צלעות שמאלו, והיה אומר אשרי אם הייתי עפר, אשרי אם לא יצרני הביה. אמרו לו מלאכי השרת אשר עם המלאך: אדם למה אתה צועק ובוכה בעבור המות, הכל ימותו, מלבד אשר נשא לשמים ירו שנאמר כי אשא אל שמים ידי וגו' [ואמרתני חי אנכי לעולם] (דברים ל"ב ט'). אמר לו גבריאל: זכור יום אשר נתת עי שנה לרוד בן ישי. אמרו לו מיכאל ושרפיאל: אנחנו נעיד עליך, והנה שמותינו בכתב. אמר אדם לפניהם א! בואת השעה אמות עפ"י שלשתכם, שנאמר עפ"י ב' עדים או ג' עדים יומת המת (דברים י"ז ו'). — (בראשית רבתי צד ט').

ויהיו כל ימי אדם. . . אמר רבינו יהושע בן נון ביום שנתקבצה אליו דעתו של אדם הראשון, דבר הביה למלאכי השרת: השתחו לו. באו מלאכי השרת לרצונו של הביה. והשמן היה גדול מכל מלאכי השמים, וידבר להביה: רבונו של עולם, יצרת אותנו מזיו שכינה, ותדבר נשתחוה לאשר יצרת אותו מעפר האדמה? דבר לו הביה: זה שהוא מעפר הארץ יש בו מן החכמה ומן הבינה מה שאין בכ. והיה כ"ה לא אבה להשתחות לו ולא שמע לקולו של הביה, טרדו מן השמים והיה שטן, ועליו ישעיה (י"ד י"ב)

אומר: איך נפלת משמים הילל בן שחר^ט. (מארמיני בפוגיא פידעי ד' לייפציג צד 563 בשם בראשית רבה של ר' משה הדרשן).
 ב. ד"א אין זה כי אם בית אלהים (בראשית כ"ח י"ז), אמרו רבותינו (נוסח מארמיני בפוגיא: אמר רבינו יהושע בן נון)^ז אותו יום שנתקרבה מיתת משה רבינו העלהו הקב"ה לשמי מרומים והראה לו מתן שכרו ומה שעתידי להיות. עמדה מדת רחמים לפני מרע"ה וא"ל: אבשרך בשורה טובה תשמח בה. הפנה נגד כסא רחמים פניך, וראה. הפנה פניו כנגד כסא רחמים וראה הקב"ה בונה בית המקדש באבנים טובות ומרגליות, ובין אבן ואבן זיו השכינה, שהוא טוב מהמרגליות, ומשיח בן דוד עומד בתוכו ואהרן אחיו עומד על רגליו ומעילו עליו. דבר אהרן עם משה בזו העת: אל תגע בי (נוסח פוגיא: אל תגיע כאן), כי מן השכינה אני מתירא עליך, כי לא יכנס אדם לכאן עד שיטעום טעם המות ויתן נשמתו למלאך המות. נפל על פניו לפני הקב"ה כששמע דברי אהרן, וא"ל רבש"ע! תן לי רשות לדבר עם משיחך בטרם אמות. א"ל (?) הב"ה לך ולמד אותו שמו הגדול כדי שלא יאכלנו להם השכינה. כי"ה ראה אותו משיח בן דוד ואהרן אחיו, הבינו כי ה' למדו שמו הגדול. ועמדו לפניו משיח ואהרן וא"ל: ברוך הבא בשם ה' (תהלים קי"ח כ"ו). שאל משה למשיח בן דוד, דבר ל"ה הב"ה: יבנה בית המקדש בארץ (יבנה לו) לישראל, וכן (צ"ל והן) אני אראהו יבנה בית המקדש בידו בשמים? א"ל משיח למשה, משה! יעקב אביך ראה הבית שיבנה בארץ וראה הבית שיבנה הב"ה בידו בשמים^ט, והבין בכל מאודו כי הבית שיבנה הב"ה בידו בשמים (ו) באבנים טובות ובמרגליות ובזיו השכינה, הוא הבית אשר יעמוד לישראל לעולם ולעולמי עולמים עד סוף כל הדורות. וכן דבר בלילה אשר ישן על האבן וראה ירושלים בנויה בארץ וירושלים בנויה בשמים. וראה עומד ליעקב אבינו, ודבר הב"ה ליעקב: יעקב בני! כזאת העת נצבתי עליך עד אשר יתיצבו בניך לפני, שנאמר והנה ה' נצב עליו (בראשית כ"ח י"ג). וישראל: ויתיצבו בתחתית ההר (שמות י"ט י"ז), אתם נצבים היום (דברים כ"ט ט'). וכאשר ראה יעקב ירושלים א' בארץ וא' בשמים, (ו) אמר אין זה אשר בארץ כלום, שנאמר אין זה (כי אם בית), אין זה בית שיעמוד לבני לדורי

דורות, כי אם אתו בית אלהים שהוא בונה בידיו. ואם אתה אומר הקב"ה יבנה לו בית המקדש בשמים בידיו, כך בידיו יבנה אותו בארץ שנאמר: מקדש ה' כוננו ירך (שמות מ"ז). כאשר שמע מרע"ה הדברים האלה מכת (פוגיא: מפי) משיח בן דוד, שמה שמחה גדולה (פוגיא: שנאמר: שמחתי באומרים לי בית ה' נלך וגו') ירושלים הבנויה כעיר שחברה לה יתרו וגו'. תהלים קכ"ב א' — ג') והחזיר פניו אצל הקב"ה וא"ל רבש"ע! מתי תרד ירושלים זו הבנויה למטה? א"ל הקב"ה העת הזאת אותה לא הגדתי לבריה, לא לראשונים ולא לאחרונים, ולך אני מגיד? א"ל רבש"ע תן לי רמז מן המעשים. א"ל הקב"ה אזרה את ישראל בראשונה במורה בשערי הארץ ויתפזרו בדי' פנות העולם בין כל האומות, ויתקיים בהם מקרא שכתוב: אם יהיה נדחך וגו' (דברים ל"ד), ואוסיף ידי ואקביץ את אשר הלכו עם יונה בן אמתי (צ"ל: יוחנן בן קרח אל) ארץ הפתרוסים, ואשר יהיו בארץ שנער ובחמת ובעילם ובכוש וגו', שנאמר: יוסיף ה' שנית ירו וגו' (ישעיה י"א י"א). באותה שעה ירד משה מן השמים שמה, וירד מלאך המות אחריו, ולא נתן רוחו ונשמתו למלאך עד אשר הראהו הקב"ה פניו. ונתן נשמתו להביה או למלאך המות בלב שלם ובנפש הפצה. הוי אין זה כי אם בית אלהים. (בראשית רבתי פ"ט. פוגיא 385 בשם בראשית רבה הגדול).

ג. ובימי אבותינו נפל אצלנו²¹ איש ישראל נבון דבר, היה מתיחס בשבט דן עד שמגיע לדן בן יעקב, והיה מדבר בצחות וקורא שמות לכל דבר בלח"ק, וכל דבר לא נעלם ממנו. ובעמדו לדרוש בהלכות כך היה אומר: עתנאל בן קנז²² קבל מפי יהושע מפי משה מפי הגבורה.

(מכתב ר' חסדאי בן שפרוט למלך הכוזרים. נדפס גם בראש ס' הכוזרי עם פירוש ר' גדליה ברעכער, פראג תקצ"ה).

ד. וששאלת על הדבר אשר נודע בישראל על אדות השבטים ושהם נמצאים בקצה הארץ, אם הזכירוהו רבותינו ז"ל או לא, התשובה שרבותינו ז"ל כבר הזכירו זאת, ומה שמצאתי עליו בדבריהם בזה הענין אני אזכירה לך. אמרו בבב"ר דר' הושעיה בפי' ויצא יעקב (פע"ג), א"ר יהודה בר סימון לא למקום שגלו עשרת השבטים גלו שבט יהודה ובנימין. עשרת השבטים גלו לפנים מנהר סמבטיון,

ושבט יהודה ובנימין מפורזין בכל הארצות. ובהגדה דשיר השירים : אף ערשנו רעננה (שה"ש א' ט"ז), אלו עשרת השבטים שהם לפני מנהר סמבטיון⁶². ובתלמוד ירושלמי בפרק כל ישראל יש להם חלק לעוה"ב (סנהדרין פ"י ה"ו): לשלש גליות גלו ישראל, אחת לפני מנהר סמבטיון, ואחת לדפני של אנטוכיא, ואחת שירד עליהם הענן וכסה אותם. וכשם שגלו לשלש גליות, כן גלו שבט ראובן ובני גד וחצי שבט מנשה לשלש גליות. מה טעם: בדרך אחותך הלכת ונתתי כוסה בידך (יהוה"א כ"ג ל"א). וכשהן חוזרין הן חוזרין משלש גליות, מה טעם, לאמר לאסורים צאו (ישעיה מ"ט ט'), אלו שגלו לפני מנהר סמבטיון. ולאשר בחשך הגלו (שם), אלו שירד עליהם הענן וכסה ואותם. על דרכים ירעו (שם), אלו שגלו לדופני של אנטוכיא. ובתורת כהנים (בחקותי פ"ח) אמר בפירושו: ואברתם בגוים (ויקרא כ"ו ל"ה), ר' עקיבא אומר אלו עשרת השבטים שגלו למדי. ובתוספת סנהדרין (פ"ג) אמרו מעשרת השבטים: ר' אומר יש להם חלק לעוה"ב, שנאמר: והיה ביום ההוא יתקע בשופר גדול ובאו האבדים בארץ אשור והנדהים בארץ מצרים וגו' (ישעיה כ"ז י"ג). אלה הדברים הם כולם אשר מצאתי על אודותיהם בספריהם. וספור הדני, והאגרת שלו, ושחימת חולין אשר נמסר ממנו, וגם המלות אשר נזכרו ממנו, הם כלם ראייה אמיתית על זאת. (כ"י שוח"ה שהיה מקודם אצל ר' נתן קוריניל, מ"ע לגייגער חלק י' צד 126. ההעתקה ללה"ק היא לה' נייבויער בקבץ על יד ח"ד צד 63). ה. וענין אחר באהבתה תשגה תמיד (משלי ה' י"ט), ענין עריבות ונעימות כמו: שגוין לדוד (תהלים ז' א'), או מענין התעסקות באהבתה מאהבת זולתה. וכן פירשו ר' יהודה בן קריש, ואומר ששמע איש הדני אומר: "לי שגיה", בענין לי צורך ועסק. ומה הענין: וכל שוגה בו (משלי כ' א'). והזכיר בדוגמתם: שגוין לדוד (תהלים ז' א'). על שגיונות (חבקוק ג' א'). (ר' יונה אבן גנאה בשרשו שרש "שגה", כפי העתקת פינסקער לקוטי קדמוניות 180. וכן מובא בשרשו רד"ק שם.)

רשי (משלי שם שם) כתב: ראיתי בדברי ר' משה הררשן: "תשגה" תעסוק תמיד, והוא לשון ערבי. והביא ראיה כמו לבקש שגיה, לבקש עסק, ולא ידעתי איפא נשנית. — (בעיני רמה"ד היו

דברי אלדד קרושים, וע"כ הביא ראייה מדבריו המובאים מבן קריש (ע' שיר תולדות ר' נתן, הערה 47) כמדברי הכתוב או המשנה).
ו. צפד עורם (איכה ד' ה'), דבק עורם לעצמם, ואין לו דמיון במקרא. ובמשנה נקרא הדבק (הדבר שמדבקין בו) צפידה (הקראי ר' דוד בן אברהם באגרונו, ל"ק שם. וכתב ע"ז פינסקער: והנה מה שהביא הרדב"א צפידה מן המשנה אעפ"י שאין מלה זו נמצאת בה, לפי שכן דרכו ודרכם של הקראים ליחס המלות הנהוגות בלשון בזמנם ללשון המשנה ע"כ. ואין כן הדבר, כי היהודים לא השתמשו במלות צפידה לא בזמן רדב"א ולא בשום זמן אחר. וכונת רדב"א באמרו במשנה היא ליהודי תימן, או לאלדד, שהשתמשו במלה זו כמו שהשתמש בה יהודי אחר מערביא הדרומית (ע' סימן ז'). וכנה רדב"א דבריהם בשם משנה והביא ראייה מהם כשם שר' משה הדרשן הביא ראייה מדברי אלדד (סימן ה'). געזענוים יבאר צפד מלשון ערבית בהוראה קרובה לזו).

ז. צפד עורם (איכה שם), כמו דבקה עצמי לבשרי (תהלים ק"ב ו'). ויש מתרגמים (es klebt) כפי שנשמע מן איש עברי משוכני המדבר הידוע בהדני (בשם הדני) ביחוס אל שבט דן, שהדבק נקרא צפד, והענין אחד. ואפשר שיהי' שם הדבק צפד להיותו דבר שמדבקין בו, ואין זה רחוק. (ר' תנחום ירושלמי בפירושו לאיכה, מובא ומתורגם מפינסקער שם).

אפשר שאין הכונה פה לאלדד כי אם לאיש עברי שבא בימי ר' תנחום מן המדבר, והיה מתיחס לשבט דן. בהפירוש לס' יצירה המיוחס לר' יעקב בר' נסים (והוא לדונש בן תמים) כ"י מינבען קובץ 92²⁰ כתוב: „ואם יעורני צורי ויאחר יומי ואשלים הספר שהתחלתי לְבֹאֵר בּוֹ כִּי לְשׁוֹן הַקִּדְשׁ תַּחֲלַת הַלְשׁוֹנוֹת, וְכִי הַיָּא לְשׁוֹן אָדָם הָרֵאשׁוֹן, וְאַחֲרָיו הָעֵרְבִי, וְשִׁתּוּף הָעֵרְבִי לְעֵבְרִי, וְזָכַר כָּל מֵלֶה צַחָה שְׁבַלְשׁוֹן עֵרְבִי שֶׁהִיא מְצוּיָה בְּלְשׁוֹן הַקִּדְשׁ, וְכִי הָעֵבְרִי עֵרְבִי צַח, וְשִׁמּוֹת מְקַצָּת עֵנִינֵם מִן הָעֵרְבִי בְּשִׁמּוֹת עֵבְרִיּוֹת. וְעַקֵּר זֶה קִבְּלָנוּהוּ מִן בְּנֵי הַדְּנִי הַבָּאִים אֵלֵינוּ מֵאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל. מִזֶּה רְצוֹ אִיזָה חֻקִּים לְהוֹכִיחַ שְׂאֵלְדֵד חֵי בִימֵי דוֹנֶשׁ, בַּחֲשֵׁבֶם שְׂדוֹנֶשׁ יִסְפֵּר שְׁקִבֵּל אֶת הָעַקֵּר הַהוּא מֵאֵלְדֵד. (הובאו גרעמץ ח"ה 527). ואין כן הדבר, כי דונש ידבר מבני הדני בלשון רבים, חוץ לזה ידענו שאלדד אמר שאינו יודע לשון ערבית (ספור א')

סימן 5), ואיך יעלה על דעתו לבאר השיתוף שבין לשון עברית ללשון ערבית? אלא ודאי שפה הכונה לאנשים המתיחסים לשבט דן שבאו מארץ ישראל ממש, או מארץ שהיו שם מלכים יהודים, ונקראה ארץ ישראל. דומה לזה יכנו קצת סופרים הלכות אלדד בשם הלכות ארץ ישראל, על שם שבאו ע"י אלדד מארץ היהודים שבכוש, ע"י הערה ללקוטי הלכות.

ה. ואלדד הדני בא מהארץ אשר עשרת השבטים גרים שם. ורבים (?) כתבו כי ביאתו היתה שנת ד' אלפים תר"מ וכתב בספרו כי בימי ירבעם בן נבט מאנו בני דן ללחום נגד אחיהם כשאר השבטים ויעזבו את ארצם וישבו בארץ עמיאפא ויכרתו ברית עם יושבי הארץ ההיא והיה להם למס עובד. גם כתב כי אחרי כן נתחברו עמהם ג' השבטים נפתלי גד ואשר ויעברו את הנהר עטיפיא וירעו מקניהם שם והם גרים בטענמן סמוך להם. וישימו עליהם מלך מזרע אהליאב בן אחיסמך למטה דן ומחזיקים בתורת אלקים והיה להם מאה ושלושים אלף פרשים ומאה ואלף אש רגלי. ואלה ארבעת השבטים נתחברו יחד וישימו ביניהם ללחום כל אחד ג' חדשים נגד אויביהם ומבקשי רעתם, והשלל יחלקו בין ארבעתן, כה משפטם כל השנה. עוד כתב כי בני משה עברו אלהים אחרים ואחרי כן שבו בכל לבם אל אלהי אבותם וישבו גם הם את ארבעת השבטים ויבנו היכלות ובתי שן ותהי בהם ברכת אלקים ובכל אשר הפנו הצליחו חיים ימים ארוכים וכסף וזהב להם לרוב, והם עם רב מאד ולשונם לשון הקודש ועוסקים בתורה יום ולילה כאשר קבלו איש מפי איש והם לא יודעים מהתנאים והאמוראים. עוד כתב ששבט יששכר הם תחת ממשלת מדי ופרס, וכתב כי מקצתם עובדי האש ולוקחים אמותיהם לנשים כמנהג הגוים יושבי הארץ (!). וארץ זבולון עובר הר פראן עד נהר פרת. ושבט ראובן יושבי עמק ושפתם שפת ערב. שבט אפרים וחצי שבט מנשה יושבים בנגב ומחיתתם חמס ושוד. בני שמעון ויהודה (?) רבים כחול הים במדינת כוזר וילחמו את כ"ה מלכים וישימום למס עובד. (שארית ישראל לר' מנחם מן ב"ר שלמה הלוי. נראה שהיה לו כתב — יד מספורי אלדד בנוסה משונה מהנוסחאות שהגיעו אלינו).

הערות ללקוטי ספורים.

(*) במדרש פטירת משה ובדברים רבה סוף פ' ברכה יוספר מטענות משה עם מלאך המות ושלא רצה למסור לו נשמתו, וע' סוף הספור הבא. אודות יעקב לא נודע לי רק מה שאמרו יעקב אבינו לא מת (תענית ה' ע"ב). (***) היינו לעבוד לו (אנבעטען). בערבית משתמשים לכונה זאת בשורש סגד הרומה לשורש שחה העברי.

(2) והאמר ר"ל מאי דכתיב זה ספר תולדות אדם וגו', וכי ספר היה לו לאדם הראשון, מלמד שהראה לו הקב"ה לאדם הראשון דור דור ודורשיו דור דור וחכמיו דור דור ופרנסיו . . . (ע"ז ה' ע"א). והוא ענין ספרא דאדם הראשון שהיה כתוב בו: שמואל ורחינאה חכים ותקרו רבי לא יתקרי (כ"ט פ"ה ע"א, ב"ר פכ"ד).

(3) הספור שאדם נתן משנתיו ע' שנה לדוד נמצא בפד"א פ"ט: והראני דוד בן ישי מושל לעתיד לבא, ולקחתי משנתיו שבעים שנה והוספתי על ימיו. ובמדרש תרשא פ"י: ושני חיי דוד ע"ה שבעים, ואלו שבעים שנה חסרו לאדם הראשון מאלף שנים . . . ובכמ"ד פ"ד: ד"א כנגד ע' שנה שחיסר אדם משנתיו ונתן לדוד בן ישי. בהמדרשים הקדמונים אין מזה זכר.

(4) זהו דרך אלדר להקשות ולהשיב; בהלכה ב' סימן 5: וכי תאמר על ההגדרה טרפה היא למה? . . . ושם סימן 6: ולמה אתה אומר עיקוד בצאן אסור ובחיה מותר? . . . בה"ג סימן 24: והא אתה אומר . . .

(5) זה דומה לנקיטת חפץ בשעת השבועה. לא אדע דבר אודות המנהג הזה. —

(6) מזה הוכחתי (מאנאצין של ברלינר 1888 צד 81) שהספור הנוכחי הוא לאלדר הדני, כי בזה הלשון מתחילות גם הלכותיו. וחזן מאלדר אין בכל הליטעראטורן שלנו מי שייחס איזה דבר ליהושע בן נון. וע' הספור הבא תיכף אחר זה.

(7) כ"ט פ"ה ע"ב, ופרקא דרבננו הקדוש בכא שלשה אמרו: ג' צועקין ואינן נענין, ואלו הן מי שיש לו מעות ומלוה אותן שלא בעדים. רש"י פ"רש: צועקין בב"ד של מטה.

(8) אלדר משתמש במלת כי במובן, כאשר, הלכה א' סימן 3: כי יקח האדם . . . הלכה ב' סימן 5: וכי העשיפה . . .

(⁶) במאמרי אודות בראשית רבתי (מאגאצין שם) הוכחתי שהיה מדרש רבה רבתי על בראשית, שממנו הוציא מארטיני המאמרים שקרא על שם בראשית רבה לרי משה הדרשן, ושהבראשית רבתי הוא קיצור מן מן המדרש רבה רבתי. ועל כן נמצאים בבראשית רבתי י"ז מאמרים מן המאמרים שמארטיני מביא מבראשית רבה של רמ"ה. המאמר שלפנינו ויהי כי לא אבה . . . עם הפירוש על איך נפלת משמים הילל בן שחר אינו בבראשית רבתי, אבל בודאי היה ברבה רבתי ומשם לקחו מארטיני, ולא שמארטיני זייף וברא אותו מלבו, בדעת המבקרים המהירים במשפטם. והראיה לזה, כי ר' הילל בן שמואל שחי בזמן מארטיני מביא כל זה בספרו תנולוי הנפש דף נ"ב ע"ב כזה"ל: שנמצא כתוב בקצת ספרי דרש שכת אחד מן המלאכים נפלו מן השמים בתחילת בריאת העולם, ואותן החכמים נסמכו על קצת פסוקים שאינם מכוונים לכך, כמו איך נפלת משמים הלל בן שחר . . . ואני אלמד שהוא אמונה בראית לסכלות ואין לה על מה שתסמך. ומה נראה שכבר בימי מארטיני היה הדרש הזה באיזה מדרש מאוחר, כמו שהעירתי ע"ז בהמאגאצין הנזכר 1889 צד 62. עם כל זה אין להכחיש שהספור הזה כולל בתוכו דעות נוצריות. וראוי להעיר על שלשה דברים שבו: נפילת השטן משמים. קנאתו לאדם הראשון. צווי ה' להשטן להשתחוות לאדם, ושהשטן לא שמע לו.

לא נמצא שום זכר בתנ"ך ואצל חז"ל ובהעוואנגעליום שהשטן היה בראשונה עצם טוב, ושאהר זה הטא, ונפל ע"י הטאו משמים. (הספור מבני אלהים, בראשית ו' ב', אינו ענין לכאן). בתנ"ך השטן הוא המקטרג ובא לשמים ביחד עם בני האלהים (איוב א' ו'), וכקטיגור הנהו עומד אצל מלאך ד', שהוא מיכאל הסניגור (זכריה ג' א'). וזאת היא תכונת השטן גם אצל חז"ל, ואמרו בשמות רבה פ"ח: למה מיכאל וסמאל דומין, לסניגור וקטיגור עומדין בדיון . . . כך מיכאל וסמאל עומדים לפני השכינה והשטן מקטרג ומיכאל מלמד זכותן של ישראל . . . גם לפי העוואנגעליום השטן הוא בשמים, ואמרו שלעתיד לבוא מיכאל והכת שלו יגרשו את השטן מן השמים (לוקאס י' י"ח. חזיון יוחנן י"ב ז'), ולא נזכר שם דבר מנפילתו מן השמים בשעת הבריאה. הראשונים המדברים מנפילת השטן הם אבות הכנסיה הנוצרית. הם אמרו (בנגוד אל המאמינים שהשטן הוא קדמון) שהשטן והכת שלו היו בעת הבראם מלאכים טובים, אחר כך מרדו בדי' ונפלו משמים, ופירשו את הפסוק איך נפלת משמים הילל בן שחר, שהוא מדבר מנפילת

השטן — לוציפֶער (Strauss, die christliche Glaubenslehre II § 54).
 אצל חז"ל אין מזה זכר. ואדרבה יש ראייה שהתנגדו להרעה הזאת.
 יוסטין מבאי* שהיהודים אינם מעתיקים את הכתוב אכן כאדם תמותון
 וכאחד השרים תפלו (תהלים פ"ב ז') כהעתקת השבעים, לפי שאינם
 מפרשים שהכתוב הוא מדבר מאדם הראשון ומנפילת השטן. ומזה תראה
 שהדרש במדרש תהלים על הפסוק הזה (הובא מרש"י) הוא מאוחר, כי
 שם נאמר: מצוה אחת צויתי לאדם ולא עמד בה. . . אכן כאדם תמותו,
 וכאחד השרים תפלו, אלו שרים של מעלה שני יפקוד ד' על צבא מרום
 במרום. . . וזה מיוסד על מה שיסופר בפרקי דר' אליעזר פ"ד ופכ"ז
 שאחר שמאל הסית את אדם לחטוא, הפיל ד' אותו והכת שלו ממקום
 קדושתן מן השמים. וכן בסי' רזיאל הגדול (ד' אמשטרדם י"ב ע"ב): כאדם
 שחקק האותיות מן דמות אותם המלאכים שנטרו ונער בהם הקב"ה והפילים
 משמי מרום. . . והנה ידוע שהפד"א היו לו מקורים נוצריים, כגון ס' אדם
 נוצרי וכדומה, כמו שהוכיח הר"י לעווי (Revue des Études juives
 XVIII p. 86, וכמו שאבאר במ"א — וע"כ קרוב שגם את הענין מנפילת
 השטן לקח מאיזה ס' אדם. בעל ס' רזיאל והבאים אחריו הלכו אחר פד"א
 או אחר הרבה רבתי.

בנוגע לקנאת השטן באדם, חז"ל יספרו רק שמלאכי השרת (כולם או
 חלק מהם) התנגדו בתחלה לבריות האדם, ואח"כ הסכימו לזה (סנהדרין
 ל"ח ע"ב ומדרש כונן, ביה"מ ח"ב 26. ב"ר פ"ח, וע' שם פ"ז, ושם נראה
 שידברו מזמן שאחר יצירת האדם, אחר שיספרו שאדם נתן שמות להברואים,
 והמאמר שהוא הובא שם אחר הדרש שהפסוק ויצר ד' אלהים את האדם
 עפר מן האדמה בראשית ב' ז' נאמר על הכיבוש), ואין כאן קנאה.

ואף אם נאמר שיש בהמאמרים האלה רמז לקנאת המלאכים באדם,
 הנה הם מדברים רק ממלאכי השרת ולא מהשטן. חוץ לזה מספרים
 שהמלאכים רק בתחלה התנגדו לבריות האדם, אבל אחר כך הסכימו
 לרצון ד', מה שאין כן בהספורים מקנאת השטן. על פי חז"ל לא השטן
 התקנא באדם, כי אם הנחש התקנא בו. הנחש הקדמוני היה בעיניהם חיה
 נשמת כשאר כל החיות, ועל כן יספרו שהנחש התקנא אודות הדברים
 המעולים הנשמים שהיו לו לאדם הראשון, ואמר ד' יהודה בן בתירא
 (בסנהדרין נ"ט ע"ב בן תימא) אדם הראשון היה מיסב בנן ערן ומלאכי
 השרת עומדין לקראתו וצולין לו בשר ומצננין לו יין. בא נחש וראה אותו

והציון בכבודו ונתקנא בו (אבות דר' נתן פ"א). ובבראשית רבה סוף פ"ח אמרו: מתוך שראה אותן מתעסקין בדרך ארץ נתאוה לה. וכן יאמר יוספון (קדמוניות א' א') שהנחש התקנא באדם והדיחו מאת ד'. ואין בכל זה זכר מפעולת השטן ומקנאתו באדם אודות המדרגה הרוחנית הנעלה שלו. רק בעל ס' חכמת שלמה שהיה אלכסנדרוני — ובאלכסנדריה פירשו את התורה בדרך משל ולא כפשוטה — הוא ראה בהנחש את השטן, ואמר שהשטן (דיאבאלוס) התקנא באדם אודות מדרגתו הנעלה, ועל ידי הקנאה הזאת בא המות לעולם (בי כ"ד). וכן היא דעת בעלי העוואנגעליום בהרבה מקומות (ע' חזיון יוחנן י"ב ט'). גם מצוי זה הרבה אצל אבות הכנסיה שלהם. — בפדריא פ"ג כתב: הקנאה והתאוה והכבוד . . . אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה . . . וכיון שראו מלאכי השרת, אמרו אם אין אנו באים בעצה על אדם שיחטא לפני בוראו, אין אנו יכולין בו. והיה סמאל השר הגדול שבשמים . . . לקח את הכת שלו וירד וראה . . . ולא מצא חכם להרע כנחש . . . בעל פרקי דריא ערבב פה ענין מלאכי השרת שאצל חז"ל עם ענין השטן והכת שלו שאצל הנוצרים. גם המיוחס ליונתן לבראשית ג' ו' כתב: וחמת אתתא ית סמאל מלאך מותא ודחילת . . . ושויים בזה יונתן עם פרקי דריא כמו שהם שויים גם בשאר דברים מאוחרים. — היוצא מזה שאין אצל חז"ל זכר מקנאת השטן לאדם. רק בפסיקתא קומי אורי (פס"ד פל"ו) שיש בה הרבה דעות חוצוניות — נבארו במ"א — יסופר שהקב"ה ננו את משיח תחת כסא הכבוד, והשטן ראה ונודע דע לפי שמשיח עתיד להפיל את השטן ולהכלימהו בבושת פנים. —

אין שום רמז אצל חז"ל שד' צוה להשטן להשתחוות לאדם. הרעה הזאת היא דעה נוצרית. לפי שהנוצרים אמרו שאדם הוא ישוע הראשון (קארינטהער ט"ו מ"ד), ותכניתו של ישוע (רומיים ה' י"ד), על כן נתנו לאדם הראשון כבוד ועזו ביתר שאת (וזהו הסבה שחז"ל ספרו לפעמים בננותו של אדם הראשון). בס' מערת גיזא (Schatzhöhle, übersetzt von Betzold 4) יסופר שכל המלאכים כרעו ברך לפני אדם חוץ מראש השטנים שמקנאתו לאדם לא רצה להשתחוות לו, ועל כן הפילו ד' משמים, אותו ואת הכת שלו. דומה לזה יסופר בס' אדם הנוצרי (העקת דיללמאגן 17) שכל החיות השתחוו לאדם (אחר שגורש מני"ע) חוץ מן הנחש. הרעה הנוצרית הזאת לא ישרה בעיני בעל פדריא ולא הזכירה. אבל נמצא אותה בשלמותה אצל מחמד. בהקאראן סורא בי יספר שהמלאכים לא הסכימו

שהאדם יתמנה לראש על כל הארץ. ואחר שאדם קרא שמות לכל הברואים (די למד אותם לו), צוה די להמלאכים להשתחוות לו, וכן עשו כולם חוץ מן השטן (איבלים = דיאבאלס) שלא השתחוה, והסית אחיו את אדם לאכול מן העץ — בסורא ז' יספר שאחר יצירת האדם צוה די למלאכי להעריץ אותו, וכן עשו, חוץ מן השטן שרא רצה לתת כבוד לאדם, באמרו לדי: גדול ונכבד אני יותר מאדם, כי אותי בראת מאש, ואדם נוצר מעפר האדמה. די גרשו משמים, ומן העת ההיא כל מלאכת השטן היא להסית ולהדיח (עי' עוד סורא ל"ח). הענין הזה למד מחמד מן הנוצרים כמו שהוכיח (Geiger, was hat Mohammed 100), וביחוד מן הנוצרים שבאבססוניען על ידי תלמידיו שגלו לשם ושבו אליו (Sprenger, Mo-
hammed II, 180). בעלי האגדה הערבית מוסיפים עוד לספר, שאחר שדי צוה להמלאכים להשתחוות לאדם, השתחוה לו בראשונה המלאך שרפיאל (Israfel), ועל כן מסר די בידו את ספר המזלות*). אחר שרפיאל השתחוה לו שאר המלאכים חוץ מאיבלים (Weil, biblische Legenden etc. 15). והנה הספור של אלדר שבבראשית רבתי ופוגיא פודעי דומה לספורי מחמד. על הענין שהמלאכים השתחוו לאדם חוץ מן השטן, העיר כבר צונץ (G. V. 291). המלאך שרפיאל לא נזכר בהמדרשים רק בספור אלדר וספור בעלי האגדה הערבית, וקרוב איפוא שאלדר לקח ספורו מן הקאראן ומפרשיו. אך אפשר ג"כ שאלדר לקח את הספור שלו מאיזו דרשה נוצרית. דרשה כזאת בלי סורית המדברת מהשטן היתה במציאות עי' Z. D. M. G. XXIV, 284. ומה שמחוק את ההשערה הזאת, הוא מה שאלדר מביא בספורו את הפסוק איך נפלת משמים . . . וזה לא נמצא בדברי מחמד ובעלי האגדה הערבית, רק אצל הנוצרים. עי' אודות נפילת השטן

* במדרש כונן שם: ואחיכ כנס כל מלאכי השרת כתות כתות ואיל נעשה אדם וגו' אמרו לפניו רבשוע מה אנוש כי תזכרנו, וחיא היתה כת של מיכאל, מיד שרפן באשו הגדולה והשאר מהן מיכאל לבדו. וקרא לכת של גבריאל . . . קרא לכת של לביאל, אמרו לפניו: רבשוע ומי יאמר לך מה תעשה, עשה כרצונך בעולמך כי כך נאה לך. אמר הקב"ה לביאל יפה ראת לעצמך שרופאת מה שהרסו חביריך. מיד החליף את שמו וקרא שמו רפאל ומסר בידו כל מיני רפואות שבעולם . . . זה דומה להספור משרפיאל. אבל אין גם שם זכר שהמלאכים השתחוו לאדם חוץ מן השטן.

מה שכתב ה' גרינבוים במכתב העתי הגומר XXXI, 233, ובפסקתא רבתי פ"ב מה שיסופר משר של חשך.

א' אלרד משתמש הרבה במלת דבר במקום "אמר".

א' ירושלים שבשמים נזכרת במכתב להיהודים י"ב כ"ב ולנאלאטער די כ"ו. יוחנן בחזיונותיו כ"א ב' מדבר מירידת ירושלים של מעלה על הארץ. גם חז"ל ידברו ממנה. בתענית ה' ע"א אמר ר' יוחנן אמר הקב"ה לא אבוא בירושלים של מעלה עד שאבוא לירושלים של מטה. ומי איכא ירושלים למעלה? אין, דכתיב ירושלים הבנויה כעיר שחבורה לה וחרו (תהלים קכ"ב, ג'). ובתרגום שם: ירושלים המתבניא ברקיעא היך קרתא לאתחברא לה כחדא בארעא. בתנחומא א' ריש פקודי: וכן אתה מוצא שירושלים מכוננת למעלה כמו ירושלים של מטה. מרוב אהבתה של מטה עשה אחרת למעלה שנאמר הן על כפים חקותיך חומותיך ננדי תמיד (ישעיה מ"ט ט"ז). — המקדש של מעלה נזכר כבר במכילתא שירתא פ"ו. ובירושלמי ברכות פ"ד ה"ה ושיהשיר פ"ג אמרו: זה בית קדשי הקדשים של מעלה שהוא מכון כנגד בית קה"ק של מטה. ע' גם תנחומא א' ויקהל סימן ז' ותרגום יונתן לשמות ט"ו י"ז. — בביר פס"ט אמרו: ד"א מלמד שהראה הקב"ה ליעקב בית המקדש בנוי וחרב ובנוי . . . כי אם בית אלהים, בנוי ומשוכל לעתיד לבא.

ב' מכאן נראה שאלרד היה בספרד (נרעטץ ח"ה 527).

בהלכות אלרד שלפנינו יש רק מפי יהושע מפי משה . . . ועי'

בהלכה ג' הערה ג'.

ג' גויגער (שם) העיר בצדק שהמאמר הזה לא נמצא בשיר השירים רבה שלפנינו. ואעיר שלעיני הקדמונים היו שני מדרשים שונים על שיר השירים: האחד הוא מדרש חזית שלנו, והשני היה פסיקתא על שיה"ש שממנה מביא הרבה בעל הילקוט מסימן תתקפ" ואילך. ר"מ אבן תבון בפירושו לש"ה"ש דף י' כתב: במדרש שיר השירים בילמדנו תורי זהב נעשה לך אלו דברי תורה וכו'. מדרש חזית כתורים כשתי תורות. ואין ספק שכונתו לשני מדרשים שונים. את הפסיקתא כינה בשם ילמדנו, כי בודאי התחילה בלשון ילמדנו רבנו כהרבה פסיקות בהפס"ר. המאמר שמביא ר' אברהם בן הרמב"ם היה בהפסיקתא ההיא, והראיה, כי גם הילקוט שהשתמש באותה הפסיקתא מביא את המאמר ההוא וז"ל ברמו תקפ"ה: אף ערשנו אלו עשרת השבטים שנלו לפנינו מנהר סמבטיון . . . וכן המאמר

מהגדה דשיר השירים" שהביא רמ"ש בספרי במדבר קל"ט בשם פירוש רבנו הילל ואינו בשיה"ש שלנו, מובא מהילקוט רמז תתקפ"ב בזה"ל: ר' ברכיה פתר קריא במשה יפקוד ד' וכו'. ואין להתפלא שר' הילל ור' אברהם בן הרמב"ם מכנים את הפסיקתא בשם הגדה דשיה"ש, כי כן דרך הקדמונים לכנות את הפסיקתות בשם מדרש, ע' מה שכתבתי במאנאצ'ין של ברלינר 1887 צד 11 ובקבץ על יד ה"ב נספחים צד 1 וצד 11. ויש להוסיף עוד שהרמב"ן לבראשית י"א כ"ח מביא מדרש קומי אורי וכונתו להפסיקתא, וכן בעל אור זרוע ריש הלכות עיוה"כ מביא מדרש שובה וכונתו לפסיקתא דשובה (הוספה ב' בהפסיקתא הוצאת רמ"ש). ה"ר מאיר איש שלום אמר לי שכפי השערתו המדרש שיר השירים שבפסיקתא רבתי כ"י פרמא 1240 (ע' הר"ש בובער מביא לפסיקתא הערה ב') הוא הוא הפסיקתא שהיתה לעיני בעל הילקוט והקדמונים הנזכרים. אבל בדיותי בפרמא ראיתי שאינו פסיקתא רק מדרש, וכתוב עליו: שיר השירים רבה, ומתחיל: שיר השירים וגו' תחת אבותיך יהיו וגו' אתה מוצא צדיק מוליד צדיק. . . וזה אצלנו בסימן ו' (ד' ווילנא).

ההלכות.

הלכה א*.

בהלכות שחיטה שלהם אומרים :

1. אמר רבינו יהושע מפי משה מפי הגבורה^א : כל זובחי הזבח אשר לישראל שאינו יודע הלכות שחיטה אסור לאכול משחיטתו^ב. ואלו הן הלכות שחיטה :
2. שהיותיה, דרסותיה, חלדותיה, הגרמותיה קלמוסיה, עקוריה. והכי פתרונום :
3. שהיותיה מהו, כי יקח האדם הבהמה והאניסו אונס או נפל המאכלת מידו או נפל סודר על פניו, ושהה כדי שחיטה אחרת, פסולה. ואם המעיט מוזה כשרה^ג.
4. דרסותיה מהו, אם יהיה המאכלת חדה מאד והכרית אותה בפ"א^ד. נפלת המאכלת על העצם (השער ?), תהלך ותבא, תבא ותהלך, וזאת היא הדריסה, דריסתה מנבלתה, היא הנבלה אשר לא תאכל.
5. חלדותיה מהו, אם מהרה הבהמה והעלתה ראשה טרם תפול המאכלת עליה, ותבא המאכלת במהרה בין הויט ובין הגרגרת, אם שחטה מלמעלה כשרה (צ"ל : טרפה), ואם שחטה מתחת טרפה. אולם כמה (צ"ל : כמה) הגון, אם יקח המאכלת ממקומה וישחוט על אופן השחיטה ויכין מקום למאכלת. אם נקבה הגרגרת שלא במקום שחיטה טרפה^ה.

^א אלו הן ההלכות שמביאים אנשי קירואן בשאלתם לרי צמח

נאון, ע' ספור אי סימן 6.

6. הגרמותיה מהו, מטבעת גדולה ולמעלה פסולה, ולמטה כשרה. אם ישתתיר מטבעת גדולה מלא פתיל על פני כשרה. הגרמה כלה⁶, וכל שחיטה העשויה כקולמוס פסולה⁷.
7. עקוריה מהו, אם שחטה לבהמה אצל אבן או יתד או קיר, והעקירה רגלית לתוכם ולא הבין אליה ומתה ורגלית מעוקרות, זאת היא הנבלה אשר לא תאכל. ואם הבין טרם יצא הדם כלו או טרם יצא הנשמה, והמשיכה מזה המקום אל מקום רחוק כשרה⁸. ואם נעקרו הסימנים טרפה⁹.
8. והכין דרך הלכות טרפות שלהם: מתחיל בנקבי המוח של ראש. נשבר ולא כנס הדם במוח ולא זו ממקומו כשר¹⁰.
9. אם שחין יצא בראש כנגד המוח, והעצם עומד במקומו וקרומו של מוח עומד במקומו, כשר. ואם הדם נכנס במוח ממנו, או משחין שיצמח שם, פסולה¹¹.
10. נקבו המרה, נקבו הדקין, נקב קרום ושט, נקבה הגרגרת בין כנפי הראה, נקבה הראה, פסולה היא לא תאכל¹².
11. נקב הלב לבית חללו, לא תאכל לכלב תשליכון אותו או מכור לנכרי, וכן נקובת ושט. וכן אם יצא שחין בין גרגרת לושט, אם נקב לגרגרת ולא לושט, לושט ולא לגרגרת, כשרה, ואם שניהם, פסולה. ואם עמד ביניהם ויצא ולא נקב לא בזה ולא בזה, אם כשער מעוטה כשרה¹³.
12. נשתברו ידי הבהמה או נחתכו לגמרי או שנעקרו מעקרו, או שיש לה שלשה ידים כשרה¹⁴. והעצם הנשבר אסור, אם אין עור ובשר חופין את הרוב¹⁵.
13. נחתכו רגלית טרפה, ולא בכל מקום אלא מקומות מקומות יש¹⁶.
14. נמל קבוץ הגידים או שנפסק טרפה¹⁷.
15. חמשה אונן לראה, שלשה מימינה ושנים משמאלה, ויש לה עוד בצד הימין אחת קטנה ואינה עומדת בסדר האונן, אלא מרוחקת מהם לצד פנים. ואם הם שנים מימין ושלשה בשמאל, טרפה¹⁸.
16. ועוד אמר לנו, אומרים אנחנו: אמר רבינו יהושע למשה רבינו אם נמצאו שלשה בשמאל וארבעה בימין? אמר לו

משה רבינו, יום א' הייתי במקדש אהל מועד ובחנתי ריאה אחת לראות, ומצאתי רביעית דבוקה לקנה^(ט).

17. ועוד מצאתי לה שני כבדים (צ"ל: ורדים), אחת מעל הלב ואחת מתחתית הלב, ושניהם דבוקין בסופם. צוה להביא כלי מים חמים מאד, ונתן שני הכבדים (צ"ל: הורדים) בכלי הנחשת וישפוך עליהם המים החמים, ואמר אם יעמוד האחד ויתפשר האחד כשרה, ואם שניהם יעמדו או שניהם יתפשרו פסולה^(ט).

18. נדבקה און הריאה לצלעון, יתן הטבח את ידו שמה וישבר מן הצלע ויצא עם הריאה ביציאתה, ויקח מאכלת ויסיר הצלע מן הראה, ויפה בראה, אם עמד הרוח כשרה, ואם יצא הרוח ממנה פסולה^(ט).

19. הראה יש לה ב' קרומים, נקב זה בלא זה כשרה, וכן אם נגלד הקרום העליון ואם עולה בנפיחה ויעמוד הרוח, ואם לאו פסולה^(ט). ואם לא הבין מקום הסלע (צ"ל: הצלע) יתן מן הרוק שלו על אותו מקום, אם יצא הרוח פסולה, ואם לאו כשרה^(ט).

20. טרפה מן הטחול מהו, נבין אם יש בו בויעה אחת ויצא ממנו רוטבו פסול, ואם לאו כשר^(ט). נדבק הטחול לצלעים, אם באת להפריעו ולא יתפרע עד שנשאר ממנו דבוקה לצלעים, פסול הוא ולא יאכל. נדבק הטחול לקרב ולא יתפרד חתוך אותו במאכלת, אם הקרב לקח מטחול כשר, ואם הטחול לקח מהקרב פסול. נקב הטחול בעביו טרפה, נוטל הטחול כלו כשר.

21. טרפות מן הכליות מהו, לא נמצא כ"א כוליא אחת, אם עגל בן בקר הוא תקח שתי כליות מעגל אחר ותתן אותו בכף מאזנים עם הכליא, אם תעמוד כנגד שתי הכליות, עגל לעגל, גדי לגדי, עתוד לעתוד כשר, ואם לאו פסול^(ט). ואם הכליות מלאים מים עכורים טרפה^(ט). לקתה באחת מהם שנתמסמס הבשר ונופל כשתאחו בו, טרפה^(ט). וכן כליא שהקטינה עד כפול בדקה ועד כענב בגסה^(ט).

22. ועוד אמר לנו, לומדים אנחנו: אמר רבינו יהושע מפי משה מפי הגבורה, אם מצאת בהמה שנשתברו צלעותיו הגדולה (צ"ל: הגדולות) ברובן טרפה^(ט).

23. שבירת העצמות אשר בידים או ברגלים מארכובה למטה כשרה, ואפילו נשבר מארכובה ולמעלה ושומן העצם עומד במקומו, כשרה^ב. נמצא שבור ואינו ידוע אם קודם שחיטה או לאחר שחיטה, אם מקום המכה משחיר, מבואר הוא שקודם שחיטה היה וטרפה^ב.

24. ועוד אמר לנו, בהמה שנמל קבוץ הגידים שלה וחתך מיד גלדה (צ"ל: רגלה) למעלה מהם, כשרה^ב.

25. ואם נפשטה הבהמה מתיים או שנפל עורה מפני חולי, טרפה. אבל אם נשתייר כרצועי רחבה על פני כל השדרה, כשרה^ב.

26. בהמה שנפלה ממקום גבוה, יש לחוש שמא נתרסקו אבריו. וכן עוף שנפל על דבר קשה צריך לבדוק מכל הטרפות, ואם היא שלמה מכלם כשרה, ואם לאו טרפה^ב.

27. אחוות הדם והמעושנת והמצוננת כשרה^ב.

28. הנופלת בשדה מהו, נפל זאב על שור וחתך מבשרו דבר מועט בשיניו או בצפרניו, ועמד השור ונגהו או האניסהו ולא התיירא ממנו, כשר לאכלו בעת שתשחטהו^ב. ואם יפול דוב או כפיר (או פר) על כבש או על עז, ובאו הרועים ומלטהו מידו, אינו מותר עד שימלא לו שנה.

29. ועוד אמר לנו: לומדים אנחנו שבא איש מבני עמנו אל יהושע ואמר לו: אדוני עז היתה לי בתוך צאני ונפלה עליה חיה רעה ומלטהו הרועים מידה, וילדה לי שני גדיי עזים? דבר לו: הגדי מותר לאכלו, והאם אינה מותרת עד שתמלא לה שנה.

30. הדריך אדם על הבקר והיא עוברה, או נתן את המאכלת עליה ויצא העובר, נשאר חציו בפנים וחציו יצא לחוץ, החציו שיצא לחוץ תחתכהו ותשליכהו, וחציו הנכנס שחיטת אמו מטהרתו^ב.

31. יצא ממנה עגל חי ועמד על ד' [רגליו] והוא חי, תשחטהו ותאכלהו. ואם ימות בזאת הלילה, שחיטת אמו מטהרתו וכשר לאכלו^ב.

32. וכל שאסר לנו הקב"ה התיר לנו כמותו, תחת הדם כבד, תחת בשר בחלב כחל, תחת בהמה שתמות ילד שבכריסה^ב.

33. ועוד שאלנו אותו על זה הפסוק ואמרנו לו: ושפך את דמו וכסהו בעפר (ויקרא י"ז י"ג), ואם המקום סלע סעיף ואין בו עפר, או מים שאין שם עפר? השיב ואמר לנו, דבר זה הבין יהושע ב"נ ואמר: יקח הפתיל¹² אשר עליו או בנגד וישחטהו בתוכו, ויברך על שחיטת העוף, ונוטל את הפתיל ומכסה בו את הדם ומברך על כסוי הדם צונו (צ"ל: ואוכל), ומוליך את הדם אשר בפתיל אל העפר ומכסה בלא ברכה¹³.

34. ובשבירת העצם ובגרמה ובכל הטרפות כאשר הוא בבהמה כך הוא בחיה, מלבד הניקור שאינה בחיה כ"א גיד הנשה לברו, וחלב חיה כשר הוא לאכלו¹⁴.

35. בהמה חיה ועוף שיש להם שני ראשים איזה מהם תשחטו? תתן הקדקדים קדקד על קדקד, הימין למעלה והשמאל למטה [ותשחט שניהם בשחיטה אחת]. אם תשההו או תדריסהו או תחלידהו או תגרימהו או תקולמסהו או תעקרהו¹⁵ כשר, מלבד הימין אשר למעלה שאם תגרימהו או תמצא בו אחת מאלו, פסול. 36. ועוד אמר לנו: אחד מבני עמנו בא אל יהושע ודבר

לו: אדוני איש צייד אני ואצוד חיות ועופות בהרים, ואיני מכיר סימנין להבדיל בין הטמא ובין הטהור. ויגד לו יהושע רבינו: אינך מכיר מפרים פרסה ומעלה גרה? אמר לו הצייד, מפרים פרסה, ואולם אין מעלה גרה לפני, כי אני תפסתיו פתאם. דבר לו רבינו יהושע: סימן זה יבא (צ"ל יהא) בידך, אם יש לו שינים למעלה טמא¹⁶. דבר לו הצייד אדוני זה בחיה, בעופות מהו? דבר לו רבינו יהושע, סימן זה יבא בידך כשאתה שוחטו, אם שתי מוריאותיו אי שופכת לאחת טהור, ואם אין לו אלא אחת טמא¹⁷.

הרי מקצת דבריו ששאלנוהו וכתבנו לפני אדונינו עטרת ראשינו להודיענו האמת.

(כאן מתחיל הספור: ועוד ספר לנו כשחרב . . . לעיל ספור אי סימן 7).

הערות להלכה א.

א) יהושע היה ממלא מקום משה ראש הנביאים והמחוקקים, וקבל התורה והחקים מפי משה כמו שנאמר: כאשר צוה ד' את משה עבדו בן צוה משה את יהושע (יהושע י"א מ"ו), ואמרו (מנחות צ"ט ע"ב) ראה הקב"ה את יהושע שדברי תורה חביבים עליו ביותר שנאמר ומשרתו יהושע בן נון נער לא ימיש מתוך האהל (שמות ל"ג י"א) אמר לו הקב"ה יהושע כל כך חביבין עליך דברי תורה, לא ימוש ספר התורה הזה מפיך (יהושע א, ח). ויסופר ממנו שתקן ברכת הארץ (ברכות מ"ח ע"ב), ותקנות שונות אחרות (עירובין י"ז ע"א). אחר משה היו בעיני חז"ל יהושע ודורו המלומדים היותר גדולים, ואמרו בדרך גוזמא: אתו האידנא דרדקי מבי מדרשא ואמרו מילי דאפילו בימי יהושע בן נון לא אתמר כותייהו (שבת ק"ד ע"א), גם: האלהים אי אמר לי יהושע בן נון משמיה לא צייתנא ליה (חולין קכ"ד ע"א). גם בעיני השומרונים יהושע הוא קדוש ונכבד, אף שאינם מודים בכל הנביאים שקמו אחריו. — יהושע היה הראשון שלמד תורה שבעל פה, היינו הדברים ששמע מפי משה והבלתי כתובים בתורה, ועל כן ייחס אלדד ההלכות שלו לו ולתלמידו עתניאל בן קנז. חוץ מאלדד (והתקנות הנזכרות) לא נמצא מי שייחס ליהושע איזו הלכה.

ה' ראפופרט כתב בכ"ח ח"ה 204: ולא נשארו היהודים נפרדים מכל זה הריב, כי כבר בתחלה בעת אשר החלו הישמעאלים להחזיק מאד בכבוד עלי על כל אשר לפניו ולאחריו, כי הוא היה חתן ותלמיד מובהק למחמד, היה גם יהודי אחד בתוכם, ושמו עבד אלה אבן שבא. והוא אמר כזאת גם על יהושע בן נון אשר לו לבדו ראוי הכבוד ולא לבאים אחריו כי רק הוא היה משרת משה (אללגעמיינע וועלטסהיסטאָריע מחברת חכמים בענגעלאנד חלק י"ט ס' שפ"ט). והמעין יתעורר מזה על השומרונים אשר לא יכבדו ג"כ אחרי מרע"ה רק את יהושע משרתו, וכך על השבטים אשר אלדד הדני אמר עליהם כי כל קבלתם מיהושע בן נון ומחכם אחר לא ידעו, רק בכל הלכה יאמרו, אמר יהושע מפי משה מפי הנבזרה.

מן היהודי Abdallāh Ibn Saba שהוזכר ראפופרט, יספר שאהראסתאני (Haabrücker I 200) שהוא היה הראשון שאמר שעלי ירש מן מחמד את האימאמאט, הוא הרוח האלהי הנותן הכשרון להיות מושל ומחוקק גם יחד, ושומר לעלי: אתה הוא אתה, היינו אתה אלוה. עוד יספר שאהראסתאני

שאכן שבא בהיותו עוד יהודי אמר על יהושע בן נון מה שאמר אח"כ על עלי. ואין זה נוגע כלל להלכות אלדרד. כי שאהראסתאני ידבר מהשתפכות רוח אלהי מאיש אחד על איש אחר באופן שחוק מדרך הטבע, ואלדרד יאמר רק שיהושע שמע מפי משה, כמו ששומעים שאר אנשים. כבר כחמש מאות שנה קודם אכן שבא השתמש יוסטין בהנאמר על יהושע ונתתה מהדרך עליו (במדבר כ"ז ב') כדוגמא לאצילות הרוח האלהי מאליהו הנביא על יוחנן הטובל (Justin, Dialogus cum Tryphone c. 49). ואין זה שייך כלל לאלדרד, ובענינו היו גם הנביאים שאחר יהושע קדושים ושלוחים מאת ד'.

ב) חולין ט' ע"א: אר"י אמר שמואל כל טבח שאינו יודע הלכות שחיטה אסור לאכול משחיטתו. ואלו הן הלכות שחיטה: שהייה, דרסה, חלדה הנגרמה ועיקור. גם השומרונים החזיקו בהרינים האלו, ואמרו בחולין ד' ע"א: ולטעמך שהייה דרסה . . . מי כתיב, אלא כיון דאחזיקו בהו (הכותים) אחזיקו בהו. אודות דין עיקור ועיקוד ע' להלן.

ג) שם ל"ב ע"א. בהלכה ב' מבאר הטעם מפני שלא שופך הדם כולו, והוא נבלה. בהלכות גדולות הלכות טרפות כתב: שהייה היכי דמי כנוקדא תחיל בשחיטה ואתא אונסא ואנסיה ודלי ידיה . . . אי נמי אתיא זיבורא ויתיב ליה על ידיה . . . וכן יאמר בה"כ: או נפלה צרעה על ידו . . . אבל כבה"ג אין הטעם שלא שופך כל הדם. — דברי אלדרד מובאים בפרדס לרש"י סימן רמ"ח, ורש"י קבל הטעם של אלדרד שהשהייה היא משום הבלעת דם באיברים, ופירש בזה טעם איסור שבירת המפרקת. עיין מבוא פ"ה.

ד) שם ל' ע"ב: היה שוחט והתיו את הראש בבת אחת, אם יש בסכין מלא צואר (חיוץ לצואר) כשרה . . . כמה דברים אמורים בזמן שהוליד ולא הביא או הביא ולא הוליד, אבל אם הוליד והביא אפילו כל שהוא אפילו באיזמל כשרה. בה"ב מבאר שזה דומה לבהמה שטרפה כפיר פתאום והלך כל הדם בכשרה ולפיכך היא טרפה. ומסוּף: אם המאכלת ארוכה כצואר בהמה פעמים . . . כשרה היא, וזה כחז"ל ולא בהקראים. ועוד יאמר שם שאם המאכלת קצרה והוליד והביא שלש פעמים ומן הפעם השלישית נשחטה, הרי זו כשרה. ואם תיש גדול הוא ועליו שער גדול ונפלה המאכלת על השער והוליד והביא ג' פעמים ולא נשחט, ובהפעם הרביעית נשחט, חניקה היא ולא תאכל. וזהו שאמר כאן: נפלה המאכלת על העצם (השער) תהלך ותבא תבא ותהלך (הרי כאן ד' פעמים), זאת

הוא הרריסה. וזה נגד חז"ל המתירים השחיטה גם אם שחט כל היום כולו בסכין רע (חולין ל"ב ע"א).

(ה) שם ל"ב ע"א במשנה: או שהחליד את הסכין תחת השני ופסקו, ר' ישבב אומר נבלה, ר' עקיבא אומר טרפה. ושם ל' ע"ב: אמר רב יהודה אמר רב החליד את הסכין בין סימן לסימן ופסקו פסולה. . . אבל מלמעלה למטה דקעביד כדרך שחיטה אימא שפיר דמי, קמ"ל. ולפי זה אסור גם מלמעלה למטה. וכן נראה מדברי אלדר עצמו בהלכה ב'. וע"כ הגהתי אם שחטה מלמעלה «טרפה», במקום «כשרה» הכתוב אצלנו.

מה שאמר אלדר נקבה הגרגרת שלא במקום שחיטה טרפה, היינו בשעת השחיטה ע"י ההחלדה, אבל אם נקבה מעצמה כשרה, כמו שהוא אומר להלן בהלכות טרפה, שמן הגרגרת טרפה רק אם נקבה בין כנפי הריאה, אבל למעלה מזה כשרה. ומה שאמר שלא במקום שחיטה, כונתו שאם נקבה בשעת שחיטה במקום השחיטה אינה טרפה, כי הדין הוא בחצי קנה פגום ונמרו כשרה (שם כ"ט ע"א). הדין הוזה שאם נקבה הגרגרת בשעת השחיטה טרפה, אינו בתלמוד, ונוכר בהלכות גדולות (דף קכ"ז ע"א, דפוס ווארשא תרל"ה) בזה"ל: אמר רב יהודה אמר רב החליד את הסכין בין סימן לסימן ופסקו טרפה, ואפילו החליד במיעוט סימנים טרפה, מאי תקנתא לישדויה לסבינא עילוי פותיה (על רחבו) ולפקח קלי קלי, ולא לידליה מצואר בהמה, וליבדקינןן לסימנין דלמא פסיקין, וליהדר לשחוט מעילאי לתתאי ושפיר דמי, ובתר דשחוט חזי אי בויע קניא או ושטא טרפה. הרי שגם בעל הלכות גדולות מזהיר על נקיבת הקנה בשעת השחיטה. ויש בזה שו"ת בהפרדס הגדול סימן רי"ח, ונראה שהאוסרים נשענו על הבה"ג, כי כן כתוב שם: רבינו שמואל הכהן ורבינו יצחק ב"ר משה ושאר מביני מדע אוסרין במחליד בין סימן לסימן והוציא הסכין ברוחבה על צדה ושחט במקום אחר יפה כראוי (הם דברי הבה"ג). ומה שכתב שם המשיב: אבל אני מצאתי בספר הששם: אריי אמר שמואל (צ"ל: רב) החליד הסכין. . . כיצד יעשה ירביין הסכין על רוחבה במקום שנחלדה בו ויוציאו מעט מעט בנחת ואל ינביהנה מצואר בהמה ואסור לשחוט כראוי במקום אחר. . . כל זה הוא מהלכות גדולות שבעל ס' הששם העתיק ללה"ק כדרכו תמיד, ונמצא בס' והזהיר לויקרא צד 24. עי' הקדמת הר"ר פרייסטאן לס' והזהיר ח"א צד ה'.

ו' משנה שם ח' ע"א: השוחט מתוך הטבעת ושייר בה מלא חוטם על פני כולה שחיטתו כשרה. ר' יוסי ב"ר יהודה אומר מלא חוטם על פני רובה. נראה שאלדד הולך בשיטת הת"ק. בנמרא פסקו שם כר' יוסי.
ו' ע' הלכה ב' הערה י'.

ח' אצל חז"ל עיקור הוא שנעקרו הסימנים ונשמטו ממקומם (כפירוש בעל הלכות גדולות), או שנפסקה הנגרת (כפירוש רש"י, חולין ט' ע"א. ועי' תוספות ד"ה כולחו תניחא). אלדד מכניס בעיקור שני דינים חדשים שאינם אצל חז"ל, היינו שאם רגלי הבהמה תחובות בשעת השחיטה באבן או בקור או ביתד או באדמה (עיקור), גם כשהן קשורות (עיקור), זה פוסל לפי דעתו את השחיטה, לפי שאין הדם יכול לצאת בנקל מרגליה, כמו שהוא מבואר היטב בהלכה ב' סימן 6 והיג סימן 23. לא אדע אם יש להשוטרונים הדינים האלה או לא. בנוגע להקראים באדרת אליהו לא נזכר מזה דבר, אבל דין עיקור של אלדד מוזכר בהלכות שחיטה של רבי ישראל המערבי (חברן בה' אלפים וס"ו בקאהורא) שבסוף ס' דוד מרדכי. בפ"ז הוא מדבר מעיקור הסימנים, ובפ"ח כתב: דע כשירצה לשחוט בהמה קטנה או גדולה צריך לאסור ולקשור רגלי הבהמה בטוב שלא תתנועע הבהמה כשישחטנה ותפסל הנשחט, או יקשור רגליה בעבור שלא תכה ברגליה או בקרניה שום אדם או השוחט או התופש אותה, וכשיפיל הבהמה ישליכנה כנגד בית המקדש, ויהיו פני השוחט כנגד בית המקדש להיות כל כוונתו לשם כנגד בית הבחירה. ואם לא ישימנה כנגד בית המקדש אינו חשש לבד שתהיה כוונתו לבית הבחירה. . . . ומאחר שיגמור השחיטה ויעבור מעט שעה יתיר הקשרים שברגלי הבהמה, כלומר החבל שאסר רגלי' כדי שיפרכס ויתנועע עד שיצא נפשו וימצה כל דמו ולא ישאר שום דם באיברים ובמקורות הדם ויעזוב אותה עד שתצא גפשה ותמות לגמרי ואחרי כן יתחיל לפשוט אותה. . . . כמו כן נהגה הרין הזה אצל הפלשים עד היום. כמו שמספר פלאד צד 22 (עיי' מבוא פ"ד), ומבואר אצלו שהפלשים מתירים אחר השחיטה רגלי הבהמה המקושרות וממתינים עד שתמות, היינו עד שיצא כל הדם. וזהו דין עיקור של אלדד. נראה שאלדד הכניס במלת עיקר כונה אחת שאינה אצל חז"ל, והיא נעיצת הרגלים באווה דבר, וכדי שהבהמה לא תוכל לתחוב את רגליה באווה דבר, נחוי' לפי דעתו לקשור אותן בשעת השחיטה בחבלים. אבל תיכף אחר השחיטה נחוי' להתיר החבלים, כדי שתוכל לבעט ברגליה ויצא כל הדם.

לפי זה דין עיקוד הוא תולדת דין עיקור, כי הקשירה היא כדי שלא יהיה עיקור. אלדרד משתמש במלת עיקור במובן עיקר ושורש, היינו שהרגלים נשתרשו באיזה דבר. וכמו שאומרים מן „שרש“ נשתרש או השריש, להורות על אדיקת הדבר באיזה מקום (איינגעווארצעלט), כן יאמר אלדרד „והעקירה“ רגליה לתוכם, או „ונתעקרו“ רגליה באבן או ביתד (היב 6). ועי' היג 23.— גם במלת נפולה הכנים אלדרד כונה אחרת, עי' הערה ל"ו.

(⁶) לפי דעת ה' שטיינשניידער המאמר „ואם נעקרו הסימנים טרפה“ הוא הוספה מאוחרת, ושאינן לאלדרד דין עיקור הסימנים. אמת שהמאמר הזה אינו בהלכה ב', אך בסיומן 35 בדברו מבהמה חיה ועוף שיש להם שני ראשים יאמר אלדרד: אם תשההו או תדרוסהו או תחלודהו או תגרימהו או תקולמסוהו או תעקרהו כשר. ושם ידבר בלי ספק מעקירת הסימנים כמשמעם, ולא מעיקרת הרגלים, כי בזה בודאי אין חילוק אם יש לבהמה ראש אחד או שני ראשים. אמנם קרוב שמלת תעקרהו גם היא הוספה מאוחרת, כי אינה בהיג 26, ובהיד 4.

(⁷) אמר עולא ח' מיני טרפות נאמרו לו למשה מסיני, נקובה ופסוקה נטולה וחסורה קרועה ודרוסה נפולה ושבורה (חולין מג ע"א). בהיג מזכיר י"ח טרפות.

(⁸) חולין נ"ב ע"ב: ונגולות שנחבסה ברובה טרפה. אבל נפחתה הגולגולת ולא ניקב קרום של מוח כשרה, שם נ"ד ע"א.

(⁹) זהו אחד מדיני נקיבת המוח, ולא נזכר אצל חז"ל.

(¹⁰) בריש פרק אלו טרפות (חולין מ"ב ע"א) נחשבו לטרפות נקובת הוישט ופסוקת הגרנת, ניקב קרום של מוח, ניקב הלב לבית חללו נשברה השררה ונפסק החוט שלה, ניטל הכבד ולא נשתייר הימנו כלום, הראה שנקבה או שנחסרה, הקיבה המרה והדקיין, הכרס הפנימית, המסס ובית הכוסות, נפלה מן הגני, נשתברן רוב צלעותיה, ודרוסת הואב. בהלכות אלדרד שלפנינו חסרות כמה טרפות. אלדרד חושב נקובת הוישט וחזין לזה נקב קרום ושט. עפ"י חז"ל הבדיקה בוישט היא רק בהקרום הפנימי הלבן, ונזכר בו אם נקב ונכנסה טפת דם. אבל הקרום החיצוני הוא אדום ולא נכר. עי' רש"י חולין כ"ח ע"ב ד"ה אין לו בדיקה.

(¹¹) הדין שאם השחין נקב לוישט ולא לגרנת כשרה, הוא זר מאד, כי נקובת הוישט היא במשהו, ומה שאמר: ואם עמד ביניהם ויצא ולא נקב . . . רצונו לומר שאם השחין יצא מן המקום שעמד ונכנס לגרנת ולוישט בלא נקב, כשרה, אם השחין שנכנס הוא כשער מעוטה.

י' חולין נ"ח ע"ב. רמב"ם הלכות שחיטה פ"ח ה"א.
ס' חולין ע"ז ע"א. עצם הנשכר אסור אם אין בשר חופה אותו אף
כשהוא מן הידים. ע' להלן סימן 28.

ט' בהמה שנחתכו רגליה מן הארנובה ולמטה כשרה מן הארנובה
ולמעלה פסולה (שם ע"ז ע"א). וזהו שאלרד אמר אלא מקומות מקומות יש.
אלרד עושה חילוק בין שבירת לחתיכת הידים. השבירה אסורה גם בידים.
והחתיכה אסורה רק ברגלים.

י" שם. מה שאמר או שנפסק ע' רמב"ם הלכות שחיטה פ"ח ה"ז וכו"ס.

י"ח חולין מ"ז ע"א.

י"ט אינו מפרש פה מה דינה, בה"ז מפרש שטרפה היא. לדעת רבא
שם טרפה, והלכתא ביתרת כשרה.

פ' הגהתי "וורדים" במקום "כבדים". אלרד ידבר פה מן הראה, ורחוק
הוא שיתחיל פתאום לדבר מן הכבד. וחזן מזה, מי לא ידע ששני כבדים
הוא דבר נמנע בטבע. וע"כ נראה שצ"ל וורדים, ואלרד ידבר פה מן
הוורדא הקטנה שבהראה שהזכיר בסימן 15, ומקומה בין שתי ערוגות
הראה קרוב אל הלב. אודותה אמרו בחולין מ"ז ע"א: ההוא ביני ביני
(שבין ערוגות הראה) דאתא לקמיה דרב אשי, סבר רב אשי למיטרפה,
אמר לו רב הונא מר בר אבוא כל הני חיזי ברייתא הכי אית להו וקרו
לה טבחי עיננותא דוורדא. ופירש"י עיננותא כמו איננותא. אונה (און)
קטנה דוורדא על שם קלישתה ואדומה . . . וכדמשתכחן תרתי עיננותא
שמעתי מפי מורי הזקן שנחלקו בה גדולי הדור, ר' יהודה בן ר' ברוך
וחבריו, ולא פירש לי דעתו . . . משתי האונות הקטנות האלה ידבר גם
אלרד ונתן עצה איך לבדוק אותן: אם שתיהן שוות או הן שני וורדים
שונים והבהמה טרפה. ואם האחת שונה מחברתה, אין כאן אלא וורד אחד
והבהמה כשרה. בעל המכריע סימן י"ב כתב: אבל העירו בפני שהמראים
הנקראים בופאלי בלע"ז רובם נמצאים בהרבה עיננות. בה"ז סימן 18 ידבר
אלרד באמת משני כבדים ונתן העצה שלפנינו, היינו לשפוך עליהם מים
חמים. ושם הוא מבאר איך אפשר שיהיו ב' כבדים.

כ" חולין מ"ח ע"א: ריאה הסמוכה לדופן אין חוששין לה, העלתה
צמחים חוששין לה, ומייתנין סבינא החליש פומיה ומפרקינן לה. רב נחמיה
בריה דרב יוסף בדיק ליה בפושרין. — זה מובא בעיטור ח"ב דף י"ז ע"ב
בשם ר' שמואל אבן גמע בהלכות ערבי שחבר, ע' ה"ב.

כ"ג שם מ"ב ע"ב.

כ"ז) זה שייך לסימן 18. וכונתו שאם לא נכר בהריאה המקום ששם נדבקה אל הצלע, ולא ידע לבדוק שם ולראות אם יצא שם הרוח או לא, יתן רוק על אותו המקום ויהיה לו לסימן לבדוק היטב אחר כך באותו המקום. כ"ח) לפי דעת רב עזרא משמיה דרבא כשנטל הטחול כשר, אבל ניקב טרפה (שם נ"ה ע"א). ומסקנת הש"ס (שם ע"ב) היא שאם ניקב בצד העב ולא נשאר בו כעובי דינר טרפה. ואם ניקב במקום הדק כשרה. הדינים הפרטיים של אלדר בנוגע לטרפת הטחול, הם חדשים. מה שאמר אלדר אם יש בו בזיעה אחת אפשר כונתו לניקוב מפולש (כלשון הרמב"ם). הבה"ג כתב: ואי אישתייר בסומכיה אפי' כעובי דינר זהב דלא בזיע כשרה.

כ"ח) במשנה חולין נ"ד ע"א: נטלו הכליות כשרה. ופרשו הפוסקים שהכונה שנים אם נטלו שתי הכליות כשרה. וזה רחוק, כי לא יעלה על הדעת שהבהמה חיה כשאין לה שום כוליא, אלא וראי הכונה שנטלה כוליא אחת, כי בכוליא אחת חיים אנשים שנולדו כן או שחתכו הרופאים הכוליא האחת. ודרך הטבע הוא שהכוליא האחת הנשארת תגדל הרבה יותר מכפי הרגיל, כי היא תעשה עבודת שתי כליות. וזהו דעת אלדר, ועל כן לא ידבר מהאופן שנטלו שתי הכליות רק מבעל כוליא אחת. וגם זה הוא מכשיר רק אם היא גדולה ומשקלה כשתי כליות, כי כן הוא דרך הטבע שתגדל הכוליא האחת אם בעלה נשאר בחיים. — בככורות ל"ט ע"א חקרו אם יש נולדת בכוליא אחת. ולפי מה שאמרנו מובן טעם הברייתא המובאת שם המתרת את הבהמה עם כוליא אחת לקדשים אף שהוא מום, כי לדעת בעל הברייתא היא אחר שהכוליא האחת גדולה יותר מהכליות הרגילות, אין זה מום וחסרון. ועי' היג סימן 19. כ"ט) שם ע"ב.

כ"ט) בחולין שם נאמר רק; לקתה בכוליא אחת טרפה, ולא נתבאר ענין הלכותא. אבל הרמב"ם (הלכות שחיטה סוף פרק ח') כתב בלשון אלדר: וכן אם לקתה הכוליא, והוא שיעשה בשרה כבשר המת שהבאיש אחר ימים, שאם תאחז במקצתו יתמסמס ויפול. קרוב שהיה כתוב כן בהלכות גדולות (בהלכות גדולות שלפנינו אינו). ומשם לקחו הדברים ההם הסופר של הלכות אלדר והרמב"ם.

כ"י) זוהי לשון הגמרא (שם נ"ה ע"ב): הכוליא שהקטינה בדקה עד כפול בנסה עד כענבה בינונית. ובה"ג כתב: ואי איכא חדא כוליא תא

דזוטרא מן חברתא בבהמה דקה, אי הוא כשיעור דרביא כשרה, בציר מהכי טרפה. ובבהמה נסה אי הוא כעינבתא כשרה בציר מהכי טרפה. (כ) חולין נ"ב ע"א: ובצלעות גדולות שיש בהן מוח, ועי' היג סימן 16. (ל) לפי דעת חז"ל שבירת העצמות בידים בכלל ובגדלים מהארכובה ולמטה כשרה, חולין ע"ו ע"א. ולדעת אלדרד גם בידים הרין כן, עי' היג סימן 29.

(ל) בעל ספר התרומה כתב בסוף הלכות טרפות: פסק, נשבר העצם ויצא לחוץ מעוף (צ"ל מנוף) למעלה מן הארכובה ולא ידע אי מחיים אי לאחר שחיטה, רוב פעמים יכול להבחין אם הושחר מקום המכה אם כן מחיים הוה. זה לקוח כנראה מהלכות אלדרד.

(ל) בפירוש בהמה שנחתכו רגליה מן הארכובה ולמטה כשרה יש פלוגתא בנמרא שם. יש מי שאומר שהכונה להארכובה התחתונה שבה צומת הגידין, ויש מי שאומר שהכונה להארכובה העליונה. לפי הפירוש הזה האחרון אם נחתכה הרגל למעלה מצומת הגידין כשרה ובלבד שיהיה למטה מן הארכובה העליונה, ואף שנטלו גם צומת הגידין. אבל אם התך במקום צומת הגידין טרפה. והקשה הרמב"ן (הביאו הרא"ש): אם כן אם נחתכו הגידין יחדוך כל הרגל למעלה מצומת הגידין ותחזור להכשירה? ותירץ דאין הכי נמי שחזרה להכשירה, אלא ודאי אם שחט אחר שנטלו צומת הגידין טריפה, שהרי יש בה מכה שאינה חיה. וזוהי גם דעת אלדרד שאם נטלה צומת הגידין ושחטה טרפה. ואם אחר שנטלה צומת הגידין חתך מיד רגלה למעלה מהם (מן הגידים) כשרה.

(ל) זוהי הגלודה שאמרו ואם נשתיר בו כסלע כשרה (חולין נ"ה ע"ב). ואמר שם ר"נ בשם שמואל ברוחב כסלע על פני כל השדרה כולה. וכן היא דעת אלדרד.

(ל) חולין נ"א ע"ב.

(ל) משנה שם נ"ח ע"ב אחוות הדרם והמעושנת והמצוננת.

(ל) אלדרד עושה חילוק בין נפילת זאב (חיה קטנה) על שור ונפילת דוב או כפיר (חיה גדולה) על כבש ועו' ועי' היג סימן 22. דומה לזה אמר ר' יהודה דרוסת הזאב בדקה ודרוסת הנץ בעוף הדק ודרוסת הגס בעוף הגס (חולין מ"ב ע"ב). — אצל חז"ל נפולה היא רק שנפלה ממקום גבוה, אבל כשנפלה חיה רעה על בהמה הוא דין דרוסה, ואלדרד הכניס בענין נפולה גם דיני דרוסה.

ל^ב) בהמה המקשה לילד והוציא העובר את ידו והחזירו מותר באכילה (משנה חולין ס"ח ע"א). ואמר רב יהודה אמר רב ואבר עצמו אסור. ושם ס"ח ע"ב רב אמר יש לידה לאיברים, ורי' יוחנן אמר אין לידה לאיברים, מאי ביניהו? איכא ביניהו למיסר מיעוט אבר שבפנים. לפי זה האבר שנשאר בפנים לדברי ר"י מותר, וכן פסקו הפוסקים. מן הלשון הדרוך אדם על הבקר והוא עוברה . . . משמע קצת שעושים כן בכונה שיצא העובר קודם השחיטה, ואע"י שבימי קדם חשבו שבשר המפלת ינעם ביותר לחיך האוכל (ע' פליניוס H. N. XI, 84), ופלוטארך במאמרו אודות אכילת הבשר פ"ב יספר שיש אנשים מדריכים בחוקה על חזירה מעוברת כדי שתפיל ויתענגו על בשרה. ובאכארט (Bochart, Hierozoicon I c. 52) מביא שקלעמענס האלכסנדרוני מבאר בזה את הפסוק: לא תבשל גדי בחלב אמו, ושהכונה שלא ימיתו את הגדי במעי אמו. אפשר שאלדד ידע מהמנהג האכזרי הזה, ואליו רמז באמרו הדרוך על הבקר וכי"י ל^ב) משנה חולין ע"ד ע"א.

ל^ה) היא דעת החכמים כפי מסקנת הש"ס, אעפ"י שאמרו ששחיטת האם מטהרת את בן השחוטתה, בכ"ז כשהוא מפרים על גבי הקרקע צריך שחיטה משום מראית עין (שם ע"ה ע"ב). ולדעת ר"ש שזורי אפילו בן חמש שנים וחורש כשדה שחיטת אמו מטהרתו ובלתי נחוי לשחוט אותו. וע' היו הערה ד'. השומרונים והקראים אסורים את בן השחוטתה, ע' אדרת אליהו הלכות שחיטה ה', וברמי שומרון סוף פרק ב'. ובכלל הם אסורים לשחוט בהמה והיה מעוברת משום אותו ואת בנו (ע"י"ש), ולפי דעת פה"ל א בהמה מעוברת אסורה רק לקרבן (ע' ריטטער פה"ל וההלכה צד 109), והנהו כמתוך בין דעת הרבנים והשומרונים.

ל^ט) בחולין ק"ט ע"ב, ויק"ר פ"ב ותנחומא שמיני, חושבים כמה דברים שנאסרו והותרו כנגדם דברים דומים להם, אבל בן השחוטתה לא נחשב שם, והוא כהוספת אלדד על הדרש הקדום.

ל^י) ע' סוף היג. פירוש פתיל — אזור, ויפרש כן חותמך ופתילך ומטך (בראשית ל"ח י"ח), וכן פירש שם הרשב"ם. או אולי כונת אלדד לסודר הראש כפירוש הרמב"ן שם.

ל^{יא}) בחולין ס"ח ע"ב, הביאו ברייתא: היה מהלך במדבר ואין לו עפר לכסות שוחק דיגרי זהב ומכסה. היה מהלך בספינה ואין לו עפר לכסות שורף טליתו ומכסה (לפני הגאונים היתה הגירסא: במדבר שורף

דינר, עי' להלן). וכתב על זה בעל אור ורוע הלכות כסוי הדם סימן שצ"ו: לשון גאונים הא דאמרינן שורף טליתו ומכסה ואמר בתר הכי שוחק דינר זהב ומכסה, אי איכא גברא דחביב עריה טליתו מן עופא או מן חיותא, אינ דלא שויא דינר זהב ההוא עופא או ההוא חיותא, הויכי לעביד, תקינו ליה רבנן למשחט וממצי דמא בבגדא אינ במנדלא ומברך על כסוי הדם, כי מטי לדוכתא דעפרא, יסחא ההוא בגדא או ההוא מנדלא דמצי בה דמא כמא ומכסה בלא ברכה. והכי תקינו רבנן לענין כסוי הדם בין במדבר בין בים. ע"כ לשון הגאונים. ועי' סוף הלכה ג.

^{מב} כ"ה גם בהלכה ד', והכונה שבחיה אין מנקרין את החלב כי הוא מותר, אבל מנקרין את ניד הנשדה. רמשי"ש מניה (מ"ע ניינער ח"ב 300) העיקור (העיקור²) במקום הניקור, ולפי דעתו הכונה לעקידת הרגלים. ולא נראה, כי באמרו "כ"א את ניד הנשדה לברו, שחלב חיה כשר הוא לאכלו" (כ"ה גם בה"ד), נראה ברור שכונתו לניקור החלב. מלת נקר להוראה זאת איננה במשנה, והיא משתמשת לזה במלת נוטל או מחטט (חולין צ"ב ע"ב, צ"ו ע"א), וישנה בתלמוד שם צ"ו ע"א: בר פולין הוה קאי קמיה דשמואל וקא מנקר אטמא. ולא צדקו אפוא דברי ה' לעווי שכתב באוצר השרשים הגדול שלו בערך נקור, שהשם הזה מורה רק אצל הרבנים המאוחרים על נטילת הנידום בשביל החלב והדם שבהם. גם בעל הלכות גדולות בסוף הלכות אותו ואת בנו כתב: והיכא דנפק ליה בראי והפריס על גבי קרקע בעי שחיטה ונקורי וכל דעבדינן בבישרא. אודות ניקור של ניד הנשדה שבחיות יש תשובה מרי' יצחק הלוי לרש"י בתשובות חכמי צרפת ולותר סימן ס"ט. — להקראים יש דיני ניקור (אדרת אליהו שם פ"ד). — הדין שניד הנשדה נוהג בין בכהמה בין בחיה הוא במשנה חולין פ"ט ע"ב, וממנו ידע כבר דעמעטריוס האלכסנדרוני שחי בהמאה השלישית קודם סה"ג, עי' Ritter, Philo und die Halacha 8.

^{מג} היינו תעקר הסימנים, עי' לעיל הערה ט'. אודות בעלי חיים עם שני ראשים עי' מנחות ל"ז ע"א.

^{מד} חולין נ"ט ע"א: אלא הכי קאמר כל בהמה שאין לה שינים למעלה בידוע שהיא מעלת גרה ומפרסת פרסה וטהורה.

^{מה} במשנה שם: וסימני העוף לא נאמרו, אבל אמרו חכמים כל עוף הדורס טמא. כל שיש לו אצבע יתירה וזפק וקורקבנו נקלף טהור. ושם ס"ב ע"א: הלכתא עוף הבא בסימן אחד טהור, והוא דלא דריס. וכן

הוא דעת אבו סעיד השומרוני (ע' גייגער III Nachgelassene Schriften).
וכתב הרמב"ם הלכו' מאכלות אסורות פ"א ה"ט: אמרו הגאונים שמסורת
היא בידיהם שאין מורין להתר עוף הבא בסימן אחד אלא אם היה אותו
הסימן שנקלף קרקבנו. דברי אלדר אינם עולים לא לפי המשנה ולא לפי
התלמוד המטהר בכל אחד משלשת הסימנים (אצבע יתירה, וזפק, וקורקבן
נקלף). ולא לפי הגאונים המטהרים רק בקורקבן נקלף, ולא לפי הקראים
הבלתי מטהרים העופות בסימנים כלל רק עפ"י קבלה (אדרת אליהו ענין
שחיטה פ"ז). אבל לפי דעת אלדר נחוי' שיהיה להעוף זפק או מראה,
השופך המאכל לתוך הקרקבן, ובוה הוא מותר. וזה דבר חדש, ע' סוף ה"ג.

הלכה ב.*

ונקל אלדרד בן מחלי שמשבט דן עמא דיריסויה אלשבטים
פי תלמודהם. (פתרונו בלהיק: והגיד אלדרד מן מחלי שמשבט
דן מן מה (איך) דרשוה השבטים בתלמודם).

1. אמר רבינו יהושע בן נון מפי משה בן עמרם מפי הגבורה.
כל הזוכה לישראל ואינו יודע הלכות שחיטה אסור לאכול משחיטתו.
ואלו הן הלכות שחיטה: שהיותיה, דריסותיה, חלדותיה, הגרמותיה
ועקירותיה. (כ"י דף 77b).

2. ור' אלדרד אלדני נקל ען מה ידרסון שבטי ישראל
בתלמודהם בהדא אלנץ (פתרונו: ור' אלדרד הדני הגיד מן מה
(איך) ידרשו שבטי ישראל בתלמודם בזה הלשון):

* ההלכות האלה מובאות במקומות שונים בס' רסאלה אלברהאן
פי תרכיה אלחיואן, הכולל הלכות שחיטה וטרפות בלשון ערבית (כ"י
אוקספורד, Neubauer 793), שמחברן הוא כפי הוכחת הר"ר שוח"ה (הברטל
שנה ג' 215 ואילך) ר' שמואל גמע. ההלכות נדפסו שלא בדיוק בהקדמת
גאלדבערג (ביג) לרסאלה של ר' יהודה בן קריש צד XIX, וביוחסין השלם
ד' לונדון צד 207. הרמשיש במאמרו אודות הכ"י הנזכר (מ"ע לגיוגר ח"ב
297) תקן כמה דברים, גם הזכיר ד' הלכות מהלכות טרפות. הנדפס פה
הוא עפי העתק חדש מן הכ"י שעשה בשבילי הר"ר נייבויער כשזכו הגדול,
הוא כולל גם ארבעת הלכות טרפה שהזכרתי, בשלמות.

שהיותיה מא היא. התחיל הטבח לטבח הבהמה ואנסהו אונס, או נפלה המאכלת מידו, או נפל הסודר על עינו, או נפלה צירעה על ידו, או פתמהו אדם בדברים ושהה בידו עד כשיעור שחיטת בהמה אחרת, והלך הדם בכל הבשר, נבילה משיעור הראשון, שלא שופך הדם כולו, וכת' בתורה כי נפש [כל] (ה)בשר דמו בנפשו הוא (ויקרא י"ז ד), וכת' ולא תאכל הנפש עם הבשר (דברים י"ב כ"ג).

ותפסיר פתמהו בגתה, מן פתאם. ואנת תרי הדה אלעלה אלמדכורה מפני הבלעת דם באיברים והו מעני חסין^א. (פתרונו: ופירוש פתמהו בא עליו פתאם, מן פתאום. ואתה רואה שזאת הסבה הנוכרת היא מפני הבלעת דם באיברים, והוא פירוש יפה).
(כ"ז דף 78b).

3. ורי אלדר הדני נקל פי הדא אלמעני (הענין):

דריסותיה מה היא, שתהא המאכלת חדה מאד, והבהמה רכה, והשוחט בן כח ושחט וחתך הסימנין בפעם אחת, דרוסה היא ולא תאכל. ולמה דומה בשרה כי פתאמיה ושחט וחתך הסימנין בפעם אחת, דומה לבהמה שטרפה כפיר פתאום והלך כל הדם בבשרה, ולפיכך היא [פסולה]^ב. ואם המאכלת ארוכה כצואר הבהמה פעמים ושחט בפעם אחת, והא נטיה (צ"ל והנטיה)^ג למאכלת לאחר שחיטה, כשרה היא ותאכל. ואם המאכלת קצרה והצואר עכול^ד הרבה, ושחט אותה פעמים, ומן השלישית [נשחטה] בקצותיה^ה, טהור הוא ויאכל. ואם תיש גדול הוא ועורו עכול עד למאד ועליו שער גדול, ונפלה המאכלת על השער ולא היתה המאכלת חדה כהוגן, ושחט פעם אחת ושנייה ושלישית ולא נשחט, ואם ברביעית שחט עד קצות השחיטה, חניקה הוא ולא תאכל. ואם איל הוא ועל צוארו צמר רב, ונפלה המאכלת על הצמר, והצמר קשה חיתוכו על הברזל, עד דסבר הוא כי שחטה, והעלה המאכלת ועמדה הבהמה, פסולה היא ולא תאכל בשנה ההיא. ואם הפריע הצמר ומן^ו המאכלת על עורו ושחט וחתך בשלשה פעמים, ונחתך לקצות השחיטה, טהור ויאכל. (כ"ז 82).

4. ו'י אלדר הדני רוי פי הדא אלונה. (פתרונו: ו'י אלדר הדני ספר בזה הענין):

חלירותיה מה היא, שיתחיל שוחט (צ"ל שחוט) הבהמה, נכנסה המאכלת בין הושט לקנה, או בין הקנה לושט ולגידים (שבין העור ולבשר, או בין העצם לצואר בושט לקנה ולגידים), ושחט למעלה, טרפה היא. ואולם (שבין העור לבשר בין העצם לצואר בושט לקנה)⁴ במה יכשרהו? יקה המאכלת ממקום כניסתה ויברך ברכה שניה וישחוט, ואחר שישחוט יראה את (צ"ל: אם) המאכלת נכנסה במקום השחיטה, טהור הוא ויאכל, ואם הכניס המאכלת למעלה ממקום השחיטה, טרפה היא, ואם למטה ממקום השחיטה הכניס, טרפה. ומה החלדה טרפה? כי תיכנס המאכלת בין העור לבשר ואינה במקום שחיטה, הרוגה היא והיא נבלה, וכת' : לא תאכל כל נבלה (דברים י"ד כ"ד). הטרפה מאליה, והנבלה משחיטתה⁵. (כ"י 84b).

5. ו'י אלדר הדני רוי פי הדא אלבאב (בזה השער) מה נצה (זוה לשונו):

הגרמותיה היא מטבעת גדולה ולמעלה טרפה, מטבעת גדולה ולמטה כשרה (כ"י עוד: וטהורה). והשוחט עליו שיתן ארבע אצבעותיו⁶ מתחת טבעת גדולה, וישחוט מתחת האצבעות, ואם לא שחט על ארבע אלא אפילו על שלש או אפ' על שנים, כשרה. ואם הגיעה מאכלת לטבעת הגדולה ולא נשארה בלתי חותמת אחת מן הקנה של ריאה, טהור הוא. ואם חתך בחותמת אשר מתחת טבעת הגדולה כחוט השער, טרפה. וכל שחיטה העשויה כעית טרפה⁷. ואם העמיטה מתחת ארבע חותמות החבוקות אל הטבעת הגדולה, טהור הוא. ואם העמיטה מתחת הטבעת הגדולה בשלשה חותמות טרפה היא⁸. וכי תאמר על ההגרמה טרפה היא, למה? דע שהגידין שהדם יוצא מהן, אם (צ"ל: הם) נגד הטבעת הגדולה, ואם על הטבעת הגדולה תשחוט, חתכת שורש של גידי הדם ולא יצא הדם, ובעבור המסריגית⁹ ישחוט מתחת הטבעת הגדולה אשר יפתחו הגידים הללו ויצא הדם כולו. וכי העמיפה (צ"ל: העמיטה) יתעטפו הגידים האילו כקנה (צ"ל: בקנה) טרפה היא. ואם שחט ההוגן¹⁰ תחת הטבעת הגדולה ולא תעמיפו (צ"ל תעמיטו) טהור הוא.

הדא נץ מה וגדתה בכט רבנו חננאל הרב, נקלתה חרפא
בחרף. והדה אלא לפאץ אלתי עבר ענהא [גיר] מעלומא
אלא שתקאק ענדנא לעדם אללנא בין אידינא וקד
כשף אללה בפצלה וזכות אבותינו הקדושים מא
אפתכרנא ביה ובינאה. (פתרונו : זוהי הנוסחא אשר
מצאתיה בכתב רבנו חננאל הרב, העתקתיה אות
באות. ואלו המלות אשר פירש [אלדר] אותן [בלתי]
ידוע השורש אצלנו לחסרון הלשון אשר לנו. וכבר
גילה אלהים ביאורן וזכות אבותינו הקדושים מה
שחשבנו בו ובארנוהו (כ"י 100).

6. ור' אלדר אלדני רוי פי הדא אלבאב מא נצה. (פתרונו :
וראה"ד ספר בזה השער וזהו לשונו) :

עיקוריה מה היא, שיתחתה⁽²⁾ הבהמה ושחמה ונתעקרה
רגליה באבן או ביתד או בקידה (צ"ל : בקורה) מושלכת בארץ,
או בארץ פסוגה⁽³⁾, שחט השוחט ולא נפנה לאחור ולא ראה עיקור
רגליה במה הן מתעקרו, שפך הדם כולו בהגין (צ"ל : בעגון)⁽⁴⁾
ויצתה רוח נשמתה ורגליה מעוקדות, (צ"ל : מעוקרות) טרפה היא.
לאחור (לאחר) ששחט וראה עיקור רגליה ומשך אותה מן המקום
ההוא וחורבשה⁽⁵⁾ רגליה טרם תמות וטרם ישפוך הדם כולו,
והתבעטה בידיה ורגליה יחדו, טהור הוא. והשור שאינו יכול לשחטו
עד אשר יקשר בחבלים, איך אנו נהכסו⁽⁶⁾ שיטהר מן העיקור?
לאחר שתשחטהו וישבות דמו ויתיש כוחו, טרם תצא נשמתו התיר
החבלים מרגלו, עד אשר יבעט בידיו ורגליו. ואם ימות ולא המחיצו⁽⁷⁾
ידיו ורגליו, עיקור הוא וטרפה.

הדא נץ קולה ועל מענאה עלי אן הדא אלבאב ענדה
אנמא יסמי עיקוד בדל לים בריש לאנה אסתעמל
פיה מעני אלעקידה נעני אלעקד ואלרבט ועלל קולה
בעד באנתצאר אלדם פי אלבדן ואללה אעלם. וקאל
איצא פי אחכאם אלחוא⁽⁸⁾. (פתרונו : זהו תורף לשונו
וענינו שזה השער אמנם יקרא אצלו ודאי עיקוד
בדלית ולא בריש, יען כי ישתמש בו במובן העקידה,

רוצה לומר חיבור ואיסור, ויען כי אחר זה ידבר
מהעמדת הדם בגוף, ואלהים יודע. ואמר גם כן
בהלכות החיה):

אם עקד רגל החיה ושחט והיא מעוקדת, כשרה. ולמה אתה
או עיקוד בצאן אסור, ובחיה מותר? לפי שהחיה והעוף נפש היא.
אם (לא) תקשור ידיה ותשחוט ותמטיט^ט ראשה ותעלה הירכים
ותחרב (צ"ל: ותהרפש) ידיה ורגליה והם קשורות, [ו]לפי אם
תעובם מותרות ותשחוט, תעמוד על רגליה^ט. על (צ"ל: וכל) עוף
וכל בהמה שתעמוד על רגליה, פיגול הוא ולא יאכל.

פארלך אקולה אן הדא אלבאב ענדה באב עקודה^ט.

(פתרונו: ובזה אומר כי זה השער אצלו שער עקודה).

(כ"י דף 103b).

7. ופי נקל אלדאני:

ואם האזנים הקטנות דבוקות^ט מעיקרן און לאזון ויש
בראשיהן פריטה (צ"ל: פריקה) כרוחב אצבע, טהור הוא. ואם
האזנים הקטנות סמוכות^ט און על און, הפריח (על הגליון כתוב:
הפוח) בהן רוח ונפרעו מאליהן ונתפרדו, כשר הוא. ואם סירכא
ביניהם בין און לאזון ולא נפרעו, צריכין חרב חדה. אם סרך רך
כמים ואינו קשה ונפרע אחד מאחד ולא היה ביניהן כמו החוט,
טהור הוא. ואם ביניהם כמו אריגית עכביש חוטות חוטות ונתנפה
ברוח ולא נפרעו, ופרעתה במאכלת ונמצאו החוטות דבוקות באזנים,
טרפה.

והדא אלקול לם תגד בה אלסנה ואין כאן משאבה

לקול רבינו חננאל זצ"ל. (פתרונו: וזה המאמר לא

תמצא בו הקבלה ואם הוא שוה למאמר רבינו חננאל^ט).

(כ"י 125).

8. ורי אלדד אלדאני נקל מא הדא נצה, קאל. (פתרונו:

ורי אלדד הדני הגיד בזה הלשון, אמר):

אם האון הקטנה דבוקה על הגדולה, אם הריאה^ט סרך

רך וסרך קשה או כאטם או כאריגת עכשוב, אין עליה בדיקה

וטרפה היא לעולם.

וימנן אנה אראד בה מעני אכר מן נסקה (לא נזקה)
תנסקה ללאלתזאק אלכאין בין אלורדתין ולם יבק בין
ראסיהמא אלא בקדר אצבע. (פתרונו: ואפשר שהוא
רצה בו ענין אחר מסדרו אשר נסדר להדביקת אשר
היא בין שני הורדים ולא ישאר בין ראשיהם כי אם
מדת אצבע). (כ"י 127).

9. ופי נקל אלראני:

ואם האוון דבוקה ללב טרפה היא לעולם² (כ"י 129b).

10. ואמא ר' אלדר הדני פקאל. (פתרונו: אבל ר' אלדר

הדני הוא אמר):

אחת גדולה ואחת קטנה אפילו כעדשה טהור. ואם אין אלא
אחת, יקה שתי כליות מבהמה שהיא כבהמתו, וישים בכף מאונים
וישים האחת בכף שניה, אם עומדת האחת כנגד השתים, טהור,
ואם הגריעה האחת מכנגד שתים, טרפה².

והרא קול בעיד ענדנא. (פתרונו: וזה דבר רחוק

אצלנו). (כ"י 149).

הערות להלכה ב.

(א) הם דברי המחבר של הלכות שחיטה.

(ב) ה' נייבוער הודיעני שהמלה 'הוא' נתוספה בכ"י אחד (?) שבו מובא המאמר הזה.

(ג) הרמשי"ש כתב: אולי הוא משרש 'נטה'. וכן הוא, כי כונת אלדר שהשוחט ימדוד אחר השחיטה את המאכלת ויראה אם היא פעמים כהצואר או לא, והשתמש לזה בשורש נטה כי בזכריה א' ט"ז נאמר וקו ינטה על ירושלם, והכונה היא מדירת החומות של העיר. ואמר מן נטה בהפעיל הנטיה, כמו שאומרים בשלמים מן שכם השכים. מדרך אלדר לבנות בנין הפעיל דומה למשקל השלמים משרשים שאינם שלמים, ואמר מן עט העטיט (להלן סימן 5), ומן מוט ותמטיט ראשה (סימן 6), ומן גרר: אכל והגריר גרה (היג' 26. 22. 11), ועל כן קרוב מאד שגם פה צ"ל והנטיה, הפעיל מן נטה.

(ד) הרמשי"ש קרא 'עפול' ופירש 'גם ונכוה'. ע' געזעניוס שרש עפול. אפשר שנחוצו לקרות עכול, ועבל בערבית הוראתו עב וגם, ע' געזעניוס שורש עבל. —

(ה) 'נשחטה בקצותיה' מורה אצל אלדר שנשחטה לגמרי, עד נמר השחיטה. וכן יאמר להלן 'עד קצות השחיטה'. 'ונחתך לקצות השחיטה', היינו לגמרי השחיטה.

(ו) היינו שם המאכלת על העור ולא על הצואר, מן וימן שביונה ב', א. אולי צ"ל ונתן.

(ז) על המאמרים שבין חצאי לבנה הועבר בכ"י קו להראות שהם מיותרים.

(ח) כלל אמר ר' ישבב משום ר' יהושע כל שנפסלה בשחיטה נבלה, כל ששחיטתה כראוי ודבר אחר גרם לה ליפסל טרפה, (משנה חולין ל"ב ע"א). לפי זה היה נחוצו לו לאלדר להשתמש בדיני שחיטה תמיד במלת נבלה (ע' היא הערה ה'). ולא דקדק וכתב טרפה.

(ט) מקום השחיטה הוא בקנה מטבעת הגדולה ולמטה, ובושט מתורבץ הושט ולמטה. בנוגע להקנה לא נתנו חז"ל שיעור ואמרו: השוחט מתוך הטבעת ושייר בה מלא החוט על פני כולה, שחיטתו כשרה (שם י"ח ע"א). ובתורבץ הושט נתנו שיעור ואמרו למעלה עד כמה? אמר רב נחמן עד כדי

תפיסת יד (שם מ"ד ע"א). ופירש רש"י בשם מורו הוקן כשלש אצבעות וארבע. ובעל הלכות גדולות פירש כי היכי דתפיש ליה איניש בתרתי אצבעי. וכל זה נוגע לושט, אבל שיעור הקנה לא נזכר בתלמוד ופוסקים, רק בבה"ג כתב: הגרמה היכי רמי, כגון דשחיט עילוי חיטי דרישא, אי שחיט משפיע כבע ולמטה ושייר בחיטי כשרה. אי שחיט משיפוי כובע ולמעלה ולא שייר בחיטי טרפה, דהויא לה הגרמה ואסור למיכל מההיא חיותא. וטבחא דשחיט חיותא לימשה (ימדוד) ארבע אצבעי מתותי טבעת גדולה ולשחוט חיטי דרישא דקיימין נביה רישא דקניא היכא דאיכא מידי דרמי ללישנא, והיכא דשחט ליה התם אי משפי ליה לידה לתתאי וקשחיט בוושטא כשרה, ואי לא טרפה. (הובא זה בלה"ק בווהזיר ויקרא דף י"ד). בעל או"ז הביא זה וכתב: ובה"ג אחרים ראיתי כתוב כדי תפיסה היינו כי היכי דתפיס ליה איניש בתרתי אצבעי. נראה שלעיני בעל אור ורוע היה גם זה כתוב בקצת נוסחאות בין דיני הגרמה של הקנה, ואולי לסבה זאת כתב איוה סופר בדבריו אלדר מארבעה או שנים אצבעות כדי לצאת ידי ב' הגרסאות. המפרש ר' אברהם טרויב להלכות גדולות ד' ווארשא תרל"ה בהגהות וביאורים דף קמ"ח כתב על דבריו הבה"ג שבדף קכ"ז ע"א: זה תמוה, ולא מצאתי מביא דברים אילו. ולא ידע שהאוי"ז מביא אותם.

י' לדעת חז"ל (חולין ל' ע"ב) שחיטה העשויה כקולמוס כשרה. ופירש"י: כקולמוס באלכסון דכוליה חד מקום הוא ומפורעת קרינא ביה. והתחיל בקנה למעלה וחתך ושיפע כלפי מטה, במקום שנמקרה שחיטת קנה התחילה שחיטת וושט. וכן מלמטה למעלה. — גם הקראים מכשירים אותה (אדרת אליהו שם פ"ד), ומה זה שאלדר לבדו אוסר אותה? גם בזה מתאים אלדר עם בעל הלכות גדולות. כי זה לשונו בהלכות שחיטה (ד' ווארשא דף קכ"ז ע"א): הגרמה מאן דשחיט חיותא ומגרים ליה לקניא כקולמוסא טרפה. ואי מגרים ליה בהדי וושטא טרפה. וכי משפי ליה כקולמוסא (צ"ל כקולמוסא) מן תתא לעילא טרפה. והובא זה בלה"ק בס' ווהזיר פ' ויקרא²⁶. ופירש שם בעל ענפי יהודה שהכונה בשנהגרים מלמטה למעלה חוץ מהמקום הראוי לשחיטה היינו משיפוי כובע ולמעלה. וכבר באר זה רש"י בפרדס הלכות שחיטה סימן ר"י: הגרמה כגון הניח השוחט את הסכין תחלה על שיפוי הכובע והגרים כלפי הראש כמו שיעשה הסופר בתקון קולמוס, שחותך הקנה באלכסון שעל שיפוי הכובע ממש ושחט הרי הרי ז' טריפה. . . ונראה ברור שרצון רש"י לבאר ששחיטה כקולמוס של בה"ג

(ואצל אלדר) היא משונה מהשחיטה כקולמוס שאצל חויל, והן שני דברים שונים. — אלדר מוסיף עוד לדבר משחיטה כקולמוס למטה עד המקום שאינו ראוי לשחיטה. וניל שציל ואם העטימה מתחת ארבע חותמות הדבוקות על הטבעת הגדולה טרפה (לא טהור) היא. ואם . . . בשלשה חותמות טהור הוא (לא טרפה). כי השחיטה צריכה להיות לפי דעתו בשלשת הטבעות שאחר הטבעת הגדולה. וכן הוא הדין אצל הקראים, וייל רי ישראל המערבי בהלכות שחיטה שלו פ"ד: כשירצה השוחט לשחוט אם בהמה או חיה, יקבץ הדי' סימנים, שהם קנה וושט וורדים . . . ויתפוש מן טבעת הגדולה ומן שיפוי כובע ולמטה טבעת אחת ושתי טבעות ויתפשם כטוב . . . וע"כ לדעת אלדר אם העטיט בשלש טבעות טהורה, ואם למטה מזה, היינו בהטבעת הרביעית, טרפה.

(א) המסריגות הן כפי הנראה שורש הגידים המסובכים.

(ב) רמשיש מגיה כהונן.

(ג) מן לחתות אש מיקוד (ישעיה ל' י"ד), ורצה לומר שהבהמה תתגרר על פני האדמה מסבת השחיטה ותנעץ רגלה באבן או ביתר. — רש"י בהלכות שחיטה שבפרדס סימן ר"א כתב: עיקור כנון שהתחיל בסימנין ומשך הנשחט את צוארו בכל כחו ונעץ רגליו בארץ או בכותל עד שנעקרו הסימנים או אחד מהם ולא נראה זה הדבר לשוחט בתוך השחיטה . . . נראה שרש"י ראה דברי אלדר שכתב: ולא נפנה לאחור ולא ראה עיקור רגליה . . . וע"כ כתב: ולא נראה זה הדבר . . . מוכן מעצמו שעיקור של רש"י הוא עיקור הסימנים.

(ד) ויבחר אתם בתוך (בראשית ט"ו, י') ת"י ופסג יתהון במציעא. וכונת אלדר בארץ שיש בה נקיקים, ונתחבו שם רגלי הבהמה, אפשר שהוא מלשון פסגה, ותהיה כונתו שהרגלים נתחבו במקום גבוה.

(ה) הגהתי בענון, היינו בעכוב. במלה זאת משתמש בעל הלכות גדולות באמרו שנחוק לחתוך הוורדין, ומוסיף: כי היכי הניתמצי דמא דבהמה לאלתר ולא תיטנן (ציל תיענן) ולא ליבלע דם באיברים . . .

(ו) שטיינשניידער קרא וחידבשה. בה"ג סימן 28 כתוב: ויהרפש את ידו ואת רגלו. נראה שציל והרפשה, ויהרפש, והוא הפעיל משרש רפש או רפס, שהוראתו הדריכה והתנועה ברגלים, או התנועות הדבר בכלל. כמו רפסחא דספינתא (כ"מ ע"ט ע"ב). שענינו תנועת הספינה בשעת ההטעה והפריקה (ע' לעווי ערך רפסא). ומוה אמר אלדר והרפשה, ובה"ג אמר

ויהרפש עם היא ההפעיל בעתיד, כמו שיאמר תיכף איך אנו נהכסו מן נכס (והוא המשקל הקדום של ההפעיל). ובוה יובן מה שאמר בס"ב סימן 19 (בהערה) וכשתקח מאותו החול יחפש ביד, וצ"ל גם שם ירפש ביד, היינו שיתנועע החול ביד. וע' בה"ג סימן 8.

ט) משרש נכס, שהוראתו בארמית שחט, והפיל נ"ן השרשית והוסיף היא ההפעיל ונחוק לקרות: נהכיסו.

י) הריר נייבוער הודיעני שבכ"י כתוב המחיצו ושעל הו"ד נעשה מחק. לפי זה המלה הזאת היא או בהפעיל או בהפעל. נראה שהיא משרש מחק. בעברית עקר הוראת מחק הוא שבירת הרבר על ידי הכאה חוקה, גם נמצא למען תמחק רגלך ברם (תהלים ס"ח, כ"ד). שהכונה שם תנועת הרגל ברם, (ע' געזעניוס שרש מחק). בערבית הוראת מחק ההכאה ברגלים על הארץ, גם פשוט או תנועת רגלי הבהמה בשעת השחיטה, ואל זה כוון אלדרד באמרו ולא המחצו ידיו ורגליו. פרייטאג כתב בשרש הזה: *Jactavit pedem suum animal iugulatum*, בעברית: תנועת הרגל של הבהמה הנשחטת. וזהו ממש מובן מלת המחצו של אלדרד. לפי זה השתמש פה אלדרד בשלש מלות שונות להוראה אחת: והרפשה, התבעטה, המחצו, שכולן מירות אצלו על התנועה בידים ורגלים.

י"א) הם דברי המחבר של הלכות שחיטה בלשון ערבית. נראה שזה מוסב על דברי אלדרד מן אם עקד . . . עד הסוף, ולא על ראש המאמר; עיקריה מה הוא. וכונת המחבר לומר שמן אם עקד . . . נחוק לקרות עקד בדל"ית ולא ברי"ש, ושזה השער הוא שער עקידה. הר"מ שמינשניידער מפרש שזה מוסב על כל דברי אלדרד, ושרצון המחבר לומר שבכל המקומות שתבא מלת עיקור נחוק לקרות עיקוד בדל"ית. ולפי דעתו, המחבר כשהגיע להמאמר אם עקד . . . התבונן וראה שבטעות כתב קודם לזה עקד ברי"ש, והעיר ע"ז. והפירוש הזה של שמינשניידער לא נראה כלל בעיני. כי בראש המאמר אי אפשר לקרות בדל"ית בשום אופן, ואי אפשר לומר ונתעקדו רגליה באבן, או העקידה רגליה (היא סימן 7 עיי"ש), או בהמה שתעקוד את רגליה (היא סימן 23). וחוק לזה אם המחבר בהגיעו להמאמר אם עקד . . . ראה שטעה קודם לזה, מדוע לא תקן ולא החליף ברי"ש על דל"ית? אלא ודאי שגם לדעת המחבר עד אם עקד נחוק לקרות ברי"ש, ומשם והלאה בדל"ית. ויש איפוא לאלדרד עיקור שהוא תחיבת הרגלים ביתר או בקורה, גם עיקוד שהוא קשירת הרגלים בחבלים. ע' היא הערה ח'.

(י) מן מוש התמוטטה ארץ (ישעיה כ"ד י"ט), ור"ל תניע בראשה. הרמשי"ש משער שצ"ל ותעטיט, אך מה ענין עטיטה לפה? —
(ז) לפי שהחיה והעוף הם בעלי נפש מהירה ומתנועעת בנקל, ע"כ הם מעלים וסוחכים רגליהם אחר השחיטה אף על פי שהן קשורות. זהו הטעם שמותר לקשור את רגליהם. ועוד, לפי שאם לא תקשור אותן אז יעמדו אחר השחיטה . . . הסגרת מלת לא, לפי שעמה אין שחר לכל המאמר.

(ח) הם דברי המחבר, ובוה הוא מחוק דבריו שאמר שזה השער הוא שער עקידה ולא עקירה.

(ט) היינו שלא על ידי סירכא. — וזהו דין ריאה דמיא לאופתא (חולין מ"ז ע"ב), וכתב שם רש"י: והיכא דלא מחתכא בחיתוך נמור וסדק כמין מראה הפרש ניכר בו כשרה, דלאו שיעה כי אופתא היא (ע"ש שטה מקובצת). והוא שאלרד אמר: ויש בראשיהן פריקה.

(י) היינו שנתדבקו ע"י סירכא. שם מ"ז ע"ב: אמר רבא הני תרתי אוני דסרכי ליהרדי לית להו בדיקה. ולא אמרן אלא שלא כסדרן, אבל כסדרן היינו רבתייהו. אצלנו כתוב שם דסרכי, וכן גרסו הערוך ובעל העיטור. אבל בהלכות גדולות והרי"ף והמכריע סי"א ואור זרוע הלכות שחיטה סימן ת"יא הגירסא היא דסמיכן להרדי, כמו שהיא אצל אלרד. והאמת שסמוכה וסרוכה הוא דבר אחד כמו שהעירו הגאונים על ריאה הסמוכה לדופן (ש"ת הגאונים הוצאת הרכבי סימן של"א), וכן כתב הרא"ש (חולין מ"ח ע"א), ובעל מעדני יום טוב מביא שם בשם הרשב"א בזה"ל: סמוכה אפילו סרוכה במשמע כדאמרינן הני תרי אוני דסמיכי להרדי, דודאי בין סרוכים בי סמוכים. רגמ"ה פירש שם: הסמוכה לדופן כלומר הסרוכה לדופן. —

אלרד מצריך בדיקה, ובדיקתו היא לראות תכונת הסירכא, וזה הדבר חדש. רוב הפוסקים מכשירים בלא בדיקה, גם מי שאומר שצריך בדיקה, הוא דוקא ע"י נפחה, ע"י רא"ש שם.

(יז) להבין דברי ר' שמואל גמע אלה נחוץ לעיין בהכ"י ולראות מה שקדם להם ומה שיבא אחריהם. אפשר שכונתו לומר שבהקבלה. היינו בהתלמוד ודברי הגאונים, אין זכר מן הבדיקה של אלרד, כמו שהעירותי לעיל. עוד אעיר שהערוך ערך און כתב: פירש רבנו הננאל קבלה רב מפי רב אפילו סרוכי תרי אוני כאמצע ועקן מפרקי מהרדי פרפה, וכל שכן אם דבקות זו על גב זו הראשונה עם השלישית (גירסת התוספות חולין שם:

הראשונה עם השניה או השניה עם השלישית. וע' מעדני יו"ט) דודאי טרפה. והנאונים כתבו כיון דחדא סריכה על חברתה הוא מרבעה ומרבעתה ולא אכפת לן בהאי סרכא דהיינו רביעתייהו וכן איתא לבהמה בחיים, ואפילו בדלא סריכן דחקן אהרדי ובשרה. המכריע ס"א כתב: וכפתרון רבינו חננאל מסתבר דמטריף כשהן זו על גב זו (ע' שערי תשובה סימן ל"ז). לפי זה פסק ר' חננאל כהקבלה שהביא בשמו הערוך. ואחר שאלרד אינו עושה חילוק בין אונות הסרוכות לכשנגדן ואונות הסרוכות זו על גב זו (ע' תוס' חולין שם). ע"כ אמר רשי"ג: וזה המאמר לא תמצא בו הקבלה (שהביא הערוך. וידוע שרשי"ג היה בקי בהערוך). דבריו: ואם הוא שוה למאמר ר"ח ז"ל בלתי מובנים לי. אפשר שנשתבשו, וכונתו לומר: גם אינו כמאמר ר"ח שפסק כהקבלה. — הדינים האלה ישנם בה"ד סימן 6 וסימן 8.

(ה) הוא דין אונא הסרוכה באומא ע' רשי" חולין מ"ו ע"ב ד"ה היינו

רביתיהו, ותוס' שם. דברי רשי"ג לא אבין.

(י) הדין הזה חדש הוא.

(י) ע' הלכה א' סימן 21.

הלכה ג*.

הלכות שחיטה ובדיקה ליהושע בן נון שקיבל מפי משה
רבנו מפי הגבורה הלכה למשה מסיני.

1. אמר רבינו יהושע בן נון מפי משה רבנו ומפי הגבורה,
כל בשר ודם אשר יש (צ"ל יצר) הקב"ה אותו על פני כל הארץ,
טרם מיתתו מלאך המות מביט אליו ויהלוך דמיו בבשרה, לפי
למד הקב"ה למשה רבנו שמנה עשר טרפות^(*) האלו, שיהיו ישראל
נקיים לפני הקב"ה שלא יאכלו זבחי מתים^(*).

2. במה אנהנו בודקין את הטרפות? נתחיל במוח הראש.
אם נקב קרום של מוח מצד ימין או מצד שמאל, כי קרומו של
מוח תהא מתערב עמו גידים של דם. אם הכה רועה צאן את

(*) כתב יד פרמא Cod. de Rossi 327²². ה"מ שטיינשניידער
(מ"ע של גיינער I, 311) שער שהספר שדע ראססי מכנה בהקאטולוג
שלו "הלכות יהושע בן נון" הוא הלכות שחיטה של אלדר. בהיותי
בפרמא ובראותי שהכ"י ההוא הוא באמת הלכות טרפות (לא הלכות
שחיטה) של אלדר, העתקתי אותו לי. בסוף הקובץ 327 הנוכח כתוב:
כריך רחמנא דסייען כריך נתן ליעף כח ולאין אונים עצמה ירבה. אני
שמואל ב"ר יוסף הסופר שיצ בן כבוד ר' שמואל הסופר מ"ב בן כבוד ר'
יוסף הסופר ז"ל כתבתי ספר זה שנקרא שמו פרק חלק וסיימתי אותו
בראש חדש טבת והוא יום חמישי בשנת חמשה אלפים וחמשים ליצירה
באון קשתיל והאל ברחמיו יצילנו מן הצרות שאנו שרויים ויראנו
בכנין בית הבחירה כל ישראל ויהודה אמן ואמן.

הבהמה באבן או באגרוף או במקל על הראש, ונשבר העצם וקרומו של מוח סומך במקומו, וטראהו לא נשתנה מקום למקום וגידים של קרומו של מוח, טהור הוא. ואם נשתבר הקרן הקרום ונעשה כשחין, ונעשה קרומו של מוח תחתהו, מבודק³ משונה ממקום אחר, טרפה היא.

3. ואם לא נשתבר בראש עצם, ולא הכה רועה ולא נדחה (צ"ל נגחה) בהמה אחרת, וראית אותה תהלך על צדה אחת, ושחמת אותה, עליך שתבדק הראש. כי יהיה הראש בשלום ומהלוקיה⁴ היא בשלום. ואם תראה הראש מתרפש רפישות⁵ זו כרתומות כרתומות⁶, ונמצא על קרומו של מוח כמים של בשר כי סתן (צ"ל נתן) עליו המלח, התחיל שילקיש (שילוק?) קרומו של מוח, טרפה.

4. ואם לא ניקבה הריאה במה אתה בודק? כי הריאה ההיא נקרא שמה ריאה כי בה יראה ראשון לכל הטריפות. אם תמצא ריאה אדמונית, דמות הדם או דמות השחורה, אפילו אם ישמש⁷ בה רוח טריפה היא. ואם תמצא על דמות ירק בשדה, טרפה היא. ואם תמצא אמה (צ"ל אותה) תלבין כשלוג אפילו אם ישמש בה רוח, טרפה היא. ועל (צ"ל ואם) תמצא על דמות הזהב מבוררת, אפילו אם ישמש בה רוח טריפה⁸.

5. חמש אונין לריאה, שלש על ימינה ושתיים על שמאלה. אם יתחלף השלש מימין לשמאל, או השתיים משמאל לימין, טרפה היא. ואם ימצא שלשה מימין ושלשה משמאל, טהור הוא ויאכל. ואם ימצא ארבעה מימין ושלשה משמאל, טריפה היא.

6. אם האונות הקטנות סמוכין און על און, תפיח בהן רוח ונפרעו מאיליהן און מאון, כשר הוא. ואם לא נפרעו בין און לאון, תקח סכין חדה, אם רך הוא כמים ולא הוא קשה, ונתפרעו אחד אחר, ולא היה ביניהם כמו החוט, טהור הוא. ואם ביניהם כמו אריגת עכבוש חוטות חוטות, ונתפתחה ברוח ולא נתפרעו פרעיות, במאכלת — ונשתיירו החוטות דבקים באונים, טריפה ולא יאכל.

7. ואם ימצא שני אונים משמאל שתיים מימין, ונמצאת אחת קטנה כירק היות או כירק ההדס, טהור הוא ויאכל.

8. אם האונות הקטנים דבקות מעיקרן און לאון, ויש בראשיהם רוחב אצבע, טהור הוא.
9. ואם האון הקטנה דבוקה אל האון הגדולה אם הריאה, אם סרך רך הוא, אם סרך קשה, או דחוסים (צ"ל כאטם) או כאריגת עכבוש, אין עליה בדיקה, טריפה היא.
10. ואם און קטנה דומה לקנה או לוושט, ישמש(ה) בה רוח, ונפרעה מאליה, טהור ויאכל. ואם שמש בה הרוח בבדיקה [ולא נפרעה], טריפה היא⁽⁷⁾.
11. נקבים אלו מה הם? נקובת הוושט, ניקוב הקיבה, נקבה המרה, נקבו הדקים. ניקוב הלב. נקובת הוושט ההוא: והושט (צ"ל להושט) שני ספקות⁽⁸⁾, ספק אחד לבן ואחד אדום. אם נקב התחתוני אשר הוא לבן מאוכליה קוץ, או אכלה מחט מחוטמת ברזל, או אכלה זכוכית עם תבן, או בין העשבים הרבה (הרבים?) אכלה עץ ותבוע (צ"ל והבוע) בושט ונקב הושט (צ"ל הספק) הלבן, כי תגרוד (צ"ל תגריר)⁽⁹⁾ יצא אוכליה בין ספק לספק הושט, ונעשה כמו שחין, טריפה היא לא תאכל. ואם נקב בספק הלבן ולא נקב באדמוני, כשר הוא ויאכל.
12. ואם נקב הקנה בין אונות הריאה ולא ירדה הרוח לשמוש האונות, טריפה⁽⁸⁾.
13. ואם נקב חלב אשר על הלב על (צ"ל עד) אשר יראה הלב, טריפה. ואם ימצא על חלב הלב כמות שחין, תפתח אותה, אם יצא מהשחין מים צהולים כתותים⁽⁹⁾ ולא הבאישו, כשר הוא. ואם רומש (רוטש?) (ו) יצא ממנו, הבאיש ואם לא הבאיש, טריפה⁽⁹⁾.
14. נקבה המרה, נפל מן המים אשר במרה ונפל על היתרת הכבד, [היינו] אם נקב בו עד שירעיף ממנו לאחור, טרפה. אם נשתנה דמותו כדמות הבשר, טרפה. ואם נמצאת נקב במרה והתרפא לאחר, כשר הוא ויאכל. כי גופו של אדם כגופו של בהמה, חולה היא ויתרפא.
15. ואם יכנס ידו לבדק, היה הדופן דבוק לאון הריאה, ולא היה לו מקום שיכניס ידו, או היתה הריאה הגדול (גדולה?), או היו הצלעות מקובצות מדופן אל הדופן, ינתה אותה דופן מדופן,

ויראה אם לא היה שם סמך (צ"ל סרך), ולא היתה דבוקה הריאה אל הצלעות, כשר. ואם היו הצלעות משונה דמותם כמות הריאה, טריפה היא. ואם הריאה לא נשתנה דמותה ושמש בה הרוח, טהור הוא ויאכל.

16. והצלעות האלו שלש עשרה מימין, ושנים עשר משמאל. אם ישבר ח' (צ"ל ט') מימין וט' (צ"ל לח') משמאל, כשר. ואם ישבר ח' מימין וז' משמאל, כשר. ואם ישברו עשרה מימין וז' משמאל, טרפה. כי ישאר במספר של ימין מימין כמות בשמאל בשוה, כשר הוא⁽¹⁾. שבירת הצלעות האלו לא הוא כמות שבירת העצמות כולם. העצמות מארכובה ולמעלה טרפה, מארכובה ולמטה כשרה⁽²⁾. ואם נשבר העצם ונחתך השומן אשר בתוכו ונמס בו דם, טרפה. ואם בהמה נגחה אל בהמה ונתחה⁽³⁾ העצם במקום נתחו ולא נשבר, והזרמות⁽⁴⁾ עומדות במקומיה ולא נתחתכה, והבהמה תשא את נפשה, כשר הוא. ואפילו אם היא עומדת ותהלוך, ונמצאו הזרמים מחותכות, טרפה.

17. ואם נגחה בהמה לבהמה על מתניה ונתחתכו מתניה ולא נחתך חוט השדרה, ושחטוהו ומצאו חוט השורה עומד במקומו, כשר הוא. ואם במקל הכה אותה הרועה או באבן, ונתחתכו המתנים ולא נחתך חוט השורה, ושחטוהו ובדקו ומצאו חוט של שדרה עומד במקומו, טהור הוא. ואם ישחטו ומצאו חוט השורה עומד ולא נחתך הוא מן הראש אל העצם (העצה?) [טהור]. אם נחתך מן הראש אל עליית הכתף טהור. אם מן הכתף אל העצה באי זה מקום נחתך, טרפה.

18. ואם שחט אדם מן הבקר או מן הצאן או מן החיות או מן העופות ונמצא בה שני כבדים, במה הוא יבדק אם הוא כשנים או לא? יתן שני כבדים האלו בכלי נחשת, ויתן מים בסיר הנחשת ויחמו באש עד מאד, ויהפך המים ההם על שני הכבדים בכלי נחשת, ואם ימסו שניהם, טרפה. ואם ישארו שניהם, טריפה. ואם ימס אחד וישאר אחד, טהור הוא ויאכל. ואם אתה אויב מפני מה יהא שניהם כבדים אלו בגוף? יהיה הדם שיקפא בגוף וידבק אל יותרת הכבד ויעשה כמות הכבד, לפי כי ימס אחד וישאר אחד טהור הוא⁽⁵⁾. ואם נמלה הכבד

כל עיקר ולא נמצא כבד, טרפה. או כזית או כעדשה מצאת הכבד, כשר.

19. ואם אדם שחט מן הצאן או מן הבקר ולא נמצא כי אם כוליא אחת, במה הוא בודק? אם שור ילך אצל שור אשר נשחט ביום ההוא. ואם פרה ילך אצל פרה כמותה, וכן כל הבהמות כולם. ויקח שתי הכליות המצויות בבהמה אשר היא כמות בהמתו ויתן שני הכליות בכף מאזנים, אם האחת עומדת כנגד שתיים במאזנים, טהור. ואם הגריעה האחת מנגד השתיים, טרפה^(ט). ואם ימצא כוליא אחת גדולה ואחת קטנה כחרדל או כעדשה, אי עליו בדיקה, כשר הוא.

20. ואם נטל הטחול כלו, טהור הוא. ואם ניקב הטחול בלוקשו (בקלשו?)^(ט), טרפה. ואם ניקב הטחול בעביו ולא הבזיע כי אם בצד אחד, כשר הוא.

21. ואם נקב הקרב או המעים או הקבה ויצא ממנה מאכל, ובדקת אותו ומצאת אותו כמות הדם או כמות רוטש^(ט) השחין, או נמצא בו כמו רוטש השחין, או נמצא בו כמו אבנים או כמו חתיכות צורה, נתחתה (?) אותו או אוכלו, הבאיש במעים או בקרב או בקבה, טרפה. ואם תמצא זאת האבן או זאת המקום אשר נבוע (נובע?) ואחר זאת תתרפא ולא יצא ממנו דם, כי אם מים צהולים, ולא הבאיש, כשר. כי נקבו של מעים וקרב והקיבה לא היה כנקבו של מרה^(ט).

22. בוא וראה לטריפה הנופלת בשדה כמה הכינוה (צ"ל הבינוה) חכמי ישראל על פי יהושע בן נון. ה' אומ': כל בהמה אשר תבוא עליה חיה רעה, אסורה היא עד אשר תמלא שנה. פירש להם הדבר מפי יהושע בן נון ואמ' להם: אם בהמה גדולה מן החיה, למד אותו משה רבנו כי כשר הוא. כי יבוא הזאב, והיא חיה קטנה, על עגל בן בקר והוא גדול ממנו, ינחו עגל בן בקר, לא יתירא ממנו, לפי שהעגל גדול מן הזאב ואינו מתבהל ממנו ולא יהלוך את דמו בבשרו, לפי מותר לשחוט לאחר שימלט מחיה קטנה ממנה, בכל עת אשר יבקש את קרבו לשחטו^(ט). ואם שועל קטן או רסוס (סוס?) קטן או תיש נגח אותו ולא נבהל ממנו, באו רועי צאן ומלטו אותו ממנו, אכל והגריר גרה ביום

ההוא, מותר לשחטו בכל עת. ואם פרה חלושה היא קטנה, ולא (צ"ל ובא) עליה כפיר גדול, ובאו הרועים ומלטהו ממנו ולא אכלה היום ולא הגרירה, אסור לשחטה עד שתמלא שנתה. ואם היא מעוברת ויש במיעוה ולד וילדה הולד אחר ימים או עשרה, הולד מותר לשחטו אחר שמונה ימים²³, והאם אסור לשחטה עד שימלא שנה. ואם נתעברה אחר זאת וילדה לאחר שנתעברה (וילדה), מותר לשחטו בכל עת. וכן הוא על העזים וכן הוא על הרחלים.

23. ואם שור נפל בבור והיתה הבור צרורה²³ ולא יכול השור לחזור בה, ירדו אליו לשחטו שמה. אתה אומר בהמה שתעקור את רגליה אסור²³, והכא אתה אומר ירדו אל הבור וישחטו אותו? אבל ישחט אותו! ואיך יהיו עושים שיהא טהור לאכלו? ה"י מורידים חבלים וקושרים אותו טרם שחיטתו, ואחר שיקשרהו שוחטין אותו ומושכין אותו אנשים במהרה בכח גדול, אם היו מעלים אותו טרם ישך (צ"ל ישפך) את דמו וטרם תצא נשמתו, ויפילהו לארץ ויחרפש (צ"ל ויחרפש)²³ את ידו ואת רגלו כמות הבהמה אשר תשחט על פני כל הארץ, והיו בודקין אותו לאחר שיפשטתהו אם לא נשבר לו עצם ולא יתנתח נתח ולא נחתך בו חוט השדרה. אבל אם נשתברו קרניו כשר. אבל אם נמצא בו עצם שבור או נתח מנותח, טרפה.

24. אם שור נפל בנחל נטבע (צ"ל ונטבע) ברגליו אל הירכים או בידים אל הכתף בטיט, והתירו²³ עליו שלא ימות ויאכר ממון ישראל חס עליו. באו אצל יהושע בן נון ושאלו עליו, והיו סבורין תלמידיו שיתן להם רשות לשחוט במים ולשחוט בבור²³. דבר להם יהושע: עד שאשאל את משה רבי. באו תלמידיו אצל משה רבנו, דברו לו: אדוננו באנו לשאול אותך על שני שוורים, אחד נפל לבור ואחד נטבע בטיט הנחל. שאל אותם משה רבנו, השור שנפל לבור צדו הימין היה למעלה או צדו השמאל היה למעלה?²³ דברו לו אדוננו צדו השמאל למעלה והימין מלמטה וידי ורגליו כפופות תחתיו. שאל אותם משה רבנו, ראשו ופניו אל זה (צ"ל איזה) צד מן העולם היה, למזרח או למערב או לצפון או לדרום? דבר[ו] לו, על זה אתה שואל אותנו, מדוע? דבר להם כי כל אשר ישחט לאי זה צד נמצא²³, פסולה שחיטתו. בזמן

שהיו ישראל בימים ההם במדבר היו משתחיים לצפון, והא אתה אומר השחיטה כתפלה, אמת השחיטה כתפלה שני ושחט אותו על ירך המזבח צפונה (ויקרא א' י"א).

25. אמר רבנו יהושע בן נון מפי משה מפי הגבורה, כל טבח של ישראל ושחט שחיטה שאינה הגונה מן הבהמות או מן החיות, פגול הוא. ואבל שמעו ולמדו(ם) בית ישראל! אם אתם בארץ מצרים (צ"ל מזרח) מן הקדש, תפנו בשחיטה אל ארץ מערב ושחטו. ואם אתם בארץ מערב והקדש למזרח, [שחטו למזרח]. ואם באתם בדרום והקדש בצפון, שחטו בצפון. ואם אתם בצפון והקדש בדרום, שחטו לדרום. כי התפלה והשחיטה באחד הוא. ואם אתה אומר שלחן של ישראל היום כמזבח הוא שהיו מקריבים עליו קרבן, כן הוא, כי המזבח היו שוחטין עליו ומעלין למערבה (צ"ל למערכה^כ), ושלחנו של ישראל מקדש, ומברך (צ"ל ומעריך) על השלחן, וכי יערוך^{כא} לפניכם מזבח הוא, שני (ו)המזבח [עץ] שלש אמות גבוה וארכו שתים אמות ומקצעותיו לו וארכו וקומתו (צ"ל וקירתיו) עץ וידבר אלי זה השלחן אשר לפני יי (יחזקאל מ"א כ"ב). התחיל במזבח ומסיים בשולחן, לפי שלחנו של אדם בעולם הזה במקום מזבח הוא^{כב}. לפיכך אסור לישראל שישחטו עד שיפנו לקדש. ואם ישחט ולא יברך, פיגול הוא. ואם ישחט והוא ערום, פיגול. ואם שחט בלא סודר, פיגול. ואם שחט והוא שכור, פגול. ואם שחט בלא רחיצה משכבת זרע, ושכח לרחוץ, פגול. ואם הוא יושב בבית האבל, אין לו לשחוט עד שימצאו (צ"ל שימלאו) ימי אבלו^{כג}. כי השחיטה היא תבקש שיהיה דעתו של אדם מקובצת^{כד} עליו, ויהיה לבו שמח, כי השמחה היא בבשר שני וזבחת שלמים ואכלת שם ושמת לפני יי אלהיך (דברים כ"ו, י'). לפי יהיה יודע איך יברך על השחיטה, ואם לאו עליו הכתוב אומ' זובח לאלהים יחרם (שמות כ"ב, י"ט). ואם אתה אומ' בלתי [ל]יי לבדו לקרבן הוא? — ואפ' לאכילה לישראל, ליי הוא.

26. ובמה היו מבדילין בין שחיטת המזבח ובין שחיטת אכילה? שחיטת המזבח ביד הכהנים, היו מתקרין את הבהמה טרם ישחטוה, ולא היו שוחטין כי אם בעת הקרבן. אבל לאכילה מותר לשחוט בכל עת, מלבד יום השבת ככת' בכל אות נפשך (דברים

י"ב, כ'). אבל השוחט לישראל מאכילה תבוא על ידו בהמה משונה. ומה בהמה משונה? בהמה שיש לה שני ראשים. אי זה מהן ישחוט? אם הבהמה תרעה בראשים שנים ותגריר בראשים שנים, ובראשים שניהם עינים ואזנים שלימות, ובקש שישחטנה, ישחוט הבהמה שיש לה שני ראשים, יתן ראש השמאל למטה והימין למעלה, ויקבץ הקדקדים יחדיו קדקד על קדקד, ויתן ידו על שניהם יחדו, ויברך וישחוט ויפנה אל ראש הימין העליון. ואם גרם העליון או תעטיטהו, טרפה לא תאכל. ואם בא שחיטת העליון כהוגן, כשר הוא. ואם השמאל התחתוני גרם אותו או תעטיט כשר^ל. אבל אם הוא ירעה בראש אחד [הימין] ויגריר בו, תשחוט הראש הימין לברו שני ימי שמרך ימי צדך על יד ימינך (תהלים קכ"א, ה'). אבל אם הוא ירעה בשמאל, פסול, לפי שלא זכר הקב"ה השמאל לנפשו, שני ימינך ימי נאדרי בכח (שמות מ"ו, ו'). ולצדיקים^ל: מאין לנו שלא זכר שמאל, שני יפול מצדך אלף ורבבה מימינך (תהלים צ"א, ו'), לפי בהמה שיש לך (צ"ל לה) שני ראשים, ראש ימין וראש שמאל, ותרעה בשמאל ותגריר בשמאל, פסולה לא תשחט ולא תאכל.

27. אבל בהמה שיש לה שלש ידיים ושתי רגלים פסול לקרבן וכשר לאכילה^ל. ואם יש לה שלש רגלים ושני ידיים, אם הרגל השלישית תשיג בארץ כמו הרגלים שתיהם, פסולה היא לא תאכל. אבל אם היא קצרה לא תשיג לארץ, מותר לשחיטה, כי עודף שיהיה בידיים כשר^ל. ואם בהמה ילדה (נולדה?) ממעי אמה ויש לה שני רגלים ויד אחד, פסול^ל.

28. ואם תצא חגרת ממעי אמה והולכת על ארכובותיה בארבעתם כפופים אל תחת בטנה, מותר לשחיטה לאחר שמונה ימים^ל. ולאחר שישחטנה תפשיט את עורה תבדוק אותו הבשר, אם יש מגממע^ל בין בשר לעור ירעף במים בבשר כולו, טרפה. ואם המגממע מתחת העצה אל הרגלים, טרפה. ואם המגממע הוזה מן הכתף אל הידיים, כשר^ל.

29. ואם בהמה שנשתברו ידיה או רגליה למטרפתה והיתה דורכת על הארץ על ג'ד לא תדרך על הארץ אם היא יד ימין פסולה היא ואם רגל הימין פסול, אבל אם רגל השמאל כשר

לשחיטה. ואחר השחיטה בודקין את העצם היקפא במקומו ולא התעידה הזרמים נתרפקו על יד כהונן טהור הוא*.) אבל לקרבן כל המומים האלו פסול.

30. והשחיטה הזאת פסולה בסומא, פסולה בנידים, פסולה במצורע, פסולה בחשך — אבל בחמה (?) ובלבנה ובהעלות הנר מותר לשחוט — ואם היתה השחיטה מיד אשה, מיד סרים חמה, מיד הנער — לא ישחוט עד שימלא שמונה עשר שנה — ומיד זקן לאחר שעברו עליו שמונים שנה, לפי כי כחו הלך ממנו, ודעתו לא היא מקובצת עליו, וידיו יתרעשו, והמאכלת בידו מתנענעת, וכי תנוע המאכלת מידו לא תבוא השחיטה הגונה, כי לא יחתוך הושט.

31. [שחט] הנקבות (ו)המעוברות והיו יוצאין הילדים ממעיהם חיים, והיו מגדלים אותם על שדי מקנה אחד, אם יפתמם³⁰) אותם המות וימותו, שחיטת אמו מטהרתה. אבל כי יתן המאכלת לשחוט, יצא חציתו ונשאר חציתו ברחם, תקח המאכלת ותחתך חציתו אשר יצא מרחם ותשליך חציתו, והנשאר ברחם שחיטת אמו מטהרתו ויאכל³¹).

32. צדיק אחד שחט פרה והיתה מעוברת. ומצא בה ב' עגלים, והיתה עת שחיטתה עת אשר בקשה ללדת אותם, ויצאו שניהם חיים, ונתגדלו העגלים האלו ונעשו צמד בקר, והיה חורש עליהם ימים רבים. מתו שניהם והוא יחרוש עליהם. עזב אותם מדאגתו, והלך וישן. כאשר ינום הוא, ראה את הנשרים והפרסים

* (או צ"ל: ואם בהמה שנשחטו ידיה או רגליה (מן הארכובה ולמעלה) ומתפתה (משרש רפא), והיתה דורכת על ג' (רגלים), ד' לא תדרך על הארץ, אם היא יד ימין פסולה היא, ואם רגל הימין, פסול. אבל אם רגל השמאל, כשר לשחיטה. ואחר השחיטה בודקין את העצם היקפא (משלשון הקפאים על שמריהם צפניה א', י"ב היינו אם נשען) ולא התעידה (ולא הועתק ממקומו, כאשר יוסר חלב הכבש ויקרא ד' ליה תאכמא דמתעדא תרב אימר), הזרמים נתרפקו (מן מתרפקת על דודה שיהיש ח' ה') על יד (או הרגל) כהונן — כשר³²).

ובת היענה באו ויאכלו מנבלתם. והי' בכל עת אשר יגיעו לאכול מבשרם, היו העגלים מדברים כאשר ידבר איש אל רעהו: טהורים אנחנו, כבר טהרתנו שחיטת אמנו. והיה הצדיק ההוא [שכת] כי ממעי פרה שחוטת הוציא אותם שניהם. באו אליו תלמידיו אשר היו דורשים עמו בבית המדרש, באו כלם וראו העגלים והנשרים סביבם, ואין להם כח לאכל מהם. ושמע אחד מן הצדיקים הנשר שהיה מדבר אל העופות שבאו ואמר להם: אין לכם רשות לאכול מהם, כי העגלים הללו קדושים הם טהורים הם לישראל. דברי הצדיק אשר שמע הדבר: ראו כמה נסי נסים עשה לנו היום, שנודע לדורי דורות כי תורת אמת בידנו. כי נשחט בהמה ויצא ממנה וולד חי, וימות אחר ימיו (צ"ל אמו) לימים רבים, מותר לנו לאכלו. ונס השני הזה שלא נתן הקב"ה לאלו הנשרים שיאכלו מן הבשר, שלא היה בשר העגלים כמו בשר בשדה שהיא טרפה. ואם אתה אומ' מת הוא? אמת הדבר [כי מת] ולא מת. וכל אשר התרים¹⁰¹ אותו הקב"ה, התיר אותו להם במקום אחר: אסר לנו הדם, והתיר לנו הטחול. אסר עלינו חלב הכליות, התיר לנו חלב שעל הלב. אסר עלינו המת, והתיר לנו זה הוא אשר כמת — הוולד — כמו שנאמר אל נא תהי כמת אשר בצאתו מרחם אמו (במדבר י"ב, י"ב), זה [שהוא כמת] שאתה משליך אותו לכלב, [מותר] בעבור ניסק (צ"ל נוסך) דמו עם דם [אמן] בעד (צ"ל בעת) שחיטתה¹⁰².

33. ואם איש שחט נקבה ויצא ממנה ולד חי, אין לו מקנה שיגדל עמהם, ובקש לאכלו מהם (צ"ל מהר) ולא יגדל אותו, ולא יוכל לשחטו בעבור אשר שחט אמו, שני שור או שה אותו ואת בנו (ויקרא כ"ב, כ"ח). בא האיש ההוא אל תלמידיו¹⁰³ יהושע בן נון ודבר להם: בהמה מעוברת נקבה היתה לי ושחמתי אותה, יצא ממנה ולד חי ואין אני מבקש לגדל אותו, ואולם אבקש לאכול ממנו, והייתי ירא לשחוט והתורה אומרת לא תשחטו ביום אחד. הגידו לו ששמענו (צ"ל ששמעו) מפי משה ומפי הגבורה: לשחטתו (ו)לא הוא מותר, אלא תכה אותו על קדקדו במקל ותאכלהו, כי שחיטת אמו מטהרתו¹⁰⁴.

34. אבל השוחטים ממקניהם בשמחתיהם ובמועדיהם¹⁰⁵

שכחו מרוב שמחה ושחטו עגל ואמו או גדי ואמו או כבש ואמו, לאחר זאת השחיטה זכרו ובאו אל יהושע ואל תלמידי' לשאל אותם. דברו להם: רבותינו חטא גדול בא על ידינו היום. שחטנו היום מן המקנה בשר מרובה, מרוב שמחה שכחנו ושחטנו בנים ואמהות. תלמיד אחד אומ' פסול הוא הבשר ולא יאכל, ותלמיד אחד אומר פסולים הבנים וכשרות האמהות, ותלמיד שלישי אומ' פסולות האימהות וכשרים הבנים. העלו הדבר אל יהושע, אמר רבנו יהושע בן נון מפי משה מפי הגבורה, לימד אותי משה רבנו, אם ירצה (צ"ל טעה) אדם ושחט אמהות ובנים בבת אחת, הא אתה אומ' אותו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד, אבל לא דבר תורה לא אכילה (צ"ל לאכילה) לא תאכלו ביום אחד³⁵. אבל אסור לבשלו יחדו ואסור לאכול על שלהן אחד, ולא יאכלו אותם יחדו, מפני שדבר הקב"ה לא תבשל גדי בחלב אמו (שמות כ"ג, יט). זה (מה?) החלב, לא יתבשל (ב)בשר בין (בן?) מחלב אמו, אבל בשר הבן והאם יחדו על אחת כמה וכמה³⁶.

35. אכל (בשר או) חלב או גבינה ותרחץ את פיך ותקניתהו בלחם קשה, ואחר כך יאכל בשר, מותר לו. אבל האוכל בשר או גבינה, אסור עליו לאכול יחדו, אם רחץ פיהו ואם לא רחץ את פיהו, אסור עליו לאכול אותם בעת אחד³⁷.

36. ואם בודון שחטו האם ובנה ביום אחד ונתערב הבשר זה עם זה, או מבושל בסיר שעל (צ"ל או על) השולחן, פיגול הוא הבשר כלו. והשוחט אותו בודון מלקין אותו ומעבירין עליו קול: ככה יעשה לאיש שעבר על מצות (מדת?) לאו. מה הוא? אותו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד. ואם המקנה לא (צ"ל לו) לנפשו הוא, אין עליו כי אם מלקות. ואם לאיש אחר שחטו ונעשה פגול, מענשין (אותו) אותו דמים של בהמות. ואם יש לו בהמות, מענשין אותו מבהמות, בהמה כנגד בהמה, ויתנו עונש ההוא לבעל הבשר הפיגול, והבשר הפיגול יותן לשוחט³⁸. והשוחט אם (לא) ימצא גוי, ימכר אותו לו. ואם אמר יאמר השוחט: בנים והאימהות בודון אשחט לישראל פעם שנית, פסול הוא לשחיטה, ואפי' לעדות. נשלם שבת לאל.

הערות להלכה ג.

(א) בחולין מ"ב ע"א: דתנא דבי ר' ישמעאל בין החיה הנאכלת ובין החיה אשר לא תאכל (ויקרא י"א, מ"ז), אלו שמונה עשרה טרפות שנאמרו למשה מסיני.

(ב) כבר ידענו מהלכות שחיטה של אלדר, שהדברים הפוסלים את השחיטה הם מטעם שאין כל הדם יוצא מן הבהמה הנשחטת. פה יבאר אלדר שנים טעם הטרפות היא לפי שהדם יהלך בבשר הבהמה טרם מיתתו. — לפי דעת אלדר גם מיתת הבהמה תבוא על ידי מלאך המות, וכן נזכר מלאך המות אצל מיתת הבהמות בתלמוד בבלי בי"מ ל"ו ע"ב. אבל ענין הליכת הדם בבשר לא נזכר אצל חז"ל, ואמרו (ע"ז כ"י ע"ב): שמלאך המות כולו מלא עינים ובידו חרב שלופה וטיפה של מרה תלויה בה, כיון שחילה רואה אותו מזדעזע ופותח פיו וזורקה לתוך פיו, וממנה מת. בכתובות ע"ז ע"ב יוספר מהסכין של מלאך המות. דומה לזה בפרקי חבוט הקבר ע' ראשית חכמה שער היראה פ' י"ב.

(ג) מלשון ברוך הבית (מ"ב י"ב ו'). אלדר הושב פה כמה אופנים שונים: (א) אם נשתבר הקרן, (ב) אם נעשה כשחין, (ג) אם קריומו של מוח אינו עומד במקומו ונעשה תחתה, היינו נופל למטה, (ד) אם יש בו ברוך או נקב, (ה) אם הוא משונה ממקום אחר. בכל האופנים האלה, הבהמה טרפה היא. וכן הוא דרך אלדר להשתמש בו"ו החבור במקום יא"ו.

(ד) כן הוא מנוקד בכ"י. הוראת מהלותיה לפי דעתי ואפ"טע בלשון אשכנז, מן המוהל היוצא מן הותים (ירושלמי טהרות פ"ט ה"ב ו"ש"מ. בבבלי תמיד המוחל בחיית). בערבית מורה מהל על דבר נוזלי עב היוצא מאיזה דבר, ע' פליישער אצל לענין חלק ד' צד 305. וכונת אלדר לומר שאם הראש בשלום, היינו בריא (כי כן היא הוראת שלם בערבית), ובלתי מתנועע הנה והנה, אזי גם המוח הנוזלי בריא, ובלתי נחוץ לברוק אותו.

(ה) רפש מורה אצל אלדר על התנועה, ע' ה"ב ה"ז. כרתום כל ערבית מורה על הארץ הנשאה והתלולה, ואלדר משתמש במלת כרתום להוראת חבורה או מכה, לפי שהמקום ההוא גבוה יותר, ורצה אלדר לומר: אבל אם תראה הראש מתנועע הנה והנה, דע שזה מסכה שיש במוח חבורות או מקומות גבוהים, ונחוץ לברוק אחר השחיטה. ואם נמצא

על קרומו של מוח כמים, דע שכבר התחיל שילוק קרומו של מוח, והבהמה טרפה. כן נראה לי לבאר המאמר הקשה הזה.

ו' שמוש רוחי מורה אצל אלדר על פעולת הפחת רוח. ע' להלן

סימן¹⁰.

ו' אינו מסכים עם חולין מ"ז ע"ב.

ח' ע' ה"ב סימן 7 ואילך.

ט' אלדר משתמש פה במלה ערבית במקום עור או קרום שאצל חז"ל (בה"א סימן¹⁰ יש נקב קרום ושט). צפאק מורה בערבית על העור הדק הפנימי שתחת העור הגס (*Inferior cutis, quae sub pelle est . . . Freytag*).

בערבית כותבים המלה הזאת בצ"ד הקרובה בהברתה לסמ"ך העברי, ועל כן כתב אלדר ספק בסמ"ך. או אפשר שאלדר כתב כאמת צפק, רק הכותבים לא ידעו פירוש המלה והחליפוה על ספק. — בחולין מ"ג ע"א : אמר רבא שני עורות יש לו לושט חיצון אדום ופנימי לבן, ניקב זה בלא זה כשר. שם ידובר מנקב שבא מסבת איזו חילאת, אבל אם בא מסבה שאכלה קוץ בודאי טרפה היא, כי מסקנת התלמוד היא ישב קוץ בושט (אפילו אין ניכרים הנקבים) טרפה, לפי שחיישינן שמא היו נקבים והבריאו. ונראה שדעת אלדר היא, שאם נקב העור הלבן ע"י אכילת קוץ. טרפה היא אף כשלא נקב העור האדום החיצוני. ואם נקב הלבן שלא ע"י אכילת קוץ, כשרה. והוא הדין כשנקב האדום בלא הלבן. וזה קרוב למסקנת התלמוד שם.

ו' מן וגרה לא יגר (ויקרא י"א, ז'), וכן הוא להלן²⁶.²²

א' ע' היא הערה ה'.

ב' אולי צ"ל ברורים.

ג' להלן²¹ : כמות הדם או כמות רוטש השחין. אולי צ"ל שם ופה

רוטב. כי בה"א²⁰ יאמר : נכין אם יש בו בויעה אחת ויצא ממנו רוטב. והכונה אם יצא רוטב (לא מים צהולים), או טרפה בין שהבאיש ובין שלא הבאיש.

ד' חולין נ"ב ע"א : נשתברו רוב צלעותיה, תנו רבנן אלו הן רוב

צלעותיה שש מכאן ושש מכאן או אחת עשרה מכאן ואחת מכאן . . . אמר עולא בן זכאי אמר נעקרו ברוב צד אחד נשתברו ברוב שני צדדין, ר' יוחנן אמר בין נעקרו בין נשתברו ברוב שני צדדין. לפי זה מונה התלמוד כ"ב צלעות, וכשנשברו רוב צד אחד, ואפילו כולן, אינה טרפה עד שישתברו כולן מצד אחד, היינו י"א, ואחת מהצד השני. אלדר מונה כ"ה צלעות, ולפי

דעתו אינה טרפה בשנשברו רוכן, אם נשאר מספר הצלעות שבימין שוה למספר הצלעות שבשמאל. כן משמע מדבריו שלפנינו, ועל כן הגהתי אם ישבר ט' מימין וה' משמאל כשר, כי באופן זה נשארו לפי דעת אלדר ה' צלעות ככל צד. כל זה זר מאד, ובפרט שבהלכה א' סימן²² נאמר בפירוש שהבהמה טרפה כשנשברו רוב הצלעות. ועל כן נראה שנפלו פה טעויות, ונחוק לגרום גם פה שהצלעות הן כ"ב, ו"א מכל צד, רק אלדר חולק על הברייתא דחולין ואומר שהבהמה כשרה בשלא נשברו רוב הצלעות, רק אם נשאר מספר הימין שוה למספר השמאל. ד"מ אם נשברו ה' מכאן וה' מכאן כשרה, ו' מכאן ו' מכאן טרפה, וכן אם נשברו ו' מכאן וה' מכאן נ"כ טרפה, לפי שנשברו רוב צד אחד, וזה כדעת עולא בעקירת הצלעות. אבל בשנשברו ב' מכאן ואחת מכאן בודאי כשר גם לדעת אלדר, לפי שנשאר הרוב.

(י) ע' היא סימן²³.

(י) ר"ל נעתק ממקומו מלשון גוזלות מנתחי מהרדי (ביצה י', ע"ב). ומה שאמר במקום נתחי, הכונה להמקום ששם תחובה הרגל, ע' להלן²³. אלדר ידבר משמיטת הירך מעיקרו, והוא דין בוקא דאטמא דשף מדוכתיה שנחלקו בו (חולין נ"ד ע"ב) רב מתנא האוסר ורבא המכשיר, והוסיפו שם: ואי איפסק ניביה טרפה. והלכתא איפסיק נמי כשרה עד דמתעכלא אתעכולי. אלדר משתמש פה במלת 'ורמות' במקום ניבין שבתלמוד, ועי' להלן²⁹.

(י) ע' היא סימן¹⁷. אלדר מכאן איך אפשר שיהיו ב' כבדים? ואומר שהדם נקפא ונראה ככבד, וע"כ אם ימס האחד במים חמים כשר. ואם שניהם ימסו, טרפה, כי נתברר שאין להבהמה כבד כלל. ואם יעמדו שניהם, טרפה, לפי שנראה כשני כבדים, וכל יתר כניטל דמי. — מכאן נראה שאלדר בעצמו לא האמין שיהיו שני כבדים בנוף אחד, ואך בחנם התלוצץ ר"פ פראנקל על שני הכבדים של אלדר (מאנאטסשריפט 1873 צד 489).

(י) ע"ה"א סימן²¹.

(י) בענין נקב הטחול אמר רב עירא שהיא טרפה (חולין נ"ה ע"א), ואמרו (שם ע"ב) לית הלכתא כרב עירא והיא כשרה, ועל זה הוסיפו: לא אמרו (שכשרה) אלא בקולשיה (כצד הרק) אבל בסומכיה (כצד העב) טרפה, ואי אישתייר ביה כעובי דינר זהב כשרה. ועל פי זה הגהתי פה ואם ניקב הטחול בקול שו כשר, היינו בהצד הרק, ומוזה יוצא שאם ניקב

בעביו טרפה, וכן הוא כהיא סוף סימן 20. ואלדרד מוסף שגם בעביו כשרה
אם אין הנקב מפולש ויוצא דרך שני צדי הטחול, ע' היא הערה כ"ד.

כ) ע' לעיל סימן 14 במרה טרפה גם כשהמים הם צהולים.

כא) ע' היא סימן 28 ושם הערה ל"ו. פה מבאר אלדרד שגם הדרוסה
אסורה מפני שמתבהלת והרם ילך בבשרה.

כב) לפי שכל ולד ששהה ח' ימים בידוע שאינו נפל (שבת קל"ה
ע"ב), וכאן יש ספק אם הולד הוא נפל או לא, ע"ב נחוק להמתין ח' ימים
עד שיתברר הדבר. אבל אם הבהמה נתעברה אחר כך, אין עוד לחוש
שמא הולד נפל הוא.

כג) מן צד (ע"ג).

כד) רומז לדין עיקור שלו, ע' היא סימן 7 וה"ב סימן 6.

כה) היינו יניע ידיו ורגליו, ע' ה"ב הערה ט"ו.

כז) ר"ל התירא, והפיל האליף כמו שעשה במלת פתמהו (ה"ב

סימן 2) ובמלת פתמם אותם המות (להלן 31) מן פתאם.

כז) כל המאמר הזה קטוע, כי לא יבאר הדין מה לעשות עם השור
שנטבע בנחל. אבל נראה שאלדרד עושה חילוק בין השור שנפל בכור, והשור
שנטבע בנחל, ושלפי דעתו אסור לשחוט במים, ועל כן יאמר שהתלמידים
היו סבורין שיתן להם רשות לשחוט במים ולשחוט בכור, ר"ל כמו ששוחטים
בכור, כי בהסימן שקדם התיר לשחוט בכור. והנה במשנה חולין מ"א ע"א
אמרו אין שוחטין לא לתוך ימים ולא לתוך נהרות, ופרשו בנמרא כדי שלא
יאמרו ששוחט לשר של ים. וקרוב שגם אלדרד אוסר לשחוט את השור
שנפל בנחל, כדי שלא ישחוט במים ויתראה כאילו שוחט לעבודה זרה.
אך אלדרד לא השלים מה שהתחיל, ואנכ באר הדין שנתוק לפנות בשעת
השחיטה אל הקרש, ולברך בדעה מיושבת שידע השוחט למי הוא שוחט,
כי אם לא ידע עליו הכתוב אומר זובח לאלהים יחרם.

כח) אינו מבאר מה חילוק יש אם צדו הימני למעלה או למטה.
מסימן 26 נראה שלפי דעת אלדרד הצד הימין הוא העקר, ובדאי נחוק שיהיה
למעלה. וכן מצויים מאמיני מחמד להניח הבהמה הנשחטת על צדה השמאלי
כדי שיהיה הימין למעלה, ע' להלן הערה ל"ג. אצל חויל אין זכר מזה.
כט) ר"ל שישחט בכל צד שיקרה, מבלי שיפנה אל הקרש.

ל) כלשון הכתוב וערך עליה העלה (ויקרא ו', ה).

(א) גם אצל שלחנו של אדם נאמר 'ערך', ערך השלחן (ישעיה כ"א, ה'), ושלחן ערוך לפניו (יחזקאל כ"ג, מ"א), תערך לפני שלחן (תהלים כ"ג, ה'). אולי צ"ל וכי יאריך לפניכם באלוף, ורמז להמאמר דברכות שאביא בהערה הבאה. אך ממלת לפניכם נראה שרצה לומר שכשמעריכין השלחן הוא מזבח.

(ב) בברכות נ"ד ע"ב: ואמר רב יהודה שלשה דברים המאריך בהן מאריכין ימיו ושנותיו של אדם, המאריך בתפלתו, והמאריך על שלחנו, והמאריך בכית הכסא. עוד שם נ"ה ע"א: והמאריך על שלחנו, דלמא אתי עניא ויהיב ליה, דכתיב המזבח עץ שלש אמות גבוה וכתיב וידבר אלי זה השלחן אשר לפני ה', פתח במזבח וסיים בשלחן, ר' יוחנן ור' אלעזר דאמרי תרווייהו כל זמן שכותב המקדש קיים מזבח מכפר על ישראל, ועכשיו שלחנו של אדם מכפר עליו. בעלי התלמוד פרשו מאמר ר' יוחנן ור' אלעזר ששלחנו של אדם מכפר עליו על ידי הכנסת אורחים, וכן פרש רגמיה במנחות צ"ז ע"א. אבל באמת יש בזה טעם אחר. גוף האדם היה נחשב בעיני חכמי היהודים האלכסנדריים והאיסיים כמקדש ד', והסעודה היתה אצלם דבר קדוש דומה להקרבת קרבן, כמו שהזכרתי זאת במבוא למדרש תרשא בספרי מקדמוניות היהודים צד IX, ובארתי הדבר יותר במכתב העתי *Revue des Études juives* XXI, 97, אלדרד משתמש פה בלשון התלמוד דברכות, אבל נראה ברור שבעיניו שלחנו של אדם הוא ממש כמזבח, ועל כן שוים אצלו הרבה דיני שחיטת חולין לדיני שחיטת קדשים, ועל כן הוא מזהיר כל כך על הרחקת הדם, כמו שהעירותי במבוא.

(ג) מכאן הובאו כמה דברים בקיצור כמרדכי בשם רבנו ברוך ע' לקוטי הלכות סימן א', וע' שאר דיני השוחט להלן סימן 80. — זה לשון הרב שייר בכ"ח ת"ח צד 226: ובחומרא אחת לענין שחיטה, הלכות אלו (של אלדרד) הם מתאחדים עם הלכות הקראים, שלפי המקובל לנו אין זמן לאיש, בן כמה כשר לשחיט, רק שידע הלכות שחיטה ויוכל לאמן את ידיו וגדול יהיה עומד על גביו. רק הקראים חתמירו להם שיהיה בן י"ג שנה, ואלדרד עוד יותר שיהיה בן י"ח. וע' ברי"מ לטור י"ד (סימן א' ס"ק י"ט) שכתב בשם הגהות אלפסי לומר גם על שחיטת קטן אולי בקעה מצאו וגדרו בה גדר, ע"כ. אמנם זה ראוי לומר. . . ויש בחומרות אלדרד הדני עוד דברי זריות (ע' מרדכי ריש חולין) אשר שמעו היהודים הרחוקים שם מערביאים שכניהם המתקרבים אל נבולם, ויעשו כמוהם. כמו רחיצה מקרי

לפני השחיטה (יעוין באיזה מקומות בקראן) וכן שישחוט בפנותו אל הקדש למקום התפלה, ונדעיים הישמעאלים שעושים כן עוד היום בעת השחיטה לנכח אל קבלה שלהם במיכה, ומבואר זה עליהם כבר בתשובות הרשב"א באורך (סימן שמה) ובקיצור (סי' תשפ"ו), ובאלדר הדני אשר לפנינו נשמטו כבר חומרות מזרות האלה, ע"ל הרב ש"ר, אודות הדברים השונים אצל אלדר המושלמים השומרונים והקראים, עיין מבוא פ"ה.

לה) היינו מיושבת. אלדר משתמש במלה זאת להוראה הזאת גם בספוריו ע' לקומי ספורים סימן א': יום שנתקבצה דעתו אליו . . . גם זה לקוח מהלשון הערבית. כי להוראה זאת משתמשים בערבית בשורש גמע שהוראת קבוצ, ויאמרו: גמע הואשה = קבץ חושי, או גמע קלבה = קבץ לבו.

לה) עיין הי'ד סימן 4.

לו) את הראיה הזאת מביא אלדר בשם הצדיקים, דומה ללשון חז"ל: וחכמים אימרים. בכלל משתמש אלדר הרבה במלת צדיקים, ע' להלן סימן 82 וסי'ב הערה ה'. - שהימין הוא העקר בכל דבר הוא מוכן מעצמו, וכבר אמרו חז"ל כל פינות שאתה פונה לא יהו אלא דרך ימין (סוטה ט"ו, ע"ב), ולדעת ר' יהודה ניד הנשה נוהג רק בדרך ימין, ע' מבוא פ"ה, ולעיל הערה כ"ח ול"ג, ובאר"נ פ"מ אמרו: הנכנס לבית הכסא . . . ולא יקנח עצמו בימין . . . ע' ברכות ס"ב ע"א.

לו) היא סימן 12.

לז) הרגל שאינה מניעה לארץ, היא בעיני אלדר כיד.

לב) לפי דעת חז"ל כשרה, ולדעת אלדר רק הערוף בידים כשר, ולא החסר.

לז) מן מזמע בערבית שהוראתו מקום כניסת אנשים ומקוה מים, ומורה אצל אלדר על חבורה שיש בתוכה מים.

לא) ע' לעיל סימן 17.

לב) כל הסימן הזה משובש. אם הגהתי נכונה, אוי תהיה הכונה שיראה: אם העצם מתארק במקום שנשבר ובלתי נעתק ממקומו והנידים נשענים על (עצם) הרגל או היד, או הבהמה כשרה. גם פה עושה אלדר חילוק בין ימין לשמאל.

לב) היינו המות יבוא עליהם פתאום, ע' הי'ב סימן 3.

(מ) ע' היא סימן ^{30,31}.

(מ) הוראת חרם בעברית ידועה. פה משתמש אלדרד בשורש זה בהוראתו הערבית, כי הרם בערבית (וכושית) מורה על המניעה והאיסור. כמבוא סוף פ"ה הבאתי שניד הנשה נקרא אצל הפלשים חרם לישראל.
(מ) ע' היא סימן ³¹, ³⁰ והי' סימן ¹.

(מ) פה מיחס אלדרד ליהושע תלמידים, ור הסדאי יספר במכתבו הידוע שאלדרד בעמדו לדרוש בהלכה היה אומר: עתניאל בן קנו קבל מפי יהושע . . . ע' לקוטי ספורים סימן ג'.

(מ) בן שחוטה פטור מן השחיטה, כי שחיטת אמו מטהרתו, אבל משום מראית עין נחויך לשחוט אותו, ע' היא הערה ל"ה. אבל בשעת הדחק, היינו שאי אפשר לשחוט אותו מחמת שבאותו היום נשחטה אמו, וגם אין רצון בעליו לנדל אותו, באופן כזה מתיר אלדרד להכות על קרקדו ולהמיתו. אם דין אותו ואת בנו נהג בבן שחוטה יש פלוגתא במשנה חולין ע"ד ע"א ותוספתא חולין פ"ב. וז"ל התוספתא: השוחט את הבהמה ומצא בה בן תשע חי, טעון שחיטה וחייב במתנות ואסור משום אותו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד, דברי ר' מאיר. וחכמים אומרים אינו אסור משום אותו ואת בנו, שנאמר אותו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד, את שטעון שחיטה אסור משום אותו ואת בנו, ואת שאין טעון שחיטה מותר משום אותו ואת בנו. דעת אלדרד היא, שאף על פי ששחיטת אמו מטהרתו ואינו טעון שחיטה רק מפני מראית עין, בכל זאת נהג בו איסור אותו ואת בנו, וע"כ יותר טוב לפי דעתו להכות אותו על קרקדו ולעבור על האיסור שהוא רק משום מראית עין, ולא לעבור על איסור התורה אותו ואת בנו. — בזה חולק אלדרד על ההלכות הגדולות, כי שם כתוב בהלכות אותו ואת בנו: והיבא דאשתחיש חיזתא ומשתכח בניה עוברא חיה, ההוא שרי למשחט בשעתיה, ולית בה משום אותו ואת בנו.

(מ) בחולין פ"ג ע"א: בארבעה פרקים בשנה המוכר בהמה לחבירו צריך להודיעו: אמה מכרתי לשחוט, בתה מכרתי לשחוט, ואלו הן: ערב יום טוב (האחרון) של חג וערב יום טוב הראשון של פסח . . . וזה מטעם שבימים טובים שוחטים הרבה.

(י) גם לדעת חז"ל בשר אותו ואם בנו מותר באכילה (משנה חולין ע"ה ע"א), בשר האם ובשר הבן, מן הקראים יש מי שאוסר שניהם, ויש

מי שמתיר שניהם. ויש מי שמתיר בשר הנשחט בראשונה, כי השחיטה היתה בהיתר, ואוסר בשר הנשחט אח"כ (אדרת אליהו ענין שחיטה פ"ט). גם אלדר מביא בזה שלש דעות שונות של התלמידים, אבל אין ביניהן הדעה שבשר האם והבן מותר, שניהם גם יחד. וכנגד זה מביא אלדר דעה שבשר הבנים מותר ובשר האמהות אסור, והדעה הזאת אין לה כל טעם, ואינה אצל הקראים. על כל פנים נראה שגם בימי אלדר היתה מחלוקת בזה, ואלדר פוסק שכל הבשר כשר לאכילה, רק אסור לאכול בשר האם ביחד עם בשר בנה, לפי שהוא מדמה דין אותו ואת בנו לדין לא תבשל גדי בחלב אמו. אצל חז"ל אין זכר מאיסור אכילת הבשר ביחד. בעל הלכות גדולות פסק שאם שחט בשוגג, בשר האם מותר תקף ובשר הבן מותר בערב, ואם שחט כמזיד מלקין אותו והבשר אסור עד הערב. מסימן 36 נראה קצת שגם אלדר עושה חילוק בין שוגג למזיד, ושואסר הבשר כמזיד. אך ממה שאמר שם ונתערב הבשר זה עם זה, מוכח שדוקא כשנתערב הבשר הוא פגול, אבל זה בלא זה מותר. ומה שאמר שם: ואם בודון שחטו . . . הוא מפני שבסוף יאמר: והשוחט אותו בודון מלקין אותו, ע"כ התחיל בודון. ובאמת גם בשוגג הבשר פגול אם נתערב בשר האם ובשר הבן.

(א) נראה שאלדר מפרש הכתוב לא תבשל גדי בחלב אמו כפשוטו, היינו שהאיסור הוא דוקא בחלב האם, אבל בחלב בהמה אחרת מותר, ושלדעתו טעם האיסור הוא מפני הרחמנות, דומה לאיסור אותו ואת בנו. הפירוש הזה הוא נגד קבלת חז"ל שלמדו מן הכתוב לא תבשל איסור בשר בחלב אף בשאין החלב חלב האם, והוא כדעת השומרונים והקראים הקדמונים. השומרונים הקדמונים בארו ותרנמו לא תבשל גדי בחלב אמו כפשוטו, ולא הודו באיסור בשר בחלב (ע' Geiger, Nachgelassene Schriften III, 304. IV, 66. 126). גם פהילא פירש שהכתוב לא תבשל והכתוב אותו ואת בנו, שניהם מזהירים על ענין אחד, והוא הרחמנות (ע' מאור עינים, אמרי בינה פרק ה'). וכן כתב הרשב"ם לשמות כ"ג י"ט: נגאי הוא . . . ורעבתנות לאכול האם עם הבנים ודוגמא זו באותו ואת בנו. גם הראב"ע כתב: כי אכוריות לב הוא לבשל הגדי עם חלב אמו כדרך שור ושה אותו ואת בנו . . . בנוגע להקראים, ידוע שהחזיקו בהפירוש הזה, ואין להם דין בשר בחלב. בעל ס' העשר כתב: לא תבשל גדי מפני רחמים צוה לנו (לקוטי קדמוניות נספחים 88). ובעל אשכול הכפר א"ב ר"מ כתב: גם מצות לא תבשל גדי בחלב אמו שלא תשחוט הגדי ותבשלהו עם חלב אמו ותאכלהו

עמו, כי כאכזריות נחשב זה . . . ובסוף א"ב ש"ס כתב: קרא אומר אמו, יען כי הוא לרחמים מצותו, ודומה לו מצות אותו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד להכריתו, אף מצות לא תקח האם על הבנים השרש עם הענף לכרתו להמיתו, כן נדי עם חלב אמו לרחמים נורתו. בעל המבחר כתב בשמות שם: לא תבשל נדי שלא יתערב הפרח עם העיקר שהחלב כבשר אמו. באדרת אליהו ענין שחיטה פכ"כ כתב: לפי פשוטו הוא שלא תבשל נדי עם חלב אמו . . . והטעם להיות שורש וטעם זאת המצוה יוצאת מטעם מצות אותו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד . . . קצת מן החכמים נסתפקו אם בשולם הוא אסור או אכילתם ניב (לזה רמז הרמב"ן שמות ל"ד כ"ו) . . . ואסרו הבשול והאכילה יחד ואמרו שאסור לאכול בשר עגל בחלב אמו וכן להפך . . . סוף דבר אסור לאכול חלב יחד עם בשר שהוא חלב אמו ר"ל שיהיו מעוררים, והוא מותר לאכול בשר עם חלב שהוא ידוע בבירור שאינו חלב אמו בין בבהמות בין בחיות.

מן המובא ראינו שמי שמפרש את הכתוב לא תבשל נדי בחלב אמו כפשוטו, הוא מוצא שאיסור בשר בחלב אמו דומה לאיסור אותו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד, לפי שטעם אחד לשניהם, היינו הרחמנות. ועל כן קרוב בעיני שגם אלדר יפרש את הכתוב לא תבשל כפשוטו, אחר שהוא לומד ממנו לאסור בישול בשר אותו ואת בנו. כי מי שמפרש שלא תבשל נדי בחלב אמו אסור בישול הבשר בכל חלב אף שאינו חלב אמו, הוא לא יוכל להוציא מזה האיסור לבשל בשר אותו ואת בנו ביהד. — ממילא מובן שאחר שאלדר פירש להלכה לא תבשל נדי בחלב אמו כפשוטו, אין לו עוד איסור אכילת בשר בחלב שאינו חלב אמו. וכן מתיר פה"א בפירוש לאכול בשר בחלב, בלבד שהחלב לא יהיה מאם הנאכל (ע' ריטטער בספרו פה"א וההלכה צד 128), לפי שגם הוא פירש הכתוב כפשוטו להלכה. ודע שגם הפלשים אין להם דין בשר בחלב, כי פלאר (בספרו הנזכר צד 20) יספר בפירוש שהם אוכלים בשר בחמאה, ובוראי גם הם מפרשים לא תבשל נדי כפשוטו.

2) אלדר מדבר מאכילת בשר בחלב אמו (ע' ההערה שלפני זה), ומחמיר בענין קניוח והדחה בין נבינה ובשר כדעת הרמב"ם שכתב: מי שאכל נבינה או חלב תחלה מותר לאכול אחריו בשר מיד; וצריך שידיה ידיו ויקנח פיו בין הנבינה ובין הבשר. . . מי שאכל בשר בתחלה בין בשר בהמה בין בשר עוף לא יאכל אחריו חלב עד שיהיה ביניהן כרי שיעור

סעודה אחרת כמו שש שעות, מפני הבשר של בין השינים שאינו סר בקינוח. (מאכלות אסורות פ"ט הכ"ו. כ"ח). אבל התוספות (חולין ק"ד ע"ב) כתבו: ור"ת מפרש וכן הלכות גדולות (ג) דאכל בשר אסור לאכול גבינה היינו בלא נטילה וקינוח, אבל בנטילה וקינוח שרי. אבל גבינה מותר לאכול בשר אף בלא נטילה וקינוח. — כל הסימן הזה אינו בהלכה ד'.
(ג) רצה לומר בזה שהבשר מותר בהנאה. לדעת חז"ל כל שנאמר בו לא תאכל . . . אסור בהנאה (פסחים כ"א ע"ב). גם בשר שנתבשל בחלב אסור בהנאה לדברי חז"ל. ואף שאלדר מדמה בשר אותו ואת בנו לבשר בחלב, בכל זאת מתיר הנאתו.
עד כאן מובא בהלכה ד'.

הלכה ד*.)

זה המעשה נמצא בהלכות טרפות של ר' אלדר הרני.

1. צדיק אחד שחט פרה מעוברת, ומצא כה ב' עגלים ונעשו צמד בקר, והיה חורש עליהם ימים רבים, ומתו שניהם. עזב אותם והלך וישן והיה נים ולא נים. ראה הנשרים והעופות כשהיו באים אצל נבלתם היו העגלים מדברים כאשר ידבר החי האיש אל רעהו: טהורים אנחנו, עלו נא (עלינו?) טהרתנו ממעי אמנו. והיה הצדיק ההוא שכח כי ממעי הפרה הוציא שניהם. בא אל תלמידיו שהיו דורשין עמו בביהמ"ד. באו כולם וראו העגלים והנשרים והעופות תסובינה ולא היה להם רשות לאכול מן הבשר. ושמע אחד מן הצדיקים שהנשר מדבר אל העופות: אין לכם רשות לאכול מהן, כי הללו קדושים הם וטהורים לכל ישראל. הצדיק אשר שמע הדבר א"ל: ראו כמה נסי נסים עשה לנו הקב"ה היום. א' שנרע לדורות שתורת אמת בידנו, כי נשחט בהמה ויצא ממנה ולד חי וימות לאחר אמו ימים רבים, מותר לנו לאכול. ונס ב' שלא נתן הקב"ה לאלו הנשרים רשות לאכול מן הבשר בעבור שלא יהיה בשר העגלים כמו בשר בשדה, שהבשר

(*) זה טובא בקובץ 678 שבאוקספורד, שהוא הגהות להמרדכי. הר"ר פראנקל הרפ"ס זה בהמאנאטטשריפט של גרעטץ לשנת 1874 עד אמר רבינו יהושע עם הרבה טעויות. הגדפס פה הוא על פי ההעתק הנמצא ת"י הר"ר יעלינגעק שנתן לי בשו"ב. — בכלל נלקחו דברי ההלכה הזאת מן הלכה ג'.

בשדה היא טרפת. ואם אתה אומר מת הוא? אמת הדבר כי מת הוא, ולא כמת הוא. ואשר החרים הקב"ה לישראל, התיר להם במקום אחר. אסר להם הדם, והתיר להם המתול. אסר להם חלב הכליות, התיר להם חלב הלב. אסר לנו המת, והתיר לנו זה שהוא כמת אשר אתה משליך, בעבור נוסך דמו עם דם אמו בעת שחיטתה.

2. אם איש שישחוט נקיבה ויצא הולד חי ואין לו מקנה ויגזל (צ"ל: ויגדל) אותו עליהם, ובקש לאכול בשרו ולא היה יכול לשחטו בעבור שישחוט אמו, ושור או שה [אותו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד. ויקרא כ"ב כ"ח]. בא האיש לתלמידי יהושע ואמר להם: בהמה מעוברת היתה לי ושחטתיה ויצא ממנה ולד חי ואיני מבקש לגדל אותו, אולם אבקש לאכול בשרו, והתיר אותו (צ"ל: המפירים אתם) לשחטו? הגידו לי [מה] ששמעתם מפי משה. אמר לו לשחטו איני מתיר, אבל תכהו עד קרקדו במקל ותאכלהו, כי שחיטת אמו מטהרתו. אבל השוחטים בשמחתם ובמועדיהם ממקניהם, שכחו מרוב שמחה ושחטו עגל ואמו או גדי ואמו. לאחר ששחטו זכרו באו אצל יהושע ואמרו לו רבינו, חטא עשינו היום, שחטנו בנים ואמהות בשכחה. אמר להם כך למד אותנו רבינו: אם טעה אדם ושחט בנים ואמהות בבת אחת, אתה אומר לא תשחטו ביום אחד, אבל אכילה לא דיבר לא תאכלו ביום אחד. אבל אסור לבשלו יחדיו מפני שדבר הקב"ה לא תבשל גדי בחלב אמו (שמות כ"ג י"ט). ואם בודן שחט האם ובניה ביום א' ונתערב הבשר זה עם זה או מבושל בסיר או על השלחן, פגול הוא הבשר, והשוחט מלקין אותו, ומעבירין עליו קול: ככה יעשה לאיש שעבר על מידת^א לאו דלא תשחטו. ואם היה ממקנהו ושחט, אין עליו כי אם מלקות. ואם לאיש אחר שחט ונעשה פגול, מענישים אותו דמים של בהמות. אם יש לו בהמות יענש בהמה כנגד בהמה. העונש ההוא לבעל הבשר, הפגול ההוא יותן לשוחט^ב.

3. ושהיו שוחטין במועד ובשמחה יבאו אל רועי מקניהם, ומבדילין בין האמהות ובין הבנים שלא יבא ע"י [זה] דרך פגול. אם הרועה אשר הוא אצל הצאן ביטוי [ההם] לא היה

עם הצאן בעת תולדותיהן, כמה היו מכסין (צ"ל : במה היו מנסין) בין האמהות והבנים? הם עוובים כאן (הצאן?) עד אשר תשעינה תחתיו (צ"ל : תחת) העצים. הרחלים והעוים סביבות אמותיהן לא ירבוצו כלום, והבקר והפרה וכל עגלותיה יחד ירבוצו. והיה אשר בקש לשחוט, מן המקום אשר יקח בנים (ו)לא יקח אמהות, ואם יקח אמהות לא יקח בנים.

4. אמר רבינו יהושע מפי משה מפי הגבורה, בא וראה כמה נתן הקב"ה טהרות לישראל בבשר, ואפילו בחיות. והחיות האילו איל צבי ויחמור וגו'. ומה הסימנים בחיות להבירים בהם. אם טהור אם טמא? אם יש לו שינים למעלה טמא, ואם אין לו שינים למעלה טהור^ט. ואפילו החיות האלו אם ישבר בהם שבירת העצם מארכובה ולמעלה [אסור]. אם מצינו משובר וסימן (צ"ל : ושומן) העצם עומד במקומו, כשירה.

5. חיה שיש לה שני ראשים או בהמה או עוף, תתן הקדקדים קדקד על קדקד, הימין למעלה והשמאל למטה, וישחוט שניהם בשחיטה אחת. הראש השמאל אשר הוא למטה אם תדרסהו או תשההו או תחלידהו או תגרימהו ותקלמסהו [כשר, מלבד הימין אשר למעלה שאם תגרימהו] ואם ימצא א' מכל אלו פסולה^ט. בשבירת העצם ובכל הטריפות כאשר הוא בבהמה בן בחיה, לבד הנקור, שאין בחיה אלא גיד הנשה בלבד, שחלב חיה כשר לאוכלו^ט.

6. בא אצל יהושע ואמר ציד אני ואיני יודע בין עוף טמא לעוף טהור? אמר לו סימן זה יהא מסור בידך, כשאתה שוחטו אם אין לו אלא אחת (מנצה) מותח^ט טמא. ואם יש לו אחת שופכת על אחת טהור.

7. עוד אמר יהושע: אם היה במקום סלע שלא מצא עפר, יקח הפתיל אשר עליו או בגד וישחוט בו ויברך על שחיטת העוף, ויכסה בו ויברך על כיסוי הדם ואוכל. ומוליך הדם בפתיל למקום העפר ומכסהו בלא ברכה^ט.

הערות להלכה ד.

(א) פירוש "מדה" תורה או למור, כמו כמדת ר' אליעזר . . . כמדת ר' יהושע . . . (מנחות ט' ע"א). בה"ג הנירסא מצות לאו.

(ב) עד כאן ישנו בה"ג מסימן 82 עד קרוב לסופה.

(ג) מספר שדרך הטבע הוא שהולדות של הצאן רובצים סביב אמותיהם, לא כן הולדות של העוים. ע"כ הוא נותן עצה, שאם לא יהיה ידוע בן מי הוא איזה טלה, אז ימתינו עד אשר תשענה (או תשכבינה) אמהות הצאן, הן הרחלים, תחת העצים, ואז ירבץ כל וולד אצל אמו וידע השוחט לבלי לשחוט הולד עם האם ביום אחד. (דרך אנב יספר שכן הוא גם טבע הבקר והפרות, אף כי אין צורך בזה, כי בהם ידוע של מי הוא כל וולד). אבל בעוים אין זה מועיל, כי אין הנדיים רובצים אצל אמותם, רק מרקדים ממקום למקום, ונחוץ אפוא לבקש תחבולה אחרת.

דברי אלדר מיוסדים בטבע הכבשים והעוים: הכבשים הם מתונים והולכים תמיד זה אצל זה, וכשתשכבה האמהות רובצים סביבן הולדות שלהן. וע"כ אמרו בכתובות ס"ג ע"א: והיינו דאמרי אינשי רחילא (הבת) בתר רחילא (האם) אולא, כעובדי אמה כך עובדי ברתא. לא כן העוים, טבעם הוא לרקוד ולקפץ, כמו שנאמר: ושעירים ירקדו שם (ישעיה י"ג כ"א). והעוים מסגן ברישא והדר אימרא (שבת ע"ז ע"ב). ואמרו רעיא הנרא ועיזי ריהטן (שם ל"ב ע"א). גם הולדות שלהן מרקדים, ואמרו הכלב והנדי שקפצו מראש הגג, גם הכלב והנדי שדלגו ממה למעלה פטורין מלמעלה למטה חייבין (בבא קמא כ"א ע"ב). ובהיות טבעם כן לא ירבצו אצל אמותיהם. והנה אלדר ידבר פה רק מרביצת הולדות אצל אמותיהם, ולא מהליכתם אחריהן, בהליכתם אין להכיר גם וולדות הכבשים, כי הם מתערבים זה בזה, ואפשר שלא יהיה הולד אצל אמו. אבל כשהן רובצין, רובצים תמיד הולדות אצל אמותיהם. הר"ר פראנקל לא התבונן על זה וחשב שאלדר ידבר מהליכת הולדות אחר אמותיהם, והתפלא עליו ושאל: הלא ידוע שגם וולדות העוים הולכים אחר אמותיהם? — עוד כתב פראנקל שאלדר בא לזה על ידי שטעה מאד בדברי בעל הלכות גדולות שכתב: והיבא דאיכא עינלא או אימרא או נדיא דאישתחית אמה והוא איערב בהדי אחריני ולא ידיע הי מנייהו. וקא בעי למישחט הם ביומיה מינייהו, ליעיילניהו לרובתא [הרא] ולמחינהו, וכל דפריש מרובא פריש, וכד פיישי

תרין לא לישחטינהו עד למחר. לדעת פֿראנקל טעה אלדר בדברי בעל הלכות גדולות, ויצא לו שאין הגדלים הולכים אחר אמותיהם. אבל באמת אין שום שייכות בין דברי אלדר לדברי בעל הלכות גדולות. אלדר ידבר ממי שרוצה לשחוט ואינו יודע של מי הוא כל וּלד, ועל כן אפשר שישחט האם עם הולד. ובעל הלכות גדולות ידבר ממי ששחט כבר האם, והולד נתערב בין ולדות אחרים ולא ידע איזה הוא בן השחומה. וע"כ העצה שנותן אלדר היא משונה לנמרי מעצת בעל הלכות גדולות. בהאופן שמדבר ממנו אלדר אי אפשר להשתמש בעצת בעל הלכות גדולות, כי עוד לא נשחטה האם ולא נתערבו הולדות. ובהאופן שמדבר ממנו בעל היג אין להשתמש בעצת אלדר, כי אחר שנשחטה האם ואינה, לא תשכב עוד תחת העצים, וגם ולדה לא ירבוץ אצלה. כללו של דבר אין בזה שום שייכות בין אלדר לבעל היג, ואין שחר לדברי פֿראנקל.

(ד) ע' הלכה א' סימן 85.

(ה) ע' היג, 26.

(ו) ה"א סימן 84.

(ז) בההעתק שאצל הריר יעללינעק כתוב מנצה. לבקשתי עיין הריר נייבויער בהכתב יד והודיע לי שהוא קורא מותח. בהלכה א' סוף סימן 85 כתוב: אם שתי מוראותיו א' שופכת לאחת טהור, ואם אין לו אלא אחת טמא. ונראה שגם פה צ"ל: אם אין לו אלא מוראה אחת.

(ח) היא סימן 83.

לקוטי הלכות.

א. כתב רבינו ברוך ראיתי כתוב בהלכות שחיטה שהביא ר' אלדר בן מחלי הבא מעשרת השבטים: אמר יחושע מפי משה מפי הגבורה כל הזוכה לה' ואינו יודע הלכות שחיטה אסור לאכול משחיטתו וכו' עד דאמר יהושע כל טבח שישחוט שחיטה שאינה הגונה בין בהמה או חיה או עוף פגול הוא לא יאכל. ולא ישחוט עד שיפנה אל הקדש למקום תפלה. ואם ישחוט בלא ברכה פגול הוא, ואם ישחוט ערום פגול, ואם שכור פגול, ואם שחט ולא עליו סודר פגול, ואם לא הורחץ משכבת זרע ושכה ושחט פגול. אבל אסור לשחוט בימי אבלו, ואסור השחיטה מיד אשה מיד סרים מיד זקן לאחר שעברו עליו פ' שנה, ומנער עד שימלא י"ח שנה, ע"כ. וחומרא בעלמא הוא כל אלה הדברים ולא נהגינן כותיה. (מרדכי ריש חולין. בעל שלטי הגבורים שם כתב: והמרדכי בשם רבינו ברוך האריך בתחלה להביא כל דברי הלכות ארץ ישראל^א) שכתב אלדר הדני. ובהגהות מיימוניות ריש הלכות שחיטה: ודלא כאשר כתב בהלכות א"י שחט ולא בירך שחיטתו פסולה. הדין ששחיטת נשים אסורה מביאים התוספות ריש חולין גם ובחים ל"א ע"ב, ומסיימים: ונראה שהם חומרות בעלמא שהיה אומר אותו החכם שכתב הלכות ארץ ישראל. וכן כתב הרא"ש ריש חולין. ובש"ת מהר"ם בר ברוך ס' קצ"ג כתב: הרוצים לחדש והשמחים ללא דבר כתבוהו. — דין שחיטת נשים נזכר גם בכפתור ופרח פכ"ה. בס' האשכול הלכות שחיטת חולין פ"ב כתב: ונמצא בהלכות ישנות נשים לא ישחטו שרעתן קלות. וטבח דלא ברוך ואשתלאי שחיטת שחיטתו פסולה. וכן ערום ששחט. באור זרוע הלכות כסוי הרם

סימן שפ"ז כתב: ומכאן ראייה דלא קיי"ל כמש"כ ר' אלדר הדני שחט בלא ברכה נבילה. ותדע שכמו כן כתב שחט בלא סודר נבילה, וכן נמצא כתוב בהלכות א"י דנשים לא ישחטו מפני שדעתן קלה ותנן להדיא . . . וכן הוא בסמ"ג סוף הלכות שחיטה, ושם מזכיר גם שאלדר אוסר שחיטת ערום).

ב. ויש מפרשים בקנה באותו טבעת עצמו שחט כמו מעוט וכנגדו באותו טבעת שחט מעוט, ובין הכל איכא רוב, לשמואל פסולה דאינה מפורעת שאין הרוב ניכר במקום אחד, ולא ינכר אמוראי כשרה. וכן מפרש בכתב רבי אלדר הדני. (ס' התרומה סימן ח', גם הגהות מיימוניות הלכות שחיטה פ"ב אות ב'. בהלכות אלדר שלפנינו אין זכר מזה).

ג. ודוקא נשמט הוא דחיישינן לה, אבל נשבר גפה אפילו בעצם השלישי כשרה. והיינו מתניתין דקתני סתמא נשתברו גפיה. ואף על פי שיש מי שמחמיר בדבר, וכן בהלכות אלדר הדני החמיר בזה, כלומר בשבירת העצם הסמוך לגוף. ואין לחוש לדבריו. (הר"ן על הרי"ף חולין רמז תשע"ב דבור המתחיל שמוסת הגף. גם מזה אין זכר בהלכות אלדר שלפנינו).

(*) אודות הבינוי הלכות ארץ ישראל, יש מי ששער שהיה כתוב הלכות א"י, היינו הלכות אמר יהושע, והסופרים לא הבינו וכתבו הלכות ארץ ישראל. אפשר שהכוונה לארץ השבטים (ישראל) שבכוש. ע' לקוטי ספורים אות ו'.

מאמר

על

הפלשים ומנהגייהם.

הפלשים ומנהגיהם.

א. המקום והלשון.

הפלשים, הם היהודים שבאבעסניען, גרים שם כעת על ההרים הרמים שבמערב לנהר טאקאצע (Tacazze, Astaboras). בימי קדם גרו בארצות המישור בדרומה ומזרחה של אבעסניען עד שפת ים סוף וים ההודי, ומסבת הרדיפות מצד העמים הפראים ששם, בקשו מפלט למו על ההרים שבכוש. ועל כן הם נקראים בשם „פלשים“ (Falascha) שהוראתו „גולים“⁽¹⁾. הפלשים בעצמם יספרו שיש קבלה בידם שאבותיהם גרו בדרום, והוכרחו לעזוב את ארצם ולהתישב בכוש⁽²⁾. גם מלשונם יש הוכחה לזה, כי הפלשים אינם מדברים בינם לבין עצמם בלשון אמהאריית, היא הלשון המדוברת במקומות מושבותיהם, רק בלשון Agau⁽³⁾. אם כן יבאו מארץ Agau שהיא בהקצה הדרומי של אבעסניען, ששם ידובר בהלשון ההיא עוד היום⁽⁴⁾. היהודים המעטים שנשארו

(1) בתפלותיהם יאמרו: כי בני תמותה אנחנו גולים ושבוים ככהמות ושבוחים כשיות ונצעק אל ד' אלהינו . . . יתומים אנחנו וגולים. (תפלות הפלשים העתקת הר"ר יהוסף הלוי צד 21).

(2) Bruce, Reisen übersetzt von Volkmann I, 529.

(3) המניד 1868 צד 348 על פי ר"י הלוי.

(4) Praetorius, Z. D. M. G. XXIII, 642.

בארצות הדרום, בהיותם מעטים בין פראים רבים, נעשו גם הם פראים וקבלו צורת יושבי הארץ; אך בכל זאת הכירו אותם הנוסעים שיהודים הם. קראפף יספר מיהודים פראים בארץ Schoa ובארצות הגאללים Galla-Länder, הנקראים שם בשם טביכן (חכמים), גם אבלם (שותקים?)¹). הנוסע האנגלנבאכער יספר שבארצות הסאמאלי (Somali) יש שבט אחד נודד הנקרא Jiber, והוא מצאצאי היהודים שגרו שם לפני²). הנוסע הצרפתי אבבאדיע יספר מיהודים גרים בין העמים הדרומיים Komba, Walyayca, Gurage, ויאמר שבמחוז Gezzo. (המעלה הרביעית לצפון) גרים פלשים הפשים, ויש להם מלך שלהם³). לפידברי דוד הראובני היו בהמאה הט"ז הרבה יהודים פלשים בארצות הגאללים והסאמאלי⁴).

מזה נראה שהרבה יהודים באו לאבעססיניען ממזרח ומדרום לה. מוצא היהודים ההם הוא בודאי מערביא הדרומית, וכן היא דעת ר"י הלוי שבכלל היהודים שבאבעססיניען באו שמה מערביא. אך כנגד זה יש הוכחות אחרות שרוב הפלשים באו לאבעססיניען ממצרים (ע' סוף המאמר), וזה היא דעת חוקרים אחרים. ועל כן נראה שהיהודים באו לאבעססיניען משתי פנות שונות: חלק אחד בא מערביא דרך דרום ומזרח, וחלק אחד ממצרים דרך צפון (ע' מבוא פ"ג 2 וסוף המאמר).

בימי קדם דברו באבעססיניען בלשון געז, ולהלשון ההיא נעתקו הספרים של היהודים והנוצרים ששם. כעת אין הלשון הזאת טובנת רק לחכמי העם. כתבי הקדש והתפלות יקראו רק בלשון געז, ומדרגתה היא מדרגת לשון הקדש אצלנו. גם המכתבים שבין איש לחברו יכתבו בלשון געז, ויש בכל עיר ועיר סופרים ממונים שיכתבו המכתבים ההם, כי המון העם לא יבין הלשון ההיא⁵).

¹ בהקדמה שלו לספר Flad, Abessinische Juden IV

² Haggenbacher, Reise im Somali-Lande S. 27

³ Orient 1878 S. 263

⁴ צונץ בהערותיו למסעות ר' בנימין ד' לונדון ח"ב 278.

⁵ Renan, Histoire Générale etc. 5 edition p. 336

אין באבעססיניען כעת שום ספר כתוב בלשון הקדש¹, ואין שם איש שיבין לה"ק. אבל בימי קדם ידעו אותה, והיו להם כתבי הקדש בלשון הקדש. כן אמרו הפלשים לברוס². שמות חדשי הלבנה הם אצלם עוד היום השמות הארמיים: ניסן, תמוז, אב, לול (אלול), תהסרין (תשרי) (ע' להלן). גם אחר שכבר נעתקו כתבי הקדש מלשון יונית של השבעים ללשון געו, עוד היו באבעססיניען אנשים שידעו לה"ק. אין כל ספק שההעתקה ללשון געו נעשתה מתוך תרגום השבעים (סעפטואגינטא), ולא מתוך העברי. אבל בהרבה מקומות נכר שבזמן מאוחר נעשו בההעתקה ההיא תיקונים כדי לכוון אותה עם האריגינאל העברי, כמו שהוכיח דילמאנן בהמבוא שלו לההעתקה העטהיאפית שהוציא לאור³. התקונים האלה על פי העברי נעשו בודאי על ידי יהודים שידעו לה"ק, כי רחוק לומר שבין הנוצרים שבאבעססיניען היו יודעי לה"ק. זה מוכח גם מהשינוי בהעתקת הכתוב דברים כ"ה, ה', שמטרתו להתאים מנהג הפלשים עם התורה (להלן פ"ו), כי להנוצרים לא היה בזה שום הכרה.

¹ חכם אחר פלשי אמר להנוסע Gobat שיש להפלשים ספרי הקדש בלשון עברית, ושנסבת המהומות שהיו שם בהימים ההם, ננו אותם בכתבי המחמדיים (Orient 1848 S. 262). נראה ששקר העיר, כי מכל הנוסעים לאבעססיניען אין גם אחד שראה שם איזה ספר כתוב עברית.

² I, 532. לודאלף (סוף המאה הטיז) כתב שיש להפלשים התורה בלה"ק, ושהם מדברים בלשון דומה ללשון התלמוד (Ludolf, Historia Aethiopia I, 14. 15). ע' כנגד זה מה שכתב מעטץ במאנאטסשריפט 1879 צד 188.

³ בסוף הלעקסיקון העטהיאפי שלו הדפיס דילמאנן רשימה מן המלות העבריות שבההעתקה העטהיאפית. גם משם נראה שהעתיקו כמה מקומות מן העברי (לא מן השבעים), ובמקום שלא ידעו לתרגם (ביחוד ביחוקאל) השאירו המלות העבריות בלא העתקה.

ב. הליטעראטור.

ההעתקה העטהיאפית הנוכרת נתקבלה באבעססיניען אצל היהודים והנוצרים גם יחד¹). אבל מנהגי הפלשים בעניני הדת אינם מיוסדים על ההעתקה ההיא, כמו שנראה ממנין שבעת השבועות שבין פסח לעצרת (להלן פ"ד), ומענין שלא מלים בשבת (להלן פ"ו). בעניני הדת הם מתנהגים — כנראה — על פי "התרגם" אשר להם, שהוא פירוש אל התורה (להלן סימן 18).

בההעתקה העטהיאפית יש רוב האפאקריפהען של הסעפטואגינטא, וחוץ לזה יש שם עוד מזמורי שלמה הנקראים שם פֶּשְׁנָן (תוכחה), שאינם בהסעפטואגינטא²). עוד יש להפלשים ספרים שאינם נמנים אצלם בין כתבי הקדש³), ואלה הם:

1. הנך Hēnok. הוא ספר חנוך הידוע שישנו בהעתקות אישכנזיות, והוא מוזכר בההקדמה לסדר תפלות הפלשים: וירא ד' לחנוך . . .
2. כפל Kufal. הוראת כפל היא חלוקה, והכונה פה חלוקת הימים. הוא ס' היובלים שנעתק על ידי דילמאנן ללשון אישכנז בשנת 1849 על פי כתב יד אחר שנקנה אצל הנוצרים שבכוש. מן

¹ הפלשים קונים כעת ספריהם אצל הנוצרים, כי אין להם כתבי ספרים.

² רשימה מן הספרים של הפלשים יש בתשובת אנטאן אבבאדיע בשם הפלשים על שאלות פהילאקסענוס (אוהב נר) לוצאטו בהמכתב העתי: Univers israélite 1851. Réponses des Falasha . . . aux questions faites par M. Luzzato. גם בספר פֶּלֶאד Abessinische Juden Flad, S. 51. משתי הרשימות האלה נתחברה הרשימה שלי. — בכל מקום שאציין אבבאדיע סתם כונתי לשלשת המאמרים שלו בהאוניווערס הנוכר.

³ בהרשימה של אבבאדיע לא נזכרת מנילת איכה. בודאי כללו אותה הפלשים שדברו עמו בין ספרי ירמיה, וכן הוא בכ"ו 5 של רופעל (Rüppell, Reise . . . II, 407).

ההעתקה ההיא נעשה העתקת ר' שלמה רובין ללשון הקדש. אחר כך השיג אבבאדויע אצל פלשי אחר כתב יד אחר יותר מתוקן, ואותו הוציא דיללמאנן בלשון עטהאפית בשנת 1859, גם העתיק ממנו כמה פרקים ללשון לאטיין, ונדפסו בספר Rönseh, Buch der Jubiläen — בעער בספרו אודות ס' היובלים B. Beer, Das Buch der Jubiläen) העיר בצדק שהספר הזה הוא המקור לכמה דינים נהוגים אצל הפלשים, המתנגדים לקבלת חז"ל והמסכימים עם השומרונים. ולפי שבס' היובלים יש כמה דברים עקריים המסכימים עם השומרונים, גם כמה דברים עקריים המתנגדים להם, על כן הוציא בעער משפטו שמחברו היה מאותה הכת שיסוד השומרונים דוסתאי במצרים, ושעשה פשרה בין השומרונים והרבנים והלך בהרבה דברים אחר הרבנים. לפי דעת בעער הפלשים באו ממצרים והביאו משם את ס' היובלים. הרי זכריה פראנקעל במכתב עתי שלו לשנת 1856 התנגד לדעת בעער, והוכיח שספר היובלים נתחבר על ידי כהן אחד מהכהנים שכהנו בבית חונוי שבמצרים, ומבאר על ידי זה כל הדברים הזרים שיש בס' היובלים. בעער השיב על דברי פראנקעל במחברתו Noch ein Wort über das Buch der Jubiläen, והשתדל לקיים דבריו נגד דברי פראנקעל. חקירות בעער ופראנקעל אודות ס' היובלים הן נכבדות מאד, ולהן היתרון על המאמרים הרבים שנכתבו אודותיו. עם כל ההתנגדות החיצונית שיש בין בעער ופראנקעל, בעקר הדבר נתכוונו שניהם לדבר אחד; כי מנהגי בית חונוי הם הם מנהגי שומרונים ההולכים במקצת דברים אחר הרבנים הפרושים. חונוי בכנותו את בית המקדש שבמצרים היתה כונתו לעשות פשרה בין הכתות השונות שהיו שם בהעת ההיא, ויהלכות הבית ההוא היו פעם על פי דעת השומרונים ופעם על פי דעת הפרושים גם האיסיים. כשם שהיהודים שבסוריא ובבל וערביא קבלו תורתם מחכמי ירושלים, כן קבלו היהודים שבאבעססיניען והארצות הסמוכות לה תורתם וספריהם מהחכמים שהיו בבית חונוי. בין שאר הספרים שקבלו משם היה גם ס' היובלים. ובה מבואר המעם שמנהגי הפלשים מסכימים בקצת דברים עם השומרונים, ושהמנהגים ההם נזכרים בס' היובלים. עי' סוף המאמר הזה.

ספר היובלים היה כתוב בעצם וראשונה בלשון עברית

(Rönsch 430), ונתקת ללשון יונית, והנוסח העמתיאפי נעשה על פי ההעתקה היונית כמו שהוכיח Dillmann, Ewalds Jahr-bücher III, 88. הנוצרים השתמשו בס' היובלים היוני עד המאה ה"ב. לעיני היעראנימוס (חי בסוף המאה הרביעית) היה כנראה ספר היובלים בלשון עברית. היהודים השתמשו בספר היובלים כתוב בלתיק בהמאה ה' והי"א. בפירוש דברי הימים המיוחס לאחד מתלמידי ר' סעדיה גאון יוספר: ובספר היובלים שהביא אלפיומי רב סעדיה גאון מספרי הישיבה . . (דהי"א כ"ג, ג'). הספור ממלחמת יעקב ובניו עם מלכי האמורי שבמדרש ויסעו (בית המדרש ח"ג א'), מיוסד על ספר היובלים פל"ד, וספורו ממלחמתם עם עשו מיוסד על סה"י פל"ז, כמו שהעיר שם ה' יעללינעק. במבוא לס' אסף היהודי (בית המדרש ח"ג 155) מובא מאמר שלם מסה"י פ"י (יעללינעק שם). יוספון בן גוריון פ"א יספר מספרי קינון על פי סה"י פ"ה, רק שיוסיפון יכנהו קינון בן אנוש כמו שהוא בבראשית, וספר היובלים ואחריו ס' אדם הנוצרי צד 111 גם 116 (העתקת דילמאנן) יקראוהו בן ארפכשד. ע"י אודותיו רמ"ש המזכיר ח"ג 119 וח"ד 23. המדרש תרשא השתמש הרבה בספר היובלים ומיחס אותו לר' פנחס בן יאיר כמו שעשו גם שאר קדמונים ע"י מבוא שלי למדרש תרשא בס' קדמוניות היהודים, גם מאמרי במ"ע

— Revue d. Études juives 1890 f. XXI. p. 80.

3. גדל אברהם Gadla Abraham. הוא ספור מחיי אברהם. הוראת גדל היא מלחמה, ולפי שהצדיקים לוחמים כל ימי חייהם נגד הנסינות של היצר הרע, על כן יאמרו האבעסניניים במקום חיי אברהם, גדל אברהם. (אבבאדיע שם צד 435).

4. גדל יסחק.

5. גדל יעקב.

6. גדל קם Gadla Musé. חיי משה.

7. גדל ארן.

8. נגר קם Nagara Musé. מאמר אודות משה (פמירת

משה ?).

9. תאזו סנבט = מצות שבת. בהספר הזה ידובר מהשבת

כמאלילה, ויסופר מיופי גופה הלוקח לב רואיה, ושאלף אלפים מלאכים משמשים אותה, והרבה דברים זרים אחרים. (Flad 8).

10. ארדאת. הוראת ארדאת היא תלמידים. הספר הזה כולל נסתרות שגלה ד' ל"ב תלמידים. נזירי הפלשים אומרים שהספר הזה הוא מסוגל נגד מחלות שונות ומזיקים. גם אצל הנוצרים שבאבעססיניען נמצא ספר כזה, והם אומרים שיש בו הדברים שישוע הנוצרי דבר ל"ב תלמידיו השלוחים (אפאסטעל) קודם עלותו לשמים (פלאד). אולי הוא הספר - Evangelium duo-decim Apostolorum Hofmann, Herzogs Real-Encyk-lopädie XII, 328. על כל פנים נראה שהספר הזה בא להפליש מהנוצרים, ובודאי עשו בו הפלשים שנויים, ובמקום שלוחים כתבו תלמידים. דעת אבבאדיע היא להיפך שהנוצרים קבלו אותו מן הפלשים (אריענט 262 S. 1848).

11. גרגוריוס Gorgorius. אבבאדיע לא כתב מה היא תכונת הספר הזה. רחוק שיהיה הספר הנוצרי של אבא גרגוריוס. אפשר שהוא כולל קורות הימים ונעאגראפיהאה שהעתיק מלשון ערבית Georgis Oeled Amed, והוא קובץ 9 ברשימת כתבי יד של ריפפלל (Rüppell II, 408).

12. ברך. נראה שאינו ספר ברוך האפאקריף של השבעים, רק האפאקאליפסע של ברוך שמצא צעריאני בלשון סורית (Ceriani, Monumenta sacra et profana t. V, p 113), ונדפסה ממנה העתקה רומית אצל Fritsche, Libri apocry — phi V. T. p. 654. כי הפלשים אמרו לאבבאדיע שהם מאמינים בגן העדן שראה חנוך וברוך, ומן גן העדן ידובר רק בהאפאקאליפסע הנוכרת פרק ד', אבל בס' ברוך של השבעים אין זכר ממנו. כמו כן לא נזכר דבר מן גן העדן בדברי ברוך הנוותרים (Reliqua verborum Baruchi) שהוציא דילמאנן לאור בלשון עטהאפית, ונעתקו ללשון אשכנז ע"י קעניג בהמכתב העתי Theologische Studien und Kritiken 1877 S. 318. המכתב של דברי ברוך" היה נוצרי.

13. סעתת = מן השעות. כנראה אסטראלאגיהאה.

14. פכר אים = פירושי ישוע (בן סירא). אין זה ספר בן סירא הקדמון, כי הוא נמנה ברשימת אבבאדיע N. 36 בין ספרי קדש. נראה שבספר זה שלפנינו מובאים מאמרים קצרים בשם בן סירא ופירושים עליהם, דומה להאלפאביתא דבן סירא שלנו. לעיני חז"ל היה כבר בן סירא משונה מבן סירא הקדמון (ע' מקדמוניות 122). בפכר אים ידובר ממלכות טהעדארום, שהוא אצל הפלשים והנוצרים שם המשיחית. גם להנוצרים ששם יש ספר מכונה פכר איםס (לא אים), ויאמרו שהוא ישוע הנוצרי. אבבאדיע הביא משם שני עקסעמפלוארים מפירושי בן סירא לפאריס. מי יתן ויואלו חכמי פאריס לעיין בהם, ולראות אם יש איזה יחס בינם להאלפאביתא דבן סירא שלנו, וביחוד בהנוגע להספור ממלכת שבא (דף כ"א ע"ב מהוצאת ר"מ שטיינשניידער), ומהמשיח הסובל על עצמו עונות ישראל (ל"ו ע"ב), וממלחם העוף (כ"ט ע"א). ואולי יעלה על ידי זה לבאר מלת מלחם, שלא נדע פתרונה.

15. פלסף. כללים שונים. ריפפעלל (II, 409) אומר שיש בו רפואות ולחשים.

16. מכבב אלים = חיוון אליהו. ספרי חיוונות על שם אליהו מזכירים אבות הכנסייה הנוצרית ראה Dillmann, Herzogs Real-Encyklopädie XII, 312. ספר אליהו הנדפס בבית המדרש ח"ג 65 הוא מזמן מאוחר, חוץ מן המאמרים המתחילים "אמר אליהו ז"ל", שהם קדומים.

שמות ט"ז הספרים האלה, רשם אבבאדיע מפי אב יצחק החכם הכללי של הפלשים, ושאר החכמים שלהם, שבאו במכוון לבית אבבאדיע בגאנדאר ליתן לו תשובות על שאלות הפילאקסענוס לוצאטו (בן הרשדיל) שהעריך אליהם באמצעות אבבאדיע. חוץ מזה מזכיר אבבאדיע ששמע שיש להם עוד:

17. זין אהיד = קורות היהודים. הוא העתקה מיוסיפון פלאוויוס.

18. תרגם. פירוש חמשה חומשי תורה. אינו בכתב רק בעל פה, וכולל פירוש המלות, מעשיות, ביאורי המצות והדעות הנזכרות בתורה. (אבבאדיע בסוף מאמרו השלישי). אלינו לא הגיע מן התרגם הזה מאומה. וכבר העיר בצדק אבבאדיע שראוי

לחכמי ישראל להשיג את התרגום ולהתבונן בו, כי הוא יפיץ אור על אמונת הפלשים ומנהגיהם. אפשר שנמצאים בו הדברים הזרים שישנם בהלכות אלדר. עי' ספור א' הערה ו'.

פלאד בספרו הנזכר כתב שיש עוד להפלשים :

19. גדל אדם = חיי אדם. ידוע שיש ספרי אדם שונים, גם חז"ל מוזכרים ספר אדם (ב"מ פ"ה ע"ב, ב"ר פכ"ד, ויק"ר פט"ו). ורב האי גאון נשאל אודותיו, תשובות הגאונים הוצאת הרכבי סימן רי"ט).

20. לודת. פלאד לא באר מה טיבו, גם לא כתב מאיזו לשון הוא השם של הספר הזה.

21. מצחק אסתסרית. לקוטים מתורה נביאים ותהלים, שקורים ביו"הכ.

זאת היא הליטעראטור של הפלשים. ממנה נוכל ללמוד שמצבם הרוחני היה רע מאד מאו ומקדם, ושמחסרון דעת קבלו מהעמים שהם גרים בתוכם דעות וספרים המתנגדים לאמונתם, (N. 9. 10. 14).

ג. אמונות ודעות.

הפלשים מאמינים באל אחד ומתנהגים על פי תורת משה, ובכל זאת ישפיקו בדעות נכריות. את יום השבת הם מקרישים ביתר שאת, ויקראו אותו סנבט קדמאי, יען שהיה לפי אמונתם כבר קודם בריאת שמים וארץ⁽¹⁾. הדעה הזאת היא דעה אלכסנדרית, וישנה בספר היובלים פ"ב ואצל פהילא⁽²⁾. אבל הפלשים עברו חוק, ובהגשימם את השבת היתה להם האלילה סנבט, שהיא ממונה לפי דעתם על אור השמש והגשם, ובכלל על האושר הגשמי. סנבט היא המעוררת תאות כל גבר, והעקרות ומוכי חולי נודרים לה נדרים. הפלשים מתפללים לה, ומקריבים לה קרבנות, ומנסכים ומקטרים לה. הם מאמינים שלימות המשיח כשילכו לארץ ישראל,

(1) אבבאדיע 263 S. 1848 Orient.

(2) De Vita Mosis M. I, 175.

תלך לפניהם סנבט ותכין להם מאכל ומשתה⁽¹⁾. — את היום ה'יב שבכל חדש יחוגו לכבוד מיכאל המלאך הקדוש הנקרא אצלם Kedus Michael. חג חדשי לכבוד מלאך מיכאל יש שם גם להנוצרים. הפלשים מתפללים למלאכים שונים שימליצו בעדם, ויאמרו: התפלל בעדנו מיכאל המלאך . . . גבריאל . . . רפאל . . . רומאל . . .⁽²⁾ את ד' יכנו בתפלותיהם בשמות זרים ובצורפים משונים, דרך משל: ויאמרו לו לאל אל ול לאל מלְהי להי צבאות לְיו סלְדי קדוש (תפלת הפלשים 10). נורא שמך ספְנוי קמְנוי אַלְנוי . . . וכפר לי כל פשעי בַסְקא ובַסְקא באַמְמַאל ובאַלְהַאֵל רְחַמְנוּמֵן רְהַל דְמַהֵל סוּתְיוֹאֵל⁽³⁾ כמורה אַבְיַתֵר מְנַתֵר ספְנוי קתְנוי אַוֵי נְלוֵי מכל אשר תירא נפשי, למען תושיעני בכח שמותיך אלה, אני עבדך פלוני בן פלוני (שם 11).

יש ביניהם מכשפים ומעוננים המשתמשים בהלחשים והסגולות שבספר Auda-Negest. הפלשים מאמינים בקדושת ירושלים ומתפללים ל'ד' שיבנה אותה במהרה (תפלותיהם 16, 17), ומקיים על ביאת משיח בן דוד, ששמו אצלם טהעאדארוס, או טהעאדארוס הגדול⁽⁴⁾. במקום "משיח" יאמרו "גור אריה", להורות שמשיה יהיה משבט יהודה המכונה גור אריה⁽⁵⁾. טהעאדארוס המשיח י'לד בארץ

⁽¹⁾ סְלֵאֵר 53.

⁽²⁾ תפלת הפלשים צד 8. — בהאפאקאליפסע של ברוך סרן ניה נוצר מלאך רמיאל הממונה על החזיונות (וויזיאנע) שהם אמת. ואם בן רמיאל הוא מלאך טוב. אבל בסי חנוך פסיט נמנה רמיאל בין המלאכים שטררו ב'ד' ונפלו משמים. נראה שבמקום רמיאל צ"ל שם מלאך אחר. ⁽³⁾ בסי חנוך פליב נוצר מלאך Zatucl הממונה על גן העדן. ובתפלותיהם (צד 22): וירטיה בן הלְקיהו כהן ונביא עורא וסת ואל ראו חוון . . .

⁽⁴⁾ גם הנוצרים שבאבעססיניען, המאמינים במלכות שמים בארץ בהאלף האחרון (כיליאסטען). גם הם יאמרו ששם המלך שימלוך בהאלף ההוא, הוא טהעאדארוס.

⁽⁵⁾ המניד 1868 צד 356 על פי ריי הלוי. — גם הוואספען של מלכי אבעססיניען הוא אריה Brüche I, 524.

Azzaf שעל נהר פרת יום וחצי מירושלים. אבותיו הגלו מירושלים בימי שלמנאסר¹).

הפלשים אמרו לאבבאדיע שיש ז' גני עדן, ושחנוך וברוך ראו אותם. משבעת מדורי גן עדן יסופר גם במדרש כונן (ביה"ט ה"ב 28) בקיצור, ובאריכות בכראשית רבתי (כ"י צד ח'). מה שאמרו שחנוך וברוך ראו אותם, הוא יען שחנוך בספרו פלי"ב יספר שראה את גן העדן, וברוך ידבר ממנו בהאקאליפסע פ"ד, ובפרק נ"ב יאמר שגן העדן ירד לימות המשיח משמים ארצה. — הם מאמינים שבגן עדן יחיה כל איש עם אשתו, אבל לא יולידו בנים.

הפלשים מאמינים בתחיית המתים, ואומרים שחנוך ואלהו ועזרא יתרגו על ידי המשיח השקר (חסה מסה), וישובו לחיות בהיום השלישי.

¹ אבבאדיע שם 487. הרברים האלה של הפלשים מיוסדים על עזרא הרביעי. בפרק י"ג ידבר עזרא מגלות עשרת השבטים על ידי שלמנאסר, ויספר (פסוק מ"א—מ"ה) שהשבטים שמו עצות כנפשמ ועברו נהר פרת, והלכו למקום רחוק שלא דרכה שם הנל איש, כדי שיוכלו לשמור שם תורת ד'. הארץ היא רחוקה שנה וחצי שנה, ושמה הוא Azaph. כן הוא שם הארץ בהעתקה העטהיאפית. בשאר ההעתקות יש בזה נוסחאות שונות (ע' פאלקמאר בפירושו לעזרא שם). הפלשים חשבו שבארץ Azaph היא יולד משיח, וטעו ואמרו שהיא על שפת נהר פרת, ושהיא רחוקה מירושלים יום וחצי, במקום שנה וחצי שבועות. — לפי דעת ה' נושמיד (מביאו פאלקמאר שם) Azaph היא Asow שברוסיא. וכבר ראינו שבעל ס' היובלים ידע מהארץ היא של הכוזרים, ע' מבוא פ"ג 1. — יש סתירה בדברי הפלשים. המשיח הוא בן דוד משבט יהודה, ובכל זאת אמרו שאבותיו הגלו בימי שלמנאסר, והלא שלמנאסר לא הגלה את שבט יהודה, רק את עשרת השבטים? — השומרונים מאמינים במשיח בן יוסף (כרמי שומרון 19). שמו אצלם תהב, היינו שישוב, או שישב החוטאים לר' (פעטערמאן). לפי דעת גיינער משיח בן יוסף הוא אמונת עשרת השבטים, ומשיח בן דוד הוא אמונת שבט יהודה (נאכגעלאספענע שריפטען ח"ג 256).

ד. חלוקת הזמן. המועדים והצומות.

בעניני חול משתמשים הפלשים בחלוקת הזמן של הנוצרים שבאבעססניען, הוא חשבון לשמש, ומונים לשנה י"ב חדשים של שלשים ימים וחמשה ימי תשלומין. והוא הוא חשבון המצרים. אבל בנוגע לקביעת המועדים האמורים בתורה הם חושבים ללבנה, ומקדשים החדש לראיית הלבנה. את חדשי חמה הם מכנים בשמותיהם העטהאפיים¹⁾, ואת חדשי לבנה יקראו כנראה בהשמות הארמיים שלהם. כי הם אמרו לאבבאדיע שהחדש הראשון שבו נופל פסח הוא ניסן או ל'סן, את תשעת ימי התענית שבהחדש הרביעי יקראו תומת (תמוז), והתענית של י"ז ימים שבהחדש החמישי יקראו אב, ותענית י" ימים בהחדש הששי יקראו לול (אלול), ואת התענית שקודם יום הכפורים יקראו תהסרן (תשרי). מכל זה נראה ששמות חדשי הלבנה הם אותם השמות שהעלו בני ישראל מבבל. אחר עבור ארבע שנים הם מוסיפים חדש אחד של שלשים יום, כדי להשוות שנת הלבנה עם שנת החמה. אינם משגחים על י"ד ימים החסרים עוד; כן אמרו בפירוש לאבבאדיע. זאת היא חלוקת הזמן אצל הפלשים היום. כשנבוא לדבר אודות חג השבועות שלהם, נראה שבימי קדם היה להם חשבון אחר. ביום כסוי הלבנה (ערב ראש חדש) הם מתענים. ראש חדש הוא אצלם חג. עוד יחוגו בכל חדשי הלבנה את היום העשירי לזכרון יום הכפורים הנופל בעשירי לחודש, ואת היום הט"ז יחוגו לזכרון פסח וסוכות. כעת יחוגו עוד היום הי"ב לכבוד המלאך מיכאל. מקודם חגו את החג הזה בכל יום י"ב לחדשי חמה, ומסבה שגם הנוצרים יחוגו אותו בהיום הזה, נמנו ונמרו לחוג חג מיכאל ב"ב ללבנה. (אבבאדיע. פלאד יספר שגם הפלשים יחוגו אותו ב"ב לחדשי חמה).

¹⁾ ואלה שמותיהם: מסכרס (אלול), טקמת, דרר, תחסס, טר, יבתת, מנבת, מוזיא (ניסן), ננבת, סן (סיון), המל, נחסי (אב). — ליצירת העולם מונים הפלשים כמנין הנוצרים שבאבעססניען, היינו 5500 שנים עד לידת ישוע.

בחדשי חמה יתוגו בכל יום י' (אבבאדיע) או י"ח (פלאד) את חג Arfe Asart. טעם החג הזה היא סוד נעלם (אבבאדיע). פסח ב"א י"ב וי"ג בניסן אינם אוכלים רק לחם Schimbera, הוא מין קמניות. מן ערב י"ג עד ערב י"ד (ערב פסח) הם מתענים. לפי דבריהם התענית הזאת היא במקום המרור שאינם אוכלים על הפסח, מסכה שאינם יודעים מהו (פלאד 14). ב"ד אחר ביאת השמש שוחטים בהמסגיד (בית התפלה עם מזבח) שבכל עיר את קרבן פסח. הם אוכלים מצות (Kita) משימברא וקמה חטים שבעת ימים. בפסח קורין החדש הזה לכם (שמות י"ב וי"ג) גם פרשת פסח שבבמדבר ט'. בשנת 1848 נפל הפסח אצלם ביום ג' בשבוע 18 אפריל.

בהיום הראשון והשביעי של פסח אינם עושים שום מלאכה, דומה לשבת ויום הכפורים. בשאר החגים הם עושים בבתיהם מלאכות קלות. פלאד (52) בספרו זאת, לא יגיד אם הם מבשלים לצורך אכילה בהיום הראשון והיום השביעי של פסח, או לא. על כל פנים הם עושים חילוק בין פסח לשאר החגים בנוגע למלאכות קלות. יש להחילוק הזה יסוד בפירושו התורה. בשבת ויום הכפורים נאמר לא תעשו כל מלאכה, ובשבועות וראש השנה וסכות נאמר לא תעשו כל מלאכת עבודה. מוכח מזה שבשבת ויה"כ אסורה כל מלאכה אפילו מלאכה קלה, ובשבועות ור"ה וסכות אסורה רק המלאכה הכבדה, ומותרת המלאכה שאין בה עבודה כבדה. בנוגע לשני ימי פסח יש שינוי בזה:

בויקרא כ"ג ז', ח', ובמדבר כ"ח י"ח, כ"ה, נאמר גם אצלם כל מלאכת עבודה, אבל בשמות י"ב ט"ז כתוב: כל מלאכה לא יעשה בהם אך אשר יאכל לכל נפש הוא לבדו יעשה לכם. מזה משמע שגם המלאכות הקלות אסורות, כי נאמר כל מלאכה, ומותר רק לעשות המלאכות הנחוצות להכנת המאכלות. עוד יותר מחמיר בהם בדברים ט"ז ח': ששת ימים תאכל מצות וביום השביעי עצרת לדי' אלהיך לא תעשה מלאכה. אם כן אסורה המלאכה גם לצורך נפש. בהרבה כתבי יד כתוב בדברים לא תעשו כל מלאכה, עם מלת כל (ע' גייער III, 184, Jüd. Zeitschrift), וגם הסורי תרגם לא תעבדון בה כל עבדא. אבל באמת אין חילוק בזה, כי

בהמאמר לא תעשה מלאכה יש כבר המובן: לא תעשה כל מלאכה. דעת חז"ל בזה מכוארת בהרשב"ם לשמות י"ב מ"ז, וברמ"בן לויקרא כ"ג ח'. השומרונים קוראים גם בדברים לא תעשה כל מלאכת עבודה, ומתרגמים: לא תעבד כל פלענת עבירה, כדי שיתאים הכתוב שבדברים עם הכתוב שבויקרא ובמדבר. אבל הם אוסרים הבשול ביום טוב מטעם הכתוב לא תעשה כל מלאכה שבשמות, ומפרשים שהמאמר אך אשר יעשה . . . מוסב על קרבן פסח¹). השבעים הוסיפו בדברים המלות: לבד אשר יעשה לנפש, ואחריהם תרגם העטהיאפי: יא' תגבר בתי (ולא תעשה בה) כל גברא (כל מלאכה) איכל (חוץ) ויתגבר לנפש (אשר יעשה לנפש). והשוו בזה הכתוב שבדברים להכתוב שבשמות. לפי זה אוסר הכתוב בשאר החגים מלאכת עבודה, ומתיר בהם המלאכות הקלות. ובפסח אוסר גם המלאכות הקלות ומתיר רק הבשול לצורך נפש, כי בפסח נאמר לא תעשה כל מלאכה לבד אשר . . . והוה טעם הפלשים שעושים חילוק בין פסח לשאר החגים, ומחמירים בפסח ואינם עושים בו אף מלאכות קלות.

שבועות. נופל אצל הפלשים ב"ב סיון, כי הם מונים את החמשים יום שבין פסח לשבועות מן אסרו חג של פסח, היינו מן כ"ב ניסן. מזה נראה שהם מפרשים ממחרת השבת (ויקרא כ"ג י"א), ממחרת יום טוב האחרון. גם הסורי תרגם: ובתר זומא אחרנא²). אבל התרגום העטהיאפי תרגם על פי השבעים: ובשנית

¹ ע' Geiger, Nachgelassene Schriften III 290, וכן ערן לרי

ארה"ן האחרון ענין חג המצות פ"ד ופ"ה. וכן יספר פעטערמאנן (לעקסיקון של העראצאן ערך סאמאריא) שהשומרונים אינם עושים ביום טוב שום מלאכה כמו בשבת, ועל כן הם מכינים התכשילים ליום טוב מערב יום טוב. השומרונים אינם עושים אפוא שום חילוק בין פסח לשאר החגים. גם חז"ל אינם עושים חילוק ביניהם, ומתירים הבישול. אבל יש אצלם חילוקי דעות בזה. בית שמאי מתירים רק המלאכות הנחוצות לבישול, ובית הלל מתירים המלאכות הנחוגות בשעת הבישול אף שלא לצורך בישול, די"ט להבעיר אש כדי להתחמם אצלו. ע' ניינער בשני המקומות הנזכרים.

² ע' Hoffmann, die Zeit der Omerschwingung S. 12

לקדמית, היינו ממחרת [היו"ט] הראשון, ומוזה מוכח שהמנהגים של הפלשים אינם מיוסדים על ההעסקה ההיא, רק על הקבלה שבידם או התרגם שלהם (לעיל פ"ב). — גם בעל ס' היובלים פרש ממחרת השבת ממחרת שביעי של פסח, כי הוא מגביל את חג השבועות על ט"ו סיון, וזה אפשר רק למי שמתחיל למנות מכ"ב ניסן. אצל בעל ס' היובלים נדחה החג הזה עוד שלשה ימים, היינו עד ט"ו סיון, מן המעם שירבאר במה שיבא.

בעיני בעל ספר היובלים לא ישר החשבון וסוד העבור של הפרושים, ורצה להנהיג חשבון אחר, כמו שנראה מפרק ו'. אך דבריו שם בלתי מבוארים היטב, ויש בפירושם חלוקי דעות. בעערי¹) הוכיח שס' היובלים נתחבר במצרים, ושהשנה שלו היא בעלת י"ב חדשים מצריים של שלשים יום, וארבעה ימי תשלומין. בעער מבאר שבעל ספר היובלים קובע את חג השבועות בט"ו סיון, מפני שהוא מונה הימים שבין פסח לשבועות מכ"ב ניסן, ומביא דמיון לזה מהפלשים שגם הם מונים מהיום ההוא וקובעים את חג השבועות «קרוב לחצי חדש סיון».

לה"ר זכריה פראנקעל היתה בזה דעה אחרת. הוא הוכיח²) שס' היובלים נתחבר במצרים בבית חוניו, ששם חשבו לפי דעתו י"ג חדשים לשנה, כל חדש מן ד' שבועות, והחדש הי"ג נחשב לחדש עבור. פראנקעל הביא לזה ראיה מפ"ו, ששם יחשוב לשנה שס"ד ימים, ויחלק אותם לארבע תקופות, ויאמר: ונתחתו על לוחות השמים שתים עשרה שבתות לכל אחת ואחת [מן התקופות]. . . . ויהיו כל הימים אשר נצטוו שתים וחמשים שבתות ימים עד מלאת שנה תמימה. פראנקעל שאל: הלא לכל תקופה יש י"ג שבתות, ולמה ימנה כאן רק י"ב שבתות? והוכיח מזה שבודאי לא נחשב פה החדש הי"ג, לפי שהוא חדש עבור. וכל זה מפני שרחוק מאד בעיני פראנקעל לומר שמעות נפלה בס' היובלים, ושכמקום י"ב שבתות צ"ל י"ג.

¹ Beer, das Buch der Jubiläen S. 63.

² Monatsschrift 1856 S. 392.

את הדעה הזאת של פראנקעל בטל בעערי⁽¹⁾ בהראותו על מקומות שונים שבספר היובלים, שנראה מהם ברור שהמחבר מונה לשנה י"ב, ולא י"ג חדשים. חוץ לזה מופרכת דעת פראנקעל על ידי הראיה עצמה שהוא מביא לחזק אותה. בספר היובלים פ"ו ידובר מארבע תקופות השנה, ואם כן בודאי כונת המחבר לשנת חמה מ"ב חדשים, כי התקופות תלויות בהלוך השמש. חוץ לזה על ד' תקופות אפשר לחלק י"ב חדשים, ולא י"ג. גם אי אפשר לומר שאינו חושב את החדש הי"ג לפי שהוא חדש העבור, כי איך אפשר להעלים עין בחשבון השנה מבי"ח ימים שלמים? — חוץ לזה אין כל ספק שמעות נפלה בהכתב יד שממנו העתיק דילמאנן את ספר היובלים ללשון אשכנז (אחריו רובין מאשכנז ללה"ק). בכ"י אבבאדיע⁽²⁾, ובכ"י הנמצא בברטיש מוזעאום⁽³⁾ כתוב בפירוש: ונחרתו על לוחות השמים שלש עשרה שבתות לכל אחת ואחת. ונפלה בזה ההוכחה של פראנקעל.

אך עם כל ההשגות של בעער ועם כל מה שאמרנו נגד פראנקעל, עוד לא נתבטלו דבריו מכל וכל, כי יש ראייה על אמתתם ממקום אחר, שלא התבוננו עליו בעער ופראנקעל.

משלשה מקומות נראה שבעל ספר היובלים קובע את חג השבועות במ"ו סיון. בפ"ו הוא אומר שמתן תורה היה בשבועות, ובראש הספר יאמר שמתן תורה היה במ"ו סיון — אם כן נופל חג השבועות במ"ו סיון. בפמ"ו יאמר שאברהם חג את החג ההוא בהחדש השלישי בחצי בו. בפרק מ"ד יאמר שיעקב נסע מחברון בראש החדש השלישי לבאר שבע. בשביעי לחדש הקריב שם קרבן לאלהי אביו יצחק, ואחר עבור עוד ימים שבעה עשה שם את חג הבכורים. מכל זה נראה שחג השבועות נופל לדעת בעל ספר היובלים במ"ו סיון. בעער ידע זאת, אבל לא התבונן

⁽¹⁾ Noeh ein Wort über d. B. d. J. S. 8.

רענש בפמ"ו Rönseh, d. B. d. J. S. 409.

⁽²⁾ Dillmann, Liber Jubilaeorum p. 29.

⁽³⁾ Dillmann, Monatsberichte der Berliner Akademie 1883.

שמכאן יש לדעת פראנקעל ראייה שאין אחריה תשובה. הג
השבועות לא יפול במי' סיון רק אם נתחיל למנות שבעת השבתות
מכ"ב ניסן, ורק אם נמנה לחדש ניסן ולחדש אייר כ"ה ימים. כי
רק בהאופנים האלה ישאר לנו שבוע אחד בניסן, ונמנה ארבע
שבועות באייר, ושני שבועות בסיון, בכלל שבעה שבועות, ונקבע
חג השבועות במי' סיון. אבל אם נמנה לכל חדש שלשים יום
כדעת בעער, אזי יפול החג לכל המאוחר בי"א סיון. כי לכל
הפירושים בממחרת השבת אי אפשר לאחר הנפת העומר מדי
שנה בשנה רק עד כ"ב ניסן, ולא יותר. וישאר איפוא מניסן מ'
ימים, באייר יש שלשים יום (לדעת בעער), נקח עוד עשרה ימים
מסיון ויהיו לנו מ"ש ימים, והחג יפול בי"א סיון.

היוצא מזה, שאין כל ספק שבעל ספר היובלים מנה בקביעת
חג השבועות כ"ה ימים לחדש. ובודאי מנה י"ג חדשים כאלה
לשנה של שס"ד ימים. אך ממקומות אחרים שבספר היובלים
נראה ברור, גם כן באין כל ספק, שמחברו מונה רק י"ב חדשים
לשנה. לישוב הסתירה הזאת מוכרחים אנו לומר שלבעל סה"י
היתה חלוקת הזמן כפולה: בעניני חול חלק את שנתו משס"ד
ימים על י"ב חדשי חמה משלשים יום, וד' ימי תשלומין. ובעניני
הדת, ולקביעת המועדים חשב בשנתו י"ג חדשים מן כ"ה ימים
לכל אחד. חשבון כפול כזה היה גם לבעל ספר חנוך, השוה
בהרבה דברים לספר היובלים¹, ונזכר בו בפרק ד'. בס' חנוך
פע"ב חושב לשנה שס"ד ימים, וד' תקופות מן צ"א ימים, ושלושה
חדשים לכל תקופה. לשני החדשים הראשונים שבכל תקופה הוא
מונה שלשים יום, ולהחדש האחרון מונה ל"א יום. אין ספק שמטרת
המנין הזר הזה (שס"ד ימים בשנה) היא כדי שיעלו לשנה נ"ב
שבועות שלמים בלי עודף, וי"ג שבועות לכל תקופה. חוץ מן החשבון
החול הזה לחדשי חמה, יש לס' חנוך עוד חשבון לחדשי לבנה.
אבל דבריו בזה בפרק ע"ד סתומים, ולא נדע איך היה חשבונו
ללבנה, גם לא נדע איך השוה שנתו מן שס"ד ימים עם השנה
המדויקת של השמש. אבל ברור שהחשבון של בעל ס' חנוך

¹ Rönseh, das B. d. J. S. 404 ff.

הוא החשבון של ס' היובלים. גם לו החשבון כפול. את שס"ד ימי השנה יחלק בדברי חול לדי תקופות וי"ב חדשי חמה עם ארבעה ימי תשלומין. ובקביעת המועדים יחלק אותם לז"ג חדשים מן כ"ח ימים, כמו שראינו מקביעת חג השבועות. יסוד החשבון הזה הוא השבוע. כשם שהשבוע מתחיל ביום א' וגומר ביום שבת, כן מתחיל החדש והשנה ביום א' וגומר בשבת. גם כל המועדים (חוץ מיום הכפורים) יחולו ביום א'. וזה סדר המועדים על פי החשבון הזה: א' בניסן הוא יום א' בשבוע. אחר עבור שני שבועות שוחטים קרבן פסח בשבת. למחרתו ביום א' בשבוע (מ"ו ניסן) יתחיל חג הפסח, וימשך כל השבוע עד שבת כ"א ניסן. למחרתו ביום א' כ"ב ניסן מניפים את העומר; מן היום ההוא, שהוא באמת מחרת השבת, מונים שבעה שבועות, וחגים חג השבועות גם כן ביום א' בשבוע¹). כן חלים תמיד ביום א' גם חג השופרות וחג הסוכות. יום

¹ בזה נתאמתו דברי במבוא למדרש תדשא. שם הבאתי מה שכתב בעל אשכול הכפר א"ב רכ"ד: ועוד ספר פנחס בן יאיר נמצא והוא מאנשי הבריתא הקרואה אצלם מחוצה מספרת, דרש גם הוא בפירושו ומליצה ננברת כל המקרא כפירושך. על ספריו כתוב כי חג השבועות מעולם לא נפרצה מיום השבת החרוצה. . . . (דומה לזה כתב סלמון בן ירוחם, לקושי קדמוניות נספחים 17), ושערת שהכונה לספר היובלים שיחסו לר' פנחס בן יאיר, כי גם בעל מדרש תדשא מביא דברים מס' היובלים וקורא עליהם שם ר' פנחס בן יאיר. כעת כתבי המבוא למדרש תדשא לא מצאתי בס' היובלים רמז שלפי דעתו נופל חג השבועות תמיד ביום א' בשבת, ושערת שכן היה כתוב בס' היובלים שהיה לעיני הקדמונים, ונשמט מס' היובלים שלנו. כעת אין כל ספק בדבר שכן היא דעת בעל ס' היובלים. גם רואה אני כעת שיש גם בס' היובלים שלנו זכר שכן היה כתוב מפורש בס' היובלים שהיה לעיני הקדמונים. בפרק ו' יזהיר לשמור את חג השבועות ויאמר: לכן חרות החק על לוחות השמים כי ישמרו את חג השבועות בחדש הזה פעם אחת בשנה. . . . יום אחד בשנה בחדש הזה בו יחנו את החג הזה. . . . כי תחוג אותו יום אחד יום אחד בשנה. . . . ובני ישראל יחנו אותו לדורותיהם בחדש הזה יום אחד יום אחד בשנה. . . . בלתי מובן למה כופל בעל ס' היובלים ומשלש לשמור את החג יום אחד,

הכפורים חל תמיד בג' בשבת. החשבון הזה מצא תן בעיני בעל ספר היובלים, כי על ידו שוה השנה להשבע, החגים יבאו בכל שנה ביום אחד מיוחד, וכל השנים שוות זו לזו ובלתי נחוץ לעבר את השנה אחר עבור שנים ידועות. על הענין הזה מורה בעל ס' היובלים באצבע באמרו: ואתה צו את בני ישראל ושמרו את השנים על פי המספר הזה ארבעה וששים יום ושלוש מאות יום, והיתה שנה תמימה, ומספר מפקד ימי השנה ומועדיה לא ישחת. כי הכל בא יבא בה כפי אשר הועד עליו ולא יעברו כל יום ולא יחללו כל מועד. והיה כי יעברו ולא ישמרו אותם כמצותי, ישחיתו בפעם אחת כל עת וזמן, והשנים תעתקנה ממקומן . . . והיו אנשים אשר יביטו יראו בירה הוא המשחית את הזמנים ויקדים עשרת ימים בכל שנה ושנה. ולכן ישחיתו את השנים בימים הבאים ועשו יום שוא ליום העדות ויום בלתי מהור ליום המועד . . . המחבר מראה בזה על התועליות היוצאות מחשבוננו, ועל החסרונות של חשבון העבור⁽¹⁾ של הפרושים.

קרוב שבימי קדם היה החשבון של בעל ס' היובלים נהוג אצל כת אחת מן הכתות הרבות שהיו אז, ויסרו אותו על הכתוב

והלא כבר אמר שנחוץ לחונ אותו פעם אחת בשנה? אבל אחר שידענו שעל פי שטתו נופל חג השבועות תמיד ביום א' בשבת, קרוב מאד שכונת בעל ס' היובלים היא פה שיחוננו את החג ההוא ביום א' בשבת. ידוע שבלה"ק לא יאמרו יום ראשון בשבוע, רק יום אחד בשבוע. בס' היובלים האריגינאלי שהיה בלשון עברית היה כתוב כי תחונ אותו ביום אחד בכל שנה . . . יחוננו אותו לדורותיהם בחודש הזה ביום אחד בכל שנה . . . היינו שוחנו אותו בכל שנה ביום א' בשבת, ולא ביום אחר. אבל המעתיקים מעברית ליונית, ומיונית לעטהואפית לא הבינו זאת, ותרגמו כאילו היתה הכונה לחונ את החג ההוא יום אחד בשנה, ולא שני ימים. ובוה ויבן למה הוא מזהיר על זה פעם אחר פעם. כי בהתנגדו לפירוש הפרושים בממחרת השבת, הוא מזהיר וחוזר ומזהיר שיחוננו את חג השבועות דוקא ביום א' בשבת. — הארכתי בהענין הזה בפ"ה ממאמרי אודות ס' היובלים שהילא

ומדרש תדשא הגרסס במ"ע Revue des Études juives 1890 C. V

⁽¹⁾ גם השומרונים מאנו בעבור, באמרם שכאשר נעבר את השנה,

ממחרת השבת המסודר בתורה תיכף אחר הצווי אודות שביעי של פסח, ופרשו אותו שידבר מהיום השביעי ההוא שהוא גם כן שבת. דומה לזה הוא הפירוש הידוע של היטציג. היטציג לא ראה את ספר היובלים, ולא ידע ממנהג הפלשים, ובכל זאת הוציא מדעתו מן המאמר ממחרת השבת ומסדר המועדים שבתורה, שהשנה התחילה ביום א' בשבת, ושהיום האחרון של פסח היה תמיד שבת, ושממחרת השבת הזאת מנו שבע שבתות עד שבועות¹). וקרוב שבימי קדם היו אנשים שפרשו את הכתוב ממחרת השבת כפירושו של היטציג, ויצא להם החשבון של בעל ספר היובלים, ובפרט אחר שידעו שלהקדמונים היו באמת חדשים מכ"ח ימים (ע' מקדמוניות היהודים ח"א צד 1).

מן החשבון הזה נשאר זכר אצל הפלשים עד היום הזה. כבר ראינו שגם הם מתחילים למנות הימים שבין פסח לשבועות מכ"ב ניסן.

לא יהיה ניסן החדש הראשון. ועל כן אמרו שנחויץ שנים יהיה חדש חמה קבוע ובלתי נעתק ממקומו (ע' המובא מפירוש השומרוני אברהים, גיינער נאכגעלאססענע שריפטען חיג 298). פרטי החשבון שלהם לא נדע. ממכתביהם לסקאלינער והוטינגטון (כרמי שומרון 20) נראה שכעת הם מעברים השנה, אם אין התקופה נופלת בחדש ניסן. השומרונים מונים הימים שבין פסח לשבועות מן השבת שבפסח. נראה שעזבו את חשבונם לחמה בימי קדם וקבלו החשבון ללבנה בזמן מאוחר. או אפשר שהיו ביניהם כתות שונות שהיו להן חשבונות שונים. — יפת בן עלי כתב בפירושו על התורה שהצדוקים מנו לחמה (Neubauer, Aus der Petersburger Bib.) 8. 16). גם בעל אשכול הכפר א"ב צ"ז כתב בשם דוד אלמקמי: וכן ספור אלצדוקיא . . . אף שמו החדשים כלם שלמים משלשים שלשים יום כלל חדשי שנתה, ואומרים כמעשה נח בתורתך. ובא"ב צ"ח יאמר ממשוי בעלבקי: נאם גם הוא כי חג שבועות ביום ראשון לעולם, אלא אינו יודע איזה יום ראשון . . . היינו אם בהיום הראשון שבפסח או שתיכף אחר פסח. —

Hitzig, Ostern und Pfingsten, Schreiben an Ideler S. 1

11—12. היטציג לא ידע מחדשים של כ"ח ימים, ועל כן נכנס בהמשך דבריו לדוחקים רבים.

אבל הם קובעים שבועות ב"ב סיון ולא בט"ו בן, יען שהם חושבים לניסן ל' ולאיויר כ"ט ימים. מסכה זאת אין החג ההוא נופל אצלם דוקא באחד בשבת, כי אם בכל ימי השבוע. אמנם נראה שבימי קדם התנהגו גם בזה על פי חשבון בעל ספר היובלים לכל פרטיו. הפלשים מונים את שבעת השבתות שבין פסח לשבועות, וקוראים לכל אחת בשם מיוחד. השבת השביעית היא אצלם שבת של רחמים ומחילת העונות, וכן מונים יתר שבתות השנה, וכל שבת שביעית היא שבת של רחמים (אבבאדיע). מזה נראה שבימי קדם התחילו למנות הימים שבין פסח לשבועות מיום א' בשבת, ואז היתה השבת השביעית ערב חג השבועות, ועל כן היתה להם קדושה ביתר שאת. דומה לזה יסופר בסוף ספר *de vita contemplativa* המיוחס לפהילא, שהטהעראפעטים מעריצים ומקדישים את השבת השביעית שהיא ערב שבועות, ומתפללים כל הלילה עד אור הבוקר של יום א', שהוא החג השבועות הקדוש להם יותר מכל שאר החגים¹). לזכר השבת השביעית הזאת יקדישו הפלשים כל שבת שביעית שבשנה, דומה לזכר יום הכפורים בכל יום עשירי, ולזכר פסח וסכות בכל יום ט"ו בחדש. במשך הימים הרלו הפלשים מלחשוב בשנה י"ג חדשים מן כ"ח ימים. אבל נשאר אצלם המנהג למנות שבעת השבועות מכ"ב ניסן, והמנהג למנות השבתות, ולהקדיש השבת השביעית, אף שאינה כעת ערב חג השבועות. חג השבועות (שמו מארה, היינו קציר) הוא גם אצל הפלשים זמן מתן תורה. כן הוא גם בס' היובלים כנוכר לעיל. וכן הוא אצל השומרונים מימי קדם כמו שנראה מתפלות מרקה לשבועות²). פהילא ויוספון לא יזכירו זאת בספריהם, אבל נראה שהוא ענין

¹ השומרונים מונים הימים שבין פסח לשבועות מן השבת הנופלת בשבעת ימי פסח, וגם הם קוראים לשבעת השבתות בשם מיוחד. השבת הראשונה נקראת אצלם שבת היום, והשבת השביעית שבת הגדול או "שבת הרברות", היינו עשרת הרברות (פעטערמאנן).

² Heidenheim, Samaritanische Liturgie S. 137 ff. עי'

פעטערמאנן בלעקסיקון של הערצאן חלק י"ג צד 382.

קדמון, אחר שהפלישים וסה"י והשומרונים יודעים אותו. —
בשבועות קורים בויקרא כ"ג, תהלים ל"ב, מ"ח, נ"י. (פלאד).
ראש השנה. באחד בתשרי חגים חג שהם קורים בעל
מטקע, היינו חג השופרות (אבבאדיע, אצל פלאד לא נזכר). אין
אצלם זכר שהוא ראש השנה.

יום הכפורים. נקרא אצלם אסתראי, היינו סליחה
וכפרה. לפי דבריהם הוא זכר שר' נגלה ליעקב ביוה"כ. בספר
היובלים (פל"ד ופל"ו) נאמר שיוה"כ הוא זכר למכירת יוסף. —
ביוה"כ קורים הפלישים כל ספר מצחק איסתראית הנזכר לעיל
בין ספריהם No 21.

סכות. נקרא בעל מצלת (חג הסכות). אינם בונים סכות.
פלאד (54) יספר: "במ"ו ימים אחד המולד שבהדש סעפטעמבער
לא יאכל במשך שבעת ימים חמץ בהמסגיד, רק מצות". הדבר
הזה בלתי מובן לי. — הפלישים אמרו לאבבאדיע שמסבה שאין
בארצם המינים הכתובים בהתורה, הם לוקחים במקומם עלים
וענפים מן העץ הנקרא אצלם ז'ק' (הוא מין ארז), ומן העץ qaba
הגדל על שפת הנחל. מזה נראה שהם מפרשים ולקחתם לכם
ביום הראשון פרי עץ הדר . . . (ויקרא כ"ג, מ') כפשוטו וכדעת
הרבנים, ולא כהשומרונים והקראים שמפרשים שהכתוב הזה
מדבר מעשיית הסוכה מפרי עץ הדר ושאר המינים. (ע' אדרת
אליהו חג הסכות פ"א). — בסכות קורים בויקרא כ"ג, תהלים פ"ט,
צ, וצ"א.

היום האחרון שבהדש התשיעי הוא חג Amata Sau
(יום הקיבוץ). הפלישים עולים על ההרים ומתפללים ומקריבים שם
קרבנות ונותנים מתנות להנזירים, גם נותנים זרעוני תבואה על
הסלעים בשביל הצפרים. קורים בדברים ה', ו', כ"ח, ל', ל"א, ל"ב.
בי"ב לעשורי אצלם חג הקציר, ונותנים מעשר להכהנים.
תרומה לא יזכירו הנוסעים. כל החגים הנזכרים עד כה הם
לחשבון הלבנה.

בי"ח לחדש יכתת, שהוא החדש היא לחדשי חמה, חגים
הפלישים חג "תזכר" לזכרון אברהם יצחק ויעקב, ששלשתם מתו
לפי דבריהם בהיום ההוא (אבבאדיע).

הפלשים אמרו לאבבאדיע שהם קבלו ספרי המכבים, אך לא קבלו את חג הנוכה. גם אין להם פורים (פלאד 5). גם להקראים אין הנוכה, אבל יש להם פורים.

תעניות. הרבה תעניות יש להפלשים: הם מתענים בכל יום ב' וה' בשבת. אב בתו (Abba Batui) תקן התענית בב', וישעיה תקן התענית בה' בשבת (אבבאדיע). כל ערב ראש חדש ערב פסח. תשעה ימים מא' עד ט' בתמוז לזכר חרבן ירושלים עד ידי נבוכדנאצר בימי צדקיה (ירמיה ל"ט ב'). התענית הזאת נקראת אצלם "תומת", בלי ספק מתמוז. י"ז ימים מן א' עד י"ז אב. ולפי שבי"ז ימים יש שתי שבתות וחג Arfe Asart שאסור להתענות בהם, על כן הם מוסיפים שלשה ימים כדי להשלים מספר י"ז. התענית הזאת נקראת "אב", ונתקנה עד ידי ישעיה לכפרת המאת מנשה בן יחזקיה. — עשרה ימים מן א' עד י' אלול. התענית הזאת שמה ליל (אלול), ונתקנה ע"י ירמיה. תשעה ימים קודם יום הכפורים. התענית הזאת ששמה תהסרן (תשרי) נתקנה ע"י עזרא בשובו לירושלים, מסבה ששכח מתי נופל יום הכפורים. — י' הימים הראשונים של החדש העשירי. שם התענית הזאת הוא "הדר" (אולי צ"ל טר), ונתקנה ע"י אבא סורא. — עשרת הימים הראשונים של החדש היא (ה"ב ?), הוא תיקון אסתר.

אין אצל הפלשים שום תענית לזכר התרבן השני. בשני וחמישי¹), וביחוד בחמישי, מתענים הכל, כמו כן בערב פסח ויום

¹ התעניות על המטר היו בשני וחמישי ושני (תענית י' ע"א), ועל כן נהיה למנהג להתענות בהימים האלה כל השנה. בהתלמודים אין זכר מזה. אבל בתנחומא פ' וירא (פימן ט"ז הוצאת בובער) נזכר המנהג הזה ונתנו לזה טעם אחר: ומנין סמכו הדורות שיהו מתענין בשני ובחמישי אלא כשעשו ישראל אותה מעשה, עלה משה בחמישי וירד בשני. . . . לכך התקינו חכמים. . . גם השומרונים מתענים בב' וה' ונותנים לזה טעם אחר (ע' ספר יהושע פמ"ב בכרמי שומרון 80, וניינער שם 318). משבת קבי"ט ע"ב נראה שבי' וה' הם ימי פקידה, שבי"ד של מעלה ושל מטה שוים בהם.

הכפורים. בשאר כל התעניות מתענים רק הנזירים. יחידי סגולה מתענים גם בכל יום ו', ויאמרו שהוא תיקון משה רבנו. (פלאד 50. ע' ס"א, ה"ה). בהתעניות הכלליות מתענים גם הילדים מן ז' שנים והלאה. לפי דעת חז"ל חיוב הצום הוא מי"א שנים והלאה, ומן תשע שנים מהנכים את הקטן לשעות. אבל פחות מ' שנים אין עליו חיוב כלל (הרמב"ם הלכות שביית עשור סוף פ"ב). אצל השומרונים יצומו גם הילדים שלא הגיעו עוד לשנת השבע, וכתבו לסקאליגער: ונצום [אנחנו ביה"כ] והילדים הגדולים והקטנים מלבד הניק. והיהודיים לא יצומו הילדים אשר מתחת שבע (?) שנים. (Eichhorn, Repertorium XIII, 260).

ה. הנזירים והכהנים והדעבטערים. המסגיד והקרבתות והתפלות.

יש להפליש נזירים וכהנים ואנשים מלומדים הנקראים אצלם דעבטערים, מן דעבטער שהוראתו אהל. הנזירים — הסריסים הם הראשים לכל עניני הדת. כפי הקבלה שבידם יסד את כת הנזירים (Aba Zebra¹) שחי בהמאה הרביעית לסה"נ במערת Hoharewa במחוז Armatschoho, והקריש כל ימיו לעבודה ותורה. הרבה בחורים באו אליו ללמוד תורה מפיו, וראה שהם ילכו אחר שרירות לבם, ועל כן תקן שמי שרוצה לעבוד את ד', יסרס את עצמו. כעת גרים בהכפר הסמוך אל המערה הנוכרת ב' אלפים ושתי מאות נזירים, והפלשים ילכו שמה כאל מקום קדוש. כל בן בכור יפרו הפלשים בכסף או בבקר, ולפעמים ינדבו שיהיה נזיר, ובהגיעו לשנת ח' או י' ימסרו אותו להנזירים. הרבה נערים נכנסים בברית הנזירים. ברצון עצמם. במשך כמה שנים הם מתחנכים, ולומדים לקרות על פה כל ספר

¹ או אבא סקוין שממנו יסופר בההקדמה לסדר התפלות של הפלשים: ויאמר אל בנו לא תקח אשה ולא תוליד בנים. . . נראה שהמנהג שלא ליקח נשים הוא קדמון, אבל ענין הסירוס הונגה בזמן מאוחר, ע' אריענט 1848 צד 262.

תהלים והתפלות בלשון געו. עוד הרשות בידם לשוב לאבותיהם. כשירצו להשאר אצל הנזירים, יעשו חג גדול ויסרסו את עצמם הנזירים הסריסים מתבודדים במדבר, ובלתי אוכלים רק ירקות ועשבי השרה, ולפעמים ימותו ברעב. לפעמים הם מפילים את עצמם בכונה מסלעים גבוהים, כדי לקרב ביאתם לחיי העולם הבא. הנזירים בלתי אוכלים רק מאכלות שהוכנו על ידי נזירים, ואינם אוכלים משחיטת הבהמה. שום איש זר לא ידרוך על מפתן ביתו. חוץ מעסקם בהמסגיד הם מלמדים תורה לנערים (הבנות בלתי לומדות), ועובדים את האדמה, ועושים קערות וכפות עץ. ראש הנזירים השוכן בקווארא Quara ממנה כהן ראשי לכל מחוז ומחוז. הסירוס הוא ענין זר באמונת היהודים. הפלשים בדברם עם אבבאדיע התנצלו ואמרו שנוזיריהם יסרסו את עצמם מסבה שיצר לב האדם רע מאד. דומה להנזירים האלה היו בימי קדם הבהנים אצל כת אחת מכתות השומרונים. מהם יספר בעל אשכול הכפר א"ב צ"ו: גם לא יתערב עמם בשמחתם ובאבלותם כהן שלהם, כי אם כמסוגר וקדוש יחיד ובדד יושב ובלוי אשה ביניהם. ועושה עצמו כי אין לו חשש ועסק בעדוני ושעשועי ועסקי עולמך . . . והכהן שלהם הוא המקריב ואינו נושא אשה¹). — יש בין הפלשים כה וכה גם נשים נזירות.

במקום שאין נזירים יש כהנים, שקבלו סמיכה מן הנזירים לעבוד עבודות הקדש. כל כהן מחויב לישא אשה, אבל כשאשתם

¹ ה' קירכהיים כתב (כרמי שומרין 20): ורי יהודה הרסי באשכול הכופר דף (צ"ל א"ב) צ"ו (דבריו מובאים ניכ מהחכם וואלף ברשימת ספרי העברים חיד דף 1090) כתב כמו כן כל מה שהבאתי מסדור עבודתם בזמננו, אכן מה שכתב: והכהן המקריב אינו נושא אשה, זהו טעות גמורה, כי יחוסו כהניהם עולים מבן לאב עד פינחס בן אלעזר, וצ"ל ואין נושאים שתי נשים, כמו שכתבו באנרותיהם. — קירכהיים לא ראה את ס' אשכול הכופר רק המובא מוואלף, ועל כן הגיה ואין נושאים שתי נשים. אבל באשכול הכפר כתוב קודם לזה: ובלוי אשה ביניהם (וזה חסר אצל וואלף), ומוכח שלא נשאו נשים לנמרי. הגהת קירכהיים מוטעת גם מטעם אחר, כי השומרונים בכלל לא ישאו שתי נשים, כי כן כתבו לסקאלינער: ולא

מתה, אסור להם לישא אשה אחרת (כן הוא גם אצל הנוצרים שבאבעססיניען). הכהנים הם השוחטים, ומקבלים בשכר השחיטה את צואר הבהמה. בשכר הקרבן שמקריבים מקבלים רגל אחת והחזה. הכהנים מלמדים תורה להנערים, ומתעסקים באריגה. להדעבמערים אין התמנות פרמית, אבל מסייעים להכהנים בשעת התפלה והקריאה בתורה.

לפעמים יקומו בין הפלשים נביאים ההולכים מעיר לעיר לדבר בשם ד', ולהוכיח שומעיהם שישובו לד' וישמרו תורתו, גם יגידו העתיד לבוא. הפלשים מכבדים אותם ונותנים להם מתנות. יש להפלשים בכל מקומות מושבותיהם בית תפלה הנקרא אצלם מסגיד (מלשון ערבית, וכן הוא אצל השומרונים). יש בו שתי מחלקות: קדש הקדשים, ומקדש. בקדש הקדשים מונח על השלחן העומד לימין הדלת ספר תורה בלשון געז. משמאל הדלת תלויים בגדי הכהנים, ועומדים שני כלים, בהאחר מונח אפר מן הפרה האדומה, ובהשני יש מי חטאת. לימין השער המזרחי עומד המזבח מאבנים בלתי גזוזות, ה' אמות ארכו וה' אמות רחבו, ואמה קומתו. שם שוחטים ומקריבים הקרבנות. עזרת הנשים היא בדרום המסגיד. במערב עומדים הדעבמערים, ובצפון אנשי העדה (פלאד 46). הפלשים אומרים שאחר שבית המקדש נחרב, מותר להקריב קרבנות בכל מקום¹). הם מקריבים קרבנות שבת וראש חדש, קרבן פסח, מנחת בכורים, נדרים ושלמים, ושומרים בזה כל הדינים

נקח אלא אשה אחרה, והם (היהודים) יקחו נשים רבים (Eichhorn, Reper-torium XIII, 261). ואם כן איך יאמר הרסי שרק הכהן אינו נושא שתי נשים? אלא ודאי שבין הכתות הרבות שהיו בין השומרונים היתה כת אחת שהכהנים שלה לא נשאו אשה, וחיו חיי התבודדות, דומה לנוירי הפלשים —
¹ הוא נגד קבלת חייל שאמרו קדושת ירושלים אין אחריה. היתר (מנילה ר' י"א). ושם בנמרא: אמר ר' יצחק שמעתי שמקריבין בבית חוניו בזמן הזה, קסבר בית חוניו לאו בית עזי הוא. וקא סבר קדושה ראשונה קידשה לשעתה ולא קידשה לעתיד לבוא. נראה שאין בונתו לבית חוניו ממש, כי הוא היה כבר הרב בימי ר' יצחק, וחזין לזה הלא בבית חוניו הקריבו גם בימי הבית. אלא קרוב שכונתו להקרבת קרבנות באבעססיניען.

המצווים בתורה. את דם הקרבן יקבלו בקערה וישרפו באש (פלאד 56). הם מקריבים גם קרבנות שלא נזכרו בתורה. בכל החגים (ולא בחול ובשבת ויום הכפורים) מקטירים קטורת בהמסגה. הפלשים מתפללים על פה התפלות שהוציא והעתיק הר"י הלוי, גם מזמורי תהלים. בשעת התפלה הם מנגנים ומחוללים.

ו. דינים ומנהגים.

לידה. תיכף אחר הלידה שופכים על הילד מים קרים, ומברכים אותו בשם אלהי ישראל. את הענין הזה הנקרא אצלם ארדית, למדו כנראה מהנוצרים (עי' אריענט 1848 צד 262). בהיום השמיני ימול הילד על ידי נשים⁽¹⁾. היהודים והנוצרים באבעססיניען מלים גם בנותיהם⁽²⁾. אם היום השמיני חל בשבת מלים בהיום התשיעי (פלאד⁽³⁾), כדי שלא לחלל שבת. הדין הזה חדש הוא. השומרונים קורים בבראשית י"ז וירל זכר אשר לא ימול את בשר ערלתו ביום השמיני ונכרתה . . . בהוספת מלות ביום השמיני שאינן אצלנו, ושמוכה מהן שמי שלא נמול ביום השמיני חייב כרת, אף כשנמול אחר כך. ועל כן הם מחמירים ובלתי דוחים את המילה אף כשהתינוק חולה, ומלים

⁽¹⁾ אם אשה מוהלת או לא יש פלוגתא בעי' בי' ע"א.

⁽²⁾ כבר שטראבא צד 771 יספר מוזאת מיושבי אבעססיניען.

⁽³⁾ אבכאדיע כתב באוניווערס בשם הפלשים שאם יום השמיני חל בשבת או ימולו בהיום השביעי. בודאי טעות נפלה בדבריו וצ"ל: ביום התשיעי. כן כתב אבכאדיע בעצמו במכתבו שהדפוס בתוך Jour-nal des Débats, כמו שנראה מדבריו לוצאטו. הוא מצא על סמך המכתב ההוא כמה דברים שוים אצל הפלשים והשומרונים והקראים, וכתב: וכמוהם (השומרונים והקראים) דוחים גם הם (הפלשים) את יום המילה הנוסף בשבת אל יום המחרת (אריענט 1848 צד 256). לוצאטו טעה בזה שחשב שאצל השומרונים והקראים נדחה יום המילה כשחל בשבת, אבל מדבריו נראה שאבכאדיע ספר במכתבו הנזכר שהפלשים דוחים אותו ליום התשיעי. עי' בעער בספרו על ס' היוכלים צד 68.

בשבת¹). גם בעל ספר היובלים בפמ"ו מזהיר על זה הרבה, ויאמר: ואין לשנות את הימים ולא לעבור על יום אחד משמות הימים. . . . וכל נולד אשר לא ימול בשר ערלתו עד היום השמיני איננו מבני הברית אשר כרת אלהים את אברהם (כפי העתקת רובין). גם הקראים מלים בשבת, ואף שענן אמר שבשבת נחוץ למול בין השמשות כדי שיוכלו לרפאות את הגימול בחול, אינם משגוחים על זה ומלים בבוקר. גם העטהיאיפי העתיק בבראשית שם על פי השבעים: אשר לא ימול את בשר ערלתו ביום השמיני. . . . ואם כן מנהג הפלשים אינו לא כהשומרונים ובעל ס' היובלים, ולא כפי ההעתקה העטהיאיפית, אלא ודאי על פי התרגום שלהם (ע' לעיל פ"ב).

את בכור אדם יפרו בכסף, או ידרו שיהיה נזיר. אם בכור נושא אשה שהיא גיב בכורה, נותנים להכהנים פדיון ידוע. בכור בהמה יתנו לכהן אחר עבור לו שנה תמימה. מזה נראה שגם הפלשים מפרשים ביום השמיני תתנו לוי (שמות כ"ב כ"ט), שאינו חוב ליתנו דוקא ביום השמיני, רק שיוכל ליתנו בהיום ההוא (מכילתא ורש"י שם). מבהמה בכורה יתנו החמאה לכהן. בכור חמור יפרו בשה.

נשואין ויבום. אינם נושאים רק אשה אחת. מגרשים נשיות רק לעתים רחוקות. אינם מקיימים מצות יבום. אבבאדיע שאל את חכמי הפלשים והפציר בהם להגיד לו הטעם מדוע לא יקיימו מצוה האמורה בתורה, והשיבו לו שזה משני טעמים: מטרת היבום היא להוליד בן מיבמתו, ולהקים שם המת. אחר שנולד בן מחויב איפוא היבם לגרש את אשת אחיו; וזה דבר קשה, ויש לחוש שמא לא יגרשנה ויעבור על איסור אשת אחיו. הטעם השני הוא שמטרת היבום היא שתשאר נחלת המת על שמו, וכעת אין להם נחלות ושרות.

¹ פעטערמאנן בלעקסיקון של הערצאג ערך סאמאריא. וע' גיינער ג. ש. 285, III. לסקאלינער כתבו השומרונים: ונמול ערלת הזכר ביום השמיני ולא נאחרו יום אחד. . . . והיהודאים יאחרו אותו יום ויומים. . . .

הננו רואים מזה שגם הפלשים בטלו מצות יבום, כמו שבטלו אותה שאר היהודים, הרבנים והשומרונים והקראים גם יחד. אין זאת אלא מסכה שהמצוה הזאת היתה זמורת זר בתורת היהודים, ונגד רוח העם. היבום היה נהוג כה וכה אצל עמים רחוקים, כמו עמי קויקאזום והטאטארים, ואולי גם בפרס¹⁾. אבל אצל עמי שם אין זכר מן היבום, חוץ מן היהודים שהיה אצלם מנהג היבום כבר בימי קדם, כמו שנראה מבראשית ל"ה ורות ג'. אבל גם בעיניהם לא מצא היבום תן, מטעם שלקחת אשת האח היתה מכוערת בעיניהם כשאר העריות, ומהטעמים שאמרו הפלשים. התורה בעצמה, ביחד עם מצות היבום נותנת רשות לכל אדם למאן בו נגד העונש הקל, שיבמתו תחלוץ נעלו ותרוק בפניו. אחר כך השתדלו היהודים בכל הזמנים לבטל ענין היבום לגמרי. במשנה אמרו: מצות היבום קודמת למצות חליצה בראשונה שהיו מתכוונין לשם מצוה, ועכשיו שאין מתכוונין לשם מצוה אמרו מצות חליצה קודמת למצות יבום (בכורות י"ג ע"א, ע"י יבמות ל"ט ע"ב). ועל כן נראה במקומות שונים בהתלמוד השתדלות המורים לשבח המצוה הזאת, עד שכרבות הימים חדלו הרבנים מליבם לגמרי. והנה הרבנים פרשו את הכתובים המדברים מיבום על פי פשוטם, והודו שלפי התורה מצות יבום קודמת לחליצה, ובטלו את היבום רק מהטעמים שהזכרתי. לא כן השומרונים, הם חתרו לפרש את הכתובים באופן שלקחת אשת האח לא תהיה מצווה בתורה כלל. השומרונים הקדמונים אמרו שהכתוב: לא תהיה אשת המת החוצה לאיש זר (דברים כ"ה ה') מדבר בארוסת המת שלא נשא עוד לאשה, ולא בהנשואה לו, ופרשו שמלת החוצה היא תואר לאשת המת, היינו אשתו שהיא חוצה לו ושלא נשא עוד, ותרגמו: לא תהי אתה מיתת בראית לגבר בראי. וזהו שאמרו בירושלמי יבמות פ"א ה"ו: אתייה דבית שמאי כאילין כותייה שהן מייבמין את הארוסת

1) ע' ווינער רעאלוואָרטערבוך ערך Leviratsche. וזה נגד ניינער במ"ע השני שלו ח"א 19. דעת ניינער היא שהיבום היה נהוג רק אצל שבט יהודה, ולא אצל עשרת השבטים. ובוה יבאר הטעם שהשומרונים לא קיימו המצוה הזאת.

ומוציאין את הנשואות, דאינון דרשין תוצה התיצונה (וכ"ה בבבלי קידושין ע"ה ע"ב), זאת היא גם דעת הקראים הקדמונים. אחר כך שבו השומרונים והקראים לפרש התוצה לחוץ, ובכל זאת אסרו ליבם אשת האת, באמרם שאין פירוש אחים (כי ישבו אחים יחדו), אחים ממש, רק קרובים, ומצוה היבום חלה על הקרוב. אבל האח לא יוכל לישא אשת המת, אף כשמת בלא בנימ¹).

דעת הפלשים שדברו עם אבבאדיע היא כדעת הרבנים, שבאמת התורה תצוה ליבם, אבל בזמן הזה אי אפשר לקיים המצוה הזאת מהטעמים שאמרו. התרגום העטהיאפי מתחכם לפרש את הכתובים כהשומרונים המאוחרים, באופן שלא יהיה זכר בהתורה מיבום אשת האת. וזהו התרגם שלו לדברים כ"ה ה': נַאֲמַבּוּ אַחִין (אם יש אחים) אֶל יַנְבְּרוּ חֲבִיר (אשר ישבו יחדו) בְּאִם מִסֵּל אַחִיהוּ (איש עם אחיו) נְמוּת אַחַד אֲמְנִהוּמוּ (ומת אחד מהם) וְאַלְבּוּ וְלִיד (ואין לו בן) אֲפִסְסֵךְ בְּאִסְתּוֹ (לא תקח אשתו) נְבֵר בְּאִם (איש זר) וְאִבּוֹ קְרוֹב אַחִיהוּ (אשר איננו קרוב אחיו) לְמִפּ (לאיש לה) וְיִסְפּ (יקח אותה) וְנִאֲתִי (והוא) לְיִבָּא חֲבִיבָה (יבוא אליה) וְלִזְוִי תְכֻוּנוּ בְּאִסְתּוֹ (ולו תהיה לאשה לו) וְנִנְבֵר מִסֵּלָה (וישב עמה).

והנה ידוע שהעטהיאפי תרגם על פי השבעים, ופה משונה התרגום העטהיאפי מן השבעים, שתרגמו הכתוב כפשוטו. ההוספות והשנויים שבהתרגום העטהיאפי נעשו בו בלי ספק מאיזה יהודי פלשי בכונה, שמנהג הפלשים לא יתנגד להתורה, ועל כן הוסיף שאחים הם היושבים ביחד, ושאיש זר הוא מי שאינו קרוב להמת, ומכל זה יוצא שחייב היבום אינו על אחי המת. לסכה זאת לא תרגם פה מלת יבמה במלות «אחי בעלה» כמו שהיא מתורגמת בהפסוקים הבאים, שלא שלטה בהם ידו. — נראה שהפלשים שדברו עם אבבאדיע לא ידעו מן התרגום ההוא, אחר שהוכרחו לתת טעמים למנהגם שלא ליבם אשת האת. אך אפשר שידעו ממנו ולא הספיק להם, יען שגם על פי השינויים שבו מחויב הקרוב של המת ליבם את אשתו, וגם זה בלתי נהוג אצלם.

¹ עי' ניינער שם.

מות. הפלשי קורא קודם מיתתו את הנזיר שלו, ומתודה לו על חטאותיו. לכל פלשי יש נזיר מיוחד שהוא מתודה לו. קרובי המת נותנים עפר על ראשם, מגלחים שערם ומגרדים רקותיהם באבנים עד שזיזוב דם, וצועקים בקול גדול ומספידים את המת ומספרים תהלותיו. הנזירים אומרים תהלים ומתפללים בעד נשמת המת. התפלה הזאת נקראת „פתח“, היינו תיקון הנשמה. מוציאין את המת תיכף אחר מיתתו. הפלשים אינם קוברים מתיחה בארונות, כי אם בקברים שכותליהם ומכסם מאבנים שלמות, ועפר האדמה לא יגע במת. על הקברים נופעים אילנות. במשך שבעה ימים עושים בכל בוקר בבית המת קינה (Lekso), ובהמסגיד מתפללים תפלת „פתח“. בהיום השלישי ובהיום השביעי מקריבין קרבן „תזכיר“ בעד נשמת המת. הפלשים אומרים שנפש האדם בצאתה מן הגוף תרד לגיא צלמות ותשאר שם עד שמקריבים התזכיר הראשון בהיום השלישי, ואז תעלה לשמים ותבא לאברהם אבינו, ותשב שם עמו ועם שאר הצדיקים. הנזירים מספרים שמקור התזכיר הוא מימי משה רבנו. בצאתו ממצרים ובלקחו עמו עצמות י"ב בני יעקב, ראה שעצמות ראובן היו שחורות. רחמי משה נכמרו על זה, ובכה והתפלל לר'. ד' נגלה אליו וצוה לו לעשות „תזכיר“ בעד ראובן. אחר התזכיר הפכו עצמותיו לבן, כמראה עצמות אחיו. — כשימות איש בלא וידוי אין עושים לו „פתח“. המכירים והמיודעים באים לנחם את האבלים. בהלכם יאמרו: ד' ינחם אתכם, והאבלים משיבים: אל יבואכם חלק שלישי מצרותינו.

אסור להם לבשל בביתם במשך שבעת ימי האבלות. מכירהם ורעהם מביאים מאכלים ואוכלים ביחד עם האבלים. לפי דעת חכמי התלמוד אסור לאבל לאכול משלו ביום הראשון (מועד קטן כ"ז ע"ב), ועל כן תקנו סעודת הבראה. עשיית מלאכה אסורה כל ג' (שם כ"א ע"ב), ואמרו בירושלמי (שם פ"ג ה"ה): הרי שאין לו מה לזבל, [בכל זאת] ביום הראשון ובשני אינו עושה מלאכה, בשלישי הוא עושה בצינעה. אבל אמרו תבוא מאירה לשכיניו שהצריכוהו לכך. לפי זה אם אין להאבל מה לאכול, מחויבים שכניו להביא לו מאכלים כל ג'. אבל אחר כך עושה ומבשל האבל בעצמו.

אבל לדעת הפלשים אסור להאבל — כן נראה — לעשות מלאכה כל ז', ועל כן מביאים לו שכניו מאכלים כל ז'.
טומאה. הפלשים מדקדקים מאד בדיני טומאה, ויש אצל כל בית פלשי אהל אחד בשביל הטמאים, ואהל אחד בשביל הנדות והיולדות. מי שנגע בבעל דת אחרת או באיזה דבר המטמא, אינו אוכל שום דבר ויושב בהאהל הנזכר כל אותו היום. בערב הוא טובל במים וטהר. טמא מת יבדל מביתו ז' ימים, ביום השלישי והשביעי מוין עליו מי חטאת. בשלישי הוא מגלח שער ראשו. — אחר מקרה לילה טובלים במים. — בקרוב ימי הנדה תלך האשה מביתה להאהל המיוחד¹⁾, כדי שלא תטמא את ביתה, ושם תשאר ז' ימים. אם יבא לה ארה נשים פתאום בהיותה עוד בביתה, ישרפו את הבית (טמאת הבית על ידי הנדה היא דבר חדש), וימכרו הכלים שבו, והאשה לוקה ארבעים. גם בקרוב ימי לידה תלך האשה מביתה להאהל הנזכר, ותטמא שם לזכר מ', ולנקבה פ' ימים. או תכבס בגדיה ותטבול במים אחר בוא השכש, והכהן מזה עליה מי חטאת, כי הפלשים שומרים דיני פרה אדומה. (ההואה על היולדת היא דבר חדש). אחר שהיולדת הביאה הקרבן המצווה תשוב לביתה.

את המצורעים מרחקים הרבה מן המחנה.
גם השומרונים והקראים נוהרים הרבה בטומאה. על פי ספר היובלים פ"ג טומאת היולדת מ' לזכר ופ' לנקבה, היא זכר לכניסת אדם וחיה לגן עדן.

שחיתה ואכילה. הכהנים הם השוחטים. מנהגם בשעת השחיטה והבדיקה נזכר במבוא פ"ה. שם בארתי שהם מתירים את החבלים שנקשרה בהם הבהמה כדי שיצא כל הדם, ושכן מצוה אלדר לעשות, ושכן כתבו הקראים. בכלל נוהרים מאד הפלשים בדם. קודם שמבשלים את הבשר מנתחים אותו לנתחים קטנים ורוחצים אותם במים עד שלא נשאר עליהם סימן דם. גם בעל ספר

¹⁾ זיל הרמב"ן ויקרא י"ב ד': ושלשים יום ושלשת ימים תשב בדמי טהרה . . . והנכון בעיני כי האשה בימי ראייתה תקרא נדה בעבור שינדהו וירחיקוה כל בני אדם . . . והיה משפט הנדות לשבת באהל מיוחד.

היוכלים מזהיר על זה הרבה בפ"ז ופכ"א. — קודם האכילה מביאים מים, וכל אחד מהמסובין נוטל את ידיו. קודם הסעודה ואחריה אומר ראש המסובין תפלות, והם עונים בכל פעם אמן (פלאד 20). הפלשים בלתי נוהרים בבשר בחלב, ומבשלים בשר בחמאה (פלאד שם). מזה נראה שהם מפרשים לא תבשל גדי בחלב אמו כפהילא והשומרונים והקראים (ע' הי"ג הנ"א).

שמיטה ומעשר. הפלשים אמרו לאבבאדיע שאינם שומרים מצות שמיטה, יען כי השרות לא להם הם, והם נותנים חומש לבעליהם. מזה נראה שלדעתם שמיטה נוהגת גם בחוץ לארץ. נותנים מעשר להכהנים (אבבאדיע).

שבת. כל יום ו' הולכים הכהנים אחר ביאת השמש להמסגיד וישנים שם. כקרוא הגבר הם קמים ומסדרים תפלות עד נץ החמה. אחר תפלת היום מביאים הפלשים להמסגיד התבשילין שהכינו ביום ו'; הכהן מברך ואוכל בראשונה, ואחריו יאכל כל הקהל יחדיו. הסעודה הכללית הזאת נקראת אצלם מכפלת (חלוקה). על שם שמחלקים המאכלים לכל הקהל, או משועת (קרבן), כי הסעודה הזאת היא אצלם במקום הקרבן, שאינם מקריבים בשבת (פלאד). הסעודה הזאת דומה להסעודות הכלליות שהיו להאיסיים (יוסיפון מלחמות ב', ח'), ולהסעודות הכלליות שבכל שבת של המהעראפעטים, כפי המסופר בסוף ספר *de vita cuntemplativa* המיוחס לפהילא. גם אצלם היתה הסעודה במקום קרבן. — אחר גמר הסעודה קוראים בתורה, ומתפללין תפלה קצרה והולכים לביתם.

הפלשים שומרים את השבת בכל נפשם ומאדם. בלתי מבעירים אש ונרות (כהשומרונים והקראים), ובלתי עוברים נהרות, באמרם שהספינה עושה מלאכה ואינה שובתת כשעוברים בה הנהר (אבבאדיע). את בהמתם ישמרו בשבת נוצרים, ובלתי אוכלים החלב שחלבו בשבת.

ציצית ומזוזה. אין הפלשים מקיימים מצות ציצית, ויאמרו שזה מסכה שהתכלת היא יקרה והם עניים (ע' פלאד 28). אין מזוזה על פתחי בתיהם. הפלשים אמרו לאבבאדיע שהם מודים במצוה זאת, אבל אינם מקיימים אותה וכותבים "הדברות" רק על פתח המסגיד. לדעת חז"ל בתי קדש פטורים מן המזוזה (ספרי

דברים ו' ט'), אבל בתי כנסיות שררים שם בני אדם חייבים במזוזה (יומא י"א ע"ב). ואחר שבהמסגיד ישנים הכהנים כל לילי שבת, ע"כ מתייבים גם לדעת חז"ל ליתן שם מזוזה. — מלשון „הדברות“ משמע שהפלישים חושבים שנחוץ לכתוב במזוזה (ותפילין, ע' להלן) עשרת הדברות, ולא הפרשיות הידועות. בספרי דברים שם אמרו: וקשרתם, אלו בקשירה ואין עשרת הדברות בקשירה.

השומרונים והקראים אינם מודים במצות מזוזה.

תפילין. הפלישים מודים שהתורה תצוה לכתוב תפילין, אבל אינם מקיימים המצוה הזאת. השומרונים והקראים אינם מודים בה כלל, באמרם שהתורה דברה בזה בדרך משל. חכם הפלישים אמר לאבבאדיע: „בודאי קייני כותבים [הדברות] על ידינו, אבל המים מוחים את הדיו שלנו. הדיו שלכם בלתי נמחק¹“. מזה נראה שהפלישים חושבים שהתורה תצוה לכתוב „הדברות“ בדיו על היד (ועל המצוה?) ממש. דומה למה שהם כותבים אותם על פתח המסגיד. גם חושבים שנחוץ „שהדברות“ לא יזוּוּ מן היד אף כהרף עין; ואם בלתי אפשר לכתוב אותם על היד באופן שיתקיימו עליה תמיד, אז יותר טוב שלא לקיים כלל המצוה הזאת. הדעה הזאת חדשה היא, ולא שמענו שקיימו באיזה מקום ובאיזה זמן מצות תפילין על ידי כתיבה על היד. רחוק בעיני לומר שהמנהג הזה היה רק בהארץ שהפלישים באו משם, ושאחר שבאו לאבעסניען חדלו מלכתוב הדברות על היד, מסבה שלא יכלו להשיג שם „דיו טוב“. לא אדע הטעם מדוע אין הפלישים מניחים תפילין; אבל נראה שהתרגום העטהיאפי שלהם הטעה אותם והביאם להגיד הטעם הנזכר לאבבאדיע. השבעים מעתיקים לטוטפות בין עיניך *ἀσάλευτον πρὸ ὀφθαλμῶν σου* הוראת אסאלעמאן היא דבר הבלתי זו ממקומו, אונבעוועגליך. אחר השבעים הלך העטהיאפי ותרנגם בשמות י"ג ט"ז: ויאִסְפֵּל אִמְקֵרְמ עֵינִיךְ, (ואשר לא יזוּוּ מקדם עיניך).

Jádmets le précepte, mais nous ne le suivons pas. Nous ¹
 écrivons nos préceptes sur les portes de notre temple; nous
 écrivions sur nos mains, mais l'eau efface notre encre. Votre
 encre est ineffaçable (l'Univers israélite, Juin 1851 p. 433).

ועל כן חשבו הפלשים שנחויץ לכתוב הדברות על הוד (ועל המצח?) דוקא כדיו טוב הבלתי נמחק לעולם. — גם הדברים הנאמרים בזה בהתורה עצמה בלתי מבוארים היטב, וקל מאד למעות בהם ולפרשם בדרך הפלשים.

כבר העירו החוקרים¹⁾ שלמצות תפילין יש שייכות עם המנהג של העמים הקדמונים, לרשום דברים שונים על בשר גופם, על הוד ועל המצח. על פי ההשערה כתבו ורשמו גם היהודים קודם מתן תורה²⁾ על בשר גופם את שמות האלילים

1) Rosenmüller, Das alte und neue Morgenland I, S. 306 ע' 1)
 2) הכתיבה על גוף האדם היתה נהוגה אצל היהודים גם אחר זה, כמו שמוכח ממכתאים שונים שבתנ"ך. מן הלשון: כתבם על לוח לבך (משלי ג', ז', ג'), הן על כפי הקתיד המותיד נגדו תמיד (ישעיה מ"ט ט"ז). מוכח שהיו כותבים דברים לזכרון על הלב ועל הכפס, והמליץ השתמש בזה בדרך משל. מן הלשון: והתוית תו על מצחות האנשים הנאנחים והנאנקים . . . ועל כל איש אשר עליו התו אל תגשו . . . (יחזקאל ט', ד', ו'), מוכח שבימי יחזקאל היו עושים סימנים על מצחות האנשים כדו שיהיו נכרים. כי מי שאינו יודע ממנהג הכתיבה על בשר האדם, הוא לא ישתמש בהדבורים הנזכרים אף בדרך משל. לדעת קצת מפרשים מזה הענין גם הנאמר: וזה יכתב ידו לדי' (ישעיה מ"ד ה'), היינו יכתוב על ידו ממש, ע' נעועניוס בפירושו שם. בזמן מאוחר השתמש הרבה בהתמונות האלה יוחנן בחוונג, ויאמר פי"ג ט"ז: איכנא דנתיהב להון רושמא (העתקת מלת $\chi\rho\rho\mu\alpha$ = דאם איינעגראבענע) על אידיא דילהון דימינא או על בית עינא (המצח). פה הכונה לרשימה שהיא לאות ולסימן, ובפי"ד ט' ויאמר: אן אנוש סנד להו חיות שנא ולצלמא דילה ונסב רושמא דילה על בית עינורו או על אידה דילה, אף הו נשתא מן חמרא דחמתא דאלהא . . . וכן פי"ב ד': והגון אנשין דלא סנדו להו חיות שנא ולא לצלמא דילה ולא נסבו לרושמא על בית עינא ועל אידא דילהון, וחיו ואמלכו עם משיחא דילהון הנין אלמא שניא. פה הכונה לרשימה שהוא לזכרון. רושמא הוא פה דבר החרות על בשר האדם, וכן מתרגמת הפשיטא והתוית תו על מצחות האנשים: ורשום רושמא (השבעים: $\sigma\gamma\mu\epsilon\tau\omicron\nu$) על בית עיניהון דנברא. מכל המכתאים האלה

שעבדו בהימים ההם, ואחר שנותן התורה לא רצה לבטל את המנהג הזה מכל וכל, שנה אותו ונתן לו צורה חדשה. במקום שמות האלילים צוה לכתוב דברי ד', שהיו לאות על היד ולזכרון או לטוטפות בין העינים. לפי זה מקור מצות תפילין הוא במנהגי היהודים שקדמו למתן תורה, דומה למצות השחיטה לשם ד' במקום השחיטה לשעירים (ויקרא י"ז, י"ז), ולקרבת העואול ביום הכפורים (מקדמוניות היהודים 9). תהיה כונת נותן התורה במצות תפילין מה שתהיה, אין להכחיש שהמבטאים שהשתמש בהם הם שאולים מן המנהג הנזכר. להכתבים דברים על גופם היו שתי מטרות שונות: או כדי שהדברים החביבים להם יהיו נגד עיניהם תמיד ולא יִשְׁכַּחו מלבם, כגון שמות אליליהם ותמונות ענינים שהיו חביבים להם ביותר. או כדי שהאיש שנכתבו על גופו דברים ידועים, יהיה ניכר על ידם; ולתכלית זאת כתבו שם הארון על גוף העבד, או שם שר הצבא על גוף העובד בצבא¹). כדי שלא יוכל לברוח ולהתבא. בהאופן הראשון נכתבו הדברים על גוף האדם לאות או לזכרון כשביל עצמו, כדי שיהיו נגד עיניו תמיד, ושיראה ויזכור אותם. ובהאופן השני נכתבו הדברים על גופו לאות או לזכרון בשביל אחרים, כדי שיכירו אותו על ידם, וידעו מי הוא ומה הוא. נותן התורה בדברו מן התפילין יאמר: והיה לאות על ירך ולזכרון או לטוטפת בין עיניך. אין ספק שרצה בזה שמצות תפילין תביא לנו כל התועלויות שמביאה הכתיבה על גוף האדם: על ידה יהיו דברי ד' לעינינו תמיד, ועל ידה יכירו אותנו אחרים ששם ד' נקרא עלינו. —

על הענין הזה כבר התבוננו הקדמונים וידעו אותו היטב, אבל

נראה שהכתיבה על גוף האדם היתה נהוגה תמיד אצל היהודים. זכר לזה יש גם במנהג הנוצרים הקדמונים לרשום שתי וערב על מצחם, ביחוד תיכף אחר שנכנסו בהברית החדשה (עי' Bähr, Symbolik II, 148). כפי ערות הנוסעים רושמים עוד היום נוצרים בארצות הקדם תמונת השתי וערב על זרועם ושאר חלקי גופם, ומושלמים רושמים בבשרם מלת אלה (ראו ענמיללער שם ח"ו 188).

¹ ראו ענמיללער ח"ו 188.

נחלקו בהתרת השאלה: איזו מן התפילין היא בשבילנו, ואיזו היא בשביל אחרים. לפי דעת ר' אליעזר תפילין של יד היא לאות רק לנו ולא לאחרים, ואמר: הרי הוא אומר והיה לך לאות, לך לאות ולא לאחרים לאות (מכילתא לשמות י"ג טו. מנחות ל"ז ע"ב). ותפילין של ראש היא לפי דעת ר' אליעזר זה בשביל אחרים, ואמר על וראו כל עמי הארץ כי שם ד' נקרא עליך ויראו ממך (דברים כ"ח י'), אלו תפילין שבראש (מנחות ל"ה ע"ב). זאת היא דעת ר' אליעזר; ודעת פהילא היא להיפך שתפילין של יד היא בשביל שיראו אותה אחרים, ותפילין שבראש היא בשבילנו, שנוכר על ידה מצות ד', ואלה דברי פהילא: התורה תצוה לתת את הצדק (*δικαιοσύνη*)¹ בלב, להניח אותו לאות על היד, ושיהיה "מתנועע" בין עינינו. [הצווין] הראשון ילמדנו . . . הצווי השני יגיד לנו שדעת הטוב לבדה אינה מספקת, אבל נחוץ גם לעשות אותו. כי סמל העשייה היא היד, ועליה נחוץ — כן תצוה התורה — להניח את הצדק (התפילין של יד). התורה אומרת שיהיה לאות, ולא תגיד למי הוא האות הזה, יען כי הוא אות לרבים, וכמעט לכל מי שיש בו נשמת אדם. הצווי השלישי יגיד לנו, שהצדק מחויב להיות נראה לעין בכל מקום ובכל זמן, ועל כן הוא (תפילין של ראש) נתון סמוך להעינים. אמנם הוא מחויב להיות מתנועע (עי' להלן), לא כדי שירמוז על החולשות וההתנועעות (שוואנקען), רק כדי לעורר על ידי התנועה את העינים שתראינה היטב. כי כל תנועה מעוררת את כח הראות, ומביאה את העינים להיות צריח ובלתי ישנות².

בין לדעת ר' אליעזר ובין לדעת פהילא, אחת מהתפילין היא לזכרון לנו, והאחרת היא לזכרון לאחרים.

והנה אין ספק שהתורה השתמשה אצל מצות תפילין בדבורים לקוחים מן המנהג לכתוב דברים לאות ולזכרון על גוף האדם. אבל מצד אחר ברור גם כן שאין רצון התורה שנעשה כמנהג הקדום.

¹ במלה זאת משתמש פהילא להורות על הדברים הכתובים בהתפילין, היינו חקי ד' הצודקים, ועל התפילין עצמן.

² De Justitia. M. II, 359

ועל כן יש בביאור הדברים השאולים האלה חלוקי דעות מאד ומקדם.

הדעה האחת היא דעת השומרונים והקראים, שהתורה דברה בזה בדרך משל. הם יאמרו שאין רצון התורה שנכתוב דברים ידועים ונשימם על גופנו לזכרון, רק שנזכור ונשמור מצות ה' בכל נפשנו, ושתהינה בזכרוננו תמיד כאילו היו אות חרות על ידנו וטוטפת בין עינינו. אמת שמלשון וקשרתם שבדברים (ו', ח'), גם י"א, י"ח) מוכח שכונת התורה היא שנקשור ונניה דברי ד' על ידנו, הנחה כמשמעה; אך — כן ישיבו השומרונים¹⁾ והקראים — גם שורש קשר נאמר בדרך משל: קשרם על גרגרותיך כתבם על לוח לבך (משלי ג', ג'), וכדומה.

הדעה השנית היא דעת חכמי הקבלה. בדרך משל ידבר רק המליץ והממשל משלים, אבל המחוקק והנותן דינים לאיוז אומה, מדבר בדברים המובנים לה כפשוטם. ועל כן יאמרו בעלי הקבלה שגם בהענין שלפנינו דברה התורה בדברים כפשוטם, ובארו שכונתה היא שנכתוב דברים ידועים ונשימם על היר ועל הקרקע. הדעה הזאת התפשטה באומה הרבה קודם חורבן הבית. חוץ מהתרגומים הארמיים שלנו והמשניות והבריות, נזכרה תפילין של יד בהמכתב²⁾ הידוע המיוחס לאריסטאס בזה הלשון: גם צוה שנקשור בגלוי (ἀποδείξναι) לעשות כל מפעל בצדק, בזכרנו את תורתנו, וביחוד לירא את ד'³⁾. — פהילא מזכיר תפילין של יד ותפילין של ראש (לעיל), כמו כן יוסיפון קדמוניות ד', ח'. הנוצרים-היהודים (יודענקריסטען) היו מניחים תפילין, רק שהיו להם בזה מנהגים משונים ממנהגי

¹⁾ ע' נייער Z. D. M. G. XX, 570

²⁾ השתמשו בו כבר פהילא ויוסיפון. נתחבר כשתי מאות שנה קודם

סה"ג ע' Schürer, Geschichte II, S. 821.

³⁾ על פי המעקס שהרפס ה' שמידט על פי כתבי יד, Merx'

Archiv I, 281. לעיני ר' עזריה דע ראססי היתה רק ההעתקה הרומית

של Palmerius, והעתיק את המאמר שלפנינו (מאור עינים ד' ויילנא צד

42) בדברים בלתי מובנים.

היהודים: הניחו תפלין של ראש על המצח¹), ובמקום הפרשיות
הידועות הניחו בהן את הפסוקים הראשונים מן העוואנגליום של
יוחנן²). השם תפלין יש בהפשוטא למתיא כ"ג ה': מפתן גיר
תפליהון, ומורכין תכליתא דמרמוטיהון³). יוסטין (חי בהמאה השנית)
מוכיח שהתפלין היו כתובות על עור דק (דיאלאג עם טריפהאן
פמ"ו)⁴).

לרגלי המחלוקת הנוכרת נחלקו גם התרגומים בהעתקת מלת
לטוטפות. אלה שהשבו שהתורה מדברת בדרך משל, הם תרגמו

¹ כנגד המנהגים שלהם אמרו במשנה: נתנה על מצחו או על פם
ידו, הרי זו דרך המינות. ציפן זהב ונתנה על בית אונקלי שלו, הרי זה
דרך החיצונים (מנילה כ"ד ע"ב).

² ע' Klein, Jahrbücher für protestantische Theologie VII, ע' 680.
עוד בהמאה הקודמת נשאו הנוצרים שבאבעסטיניען שתי וערב רשום
(בצבע?) על לבם או על זרועם הימני או על מצחם. כה יספר מהם סאלט:
Most of the Christians here have a cross marked upon their breast,
or their right arm, or forehead, wick (?), with a blue silk string
round their necks, they seem to think indispensable badges of
their religion (Salt in Valentia, voyages and travels II. 505).
בהתמונה ששם צד 48 קשור איזה דבר על הקיבורת של הזרוע הימני.
³ תפלין הוא שם העתקת מלת פהילאקטעריא שבהעוואנגליום
היוני. בהעוואנגליום בלשון סורית — ירושלמית כתוב במתיא שם: מפתן
הגון גיר אמרת הון ומרבון צנפתהון המאניהון. אין פה הכונה במלת
אמרתהון להציוצית, כדעת סמיטה גם נעלדעקע (Z. D. M. G. XXII, 514),
כי מהן ידבר תוכף אחר זה. לפי דעתי לאמרתא פה הוראת חמרתא בסורית
ואצל חז"ל, היינו תכשיט שעל הראש; וכבר אמרו בתלמוד שטוטפת
שבמשנה היא חומרתא דקסיפתא (שבת נ"ז ע"ב). ויען שהתפלין הן
הטוטפות שבתורה על כן העתיק פהילאקטעריא כאמרתא. החיית תחלה
בנקל על אלה, ובפרט אצל אנשי הנליל שאמרו אמר במקום עמר וחמר
(עירובין נ"ג ע"ב). ואף שבהעוואנגליום הנוכר לא נמצאו חילופים כאלה
(נעלדעקע שם 464), פה קרוב מאד שנתחלפה ה' על א'.

⁴ ע' שירער שם ח"ב צד 407.

טוטפות במלה המורה על דבר שנכתב על גוף האדם, בפרשם שהכונה בזה שדברי ד' יהיו לנגד עינינו תמיד כאילו היו דברים כתובים וחרותים בגופנו, שאינם זויס ממקומם אף כהרף עין, אבל מי שחשב שהתורה מדברת דברים כפשוטם, ושרצונה הוא שנכתוב דברים ידועים ונשימם לעינינו במקומות ידועים, הוא לא יכול לפרש שטוטפת היא הכתובת שכותבים על גוף האדם, כי אלמלי פרש כן אז היה מחויב גם לעשות כן, ולכתוב דברי ד' על גופו. ועל כן תרגמו בעלי הקבלה מלת לטוטפת במלה המורה על דבר ששמים על הראש ומסירים ממנו, היינו דבר שאינו אדוק וקבוע בהראש.

התרגומים הארמיים שלנו מעתיקים טוטפת תפילין, הוא השם שהיה רגיל בפי כל. שאר התרגומים נפרדו והיו לשתי מחנות. המתרגמים שלא הודו במצות תפילין, העתיקו טוטפת במלה המורה על הכתיבה והחריתה בגוף האדם (הפשיטא השומרוני ואבו סעיד), או במלה המורה על אדיקת הדבר (השבעים, והעטהיאפי). ולהיפך העתיקו בעלי הקבלה טוטפת במלה המורה על פרידת הדבר ובלתי היותו מחובר אל הראש.

הפשיטא לשמות י"ג ט"ז תרגמה ולטוטפת בין עיניך : לדוכרנא בית עיניך, כאילו היה כתוב לפניה לזכרון, כדי להשוות הנאמר פה עם הנאמר קודם לזה : ולזכרון בין עיניך (י"ג, ט"ז). בדברים ו' ח'. גם י"א, י"ח. תרגמה הפשיטא : ונהוון רושמא בית עיניך. רושמא הוא בסורית דבר החרות והחקוק, כמו שראינו לעיל (בהערה) מתרגום הפשיטא על והתית תו, ומתרגומה לחיוון יוחנן. — השומרוני תרגם : ולטפין בין עיניך. הוא באר שטוטפת הוא משורש נטף, ומורה על הכתובת שעושים בגוף האדם על ידי הטפת טפות כחול או דיו הנכנס תחת העור. — השומרוני אבו סעיד בתרגומו הערבי לשמות מעתיק : ונקט ב"י עיניך. שרש נקט בערבית הוא הוא שורש נקד בעברית וסורית, והוראתו היא עשיית נקודות (פונקטירען) או הטפת טפות. הוראת נקט פה הוא הדבר העשוי על ידי נקודות. הרושמים על הגוף היו נעשים כן. בתחלה התוו על הגוף על ידי דפוס צבוע באפר ידוע צורת האותיות או התמונות, ואחר כך עשו במחט חדה נקודות על פני הצורות הנדפסות, ועל ידי זה נחקקו בהגוף (ראזענמיללער

שם ח"א 307, גם סמיטה באוצרו ערך נוקדא צד 2450 בשם (סופר סורי)¹. ועל כן נקרא בסורית הדבר שנותבים על גוף האדם „נוקדתא“; כתובת קעקע (ויקרא י"ט כ"ח) תרגמה הפשיטא: וכתבא דנוקדתא. סמיטה (שם צד 2451) מביא מהעלויקסיקון הסורי — הערבי של בר עלי: נוקדתא ונוטפתא (בסורית) = אלנקמה (בערבית). אם כן אלנקמה בערבית היא היא נוקדתא בסורית, ואין ספק שאליה כוון אבו סעיד². ובודאי לדעת הפשיטא והשומרונים ואבו סעיד נאמרו

^a זהו שאמרו בתורת כהנים ויקרא י"ט כ"ח: וכתובת קעקע, יכול אפילו כתב ולא קעקע (במחט) והא חייב, תלמוד לומר קעקע. אי קעקע יכול קעקע ולא כתב יהא חיים, ת"ל וכתובת, הא כיצד, עד שיוכתב ויקעקע בדיו ובכחול ובכל דבר שהוא רושם. ופירש"י במכות כ"א ע"א: כתובת קעקע, כתב תחלה על בשרו בסם או בסיקרא, ואח"כ מקעקע הבשר במחט או בסכין, ונכנס הצבע בין העור לבשר ונראה בו כל הימים. וכן פירש"י בויקרא: כתב המחוקה ושקוע שאינו נמחק לעולם, שמקעקעו במחט והוא משחיר לעולם. פירוש רש"י מסכים עם מה שהבאתי, היינו שמקודם כותבים או מדפיסים, ואחר כך חוקקים במחט. אבל הרמב"ם הלכות עכו"ם פ"ב ה"א כתב: כתובת קעקע האמורה בתורה הוא שישרוש על בשרו וימלא מקום השריטה כחול או דיו או שאר צבעונים הרושמים, וזה היה מנהג הגוים שרושמן עצמן לעכו"ם, כלומר שהוא עבד מכור לה ומורשם לעבודתה. לפי דעת הרמב"ם עשו מקודם שריטה בבשר ואחר זה כתבו. הרמב"ם כתב כן — כנראה — על סמך המיטרא במכות שם: אמר רב מלביא אמר רב אדא בר אבהו אסור לו לאדם שיתן אפר מקלה על גבו מכתו מפני שנראית ככתובת קעקע. ושם ידובר בודאי מאופן שהשריטה קודמת להכתיבה, כי הטכה היא במקום השריטה, והאפר הוא במקום הכתיבה או ההדפסה. אבל המנהג היה כמו שפירש רש"י. ועי' מלבי"ם לויקרא שם.

^e ה' קליין באר ענין הטפות האלה באופן זר מאד. פעטערמאנן יספר שהשומרונים בשחטם את קרבן הפסח לוקחים מדמו ומטיפים על עצמם ועושים תו מן המצח עד קצה החוטם. ואחר שטושפת נאמרה בשמות י"ג ט"ז קרוב לפרשת קרבן הפסח, על כן — כן ואמר קליין — העתיקו השומרונים המלה הזאת במלה המורה על טפות (Jahrbücher für protes-

הדברים בדרך משל, היינו שדברי ד' יהיו צמודים לנו כאילו היו תו או כתובת קעקע על בשרנו. — השבעים תרגמו טוטפת בין עיניך בכל המקומות *ἀσάλευτον τὸ ὀφθαλμῶν σου* הוראת אסאלעטאן היא בלתי זו ממקומו, כמו שהזכרתי לעיל. הוראת *πρὸ* פה היא לפני, היינו שיהיה דבר בלתי זו לפני עיניך. גם לפי דעת השבעים טוטפת היא הדבר הכתוב או החרות והבלתי זו ממקומו, וגם הם פרשו הדברים בדרך משל¹⁾. — אחר השבעים הלך גם העטהיאפי, כדרכו תמיד, ותרגם בשמות שם: *ἰναῖσκι ἀμκρσ* עיניך (ואשר לא יזוז מקדם עיניך). ובדברים ו', ח', ויא, י"ח תרגם: *ἰναῖσκι* אמקדם אעינתך (אשר לא ימוש מקדם עיניך). —

כל המתרגמים האלה מפרשים טוטפת הוא דבר האדוק אל הגוף, בלתי מתנועע ובלתי זו ממנו.

קעת נבוא להתרגומים שהלכו בפירוש טוטפת אחר הקבלה. אצל עקילם יש נוסחאות שונות לשמות: *εἰσιναικτὰ, ἐνεκτὰ, ναικτὰ*; ולדברים: *ηαικτὰ*. מונטפוקון הגיה *ἀτῖναικτὰ* שהוראתו בלתי זו ממקומו, ועשה זה כדי שיהיה תרגום עקילם שווה לתרגום השבעים. להנהגה הזאת הסכים גם פראנקעל (Pal. Exegese 90). אך ידוע שעקילם הלך בהעתקתו אחר הקבלה, וכבר ידענו שמי שמעתיק טוטפת במלה המורה על אדיקת הדבר, הוא יפרש — נגר הקבלה — שהדברים נאמרו בדרך משל. ועל כן נראה שאצל עקילם צריך להיות *τῖναικτὰ* או *ἄναικτὰ*, שהוראתו דבר מתנועע ובלתי מחובר לדבר אחר. יש ראייה שהגירסא הזאת היא הנכונה, כי בהרבה כ"י כתוב בשם עקילם *ἰσומכוס* וטהעאדאציאן *καί σαλευόμενον*, היינו מתנועע ומתנודד ממקומו, ובהעקסאפלא הסורית מועתק זה: ודמתתויע. ואין ספק שגם אצל עקילם צ"ל מלה שיש לה הוראה דומה לזה. — סומכוס לדברים ו' ה' מתרגם טוטפת במלת *διεσταλμένα*, שהוראתה נפרד וחלוק, ובלתי אדוק זה לזה.

¹⁾ פראנקעל כתב (Pal. Exegese 90) שאין שום הוכחה שהשבעים בארו הכתובים בדרך משל. אך הוץ ממה שאמרנו, העיר הוא בעצמו שמלת *πρὸ* מוכיחה על זה. כי אלמלי הבינו השבעים הדברים כפשוטם שנחזין להגיה תפילין, או היו משתמשים במלות *ἀνα μῆσον*, שהוראתן בין.

התרגומים האחרים המובאים בהעקסאפלא (הוצאת פיעלד) שם ולדברים י"ג ט"ז מתרגמים: *σαλευτόν* (מודעזע). התרגומים האלה על מלות לטוטפת הם ממש ההיפך מתרגום השבעים וההולכים אחריהם; ואין זה במקרה, רק מיוסד בדעותיהם השונות אודות מצות תפילין, כמבואר.

העתקת מלת לטוטפת של עקילם וסומכוס ומהעאדאציאן (חיו בהמאה השנית) אינה המצאת המתרגמים האלה, כי כבר לעיני פהילא היתה העתקה כזאת (העיר על זה פיעלד)¹, ועליה בנוי המעם שהוא נותן, מדוע נחנץ שהתפילין של ראש התנועה הנה וקנה. —

המתרגמים הנזכרים בקנאתם לדעותיהם במצות תפילין הפריזו על המרה, ותרגמו מלת לטוטפת אלה במלה המורה על הדביקות והתאדקות הדבר, ואלה במלה המורה על ההתפרדות ותנועת הדבר. מן שני ההפכים האלה נולדו שתי טעויות הפכיות. פהילא טעה וחשב שהתפלה של ראש לא תוכל לנוח בשלום על מקומה, רק מחויבת להתנועע תמיד כנוע עצי יער מפני רוח. והפלשים טעו וחשבו שהתפילה של יד מחויבת להיות כתובה על היד בדיו אדיר וחזק, אשר כל מטרות עוז לא ימחקו ולא יזיזו אותו ממקומו.

ז. מה הם הפלשים? מאין ומתי באו לאבעססיניען?

בית חוניו.

לא נוכל לחשוב את הפלשים לשום כת מהכתות השונות של היהודים. מנהגיהם שוים פעם. למנהגי השומרונים והקראים, ופעם הם שוים למנהגי בעלי תורה שבעל פה. כשם שהחוקרים נחלקו בהתרת השאלה אם אלדר היה קראי או רבני, כן היו חלוקי דעות בנוגע להפלשים. על יסוד מנהגים אחרים שלהם חשב אותם הרדב"ז (חי בקאהירא בסוף המאה הט"ו ובהמאה הט"ז)

¹ בקצת כ"י נכנס להסעפשוואנינטא התרגום של בעלי הקבלה, וכתוב בה: *σαλευτόν*, ובסורית: ומתזוענה. עי פיעלד לשמות י"ג ט"ז הערה 16.

לכופרים בהקבלה כהצדוקים והבייתוסים והקראים. בהשאלות ותשובות שלו חלק ד' סימן רי"ט הוא מביא שאלה אליו בזה הלשון: מעשה היה באשה כושית מארץ כוש הנקרא אלחבש שנשבת ושני בניה עמה, וקנה אותה ראובן, ושאלנו את פיה מה טיבה, ואמרה שהיתה נשואה, ואלו בניה מבעלה הנקרא שמו פלוני ובני זה שמו פלוני, ובאו עליהם אויבים והרגו את כל האנשים שהיו בב"ה, ואת הנשים והטף שבו ויכוזו. ונתברר הדבר שהיא מזרע ישראל מ שבט דן אשר שוכנים בהרי כוש. ומאותו הזמן עד עתה היו מחזיקים אותה בחזקת עגונה. ובתוך זמן זה בא עליה ראובן אדונה והוליד ממנה בן וגדל, והרי הוא רוצה לקח' אשה מקהל ישראל ולבוא בהם. ושאלת ממני אם הוא ראוי לבוא בקהל, ומה תקנתו?. על השאלה הזאת השיב הרדב"ז: תשובה. תנן בפרק . . . וגדולה מזו אני אומר דאפילו לפי דבריה הרי היא בחזקת אשת איש, שהרי הדבר מפורסם דלעולם יש מלחמה בין מלכי כוש, שיש בה שלש מלכיות. קצתן ישמעאלים, וקצתן ארמיים [נוצרים] המחזיקים בדתם, וקצתן ישראלים משבט דן. וכפי הנראה הם מכת צדוק ובייתוס הנקראים קראין, שהרי אינם יודעים תורה שבעל פה, ואינם מדליקין נרות בלילי שבת. ולא ישבות המלחמה ביניהם, ובכל יום שבים אלו מאלו. הילכך אין כאן מגו טוב שהיתה יכולה לומר שלום בעולם, שהרי הדבר ידוע אצלנו שאין שם שלום . . .

משפט אחר יותר צודק חרץ אודות הפלשים ר' עובדיה ברטנורא שחי גם כן באותו הזמן. במכתבי נסיעותיו הנפלאים יספר ר' עובדיה כדברים האלה: ודרשתי מעניין נהר סבטיון ושמעתי מפי שומע כי בא אחד מגבולות ממלכת הפרטי"י יואנ"י [פריעסטער יאהאננעס], ויש הרים ובקעות, וההרים גבנונים מאד, ואומ' שהם דרך עשרת ימים לאורך, ושם בוודאי חונים בני ישראל, ויש להם חמשה נשיאים או מלכים. ואומ' כי יותר ממאה שנים נלחמו עם הפרטי"י יואנ"י מלחמות גדולות ועצומים, ובעונות גברה יד הפרטי"י יואנ"י על אפרים, והכה בהם מכה רבה ועצומה מאד, ונכנסם בארצותם והשמיד והחרים, כמעט אבד זכר ישראל במקומות ההם. והנשארים בהם גזר עליהם גזירות משונות

להפר דתם, כעין גזירות שגזרה מלכות יוון בימי השמונאי. ובסוף ריחם ד' ועמדו מלכים אחרים באינדיייה (היינו אבבעססיניען, ע' ס"ב הערה י"ט) שלא היו קשים כמלך הראשון, עד שעתה אומ' כמעט חזרה עטרה ליושנה, ושבו לקדמותם ופרו ורבנו. והם נותנים עדיין מס לפריטי' יואני', אך אינם כפופים כאשר בתחלה. והם ארבעה שנים התגרו מלחמת (צ"ל מלחמה) בני ישראל עם השכנים אשר סביבותיהם ושללו ויבזו המה בשונאיהם. ושונאיהם שבו בהם כמה נפשות ומוכרים (צ"ל ומכרום) לנכרים אל גוי רחוק, הובאו מהם למצרים, ופרו אותם היהודים ממצרים. ואני ראיתי שנים מהם למצרים (צ"ל במצרים), והם שחורים מעט, אבל לא כבנו כושיים. ולא יכלו להבחין בהם אם הם שומרים תורת הקראים או תורת הרבנים, כי בקצת דבריהם נראים כשומרין תורת הקראין, במה שאמרו שלא נמצא אש בבתיהם ביום השבת, ובשאר דבריהם נראים כשומרין תורת הרבנים. ואומ' שרוב פלפל ותבלין שמוכרים הכושיים, באים מארצם. דבר זה מפורסם וידוע בכל גלילות האלו, כי הישמעאלים הנוסעים ממצרים ללכת תרופתם בלמיק"א, עוברים דרך מדבר גדול ונורא מאד, ותמיד הם לפחות ארבעת אלפים גמל. ולפעמים באים עליהם במדבר ההוא עם גדול ורב כבני ענקים אשר אחד ירדוף אלף וקוראים להם הישמעאלים אל אריבוי"ם (פ"י) בני אל שדי, ר"ל הערביים בני אל שדי, מפני שבמלחמתם תמיד מזכירים אל שדי. ומעידים עליהם הישמעאלים שאחד מהם ישא משא גמל על כתיפ¹) האחד, ובירו האחרת מחזיק השלה להלחם. ומפורסם הוא שדתם דת יהודים. ואומ' עליהם שהם בני הרכבים. (Jahrbuch für die Geschichte der Juden III, 217).

ה' אוהב גר לוצאטו השב שהפלשים הם שומרונים שבאו ממצרים לאבעססיניען בימי קדם (Orient 1848 S. 256. Arch.) הדעה הזאת לא תוכל להתקיים, יען שהפלשים מקדישים ירושלים, ומתפללים לד' שיבנה אותה במהרה.

¹ ע' ס"ג ה"ה. אולי צ"ל גם שם: משא גמל אצלם בכתף אחד.

בעער כתב שהפלשים הם מכת אחת שומרונית־איסיית שקבלה הרבה דברים מן הרבנים. —

להפלשים יש כפי עדות פלאד שלש הגדות שונות אודות השאלה: מאין ומתי באו לאבעססיניען, לפי ההגדה האחת — וכן יספרו הנוצרים ששם — הם בני מנילך בן שלמה המלך ממלכת שבא, ההגדה השנית תספר שהם בני האנשים שנסו מגלות אשור ובבל דרך מצרים לכוש למחוז Quara, ההגדה השלישית תספר שבאו לשם אחר חורבן הבית השני, לאבכאדיע אמרו הפלשים בזה הענין דברים מבובלים, אחר שאמרו שבאו לשם בימי שלמה המלך, הוסיפו שבאו שמה אחר ירמיה, ואחר כך חזרו לומר שבאו בימי שלמה דרך Sannar לאקסום¹).

הי מארקוס השתדל להביא ראיות מהסופרים הקדמונים, שהפלשים הם בני השומרונים והיהודים מסוריא שאלכסנדר הגדול הושיב בקאלאניות באבעססיניען (Journal Asiatique 1829), לפי דעת חוקרנו ר"י הלוי הפלשים הם בני היהודים ששבה מלך כוש Caleb או Ameda בימן בהמאה הששית לסה"נ (Halévy, Mélanges d'épigraphie etc. p 130).

ההגדה הראשונה של הפלשים, המקדימה מאד זמן ביאת היהודים לאבעססיניען, מיוסדת על פרטים שלא נוכל לברר, ר"י הלוי מאחר ביאתם לשם יותר מדי, גם דעתו אודות המקום שבאו משם לאבעססיניען, בלתי מתקבלת על הלב, מנהגי הפלשים, וביחוד המנהג להקריב קרבנות, מורים באצבע שרובם באו ממצרים, כי במצרים לא היו נמנעים מלהקריב קרבנות בבית חוניו גם בזמ שבת המקדש היה קיים בירושלים, ועל כן יכלו היהודים שבאו משם לאבעססיניען לבנות להם גם שם מזבחות ולהקריב קרבנות, אמנם לא שמענו שהיהודים היו מקריבים קרבנות בערביא, ואם הפלשים באו מערביא כדעת ר"י הלוי, מאין בא להם המנהג לזבוח זבח לר' ?

¹ אלדר יספר ששבט דן בא לארץ "חילה" (עי' ס"ב הי"ט) בימי ירבעם, ושבט נפתלי נד ואשר באו לשם אחר מות מנחם.

בודאי בא חלק מהיהודים שבאבעססיניען מערבא, אבל רובם באו באין ספק ממצרים, כמו שמוכח ממנהגיהם והליטעראטור שלהם. במצרים היו יהודים מאז ומקדם. כבר בימי הבית הראשון דבר ישעיה מהנרחים בארץ מצרים (כ"ז י"ג), ומשאר עמו אשר ישאר מאשור וממצרים ומפתרום ומכוש (י"א י"א), וינבא שיהיו חמש ערים בארץ מצרים מדברות שפת כנען ונשבעות לדי צבאות (י"ט, י"ח, י"ט). היהודים שישעיה מדבר מהם, הלכו כנראה למצרים אחר גלות עשרת השבטים. בעת גלות בבל הלכו למצרים גם הרבה יהודים משבט יהודה. בני יהודה שהלכו לשם עם יוחנן בן קרח התישבו במגדל ובתחפנחם ובנף ובארץ פתוס, ובנו להם שם במות והקטירו למלכת השמים (ירמיה מ"ד, י"ז). ממצרים הלכו היהודים הלאה לדרום, והגיעו עד כוש כמו שנראה מישעיה י"א י"א המדבד מהיהודים שבפתוס וכוש.

היהודים שבמצרים היו שונים מאד אלה מאלה, כי היו שם בני עשרת השבטים, ושומרונים, ובני יהודה ובנימין. אחר שלא היה שם שום מקום קדוש כללי להתאסף ולהתאחד שם, הלכה כל אחת מהכתות השונות שהיו שם בדרך מיוחדת לה. בהמאה השנית קודם סה"נ בא למצרים חוניו הרביעי וראה שאין שום אחדות בין היהודים שבמצרים, וכל אחד פנה לדרך מסבה שלא היה להם מקום קדוש המקשר את העם להיות לו לב אחד. ועל כן נתן אל לבו לבנות שם מקדש לדי שואחד את כל הכתות השונות שהיו במצרים. אמת שיוסיפון כתב (מלחמות ז', י') שחוניו בנה בית במצרים כדי לעשות נקמה בהבית שבירושלים, יען שלא נתמנה שם לכהן גדול. אבל ממכתב חוניו שכתב לפהילאמעטור ואשתו (מובא מיוסיפון), נראה ברור שכונתו העקרית היתה לעשות שלום בין הכתות. במכתבו ההוא יאמר חוניו שבבואו למצרים ראה שיש להיהודים שם בתי מקדש רבים, ושמסכה זו ומסכת שנוי הדעות, הם שונאים אלה לאלה. ועל כן יש עם נפשו לבנות קרוב למבצר בובאסטוס בית לדי דומה להבית שבירושלים, כדי שהיהודים כולם שבמצרים יעבדו בו את ה' ויחיו בשלום ובאחדות, כמו שכבר נבא כזאת ישעיה הנביא; והנהו מבקש מאת המלך והמלכה ליתן לו הסכמתם ורשותם לזה.

המלך נרצה לזה, והבית נבנה. לא קל היה לחנוני לבנות בית שיהיה רצוי לכל הכתות השונות; כי כל אחת מהן בקשה שיהיה בנוי ומתנהג ככל אשר ישר בעיניה. השומרונים רצו בודאי שיהיה כההיכל שלהם על הר גריזים, והיהודים בקשו שיהיה על מתכונת הבית שבירושלים. קרוב שמסבה זאת נולד אז הריב בין השומרונים והיהודים, שהצדדים הגישו אל המלך פהילאמעטור, כפי המסופר מיוסיפון. כי אמנם נתפלא ונשאל: לאיזו תכלית התוכחו היהודים והשומרונים שחיו במצרים, למי היתרון, אם להבית שבירושלים או להבית שעל הר גריזים? ולאיזו תכלית הציעו מענותיהם לפני המלך, אם ריבם היה להלכה ולא למעשה? אלא ודאי שריבם היה נוגע להבית שנבנה על ידי חנוני במצרים. ועל כן יספר יוסיפון מהויכוח והריב הזה תקף אחר הסיפור מבנין בית חנוני, בקאפיטעל אחר (קדמינות י"ג, ג'), כי הויכוח בא בעקבות בנין הבית ההוא⁽¹⁾.

והנה מי שרוצה לעשות שלום בין כתות שונות, מוכרח להסביר פנים לכולן; להסכים פעם לדעת הכת האחת, ופעם לדעת הכת האחרת. כן התנהג גם חנוני בנוגע לבנין הבית ומנהגיו. בית חנוני היה בכללו דומה להבית שבירושלים, אבל בפרטיו היה משונה ממנו, כי בהם עשה חנוני הנחה להשומרונים. יוסיפון (מלהמות ז', י') יספר: שם בנה חנוני מבצר והיכל. באמת לא היה דומה ההיכל לאותו ההיכל שבירושלים, רק היה דומה למגדול . . . את המזבח עשה כהמזבח שבירושלים . . . אבל המנורה היתה עשויה באופן אחר. חנוני לא עשה מנורת קנים עומדת על כנה, רק נר (לאמפע) זהב שהיה תלוי בשרשרת זהב על המכסה . . . כמו כן נראה מיומא ל"ח ע"א וירושלמי שם פ"ג ה"ט שבבית חנוני היתה הכנת לחם הפנים והקטורת משונה מהכנתם בירושלים, ועל כן לא ידעו האומנים שהביאו מבית חנוני⁽²⁾ לעשות כמעשה האומנים שבירושלים. השינויים האלה בבית חנוני נעשו

⁽¹⁾ על היחס שבין בנין בית חנוני והויכוח הנזכר העיר ה' יאסטראוו בהמאנטסשריפט של גרעטץ 1872 צד 154.

⁽²⁾ שם אמרו מאלכסנדריה של מצרים, כי בית חנוני קראו אלכסנדריה של מצרים. בהסיפור מחנוני מנחות ק"ט ע"ב יספרין: אמר להם (שמעון

— כנראה — כדי להפס דעת השומרונים. מן ההיכל שר השומרונים והמנהגים שהיו נהוגים בו נדע רק מעט מועד. בכלל היה דומה לבית המקדש שבירושלים (יוסיפין קדמוניות י"א, ח'. גם י"ג, ט'). קרוב לו היה מבצר חזק, שהרבותיו נראות עד היום הזה (ראבינזאהן מובא אצל הערצאג ערך גרזיים) —.

במצרים נקבצו ובאו דעות שונות מאד אלו מאלו, דעות השומרונים והיהודים והאיסיים גם יחד. שם נתחברו ספרים המלאים להם תערובת כזאת, כמו ס' הנוך וס' היובלים. קרוב איפוא שמשם יצאו הפלשים עם דעותיהם ומנהגיהם השונים ממנהגי כל הכתות שהיו בישראל, ושמשם יצאה להם תורה כל זמן שבית חוניו היה קיים וכל זמן שהיתה במצרים תורה מצויה.

הצדיק) חוניו בני ישמש תחתי . . . הלך לאלכסנדריה של מצרים ובנה שם מזבח . . .

תקונים והשמטות.

צד 3	שורה 6	במקום פשיט צ"ל פמיש.
" 3	" 11	" להציא " להוציא.
" 5	" 7	לפי דעת הפראפעססאָר ד. ה. מיללער בנה לו אלדד המלות על ידי העתקת האותיות ממקומן. האותיות ממת צפור העתיק ממקומן בהאלף בית על שתי אותיות ויצא לו במקום הצי ר', במקום הפי ק', ובמקום הר' יצאה לו ת'. הי' והו' המורות על התנועות נשארו במקומן, ובדרך זו יצאה לו מלת ריקות במקום ציפור. בדרך קרובה לזו או על ידי צרופים בנה לו שאר המלות. אצל מלת פלפול לא יכול אלדד לעשות כן, כי היו מכירים תחבולתו, יען כי האותיות כפולות, ועל כן השתמש בתחבולות אחרות.
צד 15	שורה 8	מלמטה במקום אבאש צ"ל עבאש.
" 15	" 2	" " ובן " וכן.
" 28	" 2	לפי דעת החכם הנזכר אפשר לקיים הגירסא מפי אבינו משה" אחר שהדברים יסופרו שם בשם בני משה.
צד 35	שורה 20	במקום הצעאן צ"ל האצעאן.
" 38	" 3	חסרות שתי אותיות וצ"ל שגרו.
" 44	" 8	מלמטה במקום [שבאן] צ"ל [שבאן].
" 46	"	סוף הערה ו'. יותר נראה שאלדד חשב את המרחק מירושלים, לפי שירושלים נחשבה למבור הארץ גם בעניני געאגראפיהיא ע' Marinelli, Die Erdkunde bei den Kirchenvätern S. 76
" 52	ריש סימן 14	במקום נגב צ"ל נגד, ע' מבוא צד XIV.
" 62	שורה 3	במקום כנגד צ"ל כנדג.
" 73	" 16	" אש " איש.
" 99	" 3	" מן " בן.
" 106	" 1	מלמטה נחוץ למחוק כלת הרי.
" 114	" 6	במקום לחי צ"ל וחי.
" 118	" 8	נחוץ להגיה העמיט במקום תעמיט שבכתב-יד.
" 147	" 11	ארדאת מורה לפעמים גם על האפאסטעל.
" 153	" 10	גם אצלנו נפל בשנת 1848 מסה ביום ג' 18. אפריל. ואין זה אלא מקרה.
" 163	" 12	במקום עד צ"ל על.
" 169	"	בהערה נחוץ לקרות Leviratsehe.
" 175	שורה 12	במקום כפי צ"ל כפים.

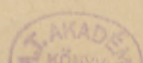
לוח הענינים והמלות.

- אכלות, דיני—אצל הפלשים 171.
 אבלי ציון בערביא XVI. 11.
 אדם הראשון והשמן 66, 75.
 אלדר, לשונו IX. ידע לשון
 ערבית XIV. ארץ מולדתו
 XIX. 9, 12.
 אלכסנדר, הגדת—אצל היהודים
 36.
 אסף — Azaph 151.
 אציץ 30.
 בן סירא, א"ב 148.
 בני משה XXXV. 5, 14. הגדת
 המחמדיים אודותם 27, 15.
 בראשית רבתי 75.
 בשר בחלב אצל אלדר פהילא
 השומרונים והקראים 129.
 אצל הפלשים 173.
 גמע ע' מגמע.
 גן עדן בתוילה 35. שבעה נני
 עדן אצל הפלשים 151.
 דיויד ראובני, לשונו XI. מטרת
 נסיעותיו XX.
 דם, הוצאת הדם בשעת השחיטה
 XXXVIII. הבלעת הדם
 באברים XLV.
 דן, לא נזכר בין השבטים שהגלו
 מלכי אשור 17. איך בא
 לאפריקא 25. הדני אצל ר'
 תנחום ירושלמי 73. בני הדני
 אצל דונש בן תמים 73.
 שבט דן השוכנים בהרי כוש
 אצל רדב"ז 184.
 דברא, סעודת — 171.
 הינדיקי, בתרגומים ומדרשים
 הארצות לדרום ומזרח
 לאבכעסמיניען 33.
 הורינוס 38.
 דרוי, הפלשים מתודים לפני
 הנוזרים 171.
 דוילה היא הינדיקי 33.
 הונוי, בית — 187.
 תרם 128.
 חוטפת, הדעות והתרגומים אודות
 — 178.
 יבום, השתלשלות ענין — 168.
 יהודים באבאסמיניען, מאין באו
 XXXIII. 141, 186.
 " בארצות הכוזרים XXVIII.
 XXIX.
 " במצרים XV. 187. לה"ק
 XVI.
 " בערביא XVI. לה"ק שם
 XVIII.
 " בקויקאזוס XXXII.
 יהושע בן נון 88.
 יובלים, ספר 144. סוד העבור
 שלו 155. מיוחס לרפכ"י
 158. ארצות הכוזרים XXIX.
 יונה, שולחים אגרות על ידי
 יונים 40.
 ימין, צד הימין אצל אלדר
 והערביים 127.
 ירושלים שבשמים 79.
 ישיבות בבל מזמן הגלות 20.
 כבוי הנרות XXVII.
 כוזרים בספר היובלים XXIX.
 כוש, שבע מלכיות — 38, 26.
 כרת, כריתת הדרכים 30.
 כרתום 122.
 כשרים, כוזרים 32.
 כתובת קעקע 181.
 לשון ארמית ולשון תרגום 20.
 לשון ירושלמי 20.
 מגמע 127.

D. Kaufmann

פריעסמער יאהאננעס. כותב
 מכתבו ראה ספורי אלדד
 XXIII. עוד 35, 40, 41, 65.
 ר' צמח נאון 9.
 צפר 72.
 רביץ 127.
 קדר = ערב 46.
 קצות = גמר 105.
 רבה רבתי 75.
 רומש 123.
 רפש 107.
 שבעות. הוא זמן מתן תורה גם
 אצל הפלשים והשומרונים 161.
 שבטים. מקומם באפריקא
 XXVIII. 26 37 באזיא
 XXVII. 24.
 שבת והסעודה הכללית אצל
 הפלשים 173. ע' סנבט.
 שגה 71.
 שחיטה. השתלשלות ענין
 השחיטה אצל היהודים
 והערביים 172. XXXIX.
 שטן 75.
 שמוש הרוח 123.
 שמות קדושים אצל הפלשים 150.
 תהום, הררי — 31.
 תענית ב' וה' אצל הפלשים
 והשומרונים 163.
 תפילין אצל הפלשים 174. ע'
 טוטפת.
 תרגום ירושלמי היה לעיני
 הגאונים 20.
 תרגום עמחיאפי. נעשה על פי
 השבעים 143. תקונים בו
 על פי העברי 143. אין
 הפלשים מתנהגים על פיו
 בענין שבעות 154. בענין
 מילה 167. — תרגומו בנוגע
 למלאכה בפסח 154. ליבום
 170. לתפילין 174.

מדרש שיר השירים והוא פסיקתא
 לשיה"ש 79.
 מהלות 122.
 מולך, עבודת — ונוגה 61.
 מחץ 108.
 מחרת השבת, הפירוש על —
 בסה"י ואצל הפלשים 155.
 מילה לשמונה עפי" סה"י
 והשומרונים 167.
 מלאך המות 122.
 משיח אצל הפלשים 150.
 נדר XIV.
 נזירים אצל הפלשים, ע' סריסים.
 אצל השומרונים 165, 11.
 בערביא ע' אבלי ציון.
 נטה 105.
 סנבט קדמאי אצל הפלשים 149.
 סנבטיון. השתלשלות ההגדה 13.
 בהגדת אלכסנדר 13. מקומו
 14. תכונת החול שלו 28
 (בהערה).
 ספק = עור 123.
 סרג, מסריגות 107.
 סריסים נזירים אצל הפלשים
 164, 11.
 עין 107.
 עט, העמיט XI.
 עיקוד ועיקור אצל אלדד 108, 91.
 עפול = עבול 105.
 עקטאן דמר יעקב XXVIII.
 פארן, הררי 31.
 פילים, מגדלים על פילים 40.
 פישון = נילוס 32.
 פיתיון 65.
 פסג, ארץ פסוגה 107, 70.
 פסח. אין הפלשים עושים שום
 מלאכה בפסח 153.
 פסיקתא לשיר השירים 79.

3

66.

EPSTEIN.

אלה

הדברי
